

2021

DOKTORA TEZİ

HAMİT KARASU

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**1768-1774 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDA
AYANLARIN ROLÜ**

DOKTORA TEZİ

HAMİT KARASU

TARİH ANABİLİM DALI

ANKARA 2021

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**1768-1774 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDA
AYANLARIN ROLÜ**

DOKTORA TEZİ

HAMİT KARASU

TARİH ANABİLİM DALI

PROF. DR. AHMET KANKAL
DANIŞMAN

ANKARA 2021

ONAY SAYFASI

Hamit KARASU tarafından hazırlanan “1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Ayanların Rolü” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Ahmet KANKAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Fatih YEŞİL	Hacettepe Üniversitesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 20.11.2021

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlamasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.
(27.10.2021)

Hamit KARASU

İTHAF

Kıymetli annem Gülseren Hanım ve babam Doğan Bey'e ...

TEŐEKKÖR

Bu tezin danışmanlığını üstlenerek vaktiyle ve emeğiyle her zaman destek olan Prof. Dr. Ahmet Kankal'a minnettarım. Tezin araştırma aşamasında verdiği cesaret ve yazım aşamasında verdiği tavsiye ve yönlendirmelerden dolayı fahri danışmanım Prof. Dr. Fatih Yeşil'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca, taslak metni kısa sürede okuyarak tezin daha iyi bir hale gelmesine yardımcı olan arkadaşım Dr. Naime Yüksel Kayaçağlayan'a şükranlarımı sunarım. Doktora eğitimim sırasında 2211-A Yurtiçi Genel Doktora Burs Programı ile çalışmamı destekleyen TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

ÖZET

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü

Son 20-30 senede Osmanlı ayanları üzerine çalışmaların sayısı bir hayli artmıştır. Bu çalışmalar çoğunlukla ayanların aile tarihi, yerel yönetimdeki rolleri ve devletle olan ilişkilerine odaklanmıştır. Ne var ki, XVIII. yüzyılda Osmanlı ordusunun mevdundaki artış, bundan kaynaklanan değişim ve ayanların bu değişim içerisindeki yeri çok fazla araştırılmamış konulardır.

Bu araştırmada tespit edildiğine göre söz konusu artış Osmanlı Devleti'nin yeni bir tedarik sistemi kurmasına sebep olmuştur. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı örneğinde savaş müteahhitlerinin ordunun kurulması ve desteklenmesini sağladığı bu sistemde ayanların üstün pozisyonu göze çarpmaktadır. Müteahhit ayanlar bu savaşta, Osmanlı Devleti'nin eyaletlerden talep ettiği birliklerin büyük bir kısmını celp etmişlerdir. Benzer şekilde ordunun ihtiyacı olan zahirenin çoğunluğu ayanlar tarafından satın alınmıştır. Bu müteahhit ayanlar büyük miktarlardaki celp ve alım işlerini organize ederken diğer ayanlar ise kaza seviyesinde bu işlemlerde onlara yardım etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin bu şekilde ayanlarla çalışması onun 1768-1774 Savaşı'nda daha büyük bir ordu kurmasını ve besleyebilmesini sağlamıştır. Hatta savaşın son iki senesinde masrafları ayanlar tarafından karşılanan birlikler sayesinde Osmanlı Devleti'nin en azından bir sene daha savaş alanında kalabildiği söylenebilir.

Ayanların ordunun desteklenmesindeki bu etkin rolü onların devlet kademlerinde yer edinmelerini sağlamıştır. İlk önce kapıcıbaşı unvanına layık görülen bazı ayanlar daha sonra vezirlik rütbesi ile ödüllendirilmiş ve böylece yönetici zümre arasına girmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Ayanları, Savaş Müteahhitleri.

ABSTRACT

The Role of Ayans in the Russo-Turkish War of 1768-1774

The number of studies on Ottoman ayans has increased in recent 20-30 years. These studies mainly focus on family history of ayans, their roles in local administration and their relationship with the state. However, the increase in number of the Ottoman Army in the 18th century, the transformation stemming from this increase and the place of ayans in this transformation are the topics which have not been studied so much so far.

It is concluded in this research that the aforementioned increase led the Ottoman State to establish a new supply system. It is clear that ayans had a noticeable position in this system in which war contractors enabled the Ottoman Empire to assemble and provision the army in the case of the Russo-Turkish War of 1768-1774. War contractor ayans, in this war, recruited the majority of the troops that the Ottoman Empire demanded. Likewise, they provided the most of grain which the Ottoman army needed. As these war contractor ayans organized recruitment and purchase transactions other ayans helped them in these transactions on district level.

The collaboration with ayans in this way enables the Ottoman Empire assemble and supply a bigger army. Moreover, it is said that the Ottoman Empire stayed on the battlefield at least one more year thanks to the troops which were financed by ayans in last two years of the war.

The active role of ayans in supplying the army enabled them to win a seat in statecraft. Firstly, some of the ayans who were awarded with the title of kapıcıbaşı were granted with the rank of vezir. Thus they entered the ruling class.

Keywords: Russo-Turkish War of 1768-1774, Local Notables in the Ottoman Empire, War Contractors

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ŞEKİLLER DİZİNİ	VII
TABLolar DİZİNİ	VIII
GİRİŞ	1
Ayan Kimdir?	4
1. BÖLÜM	
OSMANLI ORDUSUNDA DEĞİŞİM ve 1768-1774 OSMANLI-RUS SAVAŞI	7
1.1. Askeri Yenilikler ve Ayanların Güçlenmesi	7
1.1.1. Ateşli Silahların Yaygınlaşması ve Bunun Etkileri	7
1.1.2. Orduyu Finanse Etmek İçin Uygulanan Yöntemler	14
1.2. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı	22
1.3. Sonuç	47
2. BÖLÜM	
SAVAŞ MÜTEAHHİTİ AYANLAR	50
2.1. Asker Tahriri	50
2.1.1. Kapı Halkları	51
2.1.2. Miri Levent (Sözleşmeli Asker)	54
2.1.3. Milis Birlikleri	59
2.1.3.1. Nefir-i Amm Askeri	60
2.1.3.2. Ayan Askeri	70
2.2. Zahir Mübayaası	79
2.2.1. Temin Süreci ve Ayanlar	90
2.3. Nakliye Araçlarının Temini	96
2.4. Sonuç	104
3. BÖLÜM	
DEĞİŞEN İLİŞKİLER	
(DEVLET ve REAYA ARASINDA AYANLAR)	106
3.1. Büyüyen Osmanlı Ordusu	106
3.2. Yeni Tedarik Sistemi	113
3.2.1. Tımar Sisteminden Miri Asker Tahririne	113
3.2.2. Avarız-Nüzulden Mübayaaya	118
3.2.3. Nakliye Araçlarında İsticardan Mübayaaya	123
3.3. Yeni Tedarik Sisteminin Özellikleri	124
3.3.1. Miri Fiyat	125
3.3.2. Toplumsal Onay (Taahhüt İlamları)	127
3.3.3. Mübaşirler	129
3.4. Taleplere ve Miri Fiyata İtiraz	130
3.5. Yeni Tedarik Sisteminin Alt Bileşeni: Kaza Ayanları	141
3.5.1. 1765 ve 1769 Ayanlık Düzenlemeleri	143

3.6. Sonuç	152
4. BÖLÜM	
TOPLUM ÖNDERLİĞİNDEN DEVLET YÖNETİMİNE	153
4.1. Yeni kariyer Yolları	153
4.1.1. Kapıcıbaşılık	153
4.1.2. Vezaret ve Mirimiranlık	156
4.2. 1768-1774 Savaşında 5 Ayan	164
4.2.1. Edirne Ayanı Damad Mustafa	164
4.2.2. Aydos Ayanı Mehmed Haseki	171
4.2.3. Ruscuk Ayanı Seyyid Süleyman	177
4.2.4. Çapanoğlu Mustafa Bey	189
4.2.5. Caniklizade Hacı Ali Bey	193
4.3. Sonuç	206
SONUÇ ve ÖNERİLER	207
YARARLANILAN KAYNAKLAR	210
EKLER	225
Ek-1. 1768 Senesinde Sınra Sevk Edilen Birliklerin Listesi	227
Ek-2. 1768-1774 Kapı Halkları Mevcutları	229
Ek-3. 1769 (1183) Senesi İçin Toplanan Miri Asker	231
Ek-4. 1770 (1184) Senesi İçin Toplanan Miri Asker	233
Ek-5. 1771 (1185) Senesi İçin Toplanan Miri Asker	234
Ek-6. 1772 (1186) Senesi İçin Toplanan Miri Asker	237
Ek-7. 1773 (1187) Senesi İçin Toplanan Miri Asker	239
Ek-8. 1774 (1188) Senesi İçin Toplanan Miri Asker	242
Ek-9. 1772 (1186) Senesi İçin Ayanlardan Talep Edilen Asker	244
Ek-10. 1773 (1187) Senesi İçin Ayanlardan Talep Edilen Asker	246
Ek-11. 1773-1774 Kışı İçin (1187-1188) Ayanlardan Talep Edilen Asker	258
Ek-12. 1774 (1188) Senesi İçin Ayanlardan Talep Edilen Asker	265
Ek-13. 1769-1183 Senesi Seferi İçin İstanbul'dan İsakçı'ya Kadar Ordunun Ordunun Konaklayacağı Menziller İçin Talep Edilen Zahire Miktarı	266
Ek-14. 1769 (1183) Senesi Seferi İçin Ordunun Güzergahı Menziller Dışında Eyaletlerden Toplanması Emredilen Zahire Miktarları ve Toplanma Merkezleri	267
Ek-15. 1770 (1184) Senesi Seferi İçin Ordunun Güzergahı Menziller Dışında Eyaletlerden Toplanması Emredilen Zahire Miktarları ve Toplanma Merkezleri	269
Ek-16. 1771 (1185) Senesi Seferi İçin Ordunun Güzergahı Menziller	

Dışında Eyaletlerden Toplanması Emredilen Zahir Miktarları ve Toplanma Merkezleri	271
Ek-17. 1772 (1186) Senesi Seferi İçin Ordunun Güzergahı Menziller Dışında Eyaletlerden Toplanması Emredilen Zahir Miktarları ve Toplanma Merkezleri	273
Ek-18. 1769-1770 Seneleri (1183-1184) İçin Talep Edilen Öküz Arabası	274
Ek-19. 1769-1770 (1183-1184) Seneleri İçin Talep Edilen Mükari Bargir	276
Ek-20. 1769-1770 (1183-1184) Seneleri İçin Talep Edilen Mükari Deve	277
Ek-21. 1769-1770 (1183-1184) Seneleri İçin Talep Edilen Topkeşan Camus	278
Ek-22. 1770 (1184) Senesi için Talep Edilen Esteran	279

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

Akt.	Aktaran
AÜDTCF Dergisi	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
DT	Doktora Tezi
DTCF	Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
dp.	Dipnot
d.	Dosya numarası
h.	Hüküm numarası
Haz.	Hazırlayan
MD	Mühimme Defteri
s.	Sayfa
S.	Sayı
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri
YDT	Yayınlanmamış Doktora Tezi
YT	Yüksek Lisans Tezi
YYT	Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1.	93
Şekil 2.2.	94
Şekil 2.3.	95
Şekil 2.4.	96

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1.	53
Tablo 2.2.	76
Tablo 2.3.	77
Tablo 2.4.	104
Tablo 3.1.	109
Tablo 3.2.	111
Tablo 3.3.	112
Tablo 3.4.	131
Tablo 3.5.	132
Tablo 3.6.	132
Tablo 4.1.	153
Tablo 4.2.	161
Tablo 4.3.	167

GİRİŞ

Günümüzde reddedilemez şekilde hayatımızın içinde olan değişimin geçmişe bir göz atıldığında aslında ilk insandan beri tarihin bir parçası olduğu hemen göze çarpar. Aynı durum devletler ve doğal olarak Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Etrafındaki diğer beylikler gibi ilk başlarda konar-göçer kitlelerden güç alarak hâkimiyet tesis eden Osmanlı Devleti, bilindiği gibi, zaman içerisinde kurumlarını oluşturmuş ve daha sonra dönemin şartlarına göre bu kurumlar değişmiş veya yok olarak yerini yenilerine bırakmıştır. Ne var ki, Osmanlı tarih yazımında bazı kurumların önemini yitirmesi ve yeni kurumların ortaya çıkması Osmanlı klasik sisteminin bozulmasının bir sonucu ve merkezi devlet gücünün zayıflaması olarak görülmüştür. Son yıllarda ciddi derecede eleştiriye maruz kalan gerileme teorisine göre klasik dönem olarak kabul edilen 1300-1600 yılları arasında en iyi kurumlara sahip olan Osmanlı Devleti, bu çağdan sonra bozulmanın etkisiyle bu kurumları eskisi kadar iyi işletmemeye ve bazılarını kaybetmeye başlamıştır. Örneğin, Mustafa Cezar mevsimlik paralı askerler üzerine öncü ve abidevi çalışmasında, levent askeri birliklerinin tımarlı sipahilerin aleyhine büyümesinin “Yükselme Devri”nin sona erdiği döneme denk geldiğini bir işareti olarak ileri sürer.¹

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı’da ayanların gözden kaçırılamayacak kadar büyük bir yer kapladığı ortadadır. Dolayısıyla, gittikçe artan sayıda Osmanlı tarihçisinin bu yeni idareci gruba olan ilgisi artmakta ve imparatorluğun farklı bölgelerindeki ayan aileleri üzerine yapılan çalışmalar çoğalmaktadır. Burada ele alınamayacak kadar uzun bir konu ve hatırı sayılır bir literatüre sahip olan ayanlık ile ilgili araştırmalarda öne çıkan bir konu ayanların Osmanlı ordusunun desteklenmesinde söz konusu yüzyılda artan rolleridir. Ancak ayanların artan bu rolleri şimdiye kadar ya hiçbir araştırmacı tarafından ortaya konmamış ya da bölgesel ölçekle sınırlı kalmıştır. Bu yüzden bu çalışmada ayanların ordunun desteklenmesindeki rolleri 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı örneğinde ele alınmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı siyasi tarihinde 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı özel ama aynı zamanda olumsuz bir yer tutar. Çünkü bu savaş geleneksel Osmanlı

¹ Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, TTK, Ankara 2013, s. 3

kurumlarının yetersiz kaldığı ilk felaket olduğu genel kabul görür. Bununla beraber bu savaşın bir önemi daha vardır: Osmanlı Devleti'nin ayanlarla geniş çaplı iş birliği yaptığı ilk savaştır. Osmanlı Devleti'nin eyaletlerden geniş çaplı tedarik etek zorunda olduğu üç unsur bulunmaktadır: Asker, zahire ve nakliye araçları. Bundan dolayı, söz konusu savaş döneminde ayanlar aslında birçok unsurun tedarikinde ve birçok görevin yerine getirilmesinde çeşitli hizmetlerde bulunmalarına rağmen araştırmanın kapsamı bahsi geçen üç unsurun tedarikiyle sınırlandırılmıştır.

İki kısımdan oluşan *Osmanlı Ordusu ve 1768-1774 Savaşı* başlıklı ilk bölümde, öncelikle ateşli silahların yaygınlaşan kullanımından dolayı değişen Osmanlı idari sistemi ve bunun sonucunda ayanların eyaletlerde güçlenmesi kısaca incelenmektedir. İkinci kısımda iki devlet arasındaki sınır sorunları, Rusların güney yönünde yaptıkları baskı ve sonuçta 1768'de başlayan savaştaki askeri gelişmeler kısa bir kronolojik anlatımla ele alınmıştır.

II. Bölüm üç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımların tamamı Osmanlı Devleti'nin savaşmak için taşradan temin etmek zorunda olduğu 3 unsura ayrılmıştır: Asker, zahire ve nakliye araçları. Bu bölümde bir anlatı oluşturulmaktan özellikle kaçınılarak arşiv belgelerinden istatistiki veriler elde edilmiştir. Bu şekilde bunların temininde ayanların ne oranda katkı sağladıkları yine istatistiki olarak ortaya konmuştur. Bununla beraber, asker tahriri hariç diğer iki unsurun teminine dair veriler eksiksiz değildir. Zahire temini için 1773 ve 1774 yılları nakliye araçları için ise 1771, 1772, 1773 ve 1774 yıllarına ait veriler tam değildir. Bu yüzden bahsi geçen yıllara dair veriler istatistik elde etmek amacıyla kullanılamamıştır.

İki kısımdan oluşan III. Bölümün ilk kısmında önceki dönemlerde Osmanlı Devleti'nin yaptığı tedarik ve kullandığı yöntemler ile araştırma konusu olan savaş dönemindeki miktarlar ve yöntemler kıyaslanmıştır. Zira klasik Osmanlı kurum ve uygulamaları olarak kabul edilen tımar sistemi ve avarız vergilerinin önemsiz hale gelmesi literatürde sıkça vurgulanmasına rağmen, bunun XVIII. yüzyılda Osmanlı ordusunun tedarik sisteminde yol açtığı değişim ve sonuçta devlet ve topluma etkileri yeteri kadar incelenmiş değildir. Bu bölümün ikinci kısmında ise hem ordu hacmindeki hem de tedarik zincirindeki değişimin devlet-ayan, devlet-halk ve ayan-halk arasındaki ilişkileri nasıl yeniden şekillendirdiği ele alınmıştır. Bu bölümde ayanların Osmanlı ordusunu desteklemede artan katkıları ve yerel toplum ile hükümet arasında kaldıkları sıkışık bir duruma özel bir vurgu yapılmıştır.

IV. Bölüm önceki iki bölümün aksine istatistiklerden ve sayısal verilerden azade olarak beş ayanın savaştaki anlatılarına ayrılmıştır. Böylece, en azından söz konusu beş ayanın sadece birer tarihsel figür olarak değil, aynı zamanda bir insan ve kendi operasyonlarının yöneticisi olarak anlaşılabilirmeleri amaçlanmıştır. Her ne kadar, Osmanlı vaka yazarları savaşın detaylı bir anlatısını sunmasalar ve belgeler genelde sadece üst rütbeli komutanların etkinliklerine yer verse de her iki kaynak türü zaman zaman ayanlar ve savaştaki rollerinden bahsetmektedirler. Bu kaynaklardan elde edilen anlatılar yoluyla bu ayanların savaştaki rolleri tasvir edilmiştir. Bu bölüm aynı zamanda içlerinden bazıları devletle ve yerel toplumla sorunlu olan ayanların tedarik sitemindeki değişim ve savaşların sunduğu fırsatlar sayesinde devlet adamı olabildiklerini ve hızla nasıl devlet kademelerinde yükselebildiklerini göstermektedir.

Anlaşılabacağı gibi bu araştırma söz konusu savaşın monografisi değildir. Zira sayısı on binleri bulan belgeler ve yüzleri bulan defterler yüzünden tek bir araştırmada bunu yapmak imkânsız gibi görünmektedir.

Araştırmanın temel kaynaklarını mühimme defterleri, orduda tutulan sefer ahkam defterleri ve Ali Emiri ve Cevdet tasniflerinde bulunan belgeler oluşturmaktadır. Araştırılan dönem hakkında yayınlanan çeşitli hükümleri ihtiva eden 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172 ve 267 numaralı mühimme defterleri savaşta yaşanan gelişmelerin yanı sıra paşaların kapı halkları, levent askerinin tahriri, nefir-i amm askerinin toplanması ve ayanlardan asker talebi gibi konularda önemli bilgilere sahiptirler. Bu defterlerden 168 numaralı olanın ilk 200 sayfası Ersin Kırcı tarafından, geri kalan sayfaları ise İlhan Gök tarafından ve 170 numaralı defterin tamamı Tuğba Kara tarafından yüksek lisans çalışmalarında günümüz harflerine aktarılmıştır. Ancak, olası hatalardan kaçınmak için bu tezler yerine defterlerin dijital kopyalarından faydalanmak tercih edilmiştir.

Sefer ahkam defterleri ise Osmanlı Devleti'nin eyaletlerden talep ettiği zahire ve nakliye araçları ile ilgili büyük öneme sahiptir. Zira bu defterlere sadece söz konusu hükümler işlenmemiştir. Bu defterler hükümlerde aynı zamanda eyaletlerden gelen cevabi nitelikteki ilamlar ve mahzarlara da atıf yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu hükümler aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hem yerel halkla hem de yerel yöneticilerle kurduğu ilişkiler hakkında bilgi vermektedir. Bununla beraber, bu defterler yukarıda bahsedildiği gibi zahire temininde savaşın ilk dört nakliye araçlarının teminde ise ilk iki sene için kesintisiz bilgi verebilmektedir. Araştırma dönemi dair verileri ihtiva eden Maliyeden

Müdevver Defter Kataloğunda 8515, 8516, 8517, 8518 ve 7596 numaralı sefer ahkam defterlerinden faydalanılmıştır.

Ali Emiri ve Cevdet tasnifindeki belgeler ise yukarıdaki defter koleksiyonlarında yer almayan bazı detayları barındırmaktadır. Örneğin, her bir askere verilen günlük tayinat vb. konular sadece söz konusu tasniflerde yer alan belgelerden tespit edilebilmektedir.

Söz konusu savaş dönemindeki gelişmeler birçok tarih yazarı tarafından gözlemlenmiş ve kaleme alınmıştır. Bunların başında şüphesiz bu dönemin resmi vakanüvisi olan Sadullah Enveri gelir. Yalın bir anlatıma sahip olan eser yazarın görevi gereği gözlemden çok yazışmalara ve yazışmalarda geçen bilgilere yer vermektedir. Eserini geniş şekilde Enveri tarihinden alıntılarla kaleme alan Vasıf Efendi Enveri'nin eserinde olduğu gibi çoğunlukla yazışmalarda geçen bilgilerden yararlanmıştır. Kalemîye sınıfına mensup olduğu tahmin edilen Mustafa Kesbi *İbretnüma-yı Devlet* başlık eserinde sıklıkla yer verdiği istatistiki verilerin yanı sıra bazı konularda resmî belgelerin ihtiva etmediği bilgilere yer vermiştir. İlmiye sınıfına sahip olmasından dolayı ülkenin çeşitli kazalarında naip ve kadılık görevlerini yerine getirmiş olan ve bu sebeple eyalet işleriyle hem-hal olduğu görülen Şemdanizade Mürî't-tevarih başlıklı eserinde diğer yazarlardan farklı olarak kişisel gözlemleri aktarmayı tercih etmiştir. Ayrıca dönemin diğer tanıklarının gözlemlerini de eserine alması olaylara birçok cepheden bakabilmemizi sağlamaktadır. Yukarıda bahsedilen dört eser dışında döneme tanıklık eden birçok anlatı kaynağı bulunmaktadır. Ancak bunların burada tanıtılmasına gerek görülmemiştir.

1. Ayan Kimdir?

İlk bölüme geçmeden önce ayan tabirinden kastedilenin kim olduğunu ele almak faydalı olacaktır. Zira belgelerde sıklıkla bir takım yerel kişilere ayandan farklı ifadelerle hitap edildiği görülmektedir. Örneğin, Yenişehir-i Fenarlı Müderris Ahmed Paşazade Osman Bey belgelerde genelde “*sükkanından*” şeklinde anılmasına rağmen zaman zaman kendisine ayan olarak da hitap edilmektedir.² Benzer şekilde 1768 senesinde sınır kalelerine sevk edilen askerler arasında bulunan 1.000 Prevadili askerin binbaşı olan Miralay Süleyman isimli kişinin daha sonraki yazışmalardan bölgenin ayanı olduğu

² BOA, AE. SMST. III. 84/6199

anlaşılmaktadır.³ Aynı şekilde İzdin voyvodası da belgelerde bazen bu unvanla bazen *İzdin ayanı* olarak geçmektedir.⁴

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin ayanlara hitap ederken standart bir terminoloji kullanmadığı görülmektedir. Örneğin, Ağustos 1768'de Sofya ve çevresindeki kazalardan 100.000 kile⁵ arpa istendiğinde İbrahim Ağa'ya Sofya eski mütesellimi (*sabika Sofya mütesellimi*) şeklinde hitap edilirken⁶ başka bir hükümde *Sofya ayanından* şeklinde hitap edilmiştir.⁷ Bir başka örnekte ise sefer dolayısıyla Şumnu kazasından toplanarak Öşenli menziline sevk edilmesi emredilen zahirenin temininde sorun çıkaran Çeribaşı Ahmed ile Debbağ Hacı Hüseyin ve diğerleri hakkında “*Şumnu sükkanından*”, “*vükela-yı vilayet namına olanlar ve aveneleri*”, “*Yenipazar sükkanından*” ve “*kaza vekilleri*” şeklinde bahsedilmişlerdir.⁸ Sonraki hükümlerde ise bu kişiler zahire temininde görevlendirilmişler ve kendilerinden kaza ayanı olarak bahsedilmiştir.⁹ Benzer şekilde savaş boyunca devletin taleplerini karşılamada büyük bir çaba gösteren Ruscuk ayanından Seyyid Süleyman'a belgelerde birçok farklı şekilde hitap edilmiştir. Bazı belgelerde “*Ruscuk ayanından Çelebi Ağa demekle maruf Seyyid Süleyman Ağa*”¹⁰ şeklinde ismi, unvanı ve statüsü tam olarak belirtilirken bazı belgelerde sadece “*Ruscuk ayanından Seyyid Süleyman*”¹¹ ve “*Ruscuk iskelesinde mübayaa zahiresi cemine memur Seyyid el-Hâc Süleyman*”¹² şeklinde hitap edilmiştir. Bazen ise Seyyid Süleyman'a *Ruscuk başayarı* şeklinde hitap edildiği bile olmuştur.¹³ Örneklerden de anlaşılacağı gibi aslında pek çok ayan ilmiye, kalemiye ve askeriye gibi sınıfların en az bir tanesine mensuptu veya babaları bu sınıfların mensubuydu. Bu yüzden resmi ya da gayr-ı resmi *ağa*, *efendi*, *çelebi*, *bey* gibi mensubiyet ima bazı unvanlar kullandıkları ve yazışmalarda kendilerine bu unvanlarla hitap edildiği görülmektedir. Hatta zaman zaman aktif devlet memuru durumunda olan bazı görevlilere bile ayan şeklinde hitap edilmiştir. Örneğin, 1770 senesinde Limni Adasında bazı

³ BOA, C. AS. 45/2095

⁴ BOA, AE. SMST. III. 84/6199; BOA, C. AS. 51/2371

⁵ 1768-1774 Osmanlı Savaşları için yapılan alımlarda standart olarak İstanbul kilesinin ölçü birimi olarak kullanıldığı ve bunun alımla ilgili gönderilen fermanlarda sıklıkla vurgulandığı (*keyl-i İstanbuli ile*) görülmektedir. Cengiz Kallek'in tespitlerine göre bir İstanbul kilesi 20 okka yani metrik sistemdeki karşılığıyla arpa için 23,093 kg. un ve buğday için 25,6589 kg. ağırlığa sahiptir: Cengiz Kallek, “*Kile*”, **DİA**, 25, Ankara 2002, s. 569

⁶ BOA, C. AS. 58/2742

⁷ BOA, C. AS. 1055/46396, 3

⁸ BOA, MAD. d. 8515, 208/1

⁹ BOA, MAD. d. 8515, 229/4

¹⁰ BOA, C. AS. 1113/49291

¹¹ BOA, C. BH. 213/9950, 2

¹² BOA, MAD. d. 8515, 279/3

¹³ BOA, MD 168, 59/222

idarecilere hilatler gönderildiğinde *ayan* tabiri kullanılmıştır.¹⁴ Yozgat civarında uzun süredir ayan ailesi olarak bilinen Çapanoğullarından Mustafa Bey ise asker tahriri ile görevlendirildiğinde sadece binbaşı unvanıyla belgede anılmıştır.¹⁵

Anlaşılabacağı gibi ayandan kastedilen, mesleği ve sınıfı fark etmeksizin eyalet, sancak veya kazanın idaresinde ve miri işlerin yürütülmesinde katkı sağlayabilen, devletin gerektiğinde muhatap aldığı ve yerel halk üzerinde etkisi olan kişidir. Dolayısıyla bir ayanın Osmanlı Devleti tarafından bu şekilde tanınması sadece o kişinin bölgede nüfuz, sosyal statü ve güç sahibi olması ile ilgiliydi. Ayanlık resmi bir makam olmadığından ilgili kişiye ayan olarak hitap edilip/edilmemesi devlet tarafından ayan olarak tanınıp/tanınmadığı anlamına gelmiyordu.

¹⁴ BOA, TSMA. d. 2415

¹⁵ BOA, C. DH. 260/12954

1. BÖLÜM

XVIII. YÜZYIL ve OSMANLI DEVLETİ

1.1. Askeri Yenilikler ve Ayanların Güçlenmesi

Her ne kadar, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren gittikçe artan bir şekilde güçlü bir merkeziyetçi yapıya bürünse de zaman içerisinde yönetim anlayışında bir takım gelişme ve değişimler olmuştur. Bu gelişme ve değişimlerin bir kısmı Osmanlı Devleti'nin kendisiyle ilgiliyken bazıları, özellikle savaş alanlarında alınan yenilgilerden kaynaklanan zorlayıcı sebeplerdir. Nitekim, Doğu ve Batı arasında bulunarak her iki dünyada hasımlara sahip olan Osmanlı Devleti, her iki dünyada meydana gelen gelişmeleri takip etme ve bunlara cevap verme gereği duymuştur. Bunları ise her türlü alanda yaptığı reformlarla hayata geçirmiştir. Bu reformlar bir anda değil yaklaşık iki yüzyıla yayılarak gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin geçirdiği bu değişim ve bu değişimin sonucunda Osmanlı ayanlarının eyaletlerde güçlenmeleri ele alınacaktır.

1.1.1. Ateşli Silahların Yaygınlaşması ve Bunun Etkileri

Aslında, Osmanlı Devleti'nin kurucuları çevrelerindeki diğer beylikler gibi mütevazı bir başlangıç yapmışlardı. Bu ilk dönemleri hatırlamak gerekirse, kısa süre önce Moğollar tarafından işgal edilen Anadolu parçalı bir siyasal yapıya sahipti. Birbirinden bağımsız hareket eden beylikler sık sık birbirleriyle ve ortak düşman Bizans ile savaşıyorlardı. Diğer Anadolu beyliklerinin askeri yapısına benzer şekilde konar-göçer kitlelerin bir araya gelmesiyle Osmanlı Beyliği'nin savaşçı gücü ortaya çıkıyordu.¹⁶ Bununla beraber, Osmanlıların değişen şartlara uyum sağlama ve çağın gerekliliklerini yerine getirmede diğer beyliklerden daha çabuk davrandıkları söylenebilir. Zira bu kaotik ortam içerisinde Osmanlı'nın ilk padişahları savaşçı gücü daimî hale getirmek ve merkezi yönetimin sarsıntılardan daha az etkilenmesini sağlamak zorunda hissetmiş olmalılardır. Sonuçta, ortaya birincisi ordu gücünün büyük kısmını oluşturan eyalet orduları yani tımarlılar, ikincisi ise hükümdarın hanedan gücünü temsil eden ve onu koruyan merkez ordusu yani yeniçeriler olmak üzere iki temel askeri birlik ortaya çıkmıştır. Tabii ki bu iki birlik bir günde kurulmamış, zaman içerisinde kurumsallaşmışlardı.

¹⁶ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, **Osmanlı Askeri Tarihi**, İstanbul 2017, s. 25

Yeniçeriler sadece daimî bir ordu değildi. Aynı zamanda Osmanlıların idari merkezileşmesinin garantörü durumundaydılar. Sultanlar ellerinin altında savaşa hazır bir silahlı güç bulunduruyorlardı. Bu önemliydi, çünkü sultanlar yeniçeriler sayesinde güç kullanma hakkını tekellerine almış oluyorlardı. Avrupa’da ise tam aksine hükümdarlar ordu kurmak istediklerinde yerel güç sahipleriyle müzakere etmek ve onlara bel bağlamak zorundaydılar.¹⁷ Örneğin, Habsburgların ilk daimî orduyu 1658-1705 arasında hüküm süren I. Leopold döneminde kurdukları kabul edilir.¹⁸ İlk zamanlar hükümdarın kişisel otoritesini temsil eden ve onun güvenliğinden sorumlu olarak sadece merkezde bulunan yeniçeri birlikleri bir süre sonra ordunun bel kemiğini oluşturmaya başladı. I. Süleyman döneminde şehzade kavgalarının ardından belli garnizonlara ve sınır kalelerine de yeniçeri ortaları yerleştirildi.¹⁹ Bu gelişmenin yeniçeri birlikleri üzerindeki olumsuz bir sonucu, artık seçkin birlik olmaktan çıkmış olmalarıydı.

Bu merkezîyetçi idari ve askeri yapı kısa süre içerisinde teknolojik bir gelişmeye adapte olmak zorunda kalacaktı: Ateşli silahlar. Yapılan araştırmalar Osmanlı Devleti’nin çok erken dönemlerden itibaren ateşli silahları kullandıklarını göstermektedir. İlk zamanlarda kullanılan silahlar genelde kuşatmalarda tahkimatlarda gedik açmak üzere tasarlanmış düşük teknolojili toplardan ibaretti. Başarılarının ise sınırlı olduğu genel kabul görmektedir.²⁰ Dolayısıyla, bu topları kullanacak yeni bir askeri sınıfa ihtiyaç duyulmakla beraber, kullanım alanları sadece kuşatmalarla sınırlı kaldığından Osmanlı askeri yapılanmasında büyük bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmamıştı. Asıl büyük gelişim ve buna bağlı olarak dönüşüm ise tüfeğin savaş alanlarında etkin şekilde kullanımıyla olmuştur. Çünkü pratik ve teknolojik gelişmeler sayesinde ateşli silahlar özellikle tüfek, meydan muharebelerinde belirleyici bir hale geldi.²¹ İlk başlarda hücumdan ziyade hareketli ya da sabit mevzilerin savunmasında büyük başarı gösteren tüfekli piyadenin net gücü, Çaldıran gibi rakip ordunun Osmanlı ordusunun merkezine saldırdığı savaşlarda bariz şekilde ortaya çıkmıştı.²² Aynı şekilde, Mohaç Ovasında güçlü Macar süvarisinin şimşek gibi çarpan ani

¹⁷ Gabor Agoston, **Guns for the Sultan Military Power and Weapons Industry in the Ottoman Empire**, Cambridge 2008, s. 23

¹⁸ Gabor Agoston, **Guns for the Sultan**, s. 24

¹⁹ Kemal Beydilli, “Yeniçeri”, **DİA**, İstanbul 2013, XLIII, s. 458

²⁰ Gabor Agoston, **Guns for the Sultan**, s. 19

²¹ Osmanlı tüfek teknolojisinin gelişimi için: Gabor Agoston, “Tüfek”, **DİA**, C. XLI, İstanbul 2012, s. 459-461

²² Feridun Emecen, “Ortadoğu’da Askeri Gelişme: Osmanlı Memlûk Rekabetinde Ateşli Silahlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul 2015, s. 74

saldırısının dağıtılmasında tüfekli yeniçeriler en önemli rolü oynamışlardı.²³ Bununla beraber tüfekli birliklerin saldırıya geçildiğinde zamanın hantal teknolojisi yüzünden etkileri düşüktü. Ayrıca, düşman karşısında açık hedef durumunda kalıyorlardı. Bu yüzden saldırıya geçecekleri zaman daha hızlı doldur-boşalt yapabilen okçuların atış kalkanına ihtiyaç duyuyorlardı.²⁴ Buna rağmen, sonuç almada ateşli silahların başarısı ortadaydı. Ayrıca, doktrinel gelişmeler sayesinde sürekli ateş gücü sağlayacak bazı çözümler bulundu: Ateşlenen silahın anında doldurulması mümkün olmadığından birbiri arkasına dizilmiş safların sırayla ateş ettiği yeni bir savaş dizilimi ortaya çıktı. Bu şekilde oluşturulan dokuz safın sırayla ateş etmesiyle kesintisiz bir ateş gücü elde edilebiliyordu.²⁵ Tabii ki teknik gelişmeler sayesinde daha hızlı doldur-boşalt yapabilen silahlarla bu dokuz saf azalacaktı. Örneğin, sıkı bir eğitimden geçen İsveç tüfekçileri hız konusunda yaptıkları ilerlemeler sayesinde altı saf olarak kesintisiz ateş gücü elde edebiliyorlardı.²⁶ Dolayısıyla ister dokuz ister altı saf halinde olsun, askerlerin tamamı aynı anda aktif olarak savaş giremiyordu. Bu durum tüfek kullanımında diğer geleneksel silahlara kıyasla daha fazla askere ihtiyaç duyulması sonucunu ortaya çıkardı. Bu ise birliklerin sayısında artmayı beraberinde getirdi. Bundan dolayı, özellikle Avrupa ve baş düşmanı Osmanlıda ateşli silahların artan kullanımına paralel olarak celp edilen asker sayısının da arttığı görülmektedir.

Osmanlı ordusunun yukarıda ele alınan iki temel birliği konumunda olan askeri sınıflardan her ikisi de ateşli silahlar değil, geleneksel silahlar kullanan askeri gruplardı. Tüfek kullanmayı öğrenmek zor değildi ancak, sipahiler doğal olarak silah kullanmaya uygun değildi. Çünkü atını ve kendisini savaşa hazırlamak için yıllarca talimler yaparak savaş oyununu öğrenmek zorunda olan tımarlı sipahinin²⁷ aksine tüfekli yeniçerinin tek yapması gereken nişan almayı öğrenmek ve bulunduğu saftaki diğer askerlerle aynı anda ateş etmektir. Ancak silah kullanmak yine de belli bir seviyede eğitim ve ustalık gerektiriyordu. Önce İstanbul'da sonra da çeşitli büyük kentlerde konuşlanmış yeniçeriler, tımarlıların aksine köylere kadar kırsal alanda dağınık durumda değillerdi. Dolayısıyla ateşli silah kullanımı öğrenmeleri ve talim yapmaları daha kolay organize edilebilirdi. Bu

²³ Feridun Emecen, “*Mohaç 1526-Osmanlılara Orta Avrupa'nın Kapılarını Açan Savaş*”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul 2015, s. 191

²⁴ Feridun Emecen, “*Osmanlı Memlûk Rekabeti*”, s. 75

²⁵ Gabor Agoston, **Guns for the Sultans**, 24

²⁶ Özgür Kolçak, **XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşları**, YDT İstanbul Üniversitesi 2012, s. 33

²⁷ Uyar- Erickson, **Osmanlı Askeri Tarihi**, s. 7

yüzden bu gruplardan tek uğraşları askerlik olan yeniçerilerin ateşli silahlara daha kolay uyum sağlayabilecekleri ortadaydı.

Bu dönemde ateşli silah ve özellikle saf halinde ateş eden yeniçerilerin askeri başarıya olan etkisi literatürde genel olarak kabul görmektedir.²⁸ Özgür Kolçak'ın belirttiğine göre bunu gözlemleyen Yemişçi Hasan Paşa, Alman piyadesinin ordu içerisindeki yüksek oranına dikkat çekerek bu durumun Osmanlı ordusunda tam tersi olduğunu, yani süvarinin piyadeye oranla daha fazla olduğunu vurgulamıştır. Paşa'nın önerisi yeniçeri sayısının artırılması olmuştur.²⁹ Bundan dolayı, I. Kosova savaşı sırasında sayıları 2.000 civarı olduğu tahmin edilen yeniçerilerin sürekli artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu artış ateşli silahlar, özellikle tüfek sanayisindeki gelişime paralel olmuştur.³⁰ Nitekim 1526 yılında Mohaç Savaşında tüfekli yeniçerilerin sayısı 4.000 civarına ulaşmıştır.³¹ XVII. ve XIII. yüzyıllarda adeta patlamıştır. XVII. yüzyılın ortalarında merkezdeki yeniçerilerin sayısı 60.000-80.000 arasında değişirken yüzyılın sonunda bu sayı yaklaşık 100.000'e ulaştı ve zaman zaman geçmiştir. Başarısız II. Viyana Kuşatmasından sonra 16 sene boyunca devam eden savaşların sona ermesiyle yeniçeri mevcudu azaltılarak maliyenin üzerindeki yük hafifletilmeye çalışılsa da 1730'lardan itibaren yeniçerilerin sayısı tekrar artmaya başlayarak 100.000'in üzerine çıkmıştır.³²

Yeniçeri sayısındaki bu artış bir sorunu beraberinde getirmiştir: Bu askeri sınıf tımarlı sipahinin aksine üç ayda bir ulufe denilen maaş aldıklarından sayılarındaki artış aynı zamanda nakit ihtiyacının da artmasına sebep olmuştur. Ayrıca, ateşli silahların bu başarısına rağmen maliyetleri yüksek, üretim ve kullanımları nakit paraya bakıyordu. Agoston'un bulgularına göre top dökümü, piyadelerin ateşli silahlarla donatılması ve kalelerin top ve mühimmat ile teçhiz edilmesi hiç de ucuza mal olmuyordu. Agoston XVI. yüzyıl Avrupa ordularının sefer masraflarını dikkate alarak ateşli silahların kullanımının sefer masraflarını 1/3 oranında artırdığını ve belirtilen yüzyılda bir topun dökümü için harcanan parayla 800 askerin 1 ay boyunca beslenebileceğini belirtmekte ve bu maliyet artışının Osmanlı ordusunda da görülebileceğini düşünmektedir.³³ Verdiği birkaç örnek bunu kanıtlayabilecek niteliktedir. Örneğin, Girit kuşatmasının sonuna doğru 1668-

²⁸ Kolçak, **1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşları**, s. 73

²⁹ Kolçak, **1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşları**, s. 80

³⁰ Agoston, **Guns For the Sultan**, s. 23-24

³¹ Emecen, "*Mohaç 1526*", s. 191

³² Mehmet Genç ve Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler**, I, İstanbul 2006, Tablo. 55

³³ Gabor Agoston, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayisi: 17. ve 18. Yüzyıllarda Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri, Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*", Haz. Kahraman Şakul, İstanbul 2017, s. 204

1669'da güherçileye yapılan harcama 10.182.000 akçeydi. Bir sonraki mali yıl olan 1669-1670 senesinde bu meblağ yeniçerilere tüm sene boyunca ödenen toplam ulufenin yaklaşık 1 aylığına denk geliyordu.³⁴ Buna rağmen, ateşli silahların artan kullanımına paralel olarak güherçile üretimi de artmıştır. XVIII. yüzyıl öncesi Osmanlı Devleti'nde yıllık üretilen barut miktarıyla ilgili kaynaklar süreklilik arz etmemektedir. Dolayısıyla yeterli bilgi yoktur. Bununla beraber, elimizdeki bütünlüklü olmayan bilgiler bile barut üretimindeki artışı ortaya koymaktadır. Bu artış eğilimi XVIII. yüzyıl Selanik, Gelibolu ve İzmir baruthaneleri üzerine monografik bir çalışma yapan Gabor Agoston ve baruthane-i amire üzerine çalışma yapan Zafer Gölen tarafından ortaya konulmuştur.³⁵ Örneğin, zamanın gereklerine uygun barut ihtiyacını karşılamak için 1701 senesinde kurulan Baruthane-i Amire'nin ilk yıllardaki üretimi 2.000-3.000 kantar civarında kalırken 1768-1774 Savaşı yıllarında bu miktar 5.000 kantara ulaşmıştır.³⁶ Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılından sonlarından itibaren barut ithalatına başladığı da bilinmektedir.³⁷ Dolayısıyla, artan barut ihtiyacı üretim yoluyla veya ithalat yoluyla karşılanırsa bile harcama gerektirmiş ve savaş masraflarının artmasına sebep olmuştur.

Mevcudu artan tek yeniçeri birliği İstanbul'da değildi. Merkezden uzak ve sürekli tehdit altında bulunan kalelerdeki savunma güçlerini canlı tutmak ciddi miktarda kaynak aktarımını gerektiriyordu. Rhoads Murphey'nin tespitlerine göre Osmanlı'nın batılı hasımlarına karşı XVI. ve XVII. yüzyıllarda oluşturduğu savunma kalkanı genel olarak ahşap materyallerle desteklenmiş toprak istihkamlardan oluşan kaleler dizisiydi.³⁸ Bu istihkâmaların modernizasyonu, taşın kullanıldığı daha güçlü yapılara dönüştürülmesi ve yenilerinin inşa edilmesi için yapılan ilk yatırım maliyeti çok yüksekti. Örneğin, 1701-1702'de sadece Niş kalesinin yeniden inşası için ayrılan 43 milyon akçelik meblağ söz konusu sene içerisinde Osmanlı Devleti'nin yaptığı toplam harcamaların %4.12'sine denk geliyordu.³⁹ Niş Kalesi yeniden inşa veya modernize edilmesi gereken kalelerden sadece bir tanesiydi. Dahası uzun süre için tek seferlik denilebilecek bu inşa masrafı tek sorun değildi. Yenilenen veya yenilenmeyen her kaledeki askerlerin sayısı artma eğilimindeydi. İnşa masraflarının aksine bu askerlerin masraf ve mevacibleri süreklilik arz ediyordu.

³⁴ Agoston, "Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri", s. 208

³⁵ Agoston, "Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri", s. 233-252, Tablo 12.1, Tablo 12.2, Tablo 12.4; Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*, Ankara 2006, s. 246-252, Tablo 61

³⁶ Gölen, *Baruthane-i Amire*, s. 246-252, Tablo 61

³⁷ Gölen, *Baruthane-i Amire*, s. 252-256

³⁸ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 40-41

³⁹ Ömer Gezer, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi*, DT, Hacettepe Üniversitesi, 2016, s. 69

Daha önce belirtildiği gibi I. Süleyman döneminde şehzadeler arasındaki taht mücadelelerinden dolayı merkezi otoriteyi temsil etmeleri için önemli şehirlerdeki kalelere yeniçerilerin yerleştirilmesiyle sonuçlanmıştı. Daha önemlisi, fetihlerin ardından belli belirsiz olan sınırların sağlamlaştırılması uzun ve yorucu bir çabayı gerektirmiştir. Yenilenen ve yeni inşa edilen her kale palankada konuşlandırılan asker sayısının artma eğilimi gösterdiği görülmektedir.⁴⁰ Kale yeniçerilerinin sayısının merkez yeniçerilerinin sayısına paralel olarak arttığı görülmektedir. Örneğin, 1527-1528'de 30.000'den az olan mevcutları takip eden yüzyılda 50.000'i geçmiştir. XVIII. yüzyılda ise 70.000'e ulaşmıştır.⁴¹ Bilindiği gibi yeniçeriler merkezde ya da eyaletlerde olsun, ulufe veya mevacib denilen üç aylık ücret alırlardı. Ancak, ilk başlarda eyaletlerde konuşlandırılmış yeniçerilere merkezi hazineden ödenmesi kısa süre sonra nakit darlığından dolayı zorlaşınca nakit yerine bunlara tımar verilmeye başlanmıştır.⁴² Bu ise tımar alanlarının daralmasına yol açmıştır. Ne var ki, tımar birimlerinin hizmet karşılığı kale yeniçerilerine dağıtılması, sorunu ortadan kaldırmadı. Bu yüzden, yeniçerilerin çoğu merkez yeniçerileri gibi üç ayda bir ulufe almaya devam etmiştir.

Ordunun hacmindeki büyüme, muharip güçlerin yanı sıra geri hizmet sektöründe de gözlemlenmektedir. Her ne kadar, ordunun iâşesi devlet tarafından karşılsa da askerin ihtiyaçları çeşitliydi. Bu sebeple, Osmanlı Devleti esnaf loncalarından belli sayıda esnafın her seferde orduda bulunmasını istenirdi. İstanbul'dan orduyla beraber yola çıkan ve ücret karşılığı birliklerin devletin karşılamadığı tüketim maddelerini ve hizmetlerini belirlenmiş narh karşılığında temin eden ve orducu esnafı denilen bu meslek gruplarının sayısında da artış olmuştur. Hangi esnaf grubundan kaç esnafın orduda bulunacağını Divan-ı Hümayun tarafından belirlendiği orducu esnafının sayısında XVI. yüzyıldan itibaren genel bir artış eğilimi olduğu gözlemlenmektedir. 1545 seferi için İstanbul, Edirne ve İstanbul'dan 21 esnaf loncasının 441 üye ile savaşa katılmaları istenirken 1552'de 24 loncanın (*hirfet*) 477 üye ile katılmaları emredilmiştir.⁴³ Bundan sonraki savaşlarda Divan-ı Hümayunun hangi loncanın kaç üye göndereceğini belirlemek yerine bunların kaçar çadırla katılmalarının emrettiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen, yukarıda belirtilen genel artış eğilimi yine anlaşılabilmektedir. 1677-1678 seferi için yine üç şehirden 79 loncanın 178 çadırla sefere

⁴⁰ Gabor Agoston, "Savunmanın Maddi Külfeti: 16. ve 17. Asırlarda Macar Serhaddindeki Osmanlı Kale Zincirinin Mali Yüku", **Macaristan'da Osmanlı-Habsburg Serhaddi (1541-1699)**, Osmanlı'da Savaş ve Serhad, Çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2013, s. 214-215

⁴¹ Genç-Özvar, **Osmanlı Maliyesi**, Tablo. 55

⁴² Agoston, "Savunmanın Maddi Külfeti:", s. 225

⁴³ Bülent Çelik, **Osmanlı Sefer Organizasyonların Kentli Esnafın Bulduğu Çözümler: Orducu Esnafı**, YDT, Ankara Üniversitesi, 2002 s. 168

katılmaları emredilmiştir. Takip eden yıllarda bu sayılarda ciddi düşüşler olmasına rağmen XVIII. yüzyılda tekrar bir artış görülmektedir. 1715 Mora seferinde yine üç şehirden 76 loncanın 172 çadırla savaşa katılmaları emredilmiştir.⁴⁴ 1730 senesinde İran'a yapılması düşünülen sefer için de sadece İstanbul'dan 28 loncanın 85 çadırla⁴⁵ ve bu çalışmanın konusu olan 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına başladığında aynı üç şehirden 77 loncanın 173 çadır ile sefere katılmaları emredilmiştir.⁴⁶ Bununla beraber, ilk kez olarak bu sefer için Sofya'nın da orducu esnafı çıkarması, ancak bunların orduya katılmak yerine bedel ödemeleri istenmiştir.⁴⁷ Dolayısıyla Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda önceki yüzyıllara kıyasla daha fazla esnafı cepheye götürürken bu amaçla faydalandığı esnaf tabanını da genişletti.

Anlaşılabileceği gibi hem Osmanlı Devleti'nin hem de hasımlarının çağın gereklerini karşılayan bir savaş aygıtı oluşturmak için ortaya koydukları çaba çok büyük ve maliyetliydi. İlginçtir ki, ödenen bu büyük bedellere rağmen hiçbir komutan büyük bir orduyu düşman karşısına çıkarıp ölüm-kalım savaşına girmek için istekli değildi. XVI. ve XVII. yüzyıllarda batı devletlerinin Osmanlı ordusu ile meydan savaşı vermek istememeleri aslında Osmanlı Devleti ile ilgiliydi. Bu durum iyi beslenen ve donanmış Osmanlı ordusunun yenilmezlik konusundaki şöhretinden kaynaklanıyordu. Bununla beraber, ordunun toplanması, finansmanı ve beslenmesi için ortaya konulan büyük çabanın tek bir gün sürecek meydan savaşında yok olması göz korkutucu bir ihtimaldi. Bundan dolayı, dönemin askeri anlayışı gereği meydan savaşları nadiren yapılıyordu. Nitekim 1526-1683 arasında yürütülen sayısız operasyonlara rağmen Osmanlı Ordusu Habsburg cephesinde küçük çatışmalar bir tarafa bırakılırsa iki meydan savaşı yapmıştı. Çatışmaların çoğunluğu kale kuşatmalarından ibaretti. Başarısız II. Viyana kuşatmasından sonra koalisyon güçleri bazı cüretkâr saldırılarda bulunsalar da bu durum aslında savaş stratejisindeki değişimden değil, Osmanlı'nın sonunun geldiği yanılgısına kapılan savaş heveslilerinin hamlelerinden ibaretti.⁴⁸ Nitekim Karlofça'dan sonra savaşlar birkaç istisna dışında yine kale kuşatmalarına dönmüştür. Dolayısıyla askeri zaferler ancak bir kalenin ele geçirilmesiyle mümkün oluyordu.⁴⁹ Bundan dolayı, önceki yüzyıllarda mevsimlik seferler olan savaşlar, yerini artık uzun yıllar devam eden askeri operasyonlara bırakmıştı.

⁴⁴ Bülent Çelik, **Ordu Esnafı**, s. 169-170

⁴⁵ Münir Aktepe, "*Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İştirak Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar*", **Tarih Dergisi**, VII/10, s. 18

⁴⁶ BOA, **MAD. d.**, 8515, 11/2; 13/2

⁴⁷ BOA, **MAD. d.**, 8515, 11/3; 32/2

⁴⁸ Agoston, **Guns for the Sultan**, s. 201

⁴⁹ Gezer, **Kale ve Nefer**, s. 10

Ayrıca, XVI. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde savaş artık mevsimlik bir hareketlilik değil, süreklilik içeren cephe savaşları haline gelmişti.⁵⁰ Bundan dolayı, celp edilen askerlerin bir kısmı kalelerdeki muhafız birliklerinden başka açık alanlarda nöbet tutuyorlardı.

Görüldüğü gibi hem savaş alanındaki muharip ordu hem de sınır savunmadaki garnizon birlikleri ve hem de bunları destekleyen geri hizmet birliklerinin sayısı artma eğilimindeydi. Bu durum savaşı çok daha masraflı hale getiriyordu.

1.1.2. Orduları Finanse Etmek İçin Uygulanan Yöntemler

Osmanlı Devleti yukarıda belirtilen sebeplerle büyüyen orduyu besleyebilmek ve bundan kaynaklı artan nakit ihtiyacını karşılamak için çeşitli yöntemler uygulamaya koymuştur. Bu uygulamaların bazıları sıra dışı ve geçicidir. Örneğin, XVII. yüzyılda varlıklı kişiler, valiler, saray kadınları ve ulemadan yardım ve borç alınarak gelir krizi aşmaya çalışılmıştır.⁵¹ Maliyenin savaşın finansmanı için bulduğu geçici bir diğer çözüm ise vakıflardan faydalanmak olmuştur. İslami bakış açısından bu kuruluşlar dokunulmazlık derecesinde kutsal olmalarına rağmen, Kayhan Orbay'ın tespitlerine göre başarısız II. Viyana Kuşatmasından sonra vakıflardan elde edilen büyük meblağlar ordunun giderlerinin karşılanması için hazineye aktarılmıştır. Orbay hazineye aktarılan meblağın içerisinde vakıflarda çalışan personelin 6 aylık maaşlarının da bulunduğunu ve maaşa el koymanın o zamana kadar duyulmamış bir uygulama olduğunu belirtmektedir.⁵² II. Viyana Kuşatmasından sonra XVIII. yüzyıl boyunca nakit arayışı içinde olan padişahların vakıf gelirlerine müdahale etmeleri II. Mahmud'un vakıf gelirleri üzerinde devlet denetimi kurmasıyla sonuçlanmıştır.⁵³

Nakit ihtiyacına bulunan bir diğer çözüm rütbe ve mansıpların satışa çıkarılmasıdır. Avrupa'da görülen bu uygulamanın sonucu, devlet kademelerinde uzun süre görev yapmadan ve tam olarak sistem içerisinde eritilmeden sayıları her geçen gün artarak devlet kademelerinde görev alan taşralıların imparatorluk idaresine ve siyasete girmeleri

⁵⁰ Kolçak, **1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşları**, s. 86

⁵¹ Serdar Genç, **Lale Devrinde Savaş: İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, İstanbul 2013, s. 185

⁵² Kayhan Orbay, "*Ottoman Central Administration and War Finance, Late Seventeenth Century*", **XIV. International Economy Congress**, Helsinki 2006, s.17-19: <http://www.helsinki.fi/iehc2006/papers3/Orbay.pdf>

⁵³ Suraiya Faroqhi, **Yeni Bir Hükümdar Aynası: Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu İmgenin Algılanması**, İstanbul 2011, s. 11.

olmuştur.⁵⁴ Makam satışlarının ilk kez uygulandığı XVI. yüzyılın sonlarında belli bir prensibe dayanmayan düzensiz bir uygulama olduğu ve bundan dolayı bazı sorunlara, hatta isyanlara yol açtığı görülmektedir. Örneğin, Sivas Valisi Varvar Ali Paşa 1647 yılında kendisinden mansıbı karşılığı 30.000 kuruş istenince bu isteğe karşı çıkmıştır. Dönemin müverrihleri vali ve sancakbeylerinin ücret karşılığı atanmaları ve ödedikleri ücreti çıkarmaya fırsat bulamadan kısa sürede azledilmelerinin Ali Paşa'nın direnişinde önemli rol oynadığını belirtmektedirler. Ayrıca, paşanın diğer valileri de İstanbul'a yürüyerek padişahı bilgilendirmeye davet ettiğini belirtirler.⁵⁵ Doğal olarak asi durumuna düşen Ali Paşa amacına ulaşamamıştır. Ancak tayinler için istenen bu caize uygulaması hem görevlilerin huzursuzluğu hem de bu görevlilerin atama için ödedikleri meblağı halktan çıkarabilmek için vergi kaynaklarını tahrip etmeleri caize konusunda düzenleme yapılmasının gerekliliğini göstermiştir.⁵⁶ Muzaffer Doğan'ın tespitlerine göre bu konuda yapılan ilk düzenleme 1760-1761 yıllarında olmuştur ve her atamadan ne kadar caize alınacağı bir standarda bağlanmıştır.⁵⁷ Bu yolla elde edilen meblağlar ile maliyenin nakit gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir.⁵⁸

Maliye'nin savaş ve olağanüstü giderleri karşılamak için başvurduğu çarelerden bir diğeri İç Hazine'den Devlet Hazinesi'ne nakit aktarımıdır. Ahmet Tabakoğlu XVII. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu aktarımların hem sıklaşarak hem de artan meblağlarla sıradan hale geldiğini tespit etmiştir.⁵⁹ Müsadere ise imparatorluğun en zenginlerini oluşturan idareci kesimin servetlerine el konulmasını sağlayan bir araç olarak kullanılmıştır. Bu yolla elde edilen meblağlar, bazı seneler bütçe gelirlerinin hatırı sayılır şekilde artmasını sağlamıştır. Örneğin, 1731-1732 (1144) mali yılı önceki ve sonra yıllara göre daha yüksek gelir elde edilmiştir. Çünkü belirtilen sene içerisinde Damad İbrahim Paşa ve kethüdasının servetleri müsadere edilmişti.⁶⁰

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti savaş giderlerini karşılamak için birçok çareye başvurmuştu. Ne var ki, bu yöntemlerle sağlanan gelir sürekli değildi ve sadece anı kurtarıyordu. Nakit ihtiyacını karşılamak için vergi kaynaklarının daha etkin kullanımını

⁵⁴ Perry Anderson, **Lineages of the Absolutist State**, Londra 1974, s. 51-52

⁵⁵ Ahmet Önal, "Varvar Ali Paşa ve İsyanı", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 2018, S. 39, s. 15-17

⁵⁶ Muzaffer Doğan, "Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Caize", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 2002, 7, s. 45

⁵⁷ Doğan, "Caize", s. 48

⁵⁸ Doğan, "Caize", s. 43

⁵⁹ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul 1985, s. 36-39

⁶⁰ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, İstanbul 1985, s. 75-77

sağlayan yeni uygulamalara ihtiyaç vardı. Bundan dolayı asıl büyük dönüşüm vergi kaynaklarının tasarrufunda yeni uygulamaların yürürlüğe konulmasıyla olmuştur.

Vergiler kademeli ve orantılı olarak yükseltilirken maliyenin en fazla gelir beklentisi iç borçlanmada olmuştur. Avrupa devletlerinde tahvil şeklinde hisse senetlerinin satışıyla ortaya çıkan bu iç borçlanma Osmanlı Devleti'nde uygulama sırasına göre iltizam, malikane ve esham uygulamaları olarak gerçekleşmiştir.⁶¹ Bunlardan geçmişi çok eski olan iltizam sistemi XVI. yüzyıldan itibaren mukataalaştırılan tımar birimlerinin sözleşmeyle girişimcilere satılmasıyla uygulanıyordu.⁶² Aynı yüzyıldan itibaren iltizamın uygulama alanının genişlediği görülmektedir.⁶³ İltizam sözleşmeleri en fazla üç seneyi kapsıyordu.⁶⁴ Malikane sistemi ise iltizamla tasarruf edilen vergi kaynağının ömür boyu girişimciye devrinden ibarettir. Bununla beraber, girişimcinin ödeyeceği peşinat yüksek olduğundan devletin kasasına giren nakit de aynı oranda yüksekti. Muaccelle denilen bu peşinat, girişimcinin her sene ödeyeceği miktarın 2-10 katı arasında değişen bir miktar olurdu. Böylece, Osmanlı Devleti artan nakit ihtiyacını karşılamak için daha iyi bir yöntemle kavuşmuş oluyordu.⁶⁵

Osmanlı maliyecileri iltizam ve malikane uygulamalarıyla devlet gelirlerini artırmaya çalışırken bir yandan da savaş zamanlarında bunları tasarruf edenlerden ek vergiler almışlardır. Bilindiği gibi avarız ve nüzül gibi olağanüstü vergiler önce savaş zamanlarında ve daha sonra ise düzenli olarak toplanmaya başlamıştı. Ancak bu iki vergi tamamen üreticiyle ilgiliydi. Malikane tasarruf edenlerden ise ilk başlarda savaş durumunda herhangi bir vergi alınmıyordu. Buradaki boşluğu gören Osmanlı maliyecileri İran savaşlarının devam ettiği 1738 senesinden itibaren malikanelere *cebelü bedeliyesi* denilen vergiyi tarh etmişlerdir. Bu uygulamanın başlamasının savaş yıllarına denk gelmesi tesadüf olmamalıdır. İran savaşlarında maliyenin artan yükünden dolayı malikanecilerden muaccelle, yani peşin tutarın %15'i kadar *cebelü bedeliyesi* alınmaya başlanmıştır.⁶⁶ Uygulamanın sonraki savaşlar ve 1768-1774 savaşlarında da devam ettiği görülmektedir.⁶⁷

⁶¹ Cenk Reyhan, **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 12-13

⁶² Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması**, İstanbul 2003, s. 17

⁶³ Mehmet Genç, "*Malikane*", **DİA**, XXII, s. 125

⁶⁴ Eftal Şükrü Batmaz, **XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma**, YDT, Ankara Üniversitesi 1995, s. 106

⁶⁵ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi**, "*Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi*", 7. Baskı, İstanbul 2010, s. 106; Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 132

⁶⁶ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 134

⁶⁷ BOA, C. ML. 509/20719, BOA, C. AS, 684/28726

Malikane uygulamasında temel amaç devletin nakit ihtiyacının karşılanmasıydı. Ancak, diğer bir kaygısı ise vergi birimini üç sene gibi kısa bir süre için tasarruf eden mültezimlerin aşırı talepleri idi. Bundan dolayı, ömür boyu uygulanan malikane sisteminde vergi kaynaklarının yıpratılmayacağı düşünülüyordu.⁶⁸ Osmanlı Devleti'nin ihaleye çıkardığı satışların büyük oranda saray mensupları ve askeri zümre tarafından alındığı görülmektedir. Örneğin, 1717-1808 yılları arasında Konya'da malikane alan 255 malikaneciden $\frac{3}{4}$ 'ü İstanbul'da, geri kalanın büyük kısmı ise Konya'da ikamet ediyordu. İstanbul'da ikamet edenlerin arasında görevleri sebebiyle ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan askeri sınıf da dahildir.⁶⁹ Malikanelerin küçük bir kısmı ise yerel kişilere satılmıştır. Örneğin, Konya'da ikamet edenlerin çoğunluğu ayan kökenliydi.⁷⁰ Bu tabloya bakıldığı zaman ayanların malikane satışlarında üstünlük sağladıkları görüntüsü yoktur. Ne var ki, ihaleyi alan malikaneciler vergi toplama işini alt-iltizam sözleşmeleriyle küçük girişimcilere vermeyi tercih etmişlerdir.⁷¹ Örneğin, Konya Esbkeşan Mukataası Osmanlı hanedanına mensup Esmâ Sultan tarafından satın alınmış, ancak sonradan buranın voyvodalığına 1775 senesinde merkezden biri yerine ayandan Arap Ağazade Süleyman Ağa atanmıştı.⁷² Yaklaşık olarak 40 sene civarı voyvoda olarak ve diğer yıllarda burayı mültezim olarak idare etmişti.⁷³ Süleyman Ağa'nın idare etmediği yıllarda ise yine yerel ileri gelenler voyvoda veya mültezim olarak bu vergi kaynağını işletmişlerdi.⁷⁴ Dolayısıyla ayanlar malikane ihalelerinde öne çıkmamalarına rağmen bunların işletilmesinde genel bir üstünlüğe sahiptiler.

Malikane sisteminin yaygın şekilde uygulanmasının diğer bir sonucu, tımar alanlarının daralarak bu askeri sınıfın ordu içindeki ağırlığını yitirmesiydi. Bu değişim aynı zamanda eyalet idarecilerinin güçlerinin azalmasına da sebep olmuştur. Artık tımar birimleri önce iltizam ve emanetle ve daha sonra malikane ile işletildiklerinden tımarlı ordusu iyiden iyiye küçülmüş ve paşaların gelir kaynakları buna paralel olarak daralmıştı. Doğal olarak, iltizam ve malikane uygulamalarının diğer bir sonucu vali ve mutasarrıfların taşra idaresinde azalan etkinlikleri olmuştur. Paşaların bu gelir ve güç kaybının önlenmesi

⁶⁸ Genç, “*Malikane Sistemi*”, s. 106; Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 114-116

⁶⁹ Eşref Temel, **Konya'da Ayanlık (1639-1839)**, YDT, Selçuk Üniversitesi 2017, s. 87, Grafik 11

⁷⁰ Temel, **Konya'da Ayanlık**, s. 89, Grafik 13

⁷¹ Genç, “*Malikane Sistemi*”, s. 106; Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 114-116; Genç, “*Malikane*”, s. 517

⁷² Temel, **Konya'da Ayanlık**, s. 166

⁷³ Temel, **Konya'da Ayanlık**, s. 168-170

⁷⁴ Temel, **Konya'da Ayanlık**, s. 170, Tablo 10; Ayanların alt-sözleşmelerle malikaneleri işletme hakkı elde etmeleri konusunda bkz.: Ariel Salzman, “*İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Ayanlar*”, **Osmanlı**, III: İktisat, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 227-235

veya hiç değilse bir nebze telafi edilmesi için Osmanlı Devleti'nin bulduğu çözüm, ek iki farklı vergi konulmasıydı: İmdad-ı hazeriyye ve seferiyye.

İmdadiyye uygulaması ilk olarak uzun süre devam eden Girit Kuşatması sırasında açığa çıkan nakit ihtiyacını karşılamak için yapılmıştı. Bu ilk uygulamayla elde edilen yaklaşık 100.000 kuruşun kimden, nasıl toplandığı ve nereye harcandığına dair bilgi yoktur.⁷⁵ Takip eden uygulamalar ise hanedan mensupları ve devlet adamlarından borç olarak alınması şeklindedir. Dolayısıyla bu uygulama başlangıçta bir mükellefiyetti. Bu mükellefiyet başarısız 1683 Viyana Kuşatmasının ardından 1687'de tekrar uygulanmıştır. Sonrasında ise kısa sürede vergi haline gelmiştir. Ayrıca, sadece yukarıda belirtilen iki imtiyazlı gruba mahsus olmaktan çıkarılarak reayaya salınmaya başlanmıştır.⁷⁶ Aslında verginin kökeninin eyalet idarecileri ve tımarlılar tarafından gayr-ı resmi olarak toplanan *Salarlık* ya da *salariye* adı verilen illegal bir verginin zaman içerisinde resmileşmesinden ibarettir.⁷⁷ İmdad-ı seferiyyenin vergiye dönüşmesinden sonra ilk uygulaması her avarız hanesi başına üç asker olmasına bakarak vergiyi ortaya çıkaran ihtiyacın ordunun hacmindeki büyüme olduğu net şekilde anlaşılmaktadır.⁷⁸ Çünkü yukarıda ele alındığı gibi tımar alanlarının daralmasıyla hem tımarlı sipahi sayısı azalmış hem de taşra idarecilerinin gelirleri düştüğünden kapı halkları küçülmüştü. Ancak askere olan talep artmaya devam ediyordu. 1717-1718 senesinde yapılan düzenlemeyle imdadiyye nihai haline ulaşmıştır. Bu düzenlemeyle seferiyye valilerin kapı halklarını besleyebilecekleri bir kaynak haline getirilmiştir. Her eyalete uygulanacak vergiden elde edilen gelirin yarısıyla paşaların kapı halklarını besleyebilmeleri, yarısıyla da kendi giderlerini karşılamaları tasarlanmıştır.⁷⁹ Ancak, valilerin kapı halkları sadece savaş zamanlarında değil barış dönemlerinde de maaş alıyorlardı. Bunun için, aynı sene içerisinde seferiyyenin yarısına denk gelen oranda toplanan hazeriyye vergisi yürürlüğe konuldu.⁸⁰ İmdad-ı seferiye ve hazeriye gibi vergilerin ortak noktası maktu olarak salınmalarıydı. Böylece devlet artık bireyi değil daha çok bir bütün olarak toplumu muhatap alıyordu. Bundan dolayı, bu vergilerin önce *tevzi* (yani yerel halk arasında dağıtımı) sonra *cibayeti* (yani halktan toplanması) birileri tarafından yapılması gerekliydi. Osmanlı Devleti kolektif vergi toplama usulünü devletin sona ermesine kadar devam ettirmiştir. Tanzimat'tan önce imdad-ı hazeriyye ve seferiyye,

⁷⁵ Tayfun Ulaş, *The İmdadiyye Taxes in the Ottoman Finance*, YYT, Bilkent Üniversitesi 2018, s. 35

⁷⁶ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 266

⁷⁷ Lütü Güçer, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 52-53

⁷⁸ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 266-267

⁷⁹ Ulaş, *The İmdadiyye Taxes*, s. 41-42

⁸⁰ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 268-269

avarız ve cizye gibi vergiler bu usulle toplanırken Tanzimat'tan sonra ise mahsus vergiler adı altında toplanan çeşitli vergi kalemleri bu yöntemle toplanmıştır. Devletlerin net istatistikler yerine tahminlere dayalı olarak bu şekilde kolektif vergi toplamaları genelde maliye tarihçileri tarafından teknik ve bürokratik eksikliklerin sonucu olarak yorumlanmıştır. Bu eksiklikler sadece Osmanlı Devleti değil onun çağdaşı olan diğer devletler tarafından da değişen seviyelerde uygulanmıştır.⁸¹ Zira modern devletin toplum, cemaat ve yerel halk yerine bireyi muhatap alması ve vergi mükellefi olarak kabul edebilmesi XX. yüzyılın başlarını bulmuştur. İmdadiyye vergilerinin toplanması ayanların hem idari işlerde etkinlik kazanmalarını hem de gelir elde etmede güçlenmelerini sağladı. Verginin halka dağıtılması (*tevzi*) ayanlara bırakılmıştı.⁸² Çünkü bölgeyi iyi bilen ayanlar istediklerinde adil bir dağılım yapabiliyorlar ve yeni gelişen durumlara göre dağıtımı güncelleyebiliyorlardı. Örneğin, 1768-1774 savaşı devam ederken İzmir'e yerleşmiş olmalarına rağmen vergi vermek istemeyen Mısırlı tüccarlar, ayanların girişimiyle vergi dağıtımına dahil edilmişlerdir.⁸³

Ayanlar vergi taksimatındaki bu rollerinden başka ekonomik potansiyellere sahiptiler. Bu potansiyel dönemin eyalet idaresiyle ilgilenen bazı araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Buna göre ayanlar sorumluluk alarak halkın ödeyecekleri vergileri yüklenebiliyorlardı. Böylece, hem gerekli meblağ kısa sürede teslim ediliyor hem de reaya nakde sahip olmadığında borçlanma imkânı bulabiliyordu. Örneğin, Dina Rizk Khoury şöyle bir hikâye anlatır: “1719 yılında Sarı Mustafa Musul Valiliğine atandığında üç ayanı sofrasında ağırladı. Bu kişiler ona 3.000 zanaatkar yerine kendilerini yani bu üç kişiyi vergilendirmenin daha kolay olduğunu söylediler. Sarı Mustafa onların bu aracılık önerilerini kabul etti. Ancak, vergileri kendileri ödeyeceklerse bunu hemen yapmaları için *diretti*.”⁸⁴ Buradan anlaşılabacağı gibi özellikle savaş dönemlerinde acil nakit ihtiyacı olan devletin teker teker vergi kaynaklarını tahrirler yoluyla tespit ederek vergilendirmesi ve bu vergileri toplaması hem zaman alan hem de zahmetli bir süreçti. Bundan dolayı XVIII. yüzyılda devlet aracı kullanmayı tercih ediyordu.

⁸¹ Yakup Akkuş, “Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: *Tevzi Defterlerinden Vergi-i Mahsusa Geçiş*”, *Tarih Dergisi*, 65, s. 30-31

⁸² Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul 1986, s. 55; Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye-Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, İstanbul 2016, s. 63-64

⁸³ BOA, MAD. d., 8516/123-1; BOA, MAD. d., 8516/127-1

⁸⁴ Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul 1540-1834*, İstanbul 1999, s. 1-2

Ayrıca, Antonis Hadjikyriacou'nun belirttiği gibi, bu kişiler ihtiyaç anında büyük miktardaki meblağları merkezi hazineye aktarabiliyor ve belirtilen dönemde devletin büyüyen tedarik ihtiyacını karşılamak için kişisel ağlarını kullanarak merkezden atanan görevlilerden çok daha etkili olabiliyorlardı.⁸⁵ Tabii ki reaya borcunu ödeyemediği zaman sorunlar ortaya çıkabiliyordu. Örneğin, Tırnova kazasına bağlı Çatma köyünün vergilerini Tırnovalı Hacı Mehmed ödemişti. Daha sonra köylüler bu kişiye borçlarını ödeyemeyince merkeze başvurarak borçlarını taksitle ödeyebilmeleri için ferman çıkarılmasını rica etmişlerdir.⁸⁶

Reayanın ayanlardan aldığı bu borçların bazılarının faizli olduğu görülmektedir. Savaşların uzaması durumunda vergi yükü fazla olan reayanın hem vergileri hem de bu borçları faizleriyle beraber ödeyememelerine ve sonuçta zor durumda kalmalarına sebep oluyordu. Bu durumda hükümete başvurarak borçlarının taksitle bağlanmasını istedikleri oluyordu. Örneğin, 1773 senesinde Siroz kazasında 2 köy vergilerini ödemek için aldıkları borcun faizini ödemekte zorlanınca devlete başvurdular. Sonuçta yayınlanan fermanla bu iki köyün borçlarını taksitle ödemeleri emredildi.⁸⁷ Bu sorunlara rağmen genelde taraflar, yani vergiyi tarh eden devlet hem de vergi ödeyen reaya ayanların vergileri reayaya borç vererek ödemesinden memnundu. Çünkü böylece nakit akışı vaktinde yapılabilirdi.

Ayanların reaya yerine vergi ödediklerine dair birçok başka örnek vardır. Örneğin, Teke mütesellimi ayandan Hacı Kasım 1769-1770 senelerinde sancaktaki 9 kazanın avarız ve seferiyyesini daha sonra tahsil etmek üzere kendi cebinden ödemişti.⁸⁸ 1768 senesinde ise Kareferye ahalisi ise Süleyman Ağa'dan 3 yük 65.410 akçe (365.410 akçe) borç almışlardı.⁸⁹ 1768-1770 senelerine ait Kastamonu avarız ve bedel-i nüzül vergilerini toplama görevi Kastamonu mütesellimi ayandan İbrahim Ağa'ya verilmişti.⁹⁰ İbrahim Ağa'nın 1771 senesinde vefat etmesi üzerine muhallefati çıkarıldı. Düzenlenen muhallefet defterinden anlaşıldığı kadarıyla, bazı kazalar bahsi geçen vergileri eksik ödediklerinden, İbrahim Ağa daha sonra almak üzere eksik meblağı kendi cebinden ödemişti.⁹¹ Dolayısıyla hazeriyye ve seferiyye vergilerinin maktu olarak salınması bu vergileri hem reaya

⁸⁵ Antonis Hadjikyriacou, "Local Intermediaries and Insular Space in the late-18th Century Ottoman Cyprus", *Osmanlı Araştırmaları*, 44, s. 447

⁸⁶ BOA, AE. SMST. III. 205/16155

⁸⁷ BOA, AE. SMST. III. 341/27551

⁸⁸ BOA, AE. SMST. III. 97/7367

⁸⁹ BOA, AE. SMST. III. 193/15207

⁹⁰ BOA, AE. SMST. III. 318/25580; BOA, C. ML. 705/28794

⁹¹ BOA, D. BŞM. ZMT. d. 13852

paylaştıran hem de reayadan toplayan ayanlarının yerel idarede etkinliklerinin artmasına sebep olmuştur.

Askeri kaynaklı değişimin sonuçları bununla kalmadı. Uzayan savaşlar sınırlarda kale sayılarının artması ve bu kalelerin muhafazasına eyalet idarecilerinin görevlendirilmeleri paşaların eyalet idaresinde eskisi kadar bulunamamalarına yol açtı. Dahası sıklıkla çıkan isyanlar ve kırsaldaki *kapısız eşkıyası* için düzenlenen tedip hareketleri valileri her zamankinden fazla askeri görevlerle meşgul ediyordu. Doğal olarak, valiler idaresinden sorumlu oldukları bölgelerde otorite kuramayarak sembolik otorite haline gelmişlerdir. Sonuçta, eyaletin gerçek idaresi atadıkları mütesellimlere bırakılırken XVIII. yüzyılda bunlar genelde ayanlar arasından seçilmiştir.⁹² Bunun bir sonucu olarak önceki yüzyıllarda idari görevleri ve yetkileri net olan sancakbeylerine bu dönemde sadece tasarruf eden, kullanan anlamında mutasarrıf denilmeye başlandığı görülmektedir. Nitekim 1769 seferi başlarken cepheye görevlendirilen paşaların yerlerine atanan mütesellimlerin ayanlar oldukları görülmektedir.⁹³ Örneğin, Sivas eyaletine savaşın başlangıcından bitişine kadar 15 farklı vali atanmıştır.⁹⁴ Bu valilerin tamamı cephede ya da sınır kalelerinde görevli olduklarından Sivas eyaleti mütesellimler tarafından yönetilmiştir. Atanan mütesellimlerin tamamının ayanlar olduğu görülmektedir. İlk başta Çapanzade Mustafa Bey'in kardeşi Selim Bey, daha sonra Zaralızade Ali, sonra Selim Beyin ağabeyi Mustafa Bey'in kendisi, daha sonra ise sırasıyla Sadık, Abdullah ve Mehmed Said bu görevi yürütmüştür.⁹⁵ Bunlardan Selim ve Mustafa Beyler Bozok ayanındandır. Ali ise Sivas ayan ailesi Zaralızadelere mensuptur.⁹⁶ Diğer üç ismin ise aidiyetleri bilinmemekle beraber ayan olmaları güçlü bir ihtimaldir.

Yukarıda ele alınan mali ve idari değişimin sonucuna baktığımızda Osmanlı eyaletlerinde ortaya çıkan manzara şudur:

1. Vergi kaynakları artık tımarlı sipahilere dağıtılmayarak malikane yöntemiyle tasarruf ediliyordu. Bu malikane birimlerinden vergi toplanması alt sözleşmelerle ayanlar tarafından yürütülüyordu,

⁹² Halil İnalcık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Ed. Thomas Naff ve Roger Owen, Illinois 1977, s. 30-31

⁹³ Ayanların mütesellim atamalarına dair bazı örnekler için bkz: Adana ve Maraş Eyaletlerine Dulkadirzade Süleyman Bey: BOA, MD. 166, 61/107-108; Karaman Eyaletine el-Hac Zeynelabidin: BOA, MD. 166, 76/136, 162; Bozok Sancağına Çapanzade Mir Mustafa: BOA, MD. 166, 30/42

⁹⁴ Yılmaz Kurt, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi-Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792-16 Numaralı Tahvil Defteri-Çeviri Yazı-Görüntü, İstanbul 2019, s. 204-205

⁹⁵ BOA, C. ADL. 7/473; BOA, C. ML. 751/30606; BOA, C. DH. 283/14122; BOA, C. AS. 872/37420; BOA, AE. SMST. III 199/15642

⁹⁶ Muhammed Aydın, *Sivas'ta Ayan Aileleri (1740-1850)*, Cumhuriyet Üniversitesi, YT, Sivas 2011, s. 40

2. Malikane uygulamasından dolayı gelir kaynakları daralan paşaların kapı halklarının devamlılığını sağlayabilmek için yeni vergiler yürürlüğe konmuştu. Bu vergiler maktu olarak tarh edildiğinden toplama işini bölgeyi en iyi bilen ayanlar yapıyordu.
3. Paşalar çoğunlukla sınır görevlerinde bulunduklarından eyalet idaresine artık mütesellimler bakıyordu. Bu mütesellimler ise genelde ayanlar arasından seçiliyordu.

Sonuçta ayanlar 1768-1774 Savaşı'ndan önce hem yerel idarede etkinlik kazanırken hem de mali güce sahip yerel unsurlar olarak ortaya çıkmışlardır.

1.2. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, birisi gücünü ve etkinliğini kaybetmek istemeyen (Osmanlılar) diğeri ise büyüyen ve hakimiyet alanını genişleten (Ruslar) iki imparatorluğun çarpışması olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı arasındaki rekabetin merkezileştiği bölge olan Karadeniz'in kuzeyindeki düzlükler Moğol İmparatorluğunun çökmesi ve Altın Ordu Devleti'nin güç kaybetmesinden sonra iyiden iyiye istikrarsızlıkla çalkalanmaya başlamıştır. Aslında, XV. yüzyılın sonunda her iki tarafı -Kırım Hanlığı (dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu) ve Rus Knezliği- tehdit eden ortak düşman Altın Ordu ve Lehistan'ın yönelttiği tehlikelerinden dolayı Kırım Hanlığı ve Rus Knezliği arasındaki ilişkiler iyiydi. Hatta bu iyi ilişkilerin ittifak düzeyine ulaştığı zamanlar olmuştu: Rus Knezi İvan ile Kırım Hanı Mengli, Altın Ordu veliahtları arasındaki taht kavgalarından faydalanarak bu devleti birlikte ortadan kaldırmışlardı.⁹⁷ Ne var ki, bu ittifak çok uzun sürmedi. 1547 yılında IV. İvan, Cengiz Hanın soyundan gelen hükümdarların unvanlarına denk olan “çar” unvanını kullanmaya başladı.⁹⁸ 1550'lerde Kazan'ı işgal etmeyi başardı.⁹⁹ 1556'da Astrahan'ı Kırım Hanlığından kopardı.¹⁰⁰ Rusların Hazar'ın batısına yaptıkları bu ani hareket Osmanlıların da dikkatini çekmekte gecikmemiştir. Don ve Volga nehirlerinin bir kanalla birleştirilerek Rus yayılmasının engellenmesi üzerine tasarlanan proje, özerkliğini kaybetmekten çekinen Kırım hanının isteksizliği yüzünden

⁹⁷ Khodarkovsky, **Russia's Steppe Frontier-The Making of Colonial Empire 1500-1800**, Indiana 2002, s. 85-89

⁹⁸ Halil İnalcık, **Kırım Hanlığı Üzerine Araştırmalar (1441-1700)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 112.

⁹⁹ Khodarkovsky, **Russia's Steppe Frontier**, s. 107

¹⁰⁰ Alan W. Fisher, **The Crimean Tatars**, Hoover Press Publication, Stanford 1978, s. 40-41

tam anlamıyla uygulamaya konulamadı. Sonrasında, 1569'da Azak Kalesinden başlatılan bir sefer düzenlendi, ancak başarısızlıkla sonuçlandı.¹⁰¹

Rusların Karadeniz yönünde yaptıkları ilk büyük askeri operasyon I. Petro zamanında olmuştur. Kutsal İttifaka katılan I. Petro, ertesi sene Kırım seferini başlatmıştır. 1695 yılında deniz tarafından desteği olmadığı için Azak kalesini ele geçirme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen takip eden kış büyük bir gayretle Yukarı Don'da tersaneler kurarak 30 savaş gemisini 1696 baharında suya indirmeyi başarmıştır. Böylece, aynı senenin temmuz ayında Azak Rusların eline geçmiştir.¹⁰² Petro, bundan sonra Kerç Boğazını alarak Rusya'yı Karadeniz'in kalıcı ortağı yapmak istemesine rağmen, Venedik, Avusturya ve Lehistan savaşa devam etmediği için Osmanlıya karşı tek başına uzun süre mücadele edemeyeceğini anlamış ve 1700 yılında İstanbul Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır.¹⁰³ Bununla beraber, Azak kalesini imzaladığı antlaşmaya aykırı olarak bir süre için elinde tutmayı başarmıştır. Ne var ki, 1711'deki Prut hezimetinden sonra kaleyi iade ederek Osmanlı öfkesinden ancak kurtulabilmiştir.¹⁰⁴ Prut'ta aldığı ağır darbe ve itibar kaybını başka bir yerde kapatmaya kararlı olan Petro, bundan sonra İsveç'le savaşa yönelerek 1721'e kadar büyük zafer kazanmıştır. Bunun verdiği özgüvenle Hazar kıyılarına göz dikmiştir. Osmanlı Devleti ile paylaşma antlaşması yaparak İran'a açtığı savaşta Geylan, Mazenderan ve Astrabad'ı İran'dan almıştır.¹⁰⁵ Petro'nun ölümünden sonra tahta çıkan Anna, babasının Karadeniz planlarını yerine getirmek amacıyla 1736'da Azak'ı tekrar işgal etmiştir. Bu şekilde başlayan 1736-1739 Savaşını sonlandıran Belgrad Antlaşması'yla kalenin bulunduğu bölge Osmanlılara iade etmiştir. Buna karşılık, Osmanlılar da kaleyi tamamen yıkmayı kabul etmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁶ Osmanlı Devleti 1736-1739 Savaşını kazanmasına rağmen artık baskın pozisyonunu kaybettiği barizdi.

Kuzeyde bir süredir devam eden bu rekabette Osmanlı hep üstün görünmesine rağmen, Rusların uzun zamandır hem Karadeniz hem de Kafkaslar üzerine yaptıkları baskı sonuç vermiş ve yerel halkın taraf değiştirmesine sebep olmuştur. XVI. yüzyılda Kuban Nehrinin aşağı kısımları ve Batı Kafkasya'da yayılmış olan ve Kırım Tatarlarıyla dini

¹⁰¹ Söz konusu sefer hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu (1596 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI.-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)**, TTK, 2. Baskı, Ankara 2011.

¹⁰² Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi-Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara 2010, 5. Baskı, s. 252-253

¹⁰³ Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 256

¹⁰⁴ Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 261

¹⁰⁵ Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 261-262

¹⁰⁶ Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 275-276

sorunlar yaşayan Besleney ve Kabarda adındaki Çerkes kabileleri Rus hakimiyetini kabul etmişlerdir. Daha sonra III. Ahmed ve IV. Saadet Giray Kabarda'da tekrar hakimiyet kurmalarına rağmen 1739 Belgrat Antlaşması'yla Kabarda kabilelerinin bağımsız olmasına karar verilmiştir.¹⁰⁷ Taraf değiştirmeyenler ise yaptıkları akınlarla her an yeni bir savaşı ateşleyecek kıvılcım için ciddi bir etkeni. Kırım Hanları, tabileri olan Nogayları zapt etmek için ellerinden geleni yapmalarına rağmen, bu her zaman mümkün değildi. Örneğin, 1757 senesinde Nogaylar Rus bölgelerine izinsiz ve antlaşmalara aykırı akınlar yapmışlardı. Her ne kadar Osmanlı Devleti Nogayları tazminat ödemeye cezalandırsa da bu akınlar savaşı davet ediyordu.¹⁰⁸ Nogaylar ve Tatarların barış zamanında bile Rusya üzerine yaptıkları bu sürekli akınlar Mustafa Kesbi Efendi ve diğer Osmanlı tarihçilerinin gözünden kaçmamış, Rusların bu akınlardan bıktıklarını belirtmişlerdir.¹⁰⁹

Anlaşılabileceği gibi, konar-göçer kitlelerin yaşadığı geniş düzlüklerin ele geçirilmesi ve ıslah edilmesi Ruslar için sadece bir fetih ve genişleme meselesi değil, aynı zamanda güvenlik ve istikrar konusuydu. Kırım Tatarlarının hanlığın kuzeyindeki steplere yaptıkları akınlar ise, buralarda kalıcı yerleşmelerin uzun süre engellenmesine sebep olmuştu. Bundan dolayı, XVII. yüzyıldan itibaren Rus güney politikasının temel amacı bu sınırları daha bir belirginleştirmek olmuştur.

Yukarıda 1768 senesine kadar yaklaşık iki yüzyıllık ilişkileri özetlenmiş iki siyasi unsurdan birisi olan Ruslar Osmanlıların diğer hasımlarından farklıydı. Kuzeyde yıllar geçtikçe büyüyen bu güç, çoğu zaman Osmanlı'nın vasalı olan Kırım Hanlığı ile çatışmaya giriyor, son yüzyılda Osmanlı'nın kendisiyle savaşıyor, savaşları kaybetmesine rağmen Osmanlıları kesinlikle baskı altına almayı başarıyordu. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti Rus ilerlemesini durdurmak istiyor ve bunun için fırsat arıyordu. Kuzeyde gittikçe büyüyen ve Osmanlı Devleti ve bağlaşıkları üzerinde baskı kuran Rus Çarlığına karşı İstanbul'da nefret gittikçe büyüyor ve artık kesin şekilde hesaplaşılması isteniyordu. 1757'de tahta çıktığında genç ve enerjik bir padişah olan III. Mustafa, bir şeyleri değiştirmek ve dedeleri gibi fetihler yapmak için istekli görünüyordu.¹¹⁰ Askeri bir başarı

¹⁰⁷ Davies, **The Russo-Turkish War, 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire**, London 2016, s. 43-45

¹⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, IV/1: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, 7. Baskı, Ankara 2011, s. 25

¹⁰⁹ "... İkiye bir de Rusyalı üzerine hamle ü hücum ve çapul idüp kurâ u kasabâtını nehb ü garet ve ı'yâl u mâl ve evlâdlarını esîr edüp harâb u ber-bâd eylediklerinden gayrı âsûde hâl iken dahî Kazaklarını sirka eylemekden hâli olmağdıklarına ...": Ahmet Öğreten, **Mustafa Kesbi İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)**, Ankara 2002, s. 17-18

¹¹⁰ Uğur Demir, **1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)**, YDT, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 67, dp. 287

için çok istekliydi. Ayrıca, bu sırada devam etmekte olan Yedi Yıl Savaşları'nda doğuda bir cephe oluşturmak isteyen Prusya Kralı II. Friedrich'in Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için çabaları da III. Mustafa üzerinde etkili olmuş gibi görünmektedir. Sadrazam Ragıp Mehmed Paşa Prusya elçilerinin padişahı savaşa ikna etme çabalarını engelleyerek uzun süre devleti savaştan uzak tutmayı başardı.¹¹¹ Hatta bir seferinde III. Mustafa'ya seferin Osmanlı Devleti için ne kadar büyük tehlikeler açabileceğinden bahsettikten sonra padişahın bunu daha iyi anlayabilmesi için devlet adamları içerisinde kendisinden başka savaş görmüş birinin bulunmadığını anlatmıştı.¹¹² Buna rağmen, Prusya'nın daha 1758 senesinden itibaren tüm cephelerde üstünlük sağlaması III. Mustafa ve savaş yanlılarını cesaretlendirdi. Doğal olarak, bu tarihten itibaren özellikle Avusturya sınırında savaş hazırlıklarına başlanmıştır.¹¹³ Ancak, ertesi sene Prusya'nın aldığı yenilgiler durumun tekrar gözden geçirilmesine sebep olmuştur.¹¹⁴ II. Frederik'in Osmanlıyla ittifak girişimleri başarısız olsa da her iki devlet Fransa-Avusturya-Rusya ittifakına mesaj vermek istediğinden bir dostluk antlaşması yapılmasına karar verilmiştir. 29 Mart 1761'de imzalanan bu dostluk antlaşmasından sonra¹¹⁵ II. Frederik Avusturya'yı daha zor duruma düşürebilecek bir askeri ittifak antlaşması için çaba göstermeye başlamıştır. Ne var ki, takip eden günlerde Prusya'nın aldığı yenilgiler ve Rusya'da tahta çıkan II. Katerina'nın dış politikada nasıl bir yol takip edeceğinin bilinmemesi savaş karşıtı Ragıp Paşa ve Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi'nin elini güçlendirmiştir.¹¹⁶ Böylece, özellikle Ragıp Paşa'nın çabalarıyla Osmanlı Devleti Yedi Yıl Savaşları'nda barışçıl tavrını devam ettirebilmiştir. Savaşın sona ermesiyle hem Osmanlı hem de Prusya tarafı için acil bir antlaşmaya olan ihtiyacın ortadan kalkmasına rağmen, Ragıp Paşa'nın ölümünden sonra Sadrazam olan Hamza Hamid Paşa, Ahmed Resmi Efendi'yi Berlin'e göndermeye karar vermiştir. Elçiye verilen talimatlar arasında ittifakla ilgili konular dışında Lehistan'la ilgili bazı görevlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim III. Mustafa, III. Auguste'nin öldüğü günlerde sadrazama gönderdiği bir hatt-ı hümayunla Ahmed Resmi Efendi'den mektup gelip-gelmediğini soruyor ve kralın ölümünün ardından Osmanlı ordusunun yardımıyla Branicki kral yapılırsa Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptıkları gibi büyük bir işin başarılmış olacağını söylüyordu.¹¹⁷ Dahası, Ahmed Resmi Efendi'nin

¹¹¹ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 70-72

¹¹² Öğreten, **İbretnüma-yı Devlet**, s. 28

¹¹³ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 73-74

¹¹⁴ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 80

¹¹⁵ Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, VIII, İstanbul 2013, s. 323

¹¹⁶ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 173

¹¹⁷ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 180

Berlin'den döndükten sonra III. Mustafa'ya sunduğu sefaretnamesinin Berlin'den ziyade Lehistan meseleleriyle ilgili olduğu görülmektedir.¹¹⁸ Ayrıca, yolculuğu sırasında Lehistan'da daha önce İstanbul'a temsilci göndererek III. August'un ölümünün ardından yerine seçilecek kralın belirlenmesinde Osmanlı'dan yardım isteyen Başhatman Branicki'nin tarafından misafir edilmiştir. Tüm bu deliller Resmi Efendi'nin elçilik görevinin aslında Prusya değil Lehistan'la ilgili olduğunu göstermektedir. Zira Ahmed Resmi Lehistan'dan geçerken kaleleri görmek isteyerek ülkenin askeri durumunu öğrenmeye çalışmıştır. Ayrıca, eğer Polonya kralı ölürse alınacak tedbirler için anlaşmaya varılması kendisine emredilmiş ve hem Osmanlı Devleti'nin Varşova'da Leh hükûmetine himaye garantisinin verildiğini iletmesi hem de Bab-ı Ali'nin Rusya ve Prusya'nın Lehistan'ın işlerine müdahalesine kesin şekilde karşı olduğunu belirtmesi de istenmiştir.¹¹⁹

Bu noktaya kadar Osmanlı Devleti durumu dikkatli şekilde takip etmesine karşılık hem Lehistan'ın işlerine müdahale konusunda hem de Rusya ile doğrudan karşı karşıya gelme konusunda tereddütlü davranmıştır. Ancak 30 Mart 1765'te Bahir Mustafa Paşa'nın çeşitli suçlamalar ve Ruslardan rüşvet aldığı ithamıyla sadrazamlıktan azil ve sonrasında idam edilmesiyle diplomatik tavrın değiştiği görülmektedir. Paşanın yerine, damat olduğu için padişahın isteklerini tereddütsüz yerine getireceği düşünülen Muhsinzade Mehmed Paşa atanmıştır. Bu gelişme yabancı elçiler tarafından Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı daha aktif bir politika uygulayacağına dair bir işaret olarak yorumlanmıştır.¹²⁰ Ne var ki, ileride görüleceği gibi Muhsinzade savaşa karşı çıktığı için azledilecek ve canını zorlukla kurtaracaktır.

Lehistan'ı çevreleyen tüm devletlerin ve Osmanlı Devleti'nin bu ülkeyle ilgili olmaları boşuna değildi. Leh devletinin çökeceğine kesin gözüyle bakılıyordu. Ancak, an meselesi olarak görülen bu çöküşten hangi komşusunun karlı çıkacağı meselesi savaşı çağırıyordu. Lehistan meselesiyle ilgili Rus Generali Vorontsov'un kaleme aldığı tahmin edilen ve II. Katerina'ya sunulmuş olan bir layihada Leh devletindeki zayıflık ve düzensizliğinin öyle bir boyutta olduğunu ifade ediyordu ki, bu krallığın kimseye ne zarar verebileceği ne de faydalı olabileceği belirtiliyordu. Bundan dolayı, hiçbir komşusunun

¹¹⁸ Ahmed resmi Efendi'nin sefaretnamesinin sadeleştirilmiş metni için bkz. Bedriye Atsız, **Ahmed Resmi Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri**, Tercüman, İstanbul 1980

¹¹⁹ Hammer, **Osmanlı Tarihi**, VIII, s. 356

¹²⁰ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 290

Lehistan'ın iyileşmesine izin vermek istemediğini de ekliyordu.¹²¹ Çünkü Lehistan'ın ele geçirilmesi veya paylaşılması konusundaki bu rekabet zaman zaman pay kapmadan ziyade bir rakibin diğerlerini sadece engelleme çabası haline gelebiliyordu.

Sonunda beklenen oldu ve Ahmed Resmi Lehistan'dan geçerken Leh Kralı III. Auguste öldü. Bundan sonra, Poniatovski'yi kral seçtirmek isteyen Rus birliklerinin Varşova'ya yaklaşmaları üzerine Diyet Meclisi dağıldı ve Lehistan'ın başlıca 14 liderinin imzasını taşıyan ve yardım taleplerini içeren bir dilekçe ve Başkomutan Branicki'nin bir mektubu İstanbul'a gönderildi.¹²² Ruslar ise daha hızlı davranarak inisiyatif ele geçirdiler. 7 Eylül 1764'te Rus ordusunun baskısıyla Poniatovski Lehistan kralı seçildi.¹²³ Bab-ı Ali yardım talebi karşısında İstanbul'daki Prusya, Rusya, Fransa ve Avusturya elçilerine birer nota vererek Rus birliklerinin Polonya'da bulunmalarını protesto etmeyi tercih etti.¹²⁴ Bununla beraber, verilen diğer bir nota ile Lehlilerin eğer kendi ülkelerinin başına Poniatovski'nin kral seçilmesine engel olmazlarsa acınacak duruma düşeceklerini ifade etti. Yani, Lehlilere Ruslarla mücadele etmelerini tavsiye etti. Osmanlı Devleti'nin ise Lehlilerin mutluluğundan başka bir isteğinin olmadığını vurgulandı.¹²⁵ Böylece, Osmanlı Devleti Lehlilere onların yanında olduğu ancak Rus müdahalesinin sadece Osmanlı yardımıyla engellenemeyeceği anlatmak istemiştir. Buradan Osmanlı Devleti'nin sadece Polonya meselesini bahane ederek savaşa girmek istemediği, yani meşruiyet zeminini kaybetmemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Çünkü Poniatovski'yi Lehistan'ın yeni kralı olarak tanımamasına rağmen gönderdiği elçiye reddetmeyerek ilişkileri sonlandırmak istememiştir.¹²⁶ Bu arada Lehistan'da muhalifler 28 Şubat 1768'de Podolya Eyaletine bağlı Bar kasabasında bir konfederasyon toplayarak muhalefeti organize etmeye başladılar.¹²⁷ Buna karşılık, Ruslar muhalifleri tutuklamaya girişince Rus elçisi Obreskov davet edilerek Lehistan'daki Rus müdahalesi hakkında bilgi alınmış ve Rus birliklerinin en kısa zamanda Lehistan'ı terk edecekleri garantisi istenmiştir. Ancak, verilen garantinin oyalamadan ibaret olduğu Temmuz 1768'de bir Rus birliğinin Osmanlı-Lehistan sınırındaki Balta

¹²¹ Brain L. Davies, **The Russo-Turkish War**, s. 3

¹²² Hammer, **Osmanlı Tarihi**, VIII, s. 357-359; Söz konusu mektubun Padişah III. Mustafa'ya sunulan hulasasında mektuba imza atanların ülkenin tamamını temsil etmedikleri ve ülkeyi temsil edenlerin sayısının 138 kişi olduğu açıkça belirtilmiştir: Öğreten, **İbretnüma-yı Devlet**, s. 69

¹²³ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 224

¹²⁴ Hammer, **Osmanlı Tarihi**, VIII, s. 359-360

¹²⁵ Hammer, **Osmanlı Tarihi**, VIII, s. 560-563, Not 6

¹²⁶ Hammer, **Osmanlı Tarihi**, VIII, s. 361

¹²⁷ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 284-285

kasabasında¹²⁸ Yahudiler ve Lehli muhaliflere saldırmasıyla anlaşılmıştır.¹²⁹ Bu olay Osmanlı Devleti için bardağı taşıran son damla olmuş ve derhal savaş kabinesi kurulmaya başlanmıştır. Balta olayının hemen ardından sınır kaleleri alarma geçirilmiştir. Bir taraftan da bu kalelerdeki asker mevcudu artırılmıştır. Temmuz 1768'de daha savaş ilan edilmeden önce Hotin, Özi ve Bender kalelerindeki asker sayısı yetersiz görülerek yeniçeri ocağından tayin edilen çorbacıların belirtilen sayıda askeri yazarak (*tashîh ve be-dergâh*) söz konusu kalelere gitmeleri emredilmiştir.¹³⁰ Böylece, Lehistan meselesi ve sınır tecavüz edildiği gerekçesiyle Osmanlı Devleti savaş kararı almıştı. Ancak, bu henüz duyurulmamıştı. Gerçek sorun ise başkaydı: Rusya'nın 1747 yılından itibaren Osmanlı sınırında kaleler inşa etmeye başlaması Osmanlı Devleti'ni rahatsız ediyordu.¹³¹ Bu konuda Kırım Hanı Selim Giray da bazı takrirler sunarak Rusların hem sınırı tecavüz ettiklerini hem de 1739 antlaşmasına aykırı olarak bazı kaleler inşa ettiklerini ileri sürüyordu.¹³² Sonuçta tüm bu sebepler bir araya geldiğinde savaşa karar verilmişti. Bu yönde yapılan ilk hamle ise Rusya'ya savaş ilanı konusunda direnen Muhsinzade Mehmed Paşa'nın 7 Ağustos 1768'de azledilerek yerine Anadolu Valisi Silahdar Mahir Hamza Paşa atanması oldu. Benzer şekilde, Mehmed Paşa'ya yakınlığı ile bilinen Reisülküttap Yenişehirli Osman Efendi de görevden alındı.¹³³ Bir yandan da askeri hazırlıklara devam edilerek seferberlik ilan edildi. 22-30 Eylül tarihleri arasında gönderilen hükümlerle Anadolu'daki ve Rumeli'deki eyalet ve sancaklardan asker toplanması ve Edirne'de baharda savaşa hazır olmaları emredildi.¹³⁴ Hemen arkasından Mısır'dan 3.000 asker talep edildi.¹³⁵ Kısa süre sonra Rumili'ndeki diğer geri kalan tüm sancaklara benzer hükümler gönderildi.¹³⁶

Bundan sonra yapılan tartışmalar Rusya'ya ilan edilecek savaşın nasıl bir meşru zemine oturtulacağı konusunda olmuştur. 3 Ekim 1768'de padişahın riyasetinde toplanan meşveret meclisinde, yapılan uyarılara rağmen Rusya'nın 1739 Belgrad Antlaşması'na

¹²⁸ Balta 1484'te II. Bayezid'le beraber Akkerman seferine katılan Mengli Giray'a Kavşan ve Kombasar'la beraber ödül olarak verilmişti. Bu tarihten itibaren Kırım hanlarının hassı olarak kalmıştı: Fisher, **The Crimean Tatars**, s. 15

¹²⁹ Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münasebetleri", **AÜDTCF Dergisi**, C. IV, S. 1, 1951, s. 81

¹³⁰ BOA, **MD 167**, s. 4, h. 1-24:

¹³¹ Davies, **The Russo-Turkish War**, s. 16; Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 3-14

¹³² Kesbi konuyla ilgili şu takrirleri eserine almıştır: "*Mugayir-i sulh u salâh Rusyalunun kal'a bina eylediğini ve hudûdu tecavüz ile kabâi'li teshîr eylemek daiyyesinde olduğunu hâvi Kırım Hânının takrîridir*", "*Ve yine lazaret maddesi için Rusya kapukethüdâsının takrîri*", "*Rusya kapukethüdâsının takrîridir*", "*Takrîr-i Sadr-ı Â'li*", "*Kırım Giray Han müşârün-ileyhin Hazine Katibi Abdülaziz Efendi'nin takrîridir zikr olunur*": Öğreten, **İbretnüma-yı Devlet**, s. 52-60, 66-68

¹³³ Hayri Çapraz, **1740-1792 Osmanlı-Rus Münasebetleri (Siyasi ve Ticari)**, YYT, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1997, 41

¹³⁴ BOA, **MD 167**, 4-7/1-100

¹³⁵ BOA, **MD 167**, 8/101-102

¹³⁶ BOA, **MD 167**, 14/117, 15/121

aykırı hareket etmesi ve Kırım Hanlarının hassı olan Balta kasabasına saldırmaları sebebiyle Rusya'ya karşı daha saldırgan bir politika izlenmesine karar verilmiştir.¹³⁷ Bunun üzerine, 5 Ekim'de Rus elçisi Obreskov Sadrazam tarafından kabul edildi ve kendisinden Rus birliklerinin Lehistan'dan çekileceğine dair taahhütname istenmiştir. Obreskov bunun imkânsız olduğu cevabını verince maiyetiyle beraber Yedikule'de alıkonulmuştur. 8 Ekim'de yine III. Mustafa'nın da katıldığı meşveret meclisinde savaşın resmen ilanına karar verildi.¹³⁸ İki gün sonra ise savaş yanlısı olan Kırım Giray tekrar hanlığa getirildi.¹³⁹ Kırım Giray'ın eleştirilerinden dolayı azledilen Mahir Hamza Paşa'nın yerine atanan Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa 23 Ekim 1768 tarihli beyanname ile Rusya'nın ihlalleri sebebiyle savaşa karar verildiğini yabancı devlet elçilerine duyurmuştur.¹⁴⁰

Savaştan sonra kaleme alınan birçok eserde, savaşta alınan ağır yenilginin etkisiyle, Rusya'ya savaş açmanın yanlış bir karar olduğu ve Sultan III. Mustafa ve Osmanlı hükümetinin maceraperestlerin etkisinde kaldıkları sıklıkla vurgulanmıştır. Örneğin, Said b. Halil İbrahim *Tarih-i Sefer-i Rusya* isimli eserinde Rusya hakkındaki küçültücü ifadelerin III. Mustafa'yı yanlış yönlendirdiğini vurgulamıştır.¹⁴¹ Yine bu eserde Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Osmanlı gücündeki gerilemenin önemli bir belirtisi olarak görüldüğü ve savaşa girmenin hatalı olduğu savunulmuştur. Olayların tanığı diğer birçok yazar da savaş ilanını hatalı bulmuşlardır. Bunların başında savaşa ve öncesindeki gelişmelere şahitlik etmiş olan Ahmed Resmi Efendi gelir. *Hulasatü'l-itibar* başlıklı eserinin dibacesinde eserini kaleme alış sebebini şu şekilde anlatmaktadır: Eskiden beri tarih yazarları toplumların başından geçenleri yazarak yeni kuşaklara tecrübelerini aktarmışlardır. Dahası tarih okuyanlar dünya düzeninin saldırganlık değil savunma üzerine kurulu olduğunu bilirler ve bu yüzden halkın da iyiliğini düşünerek barışı savaşa tercih ederler. Tecrübe ve bilgisi az olanlar ise buna uymayarak “*bütûn küffârı dünyadan kaldırmak, yâhud her zamân düşmenin burnunu sürtüp hâddini bildirmek ehl-i İslâm üzerine vâcibdir*” diyerek boş konuşmaktadırlar. Ahmed Resmi bu kişilerin ülkeyi bu şekilde savaşa sürüklediklerini ifade etmektedir. Kendisine düşen ise yapılan hatalardan gelecek nesillerin ders çıkarması ve hataları tekrar etmemeleri için eserinde bunları

¹³⁷ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 301-303

¹³⁸ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 304-305

¹³⁹ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 306

¹⁴⁰ Demir, **Osmanlı Diplomasisi**, s. 307

¹⁴¹ “... *hâkân-ı zemân-ı sultân Mustafa Hanı iğfâl ile tergîb edip Moskov gibi balıkçı köyün devlet-i kavî-iktidâra mukâvemet etmek a'dimü'l-ihimâldir ve ordu-yı hümayûn sevâhil-i nehr-i Tuna'ya varmaksızın İhtimânla tâlib-i sulh olmak muhâldir deyip ...*”: Said b. Halil İbrahim, **Tarih-i Sefer-i Rusya**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No: 2143, s. 5a

yazmaktadır.¹⁴² Ahmed Resmi, devamında savaşın görünen sebeplerini anlatırken, Kırım Tatarlarının Rus topraklarına yaptıkları akınlarla iki devlet arasındaki antlaşmalara aykırı hareket etmelerini ilk sıraya koymaktadır. Rusların 400 seneden beri devam eden bu Tatar akınlarından bıkmış olduklarını da eklemektedir.¹⁴³ Bununla beraber, takip eden sayfalarda savaşa giden süreci açıklamakta daha başarılı olarak Rus çarlığının tabisi olan kitlelerin yeni araziye olan ihtiyaçlarının Rusların Lehistan ve güney yönünde Kırım Hanlığına baskı yapmalarının savaşın asıl sebebi olduğunu belirtir.¹⁴⁴ Devamında ise Rusların Lehistan’a asker sevkinden sonra aynen dibace kısmında belirttiği savaş tecrübesi olmayanların savaş propagandası yaptıklarını belirtmiştir.¹⁴⁵ Eserini savaştan yıllar sonra kaleme aldığı için savaşın sonuçlarına göre eserini planlama şansına sahip olan Ahmed Resmi, Potoçki’nin yardım talebine olumlu cevap vermenin düşmanı Osmanlı ülkesine çektiğini düşünmektedir. Ona göre bu kararı verenler Ahmet Celayir ve Kara Yusuf’u himayesine kabul eden Yıldırım Beyazıt başta olmak üzere Osmanlı tarihindeki benzer örneklerden ders almamışlardır.¹⁴⁶ Mustafa Kesbi de savaşın sebebi olarak Rusların genişleme politikalarından dolayı Kırım Hanlığı ve dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin kuzeyde büyüyen tehlikeye cevap verme isteklerinin bir sonucu olarak görmektedir. Savaşın patlak vermesini ise çoğu tarihçi gibi Balta olayına bağlar. Bu olayını Rusların buraya yaptıkları saldırıda bir iki Müslümanı yaralamaları ve birkaçını katletmeleri sonucu yamakların buna karşılık vermeleri olarak anlatır.¹⁴⁷ Şemdanizade iki devletin savaşa girmesiyle ilgili Kırımlıları suçlamasına rağmen tamamen farklı bir anlatıya sahiptir ve savaşın tamamen bir komplo sonucu çıktığını düşünmektedir. Buna göre; Hanlığı döneminde Yakub isimli bir kişiyi voyvoda tayin etmiş olan Kırım Giray, yeniden han olabilmek için savaş çıkması gerektiğini düşündüğünden ona gizli mektuplar göndererek Balta’daki Yahudilerin mallarını yağmalatmıştır. Hatta Şemdanizade’ye göre Kırım Giray ile yakın olan Baron de Tott, Yahudileri yağma hakkının yeniçerilere ait olduğunu söyleyerek yeniçerilerin Tatarlar ile yağma için rekabet etmelerine bile sebep olmuştur.¹⁴⁸

Anlaşılabacağı gibi dönemin tarih yazarları savaşın sebepleri olarak genelde genişleme amacıyla olan Rusların güney yönünde baskısı üzerinde durmuşlardır. Aslında,

¹⁴² Ahmet Resmi Efendi, **Hulasatü’l-itibar**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No: 2256, s. 2a

¹⁴³ Resmi, **Hulasatü’l-itibar**, s. 2b

¹⁴⁴ “... Moskovlu mutâddan ziyâde a’sker tedârik etmekle lâ-büdd ol-a’skeri otaracak yerlere muhtâc oldu ...”: Resmi, **Hulasatü’l-itibar**, s. 3a

¹⁴⁵ Resmi, **Hulasatü’l-itibar**, s. 4b

¹⁴⁶ Resmi, **Hulasatü’l-itibar**, s. 5b

¹⁴⁷ Öğreten, **İbretnüma-yı Devlet**, Ankara 2002, s. 73

¹⁴⁸ Münir Aktepe, **Şemdanizade Fındıklı Süleyman Efendi Tarihi-Mürî’t-tevarih**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 111-112, 123

Osmanlı Devleti de savaş ilanını halka anlattığı Anadolu ve Rumeli'nin üçer koluna gönderilen fermanlarda bu konuya vurgu yapmıştır. Bu fermanlarda Rusların Lehistan'a asker yerleştirdikleri, defalarca uyarılarda bulunulmasına rağmen bu birlikleri geri çekmedikleri, böylece bu ülkeyi istila etme niyetinde olduklarının anlaşıldığı ve Balta'da birkaç Müslümanı katlettikleri açıklanmış, bundan dolayı Rusya'ya savaş ilan edildiği duyurulmuştur.¹⁴⁹ Savaşın tarihini yazmakla resmi olarak görevlendirilen Sadullah Enveri de devlet belgelerine yansıyan sebepleri eserinde tekrarlamıştır.¹⁵⁰

Yukarıda ele alınan sebeplere ek olarak III. Mustafa'nın Ruslarla hesaplaşmayı planladığı anlaşılmaktadır. Çünkü yukarıda ele alındığı gibi Rusların Lehistan ve Gürcistan'daki faaliyetleri ve Kırım Hanlığı'na uyguladıkları baskı, meselenin kesin bir çözümü için padişahın sabrını zorlamıştır. Hammer'in anlattığına bakılırsa, padişahın daha 1768 senesinin başında Rusya'ya savaş ilan etmeye karar verdiği görülmektedir. Zira padişahın hekimi olan Alman Ghobis, padişahın bir gün sinirlenerek Ruslardan hesap soracağını söylediğine tanıklık etmiştir.¹⁵¹

Savaş Kırım Hanı Kırım Giray'ın Osmanlı Devleti'nden izin alarak 100.000'den fazla olduğu belirtilen bir kuvvetle Rus bölgelerine yaptığı akınla başlamıştır.¹⁵² 31 Ocak 1769'da Kavşan'dan harekete geçen Han, yaklaşık bir ay sonra 20.000'den fazla esirle geri dönmüştür. Böylece daha savaşın başında moral üstünlüğün Osmanlı tarafına geçmesini sağlamıştır. Ne var ki, bu yağma akını Han'ın hayatına mal oldu ve hastalığı kötüleşerek vefat etmiştir.¹⁵³ Yerine ise Devlet Giray, han olarak atanmıştır.¹⁵⁴ Kırım Giray yaptığı akınlar sırasında gönderdiği casuslar vasıtasıyla Aksu ve Azak Suyu civarları ile Boğdan sınırındaki Çernoviçe kasabasına 12 saat mesafedeki İslatin isimindeki kasabada Rusların

¹⁴⁹ “Moskov keferesi Leh memleketini temellük ve Lehliyyü kendüye tebaiyyet itdirmek üzere hudûd-ı İslâmiyeye sù’-i kasd fikr-i fâsidinde oldığı âşikâr ve derûn-ı Lehden a’skerini ihrâc eylemesi tenbîh ve te’kid olundukda a’dem-i kabûl ile isrâr eylediğinden başka hudûd-ı İslâmiyede vâki’ Balta ve sâir mahallere tob ve tüfenk ve edevât-ı sâire-i harbiyye ile gönderdiği a’skeri ehl-i İslâm üzerlerine hücum ve muhârebe ve mukâtele ile ehl-i İslâm’dan birkaç nefer kimesnelerin katl ve i’dâmlarına ictisâr eylediğine binâen husûs-ı mezbûr bi’d-defa ât huzur-ı hümayûnda vüzerâ’-yı izâm ve u’lemâ’-i (?) Ve ocaklarım ağavât ve zâbitânı ve sâir ricâl-i devlet-i â’liyyemle a’kd-i meclis-i müşâvere olundukda Mosko keferesinin bu misülli hareketi sarâhaten nakz-i a’hd-i işâ’r itmekle üzerine varmak ve üzerine varılmak ve şer ve (?) bilâd ve i’bâd te’m’in ve tahlîs kılınmak meşrûh olduğına u’lemâ’-i (?) bi’l-ittifak cevap virüb (?) sallallahu aleyhi ve sellem zîr-i sâye-i himâyelerinde vezîr-i â’zam ve vekîl-i mutlâk (?) Hamza ademallahu teala iclalehu işbu sene-i mübârekede evvel bahar-ı hüceste âsârında bi’l-cümle ocaklarım neferâtıyla ...”: BOA, MD 166, 70/121

¹⁵⁰ Enveri Sadullah Efendi, **Tarih-i Enveri**, İstanbul Üniversitesi, Türkçe Yazmalar, TY 5994, s. 3b-4a

¹⁵¹ Hammer, **Osmanlı Tarihi**, s. 392-393

¹⁵² BOA, MD 167, 35/275

¹⁵³ Osman Köse Halim Giray'ın kaleme aldığı Gülbün-i Hanan isimli eser ve Ahmed Resmi Efendi'nin Hûlasatü'l-itibar isimli eserlere dayanarak Han'ın yeni bir Tatar akınına engellemek isteyen Rus Çaricesi II. Katerine tarafından zehirlendiğini ileri sürmektedir: Osman Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, TTK, Ankara 2006, s. 20-21

¹⁵⁴ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, TTK, Ankara 2006, s. 20-21

yaklaşık 20.000 asker konuşlandırdıklarını fark ederek bunu Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir.¹⁵⁵ Kırım Giray'ın akınları sırasında Osmanlı Devleti de savaş hazırlıklarıyla uğraşmaktaydı. En büyük kaygı sınırlara ani bir saldırı yapılmasıydı. Bu sebeple, Balta olayının yaşanmasının hemen ardından sınır kaleleri alarma geçirilmişti. Bir taraftan da daha önce belirtildiği gibi, bu kalelerdeki asker mevcudu artırılmaya başlanmıştı. Temmuz 1768'de daha savaş ilan edilmeden Hotin, Özi ve Bender kalelerindeki asker sayısı yetersiz görülerek yeniçeri ocağından tayin edilen çorbacıların belirtilen sayıda askeri yazarak (*tashîh ve be-dergâh*) söz konusu kalelere gitmeleri emredilmiştir.¹⁵⁶ Devamında evlad-ı fatihandan asker alınmaya başlanmıştır.¹⁵⁷ Sonrasında ise aynı kalelerin tamiri için bazı sancakların tımar askeri sevk edilmiştir.¹⁵⁸ Daha sonra ise savaş kararının alındığı sürecin anlatıldığı kısımda belirtildiği gibi baharda İstanbul'dan hareket edecek ordunun toplanması için eyaletlere fermanlar gönderilmiştir.

Osmanlı birlikleri ile Rus ordusu arasında ilk çatışma ise Prens Golitsin emrindeki Rus birliklerinin 19 Nisan 1769'da Hotin kalesine saldırılarıyla olmuştur. Bu ilk Rus saldırısının başarılı şekilde savunulması büyük bir sevinç yaratırken, Padişah III. Mustafa'ya "Gazi" unvanı verildi. Elde edilen başarı eyaletlerde Cuma hutbelerinde duyurulmuştur.¹⁵⁹ Rusların bundan sonra temmuz ayında yaptıkları yaklaşık bir ay süren ikinci kuşatma da aynı şekilde Abaza Mehmed Paşa, Moldovancı Ali Paşa ve Kırım Hanı Devlet Giray ve Canikli Ali Bey tarafından başarılı şekilde savuşturulmuştur.¹⁶⁰ Buna rağmen, Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa'nın sadareten azledilerek yerine Moldovancı Ali Paşa'nın atanmasından sonra Hotin kalesinin savunması zayıflamıştır. Hatta Eylül ayına geldiğinde kalede kimse kalmamıştı. Sonuçta, Rus generali Rumyantsev 18 Eylül 1769'da boş kaleyi ele geçirmiştir.¹⁶¹

Hotin'in düşmesinden sonra Rus ileri harekâtı hızlanmıştır. Kasım ayı içerisinde önce Kalas'ı sonra ise Yaş'ı ele geçirmişlerdir.¹⁶² Yaş'ın düşmesiyle tüm Boğdan Rusların eline geçmiştir. Bu arada Hotin kalesinin düşmesi Boğdan reayası arasında Osmanlı karşıtı hareketlerin güçlenmesine ve sonuçta bu hareketlerin fiili bir isyana dönüşmesine yol

¹⁵⁵ BOA, MD 167, 73/404

¹⁵⁶ BOA, MD 166, 14/15-16, 19/22, 23/26

¹⁵⁷ BOA, MD 166, 20/23

¹⁵⁸ BOA, MD 166, 23-24/26-27

¹⁵⁹ Köse, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması, s. 23

¹⁶⁰ Davies, The Russo-Turkish War, s. 123

¹⁶¹ Enveri, Tarih, s. 55b-56a

¹⁶² Ufuk Akyol, Müstakil Kırım Hanlığı (1772-1783), YYT, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 39

açmıştır.¹⁶³ İsyanı karşı bir takım askeri tedbirler alınırken bir yandan da yerel halkla anlaşma yolları aranmaya başlanmıştır. Yayınlanan bir fermanla Osmanlı Devleti'ne itaatten vazgeçmeyen reayadan üç sene boyunca vergi alınmayacağı ilan edilmiştir.¹⁶⁴ İsyanı ısrar edenlerin ise mallarının yağmalanması ve kendilerinin esir edilmesinin meşru olduğu vurgulanmıştır.¹⁶⁵ Ruslar ise Boğdan'ı ele geçirdikten sonra ise Eflak'a yöneldiler. Şubat 1770'de Eflak'ın başkenti Bükreş'i ele geçirdiler.¹⁶⁶ Rus generali Romanzov Eflak ve Boğdan ahalisine bir manifesto yayınlayarak onları genel bir isyana davet etti. Her ne kadar, Eflak ve Boğdan voyvodaları Ruslara direnmeye çalışsalar da bu davet kısmen karşılık bulmuştur. 6.000 gönüllü Boğdanlı Osmanlıya karşı savaşmak üzere Ruslara katılmıştır.¹⁶⁷ Art arda gelen yenilgilerden sonra Osmanlı ordusunda salgın haline gelen firarlardan dolayı ortaya çıkan acil asker ihtiyacı, cepheye en yakın kazalardan ayanlar vasıtasıyla nefir-i amm askeri toplanarak çözülmeye çalışıldı. Tuna'nın güneyindeki sekiz kazanın ayanlarına yazılan hükümlerle eli silah tutanların (*harbe ve darbe kâdir*) asker yazılarak bir an önce Silistre, Ruscuk, Zıştovi ve Niğbolu iskelelerine gönderilmeleri emredilmiştir.¹⁶⁸ Benzer şekilde Kasım 1769'da Yaş ve Kalas şehirlerinin kurtarılması ve asilerin cezalandırılması için de Babadağı, Hırsova, Silistre, Ruscuk, Niğbolu, Zıştovi, Şumnu, Hezargrad, Osmanpazarı, Prevadi, Hacıoğlupazarı, Kozluca, Eski Cuma, Eski ve Yeni Zağra, Çırpan, Kızanlık, İslimye, Filibe, Tatarpazarı, İhtiman'dan ayanlar vasıtasıyla eli silah tutan erkekler silah altına alınmıştır.¹⁶⁹ Bu çabalar 11 Aralık 1769'da Kalas'ın kurtarılmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁷⁰ Bu başarıya rağmen, genel yenilgi hali ve başarısızlık ortadaydı. Bundan dolayı Şubat 1770'te Moldovancı Ali Paşa ve Devlet Giray Han azledildiler.¹⁷¹ Hotin kalesinin Ruslara terki ve tüm Eflak ve Boğdan'ın elden çıkması, başta padişah III. Mustafa olmak üzere tüm devlet adamlarının moralini bozmuş ve Osmanlı Devleti'nin imajını sarsmıştı. Bu psikolojik yenilgiden kurtulmak isteyen III. Mustafa Sadrazam ve Serdar İvazzade Halil Paşa'nın ileri hareketle Rus ordusunu savaşa zorlaması ve kesin bir sonuç alması için ısrar etmiştir.¹⁷²

¹⁶³ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 26-27

¹⁶⁴ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 29, Enveri, **Tarih**, s. 71b-72a

¹⁶⁵ Enveri, **Tarih**, s. 72a-72b

¹⁶⁶ Akyol, **Kırım Hanlığı**, s. 40

¹⁶⁷ Davies, **The Russo-Turkish War**, s. 129

¹⁶⁸ BOA, **MD 168**, 75/246

¹⁶⁹ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 27-28

¹⁷⁰ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 28; BOA, **MD. 168**, 102/389

¹⁷¹ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 30

¹⁷² “...geçen sene yed-i küffâra giriftâr olan Hotin Kala'sı ve reâ'yâlarının isyanları sebebi ile Moskovlu'nun istilâ eylediği Boğdan ve Eflak memleketlerinin a'vn-ı i'nâyet-i hazret-i Fettâh işbu sâl-ı nusret-iştîmâlde kemâl-i gayret ile yed-i düşmenden tahlîsleri ve ada-yı dîn-i mübînin katl ü tedmirleri

Yeni saldırı planına göre, yeni Kırım Hanı Prut'tan geçerek Boğdan'ı kurtaracaktı. Bundan dolayı takviye edilen birlikleriyle beraber Kişinev'e gönderilmiştir. Haleb Valisi Mehmed Paşa ise Bükreş ve Eflak'ı Ruslar'dan geri alacaktı. İbrail muhafızı ve Boğdan seraskeri Ali Paşa ise İbrail'den Fokşan'a yürüyecekti.¹⁷³ Kaplan Giray Hantepesi'nde Ruslara saldırmasına rağmen Rus ateş gücüne sayısı fazla olan süvariler dayanamadı. Sonuçta, 18 Temmuz'da Han'ın emrindeki ordu bozulmaya başladı.¹⁷⁴ Bunun üzerine geri çekilerek beklemeyi tercih etti ve böylece ordusunu dağılmaktan kurtarmayı başardı. Aslında, iki ordu birbirine karşı vaziyette bulunduklarından ve geceyi bu vaziyette geçirdiklerinden Kırım ordusunun gafil avlanması söz konusu değildi. Bununla beraber, Enveri'nin belirttiğine göre o gece karakol, yani devriye görevlisi olan Aydınlı binbaşı Kocabaş ve Aydoslu Mehmed Haseki binbaşı bir süre görevlerini yerine getirdikten sonra Rusların saldırmayacaklarını düşünerek devriyeyi bırakmış ve istirahat çekilmişlerdi.¹⁷⁵ Dolayısıyla, Rusların harekate başlamasına dair herhangi bir uyarı olmamış ve ordu ani bir saldırıya maruz kalmıştı. Kırım Hanı'nın aldığı yenilgiye rağmen, İvazzade Halil Paşa III. Mustafa'nın ısrarlarından dolayı Tuna'nın karşısına geçmeye karar verdi. 27 Temmuz'da Osmanlı ordusu Tuna'yı geçtikten sonra Kartal sahrasına yerleşti ve saldırı için uygun zamanı beklemeye başladı. Kırım Hanı Kaplan Giray ise birlikleri tekrar topladı. Romanzov ise Han'ın ordusunu mağlup ettikten sonra Kartal'daki Osmanlı ordusunun üzerine yürüdü. Ancak, Kaplan Giray'ın orduyu toplayabileceğini düşünmemişti. Bu yüzden, Rus ordusu iki Osmanlı ordusunun arasında kalarak çok tehlikeli bir duruma düşmüştü.¹⁷⁶ Durumun aleyhine geliştiğini gören ve Deli Petro'nun Prut'taki sıkışık vaziyetini yaşamak istemeyen Romanzov, 1 Ağustos 1770 sabaha karşı ani bir saldırıyla Osmanlı ordusunu tek hamlede dağıttı.¹⁷⁷ Orduda yaşanan panikle herkes can derdine düşmüş ve genel bir firar ortaya çıkmıştı.¹⁷⁸ Bundan dolayı, en azından kahramanlıklarıyla tanınan Tatar askerlerinin ailelerini kurtararak firar etmelerini engellemek için Tatar

a'ksa'l-gâye matlûb ve muntazır-ı şâhânemdir ... III. Mustafa'nın Sadrazam İvazzade Halil Paşa'ya hattının sureti: Enveri, **Tarih**, s. 100a; Ayrıca, Moldovancı Ali Paşanın yerine sadarete getirilen İvazzade Halil Paşa'ya ataması sebebiyle yazılan hatt-ı hümayunda Ali Paşa'nın dirayetsizliği ve gerekli harcamaları yapmadığı için azledildiği bildirilmişti: BOA, **MD 167, 3/R** :“ *Selefin sadr-ı sâbık Ali Paşa Hotin tarafında olan cîsr-i kebîr şikest oldukda metânet ve sebât itmeyüb giriye a'vdet ve a'sker-i İslâm'ın müteferrik ve perişân olmasına sebeb ve kendüye hazîne-i vâfire gönderilmişiken (?) nâşi a'sker-i İslâma ihsân etmekde fütûr idüb sû'-i tedbîri hasebiyle ricâl-i devlet-i â'liyem dahî kendüden müteneffir olub a'zli iktizâ' etmekle ...*”

¹⁷³ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 32

¹⁷⁴ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 32

¹⁷⁵ Enveri, **Tarih**, s. 109a

¹⁷⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/1, s. 387

¹⁷⁷ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 33

¹⁷⁸ BOA, **TS. MA. e.**, 704/14

mirzalarının aileleri kayıklarla Tolçu tarafına geçirildi ve kendilerine durum bildirilerek ailelerini düşünmeden savaşmaları istendi.¹⁷⁹ Ne var ki, Osmanlı ordusu bir türlü toparlanamadı. Muharebeden sonra tutulan bir kayda göre Osmanlı ordusunun kaybı 30.000 asker, 7.000 zahire yüklü araba ve 12.000 toptur.¹⁸⁰

Hezimetten sonra yapılan tartışmalarda yenilginin sebeplerinin iki noktada odaklandığı görülmektedir: 1. Büyük ve hantal toplar. 2. Disiplinsiz levent askeri. Enveri'nin belirttiğine göre Ruslar saldırıyı küçük, hafif ve kolay hareket ettirilebilen 200 kadar top ve her biri 12 dirhemlik mermiler atan 30.000 tüfekte yapmışlardı.¹⁸¹ Bu şekilde Rus ordusu büyük bir manevra üstünlüğü elde edebilmişti. Büyük ve hantal olan Osmanlı toplarının hareket ettirilmesi ise zaman alıyordu. Bundan dolayı, Kartal muharebesinden sonra sadrazam atanan Silahdar Mehmed Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği Mektubi Abdürrezzak Efendi tarafından daha küçük güller atan topların dökümünün gerekli olduğu İstanbul'a bildirilmiştir.¹⁸² Daha sonra ise ordu İsakçı'dayken yeni top dökümü için İstanbul'a gönderilen Toparabacıbaşı Mehmed Ağa da topçuların düşman ateşine karşılık veremeyerek kaçmalarının başta gelen sebebinin topların büyük ve kullanımı zor olmalarından dolayı düşman ateşi karşısında kaçmak zorunda kalmaları olduğunu beyan etmiştir. Yine Enveri'nin belirttiğine göre Mehmed Ağa tecrübesi ve bilgisinden dolayı yeni dökülecek top ve humbaraların başarılı olabilmeleri için ne şekilde tasarlanması gerektiğine dair bilgiler vermiştir. Mehmed Ağa'nın verdiği bilgiler padişah tarafından uygun bulunarak hemen yeni topların üretimine başlanmıştır. Bunun üzerine kısa zamanda 30 adet 3 vukiyyelik, 60 adet 1.5 vukiyyelik, 90 adet 1 vukiyyelik, 20 adet 0.5 vukiyyelik ve 10 adet 100 dirhemlik toplar dökülmüştür. Bu toplara uygun olarak manevra yeteneği yüksek, kolay kullanılır ve hafif yeni top arabaları tasarlanarak hemen üretimine başlanmıştır. Nisan ayında bunların büyük bir kısmı denizyoluyla Karaharman iskelesine ve oradan Babadağı ordugâhına gönderilmiştir. 60 tanesi ise Toparabacıbaşı Mehmed Ağa'yla beraber karadan yine Babadağı ordugâhına sevk edilmiştir. Enveri'nin belirttiğine göre, toplar Babadağı ordugâhına ulaştığında törenle Serdar için geçit resmi yapılmış ve bunun ardından Serdar topları incelemiştir. Hatta livai-i şerifi korumak üzere tasarlanan 5

¹⁷⁹ BOA, MD 168, 219/876

¹⁸⁰ Köse, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması, s. 33

¹⁸¹ Enveri, Tarih, s. 109b

¹⁸² Enveri, Tarih, s. 174b-176b; Şemdanizade, Müri't-tevarih, II/B, s. 60-62

araba üzerindeki 100 dirhemlik 10 adet top, iki kat barut konularak yapılan atışlarla test edilmişlerdir.¹⁸³

Yukarıda belirtildiği gibi savaşın kaybedilmesi ve Tuna sahilindeki kalelerin ardı ardına düşmesine diğer sebep olarak levent askerinin disiplinsizliği görülmüştür. Yapılan tartışmalarda levent askerinin disiplinsiz hareketleri ve bunların savaşta firar etmelerinin yeniçerilere de sirayet ettiği genel bir görüş olarak kabul görmüştür.¹⁸⁴ Bundan dolayı, yeni levent askeri tahrir edilmemesine karar verilmiştir.¹⁸⁵ Levent askerinin yerine ise daha fazla serdengeçdi yazılması kararlaştırılmıştır. Ancak, ilk etapta toplanması emredilen 2.000 serdengeçdiliğe sadece 200 kişi talip olmasından dolayı levent askeri toplanmasına devam edilmiştir.¹⁸⁶

Kartal muharebesinden sonra iki taraf arasındaki mücadele Tuna kıyılarındaki kalelerde yoğunlaşmıştır. Serdarın orduyla beraber Tuna'yı geçtiği günlerde General Panin Bender'i kuşatmaya almıştı. Kartal'da yaşanan hezimete rağmen Bender kalesi büyük bir direnç göstermiştir. Ne var ki, Panin'in yavaş ilerleyen ama iyi planlanmış stratejisi 27 Eylül'de Bender'in düşmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁸⁷ Diğer Osmanlı kaleleri ise Bender kadar direnememişlerdir. Kartal bozgununu takip eden günlerde art arda kuşatmalara girişen Ruslar Ağustos'ta İsmail, 2 Eylül'de Kili, 5 Ekim 1770'te Akkerman ve 20 Kasım'da İbrail'i ele geçirmeyi başardılar.¹⁸⁸ Böylece Tuna'nın öte yakasında Yergöğü ve Tolçu'dan başka işgal edilmemiş Osmanlı kalesi kalmamıştı.¹⁸⁹ Bu başarısızlıklar azilleri beraberinde getirmiştir.¹⁹⁰ İvazzade Halil Paşa sadrazamlıktan azledilerek yerine Silahdar Mehmed Paşa ve Kaplan Giray ise hanlıktan azledilerek yerine Selim Giray atanmıştır.¹⁹¹

Rusların Osmanlı Devleti'ne yönelik saldırı planları sadece Tuna havzasını kapsamıyordu. Savaştan bir süre önce Ruslar tarafından Mora yarımadasına gönderilen çok sayıda casus Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yürütüyorlardı. Aslında, Osmanlı Devleti daha savaş başlamadan önce Rusların Hristiyan Osmanlı tebaası arasında yürüttüğü bu propaganda ve bunun isyana yol açabileceğinin farkındaydı. Bundan dolayı, savaşın ilan edildiği tarih olan 1768 Ekim'inde, Mora muhassılı, Kaptan-ı Derya, Hanya ve

¹⁸³ Enveri, **Tarih**, s. 180b-181a

¹⁸⁴ Enveri, **Tarih**, s. 132b

¹⁸⁵ BOA, **MD 168**, 234/1019

¹⁸⁶ Enveri, **Tarih**, s. 188a-188b

¹⁸⁷ Davies, **The Russo-Turkish War**, s. 147-148

¹⁸⁸ Akyol, **Kırım Hanlığı**, s. 42-44

¹⁸⁹ Davies, **The Russo-Turkish War**, s. 150

¹⁹⁰ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 34-38

¹⁹¹ Akyol, **Müstakil Kırım Hanlığı**, s. 44

Kandiye muhafızları, Edirne bostancıbaşı, Hüdavendigâr Sancağı mutasarrıfı ve Rumilinin üç koluna gönderilen hükümlerle, bir süreden beri Mora yarımadasındaki ahaliye çok sayıda silah bulunduğunun ihbar edildiği bildirilmiştir. Fermanın devamında reayanın savaş silahlarını kullanmalarının yasak olduğu hatırlatılmış, Ruslara karşı başlatılan seferde tüm askeri sınıfların seferber edilmesinden dolayı silaha ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve halkın elindeki silahların ve kiliselerde saklanmış olanların toplanılması emredilmiştir. Toplanan bu silahların başta askerler olmak üzere, ihtiyacı olan tüccar ve diğer Müslüman ahaliye satılarak elde edilen tutarın silahların önceki sahiplerine verilmesi istenmiştir. Satılmayanların ise kadılar vasıtasıyla kayda geçirilmesi ve muhafazası emredilmiştir.¹⁹² Daha sonra yazılan diğer bir fermenda ise tüccarların ve iş sebebiyle yolculuk yapanların kendilerini koruyabilmeleri için silahlarının alınmamasının uygun görüldüğü bildirilmiştir.¹⁹³ Ocak 1769'da gönderilen diğer bir fermenda toplandıktan sonra satılmayan silahların muhafaza edildiği bilgisinin arz-ı hallerle bildirilmesine rağmen bu silahların İstanbul'a gönderilmelerinin çok önemli olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁴ Kısa süre sonra gönderilen bir diğer fermenda ise, gayr-ı müslim reayanın mahzenlere ve kiliselere sakladıkları savaş araçlarının toplanması gerektiği tekrar belirtilerek Osmanlı Devleti'nin Mora yarımadasındaki bir isyandan çekindiği ortaya çıkmıştır. Toplanan silahların Müslümanlardan kimsenin satın almadığının devlet tarafından satın alınması ve Anabolu kalesine depolanması için hâcegan-ı divan-ı hümayundan Hasan görevlendirilmiştir.¹⁹⁵ Bu çabaların sonucunda Mora'da toplam 7.911 tüfek ve 2.166 tabanca toplanmıştır.¹⁹⁶ Anlaşılabileceği gibi Osmanlı Devleti bu silahları savaştan dolayı silaha olan ihtiyaç için talep etmemiştir. Sadece isyan etme ihtimali bulunan gayr-ı müslim reayanın elinde silah kalmaması için çabalamıştır. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi özellikle Mora'da isyan çıkmasından şüphelenilmektedir. Zira daha savaşın ilan edildiği günlerde Katerina'nın

¹⁹² BOA, MD 167, 20/140-148; "... musammem olan sefer-i hümayûn-ı zafer-makrûnuna memâlik-i Anadolu ve Rumilinde vâki' u mümen ve tevaif-i a'skeriye me'mûr kılındıklarına binâen asakir-i zafer-medarın levazım-ı seferiyelerinden olan eslihanın teksir ve tevkiri akdem-i umûrdan olduğundan gayri vakt-i hazerde dahî reâ'yanın alât-ı harb isti'mâl eylemeleri memnû'âtından iken bu husûsa i'tinâ' ve dikkat olunmadığından Mora cezîresinde sâkin yerlû reâ'ya yedlerinde katı vâfir silâh ve edevât-ı harbiye olduğu ihbâr olunmaktan nâşi reâ'ya yedlerinde ve kilisa ve sâir mahfûz ve mektûm mahallerinde bulunan silâh ve bisâta mütea'llik eşyâlarının cümlesi hârice çıkarılıb yedlerinden ahz ve (?) bahâlarıyla lüzûmî olan tevâif-i a'skeriyye ve tüccâr ve sâir ehl-i İslâm'a fûrûht ve hârice çıkarılan eslihadan satılmayub girû kalanı olur ise cümlesi bir yere cem' ve ma'rîfet-i şer'le ashâbının ismleri tasrîhiyle defter ve ba'dehu fûrûht olundukca akçesi kendülere virilmek üzere bir mahall-i müe'mmene vaz' olunarak reâ'ya yedlerinde bir a'ded silâh alet-i harb kalmamasına ihtimâm-ı tâmm olunmak üzere ...": BOA, AE. SMST. III. 79/5836

¹⁹³ BOA, MD 167, 30/197-200

¹⁹⁴ BOA, MD 167, 67/375

¹⁹⁵ BOA, MD 167, 84/442

¹⁹⁶ Cengiz Fedakar, "Mora İsyanı (1770)", Abdülkadir Özcan'a Armağan, Haz. Hayrunnisa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aycibin, Muhammet Ali Kılıç, İstanbul 2018, s. 597

Mora gayr-ı müslimlerine gönderdiği mektuplar Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmiştir.¹⁹⁷ Ayrıca, Mora mütesellimi Hasan Efendi saldırı ihtimalinden dolayı Mora'daki kalelerin durumunu görmek için İstanbul'dan izin istemiştir. İstanbul'dan gelen iznin ardından Hasan Efendi incelemeleri muhtemelen Muhsinzade Mehmed Paşa'ya sunmuştur. İsyan başlamadan hemen önce Muhsinzade'nin İstanbul'a gönderdiği bir rapor kalelerin kötü durumda olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan dolayı, kalelerin tamiri emredilmişse de aşağıda ele alındığı gibi artık yeterli vakit kalmamıştır.¹⁹⁸

Hükümetin ve Mora'daki idarecilerin almak istedikleri/aldıkları tedbirlerden Osmanlı Devleti'nin Mora'da bir isyandan çekindiği göstermektedir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin hesaba katmadığı konu Rusların Mora ile doğrudan temas kurup kuramayacaklarıydı. Çünkü Mora ile Rus sınırı arasında çok büyük bir mesafe bulunuyordu ve isyan durumunda Rusların asileri desteklemeleri imkânsız görünüyordu. Rusların buna dair planları ise tamamen farklıydı: Baltık denizinde inşa edilen bir filo ve İngiltere ile Venedik'ten kiralanan gemilerle Akdeniz'e girerek asi Moralılara yardım edecekti. Ancak, bu planı değil Osmanlılar, Rusların isyan için anlaştıkları Moralılar ve hatta Rus generalleri bile kısa bir süre öncesine kadar bilmiyorlardı.¹⁹⁹ Çünkü Rusların asıl amacı Mora'dakalıcı bir idare oluşturmak değil savaş sırasında ani bir hamleyle başka bir cephe açmak ve iç karışıklığa sebep olarak Osmanlı ordusunu Kırım ve Tuna havzasında zayıflatmaktı. Rusların bu Akdeniz harekâtı planını gizli tutmak için tüm çabalarına rağmen ilk Rus filosunun Akdeniz'e girmek amacıyla yolda olduğu ve Danimarka'da mola verdiği İsveç elçisi tarafından Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir.²⁰⁰ Daha sonra İngiliz rehberliğinde hareket eden iki parça halindeki Rus filolarının ilerleyişi de Akdeniz'e girmelerinin hemen ardından Fransa tarafından Osmanlı Devleti'ne haber verilmiştir. 2 Mart 1770 tarihli Rumili kazaskerinin padişaha yazdığı ilam, Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Rusların Akdeniz'deki faaliyetlerini ayanlar yoluyla da haber aldığını göstermektedir. İlama göre Mora ayanları Anabolulu ulema ile beraber Mora muhassılı Muhsinzade Mehmed Paşa'nın huzuruna çıkarak Koron'da sakin Fransız konsolosu Lamero'nun Mora ayanı Yusuf Bey'e mektup göndermiştir. Bu mektupta beş Rus gemisinin Akdeniz'de bir limanda demirlediği ve bir geminin ise Malta'ya gönderildiği, Maltalılara ele geçirdiklerinde Mora'yı paylaşmak için teklifte bulunduklarını ve

¹⁹⁷ BOA, TS. MA. e., 276/38; BOA, TS. MA. e., 384/23

¹⁹⁸ Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Tokyo 1982, s. 42

¹⁹⁹ Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 151-152

²⁰⁰ BOA, TS. MA. e., 730/31

Manyalıların Ruslarla isyan için anlaştıkları bildirilmiştir. İlamda ayrıca, Mora kalelerinin harap durumda ve yetersiz asker ve silah ve donatılmış olduklarından buraların takviye edilmesi rica edilmiştir.²⁰¹

Rusların Akdeniz harekâtı ve Mora isyanı 1770 Şubatı'nda fırtınaya tutulan ilk filonun Manya limanına yanaşması ile başlamıştır. Ruslar aslında hazırlıklarını tamamlamamışlardı ve diğer filo henüz ulaşmamıştı. Ancak Rus filosunun tamamının geldiğini zanneden Manyalılar planlanandan erken ayaklandılar. Böylece Çanakkale Boğazı'nı kapattıktan sonra tüm Mora'yı isyan ettirmeyi ve Osmanlıya net bir darbe vurmayı planlayan filo komutanı Aleksî Orlof'un planının bozulmasına sebep oldular.²⁰² Çünkü Orlof'un planı Çanakkale Boğazı'nı kapatarak Mora'nın denizyoluyla alacağı yardımı kesmekti. Bu artık mümkün olamayacağından Orlof 600 Rus askeri ve 15.000 asiyle Mezistre kalesini ele geçirmek için harekete geçti.²⁰³ Bu durum karşısında Mora Muhassılı Muhsinzade Mehmed Paşa isyanı bir takrirle derhal İstanbul'a bildirmiştir.²⁰⁴ Hükümet buna karşılık kendisini Nisan 1770'te Mora Seraskerliğine atayarak isyanın bastırılmasında birinci dereceden yetkili kılmıştır.²⁰⁵ Bir yandan da Mora'ya asker sevk etmek için arayışlara başlanmıştır. Ancak halen devam etmekte olan savaştan dolayı Mora'ya çok fazla asker gönderilmesi mümkün değildi. Bundan dolayı, hükümet özellikle Mora'daki ayanlar ve Arnavutluk'taki ileri gelenlerden yaklaşık 20.000 asker sevki için İstanbul'dan hükümler göndermiştir.²⁰⁶ Ama artık çok geçti. Osmanlı Devleti hazırlıksız yakalanmıştı. Bundan dolayı, Mora'da yapılacak mücadele, en azından ilk başta, tamamen Muhsinzade Mehmed Paşa'nın tecrübesine, ayanlara ve yerel halkın dirayetine kalmıştı. Merkezden gönderilen fermanlarla Mora'ya sevk edilen bu kuvvetlerin ulaşmaları zaman alacağından, Muhsinzade Mehmed Paşa öncelikli olarak daha önce orduya çağırıldıkları için zaten hazırlık yapmakta olan ayanlara buyrulduklarını yazarak bunları yardıma çağırmıştır.²⁰⁷

Hükümet ve Muhsinzade bu hazırlıklarla uğraşırken Mezistre'yi ele geçiren asiler Trapoliçe kalesine yürüdüler. Muhsinzade Mehmed Paşa Trapoliçe'yi savunan mütesellim Hasan'a yardım olarak yine ayanlardan aldığı kuvvetleri göndermiştir. Yenişehirli Osman Bey, Kapıcıbaşı İsmail, Çatalcalı Ali Ağa ve İzdinli Yusuf Bey'in topladıkları askerlerin

²⁰¹ BOA, HAT., 1415/57850, Fedakar, "Mora İsyanı", s. 588

²⁰² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 394

²⁰³ Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, s. 43

²⁰⁴ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 45

²⁰⁵ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, s. 53

²⁰⁶ Fedakar, "Mora İsyanı", s. 592-595

²⁰⁷ Nagata, *Ayanlık Müessesesi*, Tokyo 1982, s. 52

dışarıdan yardımı ve mütesellim Hasan'ın içeriden yaptığı başarılı bir hücumla asiler dağıtılmıştır.²⁰⁸ Trapoliçe'nin kurtarılması isyanın seyrinde dönüm noktası olmuştur. Bunun ardından işler asilerin aleyhine gelişmeye başlamıştır. Bu başarısızlıktan sonra Balyabadra'ya saldıran asiler yardım kuvvetlerinin gelmesiyle yenilmelerine ve buradan çekilmelerine rağmen Navarin'e saldırdılar ve burayı ele geçirmeyi başardılar. Sonra ise Modon kalesine yürüdüler.²⁰⁹ Bunun üzerine, Muhsinzade Mehmed Paşa Çatalca ayanı Ali Ağa'yı emrindeki askerlerle buranın yardımına gönderdi. Ali Ağa'nın gelmesiyle asiler kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar. Ali Ağa ise bundan sonra Navarin'e yöneldi. Bu arada kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa kumandasında Osmanlı donanması İstanbul'dan ayrılmış ve bundan dolayı Aleksi Orlof Hüsameddin Paşa'yı karşılamak için Navarin savunmasını terk etmek zorunda kalmıştı. Böylece kale tekrar Osmanlıların eline geçti. Bundan sonra Rusların eline geçmiş olan yerlerin tamamı kurtarıldı.²¹⁰ Böylece, isyan tamamen bastırıldı. Zor şartlar altında birçok savaş gereçlerinden yoksun olan Muhsinzade, ayanlar ve Müslüman halkın gösterdikleri başarı çok büyüktü. Ancak, Ruslar ve asilerin başarısız olmalarındaki diğer bir sebep bunlar arasında bir amaç birliği olmamasıydı. Ruslar, yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı ordusunun cephedeki gücünü düşürmek istiyorlardı, asiler ise Türkleri katletmek ve yok etmek. Bundan dolayı, organize olmayı başaramadılar.²¹¹ Bundan sonra, asiler eskiden olduğu gibi Osmanlılarla baş başa kalırken Rus donanması ise isyanı bastırmaya yetişemeyen ancak İstanbul'dan ayrıldığı öğrenilen Osmanlı donanması ile savaşmak için Ege Denizi'nde harekate başladı. Artık denizde devam eden savaşta iki taraf ilk başta net bir üstünlük sağlayamadı. Daha sonra Osmanlı donanması bakım için Çeşme limanına çekildiğinde 7 Temmuz 1770'te gece karanlıktan ve Osmanlı donanmasının küçük, yani hareket alanı kısıtlı olan limanda sıkışık vaziyette bulunmasından yararlanarak neredeyse tüm Osmanlı gemilerini ateşe verdiler.²¹² Elde ettikleri bu büyük zafere rağmen Ruslar bundan sonra Ege'de dolaşıp kıyı şehirlerini taciz etmekten ve deniz ticaretini bir süre için engellemekten başka bir şey yapamadılar. Sonuçta Akdeniz'deki harekât ve Mora'daki isyan başarısızlıkla sonuçlandı.

Bu arada Bender kalesinin kaybedildiği günlerde Ruslar barış için bazı girişimlerde bulunmuşlardı. General Romanzov'un bu barış önerisine ilk başta biraz temkinli yaklaşılmasına rağmen, daha sonra bir iyi niyet gösterisi olarak daha önce Yedikule'ye

²⁰⁸ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 43

²⁰⁹ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 45-46

²¹⁰ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/1, s. 396-397

²¹¹ Davies, **The Russo-Turkish War**, s. 155

²¹² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/1, s. 399-400

hapsedilmiş olan Obreskov ve maiyeti serbest bırakıldı. Ancak, Rusların ağır tekliflerinden dolayı barış gerçekleşmedi.²¹³ Dolayısıyla savaşa devam edilmesi kararı alındı. Kartal'da elde ettikleri zaferden sonra Rusların hızlı ilerleyişi ve kale kayıpları ertesi sene 24 Şubat 1771'de Yergöğü kalesinin düşmesine kadar devam etti. Mora isyanını bastırdıktan sonra cephede görev verilen Muhsinzade Mehmed Paşa'nın emrindeki Osmanlı birlikleri 29 Mayıs'ta burasını geri aldılar.²¹⁴ Yeni Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa ise Kartal muharebesindeki hezimetin tekrarlanmasından çekindiği için herhangi bir saldırıda bulunma yerine savunmada kalmayı ve Tuna'nın kuzeyindeki tek Osmanlı kalesi olan Yergöğü ile güneydeki kaleleri savunmayı amaçlıyordu. Ruslar da aynı şekilde Tuna cephesinde saldırgan bir savaş planı yerine daha çok savunmada kalmayı tercih ettiler. Çünkü Rusların Tuna'da kullanabilecekleri bir donanmaları yoktu. Gemiler olmadan Tuna'nın güneyine yapılan geçişler ise bu tarafın sazlık olmasından dolayı çok tehlikeliydi. Bu sebeple, Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Bükreş'e yönelik yaptığı başarısız bir girişim hariç, Tuna cephesi 1771 Ekim'ine kadar genelde sessiz kaldı.²¹⁵ Asıl mücadele ise bu sefer Kırım'da gerçekleşiyordu.

Yukarıda belirtildiği gibi Rusların savaş başlamadan önce bir süredir güney yönünde yaptıkları baskı en çok Kırım Hanlığı tarafından hissediliyordu. Bundan dolayı, Kırım hanları ani bir Rus saldırısı karşısında daha güvende hissedecekleri bir merkez olan Bender yakınlarındaki Kavşan köyüne yerleşmişlerdi. Bahçesaray ise sadece geleneksel merkez konumundaydı. Ancak, hanların Rus baskısından kurtulmak için yaptıkları bu geriye yönelik hamle zaman içinde Kırım'da Rus nüfuzunun güçlenmesine sebep olmuştu.²¹⁶ Fırsatı kullanan Ruslar 6 Temmuz 1769'da Bucak ve Yedisan Nogayları ile antlaşma yaptılar. Böylece, Hanlığın gücünü parçaladılar. Aynı zamanda Hanlığı Osmanlı'dan koparmak için yeni bir hamle yaptılar: 15 Mart 1770'te Rus devlet şuarası olarak Kırım'ı bağımsız tanıdıklarını ilan ettiler. Sahib Giray'ı ise Han seçtiler. Sonrasında ise Rus Çarlığı'nın Kırım'ı ele geçirmek istemediğini ve Ruslarla antlaşma yapan Nogayların bağımsız Kırım hanına tabi olacaklarını Kaplan Giray'a duyurdular. Böylece,

²¹³ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 52-56

²¹⁴ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 58

²¹⁵ Davies, **The Russo-Turkish War**, s. 167

²¹⁶ Kırım işgali sırasında Serasker Silahdar İbrahim Paşa'nın ma'iyyetinde Ruslarla yapılan mücadelelere ve işgale tanıklık eden Necati Efendi Kırım hanedanı ve devlet erkani arasındaki fikir ayrılıklarının hanların Bahçesaray yerine Kavşan'da oturmaya başlamalarından kaynaklandığını ve kendisiyle samimi olan bazı yetkililerin bunu açıkça kendisine anlattıklarını belirtmektedir: "... bu fesâdın vukû'u Nogay Tatarından ve hanların Kırım içinde oturmayup Kavşan'da oturduklarındandır. Ol-sebebden Kırım içinde olan Şirin mirzaları dahi fırka fırka olub itâa'iden çıkdılar ...": Necati Efendi, **Tarih-i Kırım Hanlığı**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No: 2278, s. 8a

hem Kırım Giray hamisi olan Osmanlı Devleti'nin gücünden şüphe ederken hem de Osmanlı Devleti Kırım Giray'ın Ruslarla görüştüğüne dair kuşkulara kapıldı. Bunun üzerine, Kaplan Giray azledilerek yerine Selim Giray atandı. Böylece, Ruslarla pazarlıklar önlenmiş gibi görünmesine rağmen, Kırım'ın geleceği konusunda giraylar ve konar-göçer gruplar arasındaki fikir ayrılıkları artık ülkenin bütün olarak hareket etmesini engelliyordu.²¹⁷ Kırım Seraskeri İbrahim Paşa'nın maiyetinde bulunarak olaylara tanıklık eden Necati Efendi, Kırım ulemasının bile taraf değiştirmek için tereddüt etmediklerini alaylı bir dille anlatmaktadır.²¹⁸ Dolayısıyla, bundan sonra Ruslar açısından kafası karışık Kırım'ı istila etmeleri artık zor değildi.

Rusların Mart 1770'ten itibaren Or Kapisına yaptıkları saldırılar Kırım Seraskeri İbrahim Paşa ve Kaplan Giray tarafından püskürtülmüştü. Ancak yukarıda bahsedilen karışıklıklar sonucunda takip eden sene Ruslara katılan bazı Nogay ve Tatar kabileleri ve hatta hanedan ailesinden Şahin Giray'ın da katıldığı daha büyük Rus kuvvetleri önce 8 Temmuz 1771'de Or Kalesini zorlanmadan ele geçirdiler. Sonra ise tüm ülkeyi işgale başladılar. Yardıma Abaza Mehmed Paşa gönderilmesine rağmen Paşa Kırım'a ulaştığında Rusların işgali tamamlamış olduklarını görerek geri döndü. Ardından Şahin Giray'ın²¹⁹ gayretleriyle Osmanlı askeri Kefe'den de çekilmek zorunda kaldı.²²⁰ Böylece, Kırım'ın tamamı Rusların eline geçmiş oldu.

Kırım'ın elden çıkmasından sonra Ruslar Tuna cephesinde de ileri harekate başladılar. İlk önce Yergöğü düştü. Sonra 29 Ekim 1771'de Tuna'yı geçerek Tolçu'yı ele geçirdiler. Kesin sonuç almak istediklerinden vakit kaybetmeden Tolçu'dan sonra doğrudan Babadağı'ndaki Osmanlı ordugâhına saldırdılar. Ordugâhta az sayıda asker

²¹⁷ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 65-66

²¹⁸ "... bir gün ordu kâdısı Osman Efendi ve divân kâtibi Ali Efendi vesâir ahibâblar hakîrde eğlenürler iken mezkûr İdris (O günlerde Ruslarla anlaşuklarından şüphelenilen Nogayların Kırım içlerine gönderdikleri bir casus) dahî gelüb birkaç parça kitâp çıkarup: 'bu kitâpları bizim mollâ'larımız verdiler ki satıver deyü, zîrâ akçeye müzâyakaları vardır, sizler alın' dedikde, divân efendisi: 'şimdi bizlere lâzım değildir, bizlerin vardır. Lâkin çarşıda olsun, yerlû olsun alurlar' deyü cevâp verdiklerinde, bu hakîr dahî tebessüm etmekle kâdî efendi divân kâtibi efendi, hakîre suâl ve ibrâm edüp: 'hakîr dahî hâtıra bir şey geldi ana binâen gülerim' dedim. 'Nenin gibi' deyü tekrâr suâl olundukda, 'hulefâ'-yı Abbasîyyeden Harunür-Reşid bir gün şikâra gider iken esnâ-yı râhda karındaşı Behlül tesâdüf edüp görse kim yerde bir kebîr sütûn yatar. Behlül ol sütûnun bir başını yerden kaldırıp yine birağur, ol bir başını yerden kaldırıp yine birağur. Ortadan yapışur kalkmaz. Bu güne çalışur iken üzerine varup karındaşıdan bu keyfiyeti suâl eyledikde Behlül cevap edüp 'işbu sütûnun bir başını dünya ve bir başını ahiret farz eyledim. Lakin dünyaya yapışdım ahiret kalur, ahirete yapışdım dünya kalur, ortadan yapışdım sütun kalkmaz buna çalışdım' demiş. Vâkıa Nogay u'lemâ'sı müşkildir. Zîrâ kitâb ile kefare tarafına gitseler kefare i' timâd etmez, gerüde kimesne kalmaz ki kitâb ile çâr-nâ-çâr bu Kefe şehrine getürmüş akçeye değışip gideler buna çalışurlar dedikde, hemân İdris kalkup gitdi": Necati Efendi, **Tarih-i Kırım Hanlığı**, s. 9a-9b

²¹⁹ Şahin Giray ağabeyi Sahib Giray'ı Kırım Hanı ilan etmesiyle Çariçe Katerina'nın, kalgay tayin edilmişti: Necati Efendi, **Tarih-i Kırım Hanlığı**, s. 25a-25b

²²⁰ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 67-69

kalmıştı. Ordugâhtaki en büyük birlik sözleşmeli asker binbaşısı olan Antep Ayanı Battal Bey'di. Emrinden asker sayısı ise 100 kişiden ibaretti.²²¹ Bu durum karşısında Serdar ve Serdar-ı ekrem Silahdar Mehmed Paşa Pazarcık'a çekilmek zorunda kaldı. Kısa süre sonra başarısızlıkların sorumlusu olarak görülerek sadareten azledildi ve Aralık 1771'de Muhsinzade Mehmed Paşa atandı.²²² Silahdar Mehmed Paşa'nın hem düşmana saldırmakta isteksiz davranması hem de orduya hâkim olmakta zorlanması herkesin dilindeydi. Düşmana saldırmakta tereddüt etmesi mazur görülebilirdi. Ancak, orduya söz geçirmekteki yetersizliği kabul edilebilecek gibi değildi. Düşman karşısında Babadağı'ndan Hacıoğlu Pazarı'na kaçır halde gelişi de askere kötü örnek olmuştu. Hacıoğlu'nda yaşanan şu olay tedbirsizliğini ortaya koymaktadır: Hacıoğlu Pazarı'nda meşveret meclisi kazanın ayanı olan Besimoğlu'nun sarayında toplanmıştı. Gerekli konular görüşülürken kaza ahalisi ellerinde tüfeklerle evin etrafını sardılar. Kırım'ın kaybedilmesinden dolayı ordu ricalini suçlayarak Hacıoğlu'nu da düşmana terk etmek için müzakere ettiklerini iddia ettiler. Sonra sayısız hakaretlerde bulundular.²²³ Sonuçta, savaş karşıtlığından dolayı korkaklıkla suçlanarak azledilen ve canını zor kurtaran Muhsinzade Mehmed Paşa 11 Aralık 1771'de yeniden sadarete atandı. Ancak, bu sefer herkesin saygısını kazanmıştı ve Yunan isyanının bastırmada gösterdiği başarıdan dolayı "*Mora Fatih*" unvanını taşıyordu. Ayrıca, Cezayirli Hasan Paşa'yla beraber savaşta o zamana kadar tek başarılı Osmanlı kumandanı konumundaydı. Ordunun Şumnu'da kışlamasına karar veren Muhsinzade Mehmed Paşa'nın yaptığı ilk işlerden biri, Babadağı ordugâhında terk edilen savaş araçlarının Şumnu'ya nakliyesi oldu. Yukarıda belirtildiği gibi, Rusların Babadağı'na saldırma amaçları burayı ele geçirmek değildi. Ani bir saldırıyla kesin sonuç alarak barış antlaşması temin etmeye çalışıyorlardı ve bundan dolayı terk edilmiş olan Osmanlı toplarını Tuna'nın karşı tarafına çekecek nakliye vasıtalarını yanlarında getirmemişlerdi. Yenipazar, Şumnu, Prevadi, Kozluca, Varna, Hacıoğlu Pazarı, Balçık ve Mankalya kadı ve ayanlarına yazılan hükümlerle ayarlayacakları camuslarla bu topların Şumnu'ya getirmeleri emredildi.²²⁴ Bu arada barış yapılması tekrar gündeme geldi. İlk başarısız barış girişiminden sonra 1771 senesinde savaş devam ederken, Osmanlı Devleti Rusya'yı barışa zorlamak için Avusturya ile Lehistan'ın paylaşılmasını içeren bir anlaşma yapmıştı. Ne var ki, tehlikeyi gören Rusya bir karşı diplomatik hamleyle Şubat 1772'de hem Prusya hem de Avusturya ile yine

²²¹ Enveri, **Tarih**, s. 273

²²² Akyol, **Kırım Hanlığı**, s. 46; Ahmed Vasıf Efendi, **Mehasinü'l-asar ve Hakaikü'l-ahbar**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 5972, s. 149a-150a

²²³ Şemdanizade, **Mürî't-tevarih**, C. II/B, s. 80-81, Vasıf, **Mehasin**, s. 149a-150a

²²⁴ **BOA, MD 171**, 61/189, 62/196

Polonya'nın parçalanmasını içeren daha gerçekçi bir anlaşma yaparak buna karşılık verdi.²²⁵ Böylece Osmanlı Devleti'nin Rusya'yı barışa zorlama planı başarısız olmuştu. Bununla beraber, elde ettikleri başarılarla rağmen, Ruslar da kendi topraklarından uzaklaşmış oldukları için ordunun beslenmesinde sorun yaşıyorlardı. Ayrıca, veba salgını Rus ordusuna Osmanlılardan daha fazla kayıp verdiriyordu. En büyük sorun Pugaçev'in başlattığı hareket ise gittikçe ciddileşiyordu. Eğer isyan haline dönüşürse bastırmak için yedekte tek bir birliği bile bulunmayan Çariçenin tek yapabileceği şey beklemektir.²²⁶ Bundan dolayı, Muhsinzade Mehmed Paşa'nın sadarete atandığı günlerde Rus tarafından tekrar barış teklifi geldi. Zaten barış yanlısı olan Muhsinzade teklifi derhal kabul etti. Aslında padişah III. Mustafa da barış için artık çok istekliydin. Ancak, Osmanlı tarafından ateşkes önerisinin bulunulmasının imaj zedelenmesine sebep olacağını düşündüğünden beklemeyi tercih etmişti.²²⁷ Sonuçta, Rus tarafından gelen teklifle Yergöğü'nde başlayan görüşmelerde 12 Temmuz 1772'de Ekim ayına kadar geçerli olmak üzere ve iki tarafın bulundukları yerde kalmaları temelinde mütareke yapmaya karar verildi. Bundan sonra, Fokşan'da barış görüşmelerine geçildi. Ancak, 1 ay boyunca devam eden görüşmelerde bir sonuca varılamadı. 2 Kasım 1772'de Bükreş'te tekrar başlayan müzakereler ise 1773 Mart'ına kadar devam etti. Bu görüşmeler de öncekiler gibi olumsuz sonuçlandı.²²⁸ Aslında her iki taraf barışın gerçekleşmesi için çok istekliydin. Dahası her iki tarafın serdarları görüşmelerin olumsuz sonuçlanmasından temsilcileri sorumlu tutuyor, hatta kendi temsilcilerini suçluyorlardı.²²⁹ Ancak, Kırım'ın bağımsızlığı konusunda tarafların uzlaşması zor görünüyordu. Çözülemeyen tek sorun Kırım'dı: Osmanlı Devleti Müslüman bir topluluk ve ülkenin elden çıkmasını kabullenemiyordu. Ruslar ise gelecekte gerçekleştirmek istedikleri Kırım'ın işgali konusunda elde ettikleri avantajı kaybetmek istemiyorlardı. Müzakereleri yürüten Osmanlı murahhasları da Kırım'ın teslimine sebep olan kişiler olarak İstanbul'da tepkiyle karşılaşmaktan korkuyorlardı. Aynı korkuyu III. Mustafa da taşıyordu. Gelişmelere tanıklık eden ve galibiyet ihtimaline pek inanmayan Ahmed Resmi ise 10 sene savaşlsa daha iyi şartlarla antlaşma yapılabileceğini düşünmüyordu.²³⁰ Böylece barış çabaları sonuçsuz kalmasına rağmen Osmanlı Devleti müzakere sürecinde nefes almak için bir seneden fazla fırsat bulmuştu. Firari askerlerin

²²⁵ Davies, **The Russo-Turkish War**, s. 161-163

²²⁶ Davies, **The Russo-Turkish War**, 190-192

²²⁷ "... mümkün olur ise mütâreke bazı vucûhla münâsib olduğunu tahrîr eylemişidik. Ancak, bu taraftan taleb-i mütâreke olmakda mahzûr zâhir olmağla, tarîki bulunamamışidi ...": Ahmed Cavid Efendi, **Tarih-i Cavid**, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 92-93, s. 177a

²²⁸ Akyol, **Kırım Hanlığı**, s. 48-49

²²⁹ Resmi, **Hülasatü'l-itibar**, s. 26b

²³⁰ Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, V, İstanbul 2019, s. 669

yerine yenilerinin yazılması ve iyice tahrip olan iaşe kaynaklarının tamir edilmesi bu dönemde kısmen mümkün oldu. Artık amaç düşmanı Tuna hattında tutarken Kırım'da ise yeniden hakimiyet tesis etmektir. Bu arada hem selefinin düştüğü duruma düşmemek hem de gerektiğinde ani bir düşman saldırısı karşısında ordugâhı savunabilmek için tedbirler alan Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa, kendi bütçesinden 1.000 asker tahrir ettirmişti. Aynı şekilde, Defterdar 250, Reis Efendi 250, Çavuşbaşı ve sipah ve silahdar ağalarının 150'şer, cebeci ocakları ağalarının 150'şer toparabacısıbaşının 100 asker yazmalarını emretti.²³¹

Rusların ise artık savaştan yana tek amaçları Osmanlı Devleti'ne barış şartlarını kabul ettirmektir. Rus generaller arasında, önce Tuna kıyısındaki kalelerin mi alınması yoksa doğrudan Şumnu'daki ordugâha mı yürünmesi üzerine tartışmalar bir süre devam etti. Sonunda ikinci seçenek riskli görünerek önce kalelerin alınmasına karar verildi.²³² Potemkin Nisan'ın sonuna kadar Hırsova'yı ele geçirmesine rağmen Romanzov komutasındaki Balya Boğazı'ndan geçen büyük Rus ordusu Haziran 1773'te Silistre'yi ele geçirmekte başarılı olamadı. Bu başarısızlıktan dolayı moral üstünlüklerini kaybetmek istemediklerinden Tutakan'a saldırarak burayı ele geçirdiler.²³³ Sonrasında ise kış gelmeden Osmanlı ordusuna iyi bir darbe vurmak için Tuna kıyısındaki güçlü kalelerle uğraşmadan doğrudan Tuna'nın güneyindeki Osmanlı kuvvetlerine yöneldiler. Kasım ayında önce Karasu'yu, sonra da Pazarcık'ı ele geçirdiler. Bundan sonra Şumnu'da Osmanlı ordugâhı üzerine yürümeye karar verdiler.²³⁴ Bu sırada Serdar tarafından Kozluca'nın işgalini engellemek için o tarafa az bir kuvvetle sevk edilen Abdürrezzak Efendi işgali engellemeyi başardı. Dahası emrindeki birliği asıl Osmanlı ordusu zanneden Pazarcık'taki Rus birliklerinin geri çekilmesiyle burayı da kurtarmış oldu.²³⁵ Böylece, Rusların 1773 senesinde kesin sonuç alma hayalleri suya düştü. Bunun üzerine kış boyunca savaşı devam ettirerek yeniden Tuna kıyısındaki kalelere yöneldiler. Ancak, Rusçuk ve Silistre'ye yönelttikleri saldırılarda yine başarı gösteremediler.²³⁶ Bu şekilde 1773 senesinde Ruslar Tuna'yı birkaç kere geçmelerine rağmen Osmanlı ordusuna kesin bir darbe vurmakta ve barışa zorlamakta başarılı olamadılar. Osmanlı ordusu ise Tuna'yı geçme bir tarafa, sadece Tuna'nın güneyinde 1773 senesinde kaybedilen yerlerin geri

²³¹ Ahmed Cavid, *Tarih-i Cavid*, s. 233b-234a

²³² Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 193-194

²³³ Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, s. 95-96

²³⁴ Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, s. 98

²³⁵ Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, s. 99

²³⁶ Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, s. 99-100

alınmasında başarılı olabildi. Böylece, savaş iki taraf için biraz daha uzamış oldu. Artık beşinci senesi dolmuş olan savaş her iki taraf güçlerini sonuna kadar zorluyor ve taraflar barış imzalamak için fırsat arıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında önce 1770'te Rus destekli Mora isyanını bastırması gerekmişti. Sonrasında ise Mısır'da asi Bulutkapan Ali Bey'le mücadele etmişti. 1770'ten itibaren hızlı bir şekilde Osmanlı ülkesinin Arap bölgelerinde hakimiyet kurmaya başlayarak itaatsizlik gösteren Ali Bey'in bu isyanı kendi adamının ihanetiyle ancak 1773'te sona erdirilebilmişti.²³⁷ Ruslar ise Pugaçev önderliğinde başlayan köylü isyanını bastırmakla meşguldü. Bununla beraber, evlerinden uzakta savaşan Ruslar için savaşın maddi yükü ve toplum için sorgulanabilirliği vatanlarını savunan Osmanlı toplumuna kıyasla daha fazlaydı. Bundan dolayı Pugaçev'in 1773'ün güz aylarında başlattığı isyan, Rus olmayan ve devlete bağlılığı şüpheli topluluklar arasında hızla yayılıyordu.²³⁸ Bu sebeple 21 Ocak 1774'te III. Mustafa'nın vefatı ve yerine kardeşi I. Abdülhamid'in geçmesiyle barış teklifinde bulunmak için ortaya çıkan fırsatı Ruslar değerlendirmekte tereddüt göstermediler. Hem taziye hem de tebrik için Şumnu karargâhına gelen Rus elçisi, Muhsinzade Mehmed Paşa'nın ulemanın tepkisini çekmek istememesi yüzünden cevap verilmeden geri çevrildi.²³⁹ Muhsinzade padişaha yazdığı mektubunda ulemanın barışa karşı olmasını açıkça ifade ediyor ve yeni sultan I. Abdülhamid de onun bu kaygısını tekrarlıyordu.²⁴⁰ Dolayısıyla, 1774 senesine girilirken iki tarafın amaçları aynı kaldı. Osmanlı Devleti Eflak ve Boğdan'ı kurtarmak için Tuna'yı geçecek, Kırım'ı geri alacak ve sonuçta onurlu bir barış anlaşması elde edilecekti. Ruslar da Tuna'yı geçerek Osmanlı ordusuna kesin bir darbe vuracak ve barışa zorlayacaklardı.

Takip eden sene her iki tarafın planlarını gerçekleştirmek için ilk aşama olan Tuna'yı geçme adımını ilk atan Ruslar oldu. Haziran ayında Tuna'nın aşağısında harekate başlayan Ruslar Pazarcık'tan Kozluca'ya yürüdüler. Burada 40.000 askerlik bir birlik savaşmadan firar etti. Bu askerlerden büyük kısmı başta İstanbul olmak üzere çeşitli yerlere dağıldı.²⁴¹ Şumnu'da ise toplam 8.000 civarında asker bulunuyordu. Rusların Kozluca'dan Şumnu'ya yürüdüklerini öğrenen serdar-ı ekrem kasabanın etrafına hendekler kazdırarak ve halktan yardım temin ederek savunmayı güçlendirmeye çalıştı.²⁴² Ne var ki,

²³⁷ Selda Güner, "Mısır'da Asi Bir Memluk: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebir) (1768/1769-1773)", **DTCF Dergisi**, LIII/1, Ankara 2013, s. 175

²³⁸ Telli Korkmaz, "Rusya'da Osmanlı'nın Yararlanamadığı Bir İsyan Pugaçev İsyanı (1773-1775)", **OTAM**, 43 Bahar 2018, s. 101; Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 283-284

²³⁹ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 101, Hammer, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 530

²⁴⁰ BOA, **TSMA. e. 803/8**; BOA, **TSMA. e. 806/31**

²⁴¹ Davies, **The Russo-Turkish War**, s. 203

²⁴² Osman Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, TTK, Ankara 2006, s. 104

fırlar devam ettiğinden elinde çok fazla asker kalmamıştı. Kendisi ise hasta idi. Şumnu'yu kuşatan Romanzov'un barış teklifini 3 Temmuz'da kabul etmesine ve 50-60 günlük bir mütareke önermesine rağmen Romanzov anlaşma yapılana kadar silah bırakmayı reddetti.²⁴³ Bu durum karşısında bir süre sonra Muhsinzade savaş devam ederken barış görüşmelerinin yürütülmesini kabul etmek zorunda kaldı. 21 Temmuz'da Kaynarca'da Osmanlı murahhası Ahmed Resmi Efendi ve Romanzov arasında yapılan 7 saatlik görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti ağır antlaşma şartlarını kabul etti.²⁴⁴ Antlaşmaya göre; Kırım bağımsız bir devlet haline gelecek, ancak dini olarak Halife'ye bağlı kalmaya devam edecek, buna karşılık Osmanlı Devleti Rusya'yı Ortodoksların hamisi olarak tanıyacaktı. Buna karşılık Rusya Özi ile Aksu nehirleri arasındaki bölge hariç işgal ettiği yerlerden çekilecekti. Rus ticaret gemileri Osmanlı sularında seyr ü sefer serbestisine sahip olacaktı. Osmanlı Devleti savaş tazminatı olarak 15.000 akçe ödeyecekti.²⁴⁵ Anlaşılacağı gibi savaşın çıkış sebebi olan Lehistan meselesiyle ilgili hiçbir madde antlaşmada yer almadı.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti Lehistan'ı bahane ederek Rus ilerlemesini durdurma planında başarısız olmuştur. Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'nin kaybettiği nüfusunun büyük kısmı Müslüman olan ilk eyalettir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti bu savaştaki başarısızlığı ve ardından yapılan antlaşmayı uzun süre kabullenmekte zorlanmıştır. Sonunda Kırım'ı geri almak için yeniden bir savaş kararı almıştır. Rusya ise Küçük Kaynarca'dan birkaç sene sonra Kırım'ın başarılı bir şekilde Çarlığa ilhak edilmesi planını uygulayacak ve bunu daha sonraki dönemlerde diğer Müslüman bölgelerin işgalinde model olarak uygulamıştır.²⁴⁶

1.3. Sonuç

Ele alınan bu savaş siyasi olarak Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü savaşın sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devleti'nin

²⁴³ Davies, **The Russo-Turkish War**, 204

²⁴⁴ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 110; Şumnu'da kuşatılan Muhsinzade arızasında yeni padişah I. Abdülhamit'e barış yapmaktan başka çare bulunmadığını şu şekilde anlatıyordu: "... *düşman-ı dîn etrâfı muhâsara eyledi. Bir taraftan imdâd ve iâ'net yok. Sulhdan başka çâre yokdur deyu yazarım ve feryâd iderim ...*": BOA, TSMA, e. 898/3

²⁴⁵ Davies, **The Russo-Turkish War**, 206-208

²⁴⁶ Daniil E. Kabotyanski, **From Rebellious Allies to Loyal Subjects: The Role of Nogay Hordes in the Russian Annexation of Crimea, 1768-1773**, YYT, Central European University, Budapeşte 2015, s. 1

şartların dayatılarak imzalamak zorunda kaldığı ilk antlaşma olarak görülür.²⁴⁷ Ancak, bu savaş sadece Osmanlı siyasi tarihi değil aynı zamanda devlet siteminin dönüşümü konusunda bilgiler vermektedir. Nitekim 1773 senesinde iki taraf arasında devam eden barış görüşmelerinin olumlu sonuç vermeyeceği belli olduğunda, III. Mustafa'nın aldığı tavır dikkat çekicidir: Savaşı başlatmaktaki hatasını da gururuna yediremeyen padişah çıkış yolu bulmaya çalışıyordu. Ama artık çok geç gibiydi ve komuta kademesi ve orduyu gayretlendirmekten başka elinden çok fazla bir şey gelmiyordu. Bu amaçla gönderdiği hattı hümayunda bir yandan da suçu üzerinden atmaya çalışıyordu. Sultan Mustafa'ya göre perişanlığın sebepleri komutanların uyumsuz çalışmaları, gayretsizlikleri ve askerin itaatsiz olmasından kaynaklanıyordu. Kendisine gelince; hazine, mühimmat ve asker temininde kusursuzdu.²⁴⁸

Şemdanizade'nin naklettiği bu bilgi III. Mustafa'nın kimleri suçladığı konusunda açık bir fikir vermektedir. Bununla beraber aynı zamanda XVIII. yüzyıla gelindiğinde Avrupa ve Osmanlı'da yaşanmış olan bir değişikliğe de işaret eder: Savaşmak ve savaşan orduları idare etmek artık sultanların ve kralların işi değildi. Bu iş artık yavaş yavaş alaylı ya da mektepli tek mesleği askerlik olan profesyonellere bırakılmaya başlanmıştı. Hükümdarlar ise artık daha bürokratik bir göreve sahiplerdi. Bu görevin sorumluluğu olarak savaşın yürütülmesi için gerekli olan hazine, mühimmat, levazım ve askeri temin etmek onların görev alanıydı. Çünkü Rhoads Murphey'nin isabetli şekilde tespit ettiği gibi, askeri bakımdan artık üstün olmaktan daha önemli olan savaş alanında daha uzun süre kalabilmektir:

*“Üstün kuvvet ve üstün teknoloji nadiren savaş kazandırıyor. Meydanda kalan son ordu zaferi kazanıyor ve en çok şartlara göre değişebilen, esnek, dayanıklı ve sabırlı asker amacına ulaşıyor.”*²⁴⁹

Aynı şekilde Geoffrey Parker'ın İtalyan yazar Giovanni Botero'dan yaptığı alıntıda belirtildiği üzere savaş yok ederek değil rakibi yorarak kazanılabilirdi. Çünkü savaşın evrimi ordu gücünden daha fazla finansal bir test olarak gerçekleşmeye başlamıştı.²⁵⁰

²⁴⁷ Akdes Nimet Kurat, **XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-İlişkileri**, TTK, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 27; Virginia Aksan, “*Ottoman Military Power in the Eighteenth Century*”, **Warfare in Eastern Europe 1500-1800**, Ed. Brain L. Davies, Bostan 2012, s. 338; Aynı yazar, “*The One-Eyed Fighting the Blind: Mobilization, Supply, and Command in the Russo-Turkish War of 1768-1774*”, **International History Review**, 1993, 15/2, s. 221

²⁴⁸ Şemdanizade, **Mürî't-tevarih**, II/B, s. 93, Hatt-ı hümayunun tam metni için: Enveri, **Tarih**, s. 300-301

²⁴⁹ Rhoads Murphey, **Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700**, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 16

²⁵⁰ Geoffrey Parker, **The Military Revolution-Military Innovation and the Rise of the West (1500-1800)**, Cambridge 1988, s. 61

Bundan dolayı takip eden bölümde Osmanlı Devleti'nin savaş alanında daha uzun süre kalabilmek için asker tahriri, zahire mübayaası ve nakliye araçlarının temini konularında ayanlarla ayanlarla yaptığı iş birliği incelenecektir.

2. BÖLÜM

SAVAŞ MÜTEAHHİTİ AYANLAR

Savaşın geçtiği yılları da kapsayan eserinde Şemdanizade, 1771 senesi baharında ordugâhtaki durumu ve meşveret meclisindeki tartışmaları anlatırken savaşın 3 unsuru olduğunu öne sürmektedir: “*Esbab-ı harb üç şeydir: Biri zahire ve biri asker ve biri köprü.*”²⁵¹ Aslında Şemdanizade bu üç unsurla ilgili ifadesiyle insanlık tarihi boyunca değişmeyen bir gerçeği tekrarlıyordu. Savaş için asker, asker için iâşe ve iâşe için ise nakliye gereklidir. Buna uygun olarak takip eden bölüm Osmanlı merkezi hükümetinin söz konusu savaş döneminde asker celbi, askerin ihtiyacı olan iâşe malzemelerinin temini ve nakliye vasıtalarının sevki konularına ayrılmıştır. Şemdanizade köprü demişti ama köprü tam olarak o an için gerekli ulaşım vasıtasıydı. Çünkü Kartal hezimetinde çok sayıda asker kaybı, köprü kurmaksızın karşıya geçilmesinden meydana gelmişti. Ertesi sene Serdar Silahdar Mehmed Paşa da orduyu karşıya geçirmek istediğinde köprü ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla hezimetten sonra devam eden tartışmalarda köprü kurulmaksızın Tuna’yı geçmenin ne büyük hata olduğunu dair görüşler sıklıkla tekrarlanıyordu. Ancak, Şemdanizade geniş anlamda ordunun ağırlıklarını taşıyan nakliye araçlarını kastediyor olmalıdır.

2.1. Asker Tahriri

İlk bölümde ele alındığı üzere, Osmanlı Devleti Balta olayından sonra Rus tarafından bir saldırı beklediğinden sınıra yığınak yapmaya ve asker sevkine başlamıştı. Rusların ilk hedefi olacağı tahmin edilen Özi, Bender ve Hotin kaleleriyle Boğdan muhafazasına 77.566 asker sevk edilmiştir.²⁵² Ek-1.’de yer alan tabloda gösterilen bu askeri sınıflar Osmanlı Devleti’nin bu savaşta hangi sınıf askeri birlikleri cepheye gönderdiğini kısmen ortaya koymaktadır: 1. Yeniçeriler, 2. Paşa kapı halkları, 3. Miri Levent (Sözleşmeli Askerler). Savaş esnasında bu üç askeri sınıfa bir diğeri katılacaktır: Milis Birlikleri (Nefir-i Amm ve Ayan Askeri).

²⁵¹ Şemdanizade, **Mürittevarih**, II/B, s. 69

²⁵² BOA, **TSMA**. d. 801

Her ne kadar ayanların yeniçerilerin sevk ve idaresinde zaman zaman görevli olarak ortaya çıktıkları görünse de bu durum istisna olarak kalmıştır.²⁵³ Bundan dolayı merkezi birlik durumunda olan yeniçerilerin sevkinde ayanların rolü inceleme dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla bu bölümde ayanların eyalet birliklerinin toplanmasında oynadıkları rol ele alınacaktır.

2.1.1. Kapı halkları

İlk bölümün son kısmında ele alındığı gibi, XVIII. yüzyıla gelindiğinde tımarlı sayısı azaldığından vali ve mutasarrıfların emrindeki asker sayısı da azalmıştı. Buna karşın askere olan ihtiyacı gittikçe artan Osmanlı Devleti, eyalet askeri, yani tımarlıların yerini paşa kapılarında istihdam edilen miri leventlerle doldurulmaya çalışmıştır. Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin tüm eyalet ve sancak beylerinden kapı halkı talep etmediği görülmektedir. Bunun en önde gelen sebebi bazı eyaletlerin hem cepheye uzaklıkları hem de devlete olan düşük bağlılıkları olduğu düşünülebilir. Ayrıca, imparatorluk coğrafyasının büyüklüğü geride ihtiyat birliklerinin bırakılmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin bu konuda tedbirli davranmasının boşuna olmadığını savaş yıllarında gelişmeler kanıtlamıştır. Örneğin, Şam, Bağdat, Kars gibi eyaletler sınırda bulunmalarından dolayı buraların valileri ve sancakbeyleri sefere çağırılmamış, dolayısıyla kapı halklarını cepheye getirmeleri istenmemiştir. Nitekim Mısır'da isyan eden Bulutkapan Ali Bey'in isyanının bastırılmasında bu eyaletlerden bazılarında ihtiyat olarak bırakılan birlikler ve kapı halklarından yararlanılmıştır.²⁵⁴ Bazı eyaletler ise sınır bölgelerinde olduklarından bunların yöneticileri mansıplarında kalarak o bölgeyi savunmakla görevlendirilmişlerdir. Örneğin, Çıldır eyaleti valisi ve sancakbeyleri sefere çağırılmayarak Rusların kuzeydoğudan yapacakları saldırılara karşı sınırlarda görevlendirilmişlerdi. Bu eyalete bağlı Mamervan sancağı beyinden 1770 senesi için 80 asker istenmiştir. Ancak, sancakbeyi bu talebe itiraz ederek mutasarrıfı olduğu sancağın Erzurum eyaletine değil Çıldır eyaletine bağlı olduğundan ve bu eyalet İran sınırında olduğundan seferden affını rica etmiştir. İtirazı haklı görülerek asker talebi kısa süre sonra iptal edilmiştir.²⁵⁵ Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti bir takım güvenlik kaygılarından dolayı her vali ve sancakbeyini sefere çağırılmıyordu.

²⁵³ Ayanların yeniçeri komutanı olarak görev yaptıkları bazı görevler için bkz: BOA, MD 168, 38/141, 65/246, BOA, 267, 161/460

²⁵⁴ BOA, C. AS., 57/2661

²⁵⁵ BOA, MD 167, 8/81

Savaş boyunca hem beylerbeyinden hem de sancak mutasarrıflarından kapı halkı istenen eyaletler Sivas, Diyarbekir, Karaman, Anadolu, Erzurum, Rumili, Özi, Kapudanlık-ı Derya, Adana ve Bosna'dır. Bunların dışında Maraş, Haleb, Musul, Rakka eyaletleri ise sadece beylerbeyinden kapı halkı istenen eyaletlerdi.²⁵⁶ Kapı halkı olarak asker talep edilen bu eyalet ve sancaklara atanan paşaların mansıbı değiştiğinde gelirleri de yeni atandıkları birime göre değiştiği için talep edilen kapı halkı mevcudu da genelde buna bağlı olarak azalıyor veya artıyordu. Bundan dolayı, bir paşanın görev yeri değiştiğinde yeni mansıbının kapı halkı mevcudu atama beratında belirtilir ve yeni mansıbına göre asker getirmesi emredilirdi. Örneğin, daha önce Hüdavendigâr Sancağı mutasarrıfı olduğu için kendisinden 350 asker istenen Muhtar Paşazade Mehmed bir süre sonra Avlonya mutasarrıflığına atandığında bu sancağın asker sayısı olan 400 askeri kapı halkı olarak orduya getirmesi emredilmişti.²⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin kapı halkları yoluyla cepheye sürdüğü asker sayısı 1769 senesinde 21.385'tir.²⁵⁸ Ancak bazı vali ve mutasarrıfların ne büyüklükte kapı halklarıyla orduya katılmaları gerektiği belgelerde belirtilmemektedir. Örneğin, Rakka valisi ve Yanya mutasarrıfına sefere katılmaları emredildiğinde *mükemmel kapun halkı* ile ifadesi kullanılmasına rağmen diğer vali ve mutasarrıflara yapıldığı gibi kapı halkının kaç asker olması gerektiği kendilerine bildirilmemiştir.²⁵⁹ Dolayısıyla kapı halkı olarak sefere katılan asker sayısının yukarıdaki sayıdan biraz daha fazla olduğu tahmin edilebilir.

Kapı halkı mevcutları yıllar içerisinde sabitlemiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında bazı değişiklikler yaptığı görülmektedir. Özellikle Kartal bozgunundan sonra yeterli asker sayısına ulaşamadığı için olağan sayının üzerinde ilave olarak asker istendiği olmuştur. Özellikle, 1771 senesine girilirken Osmanlı Devleti her konuda olduğu gibi asker temininde de sorunlar yaşamıştır. Yeniçeriler ve sözleşmeli miri asker başarı göstermediği gibi firarlar başlamıştır. Bulunan geçici çözümlerden birisi paşaların kapı halklarını büyütülmesi olmuştur. Bazı vali ve mutasarrıflara yazılan hükümlerde 1771 senesi baharı için hazırlamaları gereken kapı halklarına ilave olarak (*levâhık-ı mutâdesinden başka*) değişen sayıda asker toplamaları emredilmiştir. Örneğin Ocak 1772'de Kırşehir mutasarrıfı Kasım Paşa'dan 200 asker yerine 500 asker yazması

²⁵⁶ Bkz: Ek-2.

²⁵⁷ "... sen livâ'-i mezbûr mutasarrıflarının esfâr-ı sâbıkada istishâb idegeldikleri dört yüz nefer kapun halkıyla i'câlaten Edirne'de ordu-yı hümayûnuma lühûk ve mâan sefere a'zîmet eylemen bâbında ...": BOA, MD 167, 97-98/511-564

²⁵⁸ Bkz: Ek-2.

²⁵⁹ BOA, MD 167, 12/108; BOA, MD 168, 100/792

emredilmiştir.²⁶⁰ Bu askerlerin seçiminde önceki senelerden daha dikkatli olmaları da eklenmiştir.²⁶¹

Görevli	Asker Sayısı	Referans
Rumili Valisi	500	BOA, MD 168, 480/1241-1250
Özi Valisi	500	
Alaiye, Beyşehir ve İçil Mutasarrıfı	500	
Diyarbakir Valisi	500	
Haleb Valisi	500	
Üsküb Mutasarrıfı	250	
Hüdavendigâr Mutasarrıfı	250	
Bolu Voyvodaları	700	
Bozok ve Kengiri Mutasarrıfı	250	
Akşehir Mutasarrıfı	250	
Kırşehir Mutasarrıfı	300	BOA, MD 171, 38/124
Adana Beylerbeyi	1.000	BOA, C. AS. 1118/49515
Toplam	5.500	

Tablo 2.1. 1771-1772 Senelerinde Bazı Paşalardan Kapı Halklarına İlave Olarak Talep Edilen Asker Sayıları

Bu tabloda belirtilenler dışında Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa barış görüşmelerinin olumsuz sonuçlanması üzerine 1773 senesinin başında kendisi 1.000 asker tahrir ettirmişti. Aynı şekilde, defterdarın 250, reis efendinin 250, çavuşbaşının ve sipah ve silahdar ağalarının 150’şer, cebeci ocakları ağalarının 150’şer, top arabacıbaşının 100 asker yazmalarını emretmiştir.²⁶²

Paşalardan bazıları kapı halklarıyla sefere katılmaktan affedilmeyi talep etmişlerdir. Örneğin, 1768 senesinde Bayezid sancağı mutasarrıfı Abdülfettah ve Eleşkird sancağı beyi Abdullah görev bölgelerinin İran’a sınır olmasından dolayı sefere gitmekten affedilmelerini talep etmişlerdir. Buna yazılan cevapta, talepleri reddedilerek eskiden olduğu gibi yerlerine mütesellim atayarak sefere katılmaları emredilmiştir.²⁶³ Bazı durumlarda ise sefer görevi devlet adamının kendisi için affedilirken talep edilen askerin toplanarak kethüdasıyla gönderilmesi istenmiştir. Örneğin, 1768 senesinde Delvine

²⁶⁰ BOA, MD 171, 38/124

²⁶¹ BOA, MD 168, 301-302/1241-1250; BOA, MD 171, 292/1276

²⁶² Ahmed Cavid, *Tarih-i Cavid*, s. 233b-234a

²⁶³ BOA, MD 167, 60/348-350

mutasarrıfı Hasan'a yazılan hükümle 400 askerlik kapı halkıyla 1769 baharında Edirne sahrasında hazır bulunması emredilmiştir. Hasan kapı halkının başında cepheye gitmekten affedilmesini rica etmiş ve bu ricası kabul görmüştür. Daha sonra kethüdasının da sefere gitmekten affını rica ettiğinde bu talebi reddedilerek kethüdasının askerlerin başında sefere katılması emredilmiştir.²⁶⁴ Nadiren de olsa paşaların sefere katılmaktan ve aynı zamanda kapı halkı gönderme görevinden affedildikleri de söz konusudur. Örneğin, Kocaeli mutasarrıfı Ömer Paşa yaşlı ve hasta olmasından dolayı at inip-binmesinin kendisi için zor olduğunu ileri sürerek seferden affını rica etmiştir. Bu talebi kabul edilmiş ancak tersane için gerekli keresteyi temin, bölgesindeki eşkıyanın tedibi ve hacılar dâhil olmak üzere yolculuk yapanların güvenlik ve rahatlarının sağlanmasında kusur göstermemesi şart koşulmuştur.²⁶⁵ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti sadece iç güvenlik ve sınır muhafızlığı konularında paşalara asker getirme konusunda esnek davranabiliyordu. Bununla beraber, genel tavır taviz verilmeyerek cepheye çağırılan paşaların kapı halklarıyla beraber görevlerini yerine getirmesi yönündeydi.

Paşa kapılarının oluşturulmasında ne gibi bir yol izlendiğine dair bilgi yoktur. Dolayısıyla ayanların paşa kapılarına ne derece katkı sağladıkları bilinmemektedir. Bununla beraber, bazı belgelerde ayanların paşaların kapı halkları arasında ve maiyetlerinde görevli oldukları görülmektedir.²⁶⁶ Ayrıca, ilk bölümde ele alındığı gibi, söz konusu yüzyılda ve araştırma konusu olan savaş döneminde paşaların mansıplarında çoğu zaman bulunamadıkları dönemin bir gerçeğidir. Dolayısıyla paşaların kapılarını oluştururken ayanlardan faydalanmaları muhtemeldir. Kapı halklarıyla Osmanlı Devleti taşra ordusunun bir kısmını oluşturmasına rağmen ortaya çıkan toplam sayı yeterli gelmemiştir. Zira Osmanlı Devleti'nin benzer yöntemlerle daha fazla asker toplama eğiliminde olduğu görülmektedir.

2.1.2. Miri Levent (Sözleşmeli Asker)

Osmanlı Devleti'nin taşradan tahrir ettiği bir diğer asker grubu "*mîrî levend, mîrî a'sker, mîrî süvârî, mîrî piyâde*" vb. farklı isimlerle belgelerde geçen sözleşmeli askerdir. Bu şekilde aylığı (*u'lûfe*) devlet tarafından belirlenmiş askerler teyaletlerden tahrir edilmiştir. Bu yöntemde tahrir işini yürütmek üzere bir kişi görevlendirilmiştir. Tahrir

²⁶⁴ BOA, MD 167, 69/394

²⁶⁵ BOA, MD 167, 169/835

²⁶⁶ BOA, MD 166, 87/162

edilmesi emredilen birliğin büyüklüğü aynı zamanda tahrir ile görevli müteahhidin rütbesini de ortaya koyardı. Birlik 100 kişilik ise komutanına *yüzbaşı*, 500 kişilik ise *beşyüzbaşı*, 2.000 kişilik ise *ikibinbaşı* denilirdi. Örneğin, Karaman sancağı mütesellimi Yılanlı Musa'dan 2.000 asker yazarak orduya gelmesi emredildiğinde kendisi de aynı zamanda *ikibinbaşı* atanmıştı.²⁶⁷ Aynı şekilde 1772 senesinde 300'er asker toplanmakla görevlendirilen Fıraşeli Mustafazade Halil Bey ve Koncalı Ahmed Bey belgelerde *üçyüzbaşı* olarak geçmektedir. Dolayısıyla, bugünkü subaylardan farklı olarak levent komutanlarının unvanları sahip oldukları kadro derecelerini ve rütbelerini ifade etmez, sadece tahrir ve komuta ettikleri birliğin büyüklüğünü belirtirdi. Ancak hangi büyüklükte birliğe sahip olursa olsun, bu müteahhitlere genel olarak *binbaşı* denilirdi. Asker tahririni yapacak müteahhit, görevlendirdiği bölükbaşılar sayesinde asker tahrir edilmesini sağlardı. Her bölük 50 askerden oluşuyordu. Bölüklere aynı zamanda bayrak da denilirdi.²⁶⁸

Talep edilen asker, söz konusu binbaşı tarafından kendi bölgesinden toplanırdı. Bazı durumlarda binbaşının hangi kazadan ne sayıda asker toplayacağı da hükümlerde belirtilmiştir. Örneğin, 1768 senesinde Edirne ayanı Binbaşı Mustafa'ya Özi Kalesi için toplanması emredilen 1.000 miri piyadenin kazalara göre dağılımı şu şekildedir: Her bayrağı 50 nefer olmak üzere Edirne'den iki bayrak, Malkara'dan iki bayrak, Sultanyeri kazasından bir bayrak, Ferecik kazasından bir bayrak, Mekri kazasından bir bayrak, Dimetoka kazasından iki bayrak, İpsala Keşan kazalarından birer bayrak, Karasu ve Gümölcüne kazalarından üçer bayrak ve Havass-ı Ahi Çelebi kazasından bir bayrak.²⁶⁹

1768 senesinde savaş ilan edildiğinde cepheye ilk sevk edilen ayan-binbaşılardan biri Vodine ayanı Ali'dir. Savaşın ilan edildiği Ekim ayında Rusların Boğdan taraflarına yapacakları ani bir saldırıdan çekinen Osmanlı Devleti, başbuğluğuna Köstendil Sancağı mutasarrıfı ve kısa süre sonra Dukakin Sancağı mutasarrıfı atanacak olan Kahraman Paşa'nın 3.000 piyade ve aynı sayıda süvari, Fıraşelizade Mehmed'in 500 piyade ve 500 süvari, Kilis Sancağı eski beyi 1.000 süvari, Evrenoszade Mir Mehmed'in 500 süvari ve 500 piyade ve son olarak Vodine ayanı Ali'nin 500 süvari yazarak yola çıkmaları emretmiştir.²⁷⁰ Bu şekilde, Vodine ayanı Ali diğerleriyle beraber Boğdan muhafazası için hazırlanırken karar değiştirilerek bunların görev yerleri Hotin Kalesi olarak güncellenmiştir ve diğer binbaşılarla beraber Hotin muhafızı Hüseyin Paşa'nın emrine

²⁶⁷ BOA, C. AS, 425/17646

²⁶⁸ BOA, C. AS, 408/16841

²⁶⁹ BOA, MD 166, 52/87

²⁷⁰ BOA, MD 167, 17/130, 19/133-137, 88/89-464/469, Öğreten, *İbretnüma-yı Devlet*, s. 246

girmeleri emredilmiştir.²⁷¹ Bundan sonra Vodine ayanı Ali hakkında bilgi yoktur. Ancak, aksi durumda kendisine yaptırım uygulanacağı varsayılarak görev yeri olan Hotin kalesine ulaştığı ve diğerleriyle beraber kalenin Rusların eline geçeceği Eylül ayına kadar kalenin savunmasına devam ettiği tahmin edilebilir.

Sözleşmeli askerin söz konusu savaşta toplanması süreciyle ilgili paşaların kapı halklarına kıyasla çok daha fazla bilgiye sahibiz. Örneğin, 1768 senesinde Servi kadısı ve ileri gelenlerinin merkeze gönderdikleri mahzar, asker toplama işlemini kısmen aydınlatmaktadır. Belgeye göre, hassa silahşörlerinden Ali Ağa, mübaşir olarak Servi'den toplanacak askerle ilgili hükmü kaza mahkemesine ulaştırdığında hüküm şeriyeye siciline kaydedilmiş ve ahali mahkemeye çağırılarak hüküm okunmuştur. Mahkemede bulunan herkes talebi kabul etmiştir. Sonrasında Zir mahallesi sakinlerinden pabuççu Hacı Halil ve diğer kişiler bayrak bölükbaşılığına talip olmuşlardır. Bu kişilerin emredildiği gibi çocuk, yaşlı, hasta ve kıbtı olmadıkları ve güçlü oldukları tespit edilmiştir. Bunlar hizmet süresi boyunca görev yerlerini terk etmeyeceklerine dair taahhütte bulunmuşlar ve bazı kişiler de bunlara kefil olmuştur. Bundan sonra ise bölükbaşının taahhütleri ve diğerlerinin kefaletleri tüm ulema, suleha, ayan ve ahali tarafından onaylanmıştır. Böylece, yazılı ve sözlü anlaşmalar tamamlandıktan sonra başbuğ bunlara birer bayrak vermiştir. Sonra bölükbaşı atanan bu kişiler mahkemeye gelerek toplayacakları her bir nefer için 25'er kuruştan altı aylık ulufe ve bahşişlerini, zabitan ondalıklarını ve bayrak başına üçer baş beygirin miri fiyat olan 30 kuruştan her baş beygire 60 para bahalarıyla diğer mühimmat bahalarını mübaşirden aldıklarını belirtmişlerdir. Mübaşir ise bunların tamamını tasdik etmiştir. Bunlar da her bayrak 50'şer asker olmak üzere asker toplamaya başlamışlardır.²⁷²

Toplanan askerin cepheye sevki ve idaresinden söz konusu binbaşı sorumlu olmakla beraber, bazı durumlarda binbaşı tayin edilen ayanın asker tahririni tamamladıktan sonra birliğin başına kendi yerine bir binbaşı atamak istendiğine dair örnekler vardır. Çünkü bu kişi ayan olduğundan cepheye gitmesi durumunda idari işlerin aksaması söz konusu olabiliyordu. Örneğin, yine 1768 senesinde dergah-ı mualla kapıcıbaşlarından Sofya ayanı Mir İbrahim'e gönderilen hükümde kendisine binbaşı olarak hitap edilmiş ve talep edilen 2.000 piyadenin belirtilen kazalardan toplanması ve bunların başına binbaşı atanması emredilmişti. Ayrıca belirtilen kazalardan bölükbaşılar tayin edilmesi (*zabt u rabta kâdir binbaşı ve Tatarpazarı ve Sofya ve havâlîlerinden iktizâ' iden bölükbaşılar*

²⁷¹ BOA, MD 167, 24/164, 59/293

²⁷² BOA, AE. SMST. III. 347/27944

nasb) emredilmiştir.²⁷³ Anlaşılabacağı gibi Mir İbrahim'in topladığı birliğe komuta etmesi istenmemiş sadece toplama işlemini yerine getirmesi emredilmiştir.

Toplanması emredilen miri asker için çok fazla kriter yoktur. Sadece savaşacak kadar güçlü (*harbe ve darbe kadir*) ve tam silahlı (*tammü'l-esliha*) olmaları istenmiştir.²⁷⁴ Savaş esnasında eyalet askeri ve zabıtları olan bölükbaşlarının firar etmeleri sık rastlanılan bir durum olduğundan, bunlara birilerinin kefil (*yarar kefilleri ile-yarar* kelimesine bakarak zengin veya itibar gören birinin olması gerekliydi.) olmaları istenirmişti. Toplanan askerler isimleriyle defterlere kaydedilir ve bu defterler orduya gönderilmiştir.²⁷⁵ Böylece firarların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Asker tahriri tamamlandıktan sonra her askere müteahhit tarafından bahşiş ve iki aylık ulufeleri peşin olarak verilirdi. iki aylık süre dolduğunda asker görevine devam ediyorsa iki aylık ödeme daha yapılırdı.²⁷⁶ Sözleşmeli askerin görev süresi genel olarak altı aydı. Bu altı aylık süre çoğunlukla bahardan kışa kadar savaş mevsimini kapsamakla beraber²⁷⁷ tam tersi şekilde kış başlangıcından bahara kadar asker tahrir edildiği de olmuştur.²⁷⁸ Kış ayları için tahrir edilen askerlerin muhafaza görevlerine sevk edildikleri anlaşılmaktadır. Ancak yaz ya da kış dönemleri olsun ihtiyaç halinde altı aylık süre uzatılabiliyordu. Örneğin, savaşın ilk senesinde Bender, Hotin ve Özi kalelerine görevlendirilen sözleşmeli askerin altı aylık görev sürelerinin dolmasından sonra dağılmalarının engellenmesi için yeniden ücret ödenmişti.²⁷⁹ Aynı şekilde 1772 senesinde Kurd Ahmed Paşa'nın maiyyetinde bulunan miri leventlerden 500 kadarının sözleşmesi uzatılmış, geri kalanının ise hasta olmasından dolayı evlerine dönmelerine izin verilmişti.²⁸⁰ Miri tahrir yöntemiyle toplanan bölüklere sahrada hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan çadır ve mutfak malzemeleri gibi çeşitli eşyalar, devlet tarafından temin edilirdi.²⁸¹ Emredilenden eksik sayıda asker tahrir eden müteahhitten fazla olan ödeme kesinlikle geri alınırdı. Örneğin, 1769 senesinde Bender muhafazası için 1.000 asker yazması emredilen Ebubekir Binbaşının daha az mevcutla kaleye ulaştığı tespit edildiğinde fazladan aldığı meblağın ödemesi için hüküm yazılmıştır.²⁸² Askerlerin firarı durumunda ise ilgili müteahhitten yine meblağ tahsil edilir ve cezalandırılırdı. Örneğin,

²⁷³ BOA, MD 166, 52/88

²⁷⁴ BOA, C. AS, 638-26878

²⁷⁵ BOA, C. AS, 977/42556

²⁷⁶ BOA, C. AS, 59/2800

²⁷⁷ BOA, C. AS, 1030/45182

²⁷⁸ BOA, C. AS, 35/1589

²⁷⁹ BOA, C. AS, 825/35154

²⁸⁰ BOA, C. AS, 948/41133

²⁸¹ BOA, C. AS, 1102/48694

²⁸² BOA, C. AS, 448/18665. Bu konuya dair başka örnekler için: BOA, BOA, C. AS. 1010/44226; BOA, C. HR. 116/5777

Gürcü Ali ve Kulaksız Ali binbaşılarının topladığı 2.000 asker zaman içerisinde firar etmişti. Bundan dolayı, bu kişilere ödenen meblağın tahsil edilmesi kendilerinin ise kalebend edilmeleri emredilmiştir.²⁸³

Osmanlı Devleti miri levent toplanmasında paşalardan da yararlanmıştır. Bu durumda kapı halkından başka miri asker olarak talep edilen neferlerin sayısı gönderilen hükümlerde belirtilirdi. Şayet böyle bir durum ortaya çıkarsa topladıkları miri leventin bahşiş ve ulufeleri paşanın kapı halkının aksine imdadiyye gelirinden değil tamamen devlet tarafından karşılanırdı. Osmanlı Devleti'nin bu şekilde miri levent yazmasını emrettiği paşaların çoğu Arnavut kökenlidir. Ek-1.'deki tablodan anlaşılacağı gibi, savaş başladığında sınırdaki üç kale ve Boğdan muhafazasına gönderilen 77.566 askerin yarıya yakını sözleşmeli olarak toplanan askerlerden oluşuyordu.²⁸⁴ Yine tablodan anlaşılacağı üzere toplam sayısı 32.500 olan bu askerin büyük bir kısmı Arnavutluk kökenli paşalar aracılığıyla, 4.000 kadar az bir kısmı ise ayanlar tarafından toplanmıştır. Böylece savaşın başlangıcında Osmanlı Devleti'nin sözleşmeli asker yazmada kullandığı iki yol ortaya çıkmaktadır: Arnavut Paşalar ve ayanlar. Bununla beraber, Arnavut paşaların ülkelerinden tahrir edebilecekleri asker sayısı sınırlıydı. Ayanlar ise Osmanlı ülkesinin tamamına yayılmış durumdaydılar. Ayrıca, aynen Arnavutlar gibi yerel bağlara ve yerel bilgiye sahiptiler. Bundan dolayı, sözleşmeli asker toplamada Arnavut paşaların gösterdikleri etkinliğin savaşın daha ilk senesinden itibaren ayanlara geçtiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti 1769 senesinde 43.500 miri asker tahrir etmiştir. Bunlardan 1.000 kadarı Van Kalesi Gedikli Ağası İshak, 2.000 kadarı Eflak Voyvodası ve 3.000 kadarı Mısır Valisi tarafından toplanmıştır. Geri kalanı ise Arnavut paşaları ve diğer ayanlar tarafından tahrir edilmiştir.²⁸⁵ 1770 senesinde ise toplanan miri levent sayısı 54.040'dır. Söz konusu sene toplanan leventlerin tamamı ayanlar ve Arnavut paşaları tarafından toplanmıştır.²⁸⁶ Önceki bölümde bahsedildiği gibi, miri askerin disiplinsizliği Kartal hezimetinden sonra yenilginin sebepleri arasında görülmüştür. İvazzade Halil Paşa Kartal muharebesinden sonra padişaha gönderdiği arızasında, levent ve Arnavut askerin yarım saat bile savaşmadan kaçtıklarından ve bu bozgun halinin yeniçerilere de sirayet ettiğinden bahsetmiştir.²⁸⁷ Bundan dolayı, ilk bölümde bahsedildiği gibi tekrar miri asker tahrir

²⁸³ BOA, C. AS, 45/2095

²⁸⁴ Bkz. Ek-1.; BOA, TSMA. d., 801

²⁸⁵ Ek-3.

²⁸⁶ Ek-4.

²⁸⁷ BOA, TSMA.e, 519/37, 1-2; BOA, TSMA, e, 519-40

edilmemesine karar verilmiştir.²⁸⁸ Levent askerinin yerine ise daha fazla serdengeçti yazılmasına karar verilmiştir. Ancak, ilk etapta toplanması emredilen 2.000 serdengeçtiliğe sadece 200 kişi talip olmuştur.²⁸⁹ Dolayısıyla Osmanlı Devleti araçlar kullanmaksızın asker tahririnde çok zorlanmıştır. Bundan dolayı, yeniden miri asker yazılmasına karar verilmiştir. 1771 senesinde tahrir edilen miri asker sayısı 48.450 olmuştur. Devlet görevlisi olarak sadece Bosna Valisi Mehmed Paşa'ya 3.000 miri asker yazılması emredilmiştir. Geri kalanın tamamı yine ayanlar, Arnavut beyleri ve Bosna ayanları olan kaptanlar tarafından toplanmıştır.²⁹⁰ Takip eden sene ise yine bu müteahhit grupları 77.600 miri asker tahrir etmişlerdir.²⁹¹ 1773 senesinde 77.100 ve savaşın son senesi olan 1774'te ise 58.280 miri askeri cepheye getirmişlerdir.²⁹² 1774 senesinde sayının bu kadar düşük olması temmuz ayında imzalanan antlaşmadan sonra asker ihtiyacının nispeten ortadan kalkmış olmasındandır.

2.1.3. Milis Birlikleri

Yukarıda ele alındığı gibi önceki yüzyıllarda kapıkulu ve tımarlılardan oluşan Osmanlı ordusu, XVIII. yüzyıla gelindiğinde büyük bir dönüşüme maruz kalmıştı. Kapıkulları yerlerini korurken, tımarlılar önem ve eski sayılarını kaybetmişlerdi. Sonuçta tımarlıların yerini kapı halkları almaya başlamış ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde kapı halkları mevcutları bir standarda bağlanmıştı. Ayrıca, duruma göre eyaletlerden miri asker tahriri de yapıyordu. Ne var ki, savaşlarda bazı durumlarda mevsimlik sözleşmeli askerin sayısı da yeterli gelmiyordu. Dahası, hazine daha fazla sayıda askerin masraflarına cevap veremiyordu. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin artan asker ihtiyacına cevap olarak her ne kadar çok eski olsa da görece yeni bir asker celbi modeli olarak taşradan karşılıksız asker toplamaya başladığı görülmektedir: Nefir-i amm askeri.

2.1.3.1. Nefir-i Amm Askeri

İslami bir terim olan nefir-i amm ile ilgili çalışma sayısı çok azdır. Bu terimden genelde anlaşılan Müslüman bir bölgenin ve topluluğun gayrimüslimler tarafından tehdide

²⁸⁸ BOA, MD 168, 254/1019

²⁸⁹ Enveri, *Tarih*, s. 219-220

²⁹⁰ Ek-5.

²⁹¹ Ek-6.

²⁹² Ek-7; Ek-8.

maruz kalması durumunda ilan edilen seferberlik halidir. Nefir-i ammı cihattan ayıran şeyin farz-ı kifaye ve farz-ı ayn arasındaki farklılıkta olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Buna göre cihatta genel bir şekilde ümmetin toplum olarak savaşı desteklemesi beklenirken yani farz-ı kifaye durumu varken, nefir-i amm ilan edildiğinde bireyin kendisi şahsen savaşı desteklemekle sorumludur. Böylece farz-ı ayn durumu ortaya çıkmış olduğu kabul edilir.²⁹³

Osmanlı Devleti'nden önceki dönemlerde fetih girişimleri de dâhil olmak üzere birçok askeri harekât için nefir-i amm ilan edildiği görülmektedir.²⁹⁴ Ancak, bu terimin daha çok savunma durumlarında ortaya çıkan acil gereklilik için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı'da nefir-i amm ile ilgili az sayıda çalışmalardan birinin sahibi olan Murat Tuğluca'ya göre *gaza* terimi fetih hareketleri için kullanılırken *nefir-i amm* sadece savunma durumunda kullanılmıştır.²⁹⁵ Tuğluca'nın nefir-i amm ilan edilmesinde tespit ettiği kıstas ise, düşman saldırısı durumunda saldırıya maruz kalan bölgedeki görevli asker sayısının yetersiz kalmasıdır. Bu durumda cihat farz-ı ayn haline gelmiş ve yetkililerin halktan asker toplamaları için hukuki şartlar ortaya çıkmış kabul edilmektedir.²⁹⁶ Ne var ki, bu tezin odaklandığı savaş döneminde Osmanlı Devleti'nin ordunun desteklenmesi için eyaletlerden talep edilen zahireden nakliye vasıtalarına kadar her şeyin hazırlanması ve orduya ulaştırılmasının Müslümanlar üzerine farz-ı ayn olduğu sıklıkla belgelerde ifade edilmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti savaş durumunda ordunun ihtiyacı olan her şeyin temin edilmesinin halkın üzerine farz-ı ayn olduğu gözüyle bakmaktadır. Nefir-i amm teriminin ise sadece, halktan ücretsiz asker toplandığı durumlar için kullanıldığı görülmektedir. Bundan dolayı, nefir-i ammin en azından Osmanlı örneğinde cihadın ordunun savaşta olduğu genel seferberlik durumu, nefir-i ammin ise askere olan acil ihtiyaç durumunda Müslüman erkeklerin silahaltına alınmaları anlamına geldiği çıkmaktadır. Bununla beraber, nefir-i amm ile ilgili yayınlanan fermanlarda öncelikli olarak yeniçerilerin ve yeniçeri çocuklarının hedeflenmesi göze çarpan bir detaydır.²⁹⁷ Nitekim asker toplanmasında yaşanan sorunlardan dolayı hem Anadolu hem de Rumilinin üç koluna gönderilen fermanlarda, yeniçerilerin cepheye gelmek için

²⁹³ Alimcan Buğda, “İslam Savaş Hukukunda Nefir-i Amm (Genel Seferberlik)”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 34, Aralık 2019), s. 356-357

²⁹⁴ Buğda, “Genel Seferberlik”, s. 363-365

²⁹⁵ Murat Tuğluca, “Osmanlı'da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansıması”, **Belleken**, LXXX/289, s. 774-775

²⁹⁶ Tuğluca, “Nefir-i Amm”, s. 779

²⁹⁷ BOA, **MD 168**, 269/1072, 270/1073, 1074, 272/1086,

isteksizliklerine dikkat çekilmiştir.²⁹⁸ Dönemin tanıklarından Süleyman Penah Efendi ise Osmanlı Devleti'nin, yeniçerilerin her birinin nerede görevli olduklarına dair net bilgiye sahip olmadığını belirtmektedir.²⁹⁹ Dahası, bazı araştırmalar yeniçerilerin maaşları yeterli gelmediğinden görev yerlerinde sürekli bulunmadıklarını ve askerlik dışı işlerle meşgul olduklarını göstermektedir.³⁰⁰ Hatta yeniçeriler için askerlik mesleği o kadar ikincil duruma gelmiştir ki, Virginia Aksan yeniçeri birliklerine hayali (*fictional*) bir ordu demektedir.³⁰¹ Dahası, yine Aksan'ın tahminine göre XVIII. yüzyılın sonunda 400.000 esameden sadece %10'u gerçek savaşçı gücü oluşturuyordu.³⁰² Bundan dolayı, yeniçeri ordusunun miri birlikler gibi her sene yeniden kurulduğunu belirtmektedir.³⁰³ Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin birçok örnekte nefir-i amm ilan ettiğinde eli silah tutanlar diyerek yeniçerileri kastettiği görülmektedir. Bu konuda daha net bir fikir vermesi için, Şemdanizade'nin başından geçen bir olayı burada anlatmak faydalı olabilir. 1770 senesinde Tokat'ta naib olan Şemdanizade, Özi kalesine Tokat'tan sevk edilmesi emredilen askerin tahriri için şehirdeki yeniçerileri saydığında 6.000 yeniçerinin bulunduğunu tespit etmiştir. Talep edilen şekilde bunların 1.500 neferini Özi'ye gitmek üzere seçmiştir. Ancak kısa süre sonra azledilince bu işi tamamlama görevini yeni naibe bırakarak Sinop'a gitmiştir. Daha sonra burada Özi'ye gitmek üzere limana gelen Tokat yeniçerilerinin bir kısmıyla karşılaşmıştır. Sayılarının az olduğunu fark edince diğerlerinin nerede olduklarını sormuştur. Aldığı cevaba göre, yeni naip ve Tokat Voyvodası Katıroğlu Abdullah anlaşılarak her askerden 25 kuruş almış ve böylece ödeme yapan yeniçerileri seferden affetmişti. Bunu anlatan yeniçeri aslında bu parayı ödeyerek askeri görevden kurtulmanın ne kadar mantıklı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Herkesin bu iş cânına minnet, ya ‘ni sefere gitse envâ’ ta ‘lîmden ve meşakkâtden başka iyâlınden, vatanından, kârından, rahatından dûr olup, iki yüz kuruş masraf edecek idi. Cümlesini yirmi beş kuruş ile def’ etti*”³⁰⁴.” Bu alıntıdan anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti teorik olarak senenin 12 ayı için devletten maaş alan ve önceliği yine teorik olarak askerlik olan yeniçerilerin bile

²⁹⁸ BOA, MD 168, 278/1112

²⁹⁹ Süleyman Penah Efendi, **Tarih-i İhtilal-i Mora**, Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, No: 563, s. 30-43

³⁰⁰ Virginia Aksan, “*Ottoman Military Recruitment Strategies in the late Eighteenth Century*”, Ed. Eric J. Zürcher, **Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925**, New York 1999, s. 24; Naime Yüksel Kayaçağlayan, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yeniçerilerin Politik ve Sosyo-Ekonomik Roller: İstanbul Örneği**, YDT, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara 2018

³⁰¹ Aksan, “*Ottoman Military Recruitment*”, s. 25

³⁰² Virginia Aksan, “Whatever Happened to Janissaries? Mobilization for the 1768-1774 Russo-Ottoman War”, **War in History**, V/1, s. 27

³⁰³ Virginia Aksan, “*Manning a Black Sea Garrison in the Eighteenth Century: Ochakov and Concepts of Mutiny and Rebellion in the Ottoman Concept*”, **International Journal of Turkish Studies**, VIII/1-2, s. 69

³⁰⁴ Şemdanizade, **Mürittevarih**, II.B, s. 61

kayıtlarını kesin şekilde tutmuyordu. Kayıtlar sadece mevacip hesaplarından ve ara sıra yapılan yoklamalardan ibaretti. Bunlar sayesinde bir kalede kaç yeniçeri olduğunu yaklaşık olarak biliyordu. Ancak bunların kimler olduğu kayıtlı değildi. Bu bilgi eksikliği ihtiyaç anında Osmanlı Devleti'nin yeniçeriler üzerinde tam kontrol sağlamasını engelliyor ve bu birlikleri mobilize etmekte sorunlar yaşamasına yol açıyordu. Ayrıca, yeniçeri ocağının örgütlenme biçimi olan orta düzeninin de bu dönemde sadece ismen var olduğu ve yeniçeriler sevk edilirken ortalara dikkat edilmeyerek sevk edildikleri görülmektedir. Örneğin, 1771 senesinde Babadağı ordugâhının dağılmasından sonra orduda neredeyse hiç kimse kalmamıştı. Bundan dolayı, yeniden asker toplanması ve sınırlardaki bir kısım yeniçeri garnizonlarının sevk edilmesi gerekmişti. Sonuçta, Bosna eyaletine gönderilen fermanda Bosna'da 25.020 yeniçerinin olduğu belirtilerek 1/10 hesabıyla 2.502 askerin orduya gönderilmesi emredilmiştir.³⁰⁵ Anlaşılabacağı gibi, yeniçeriler çoğu durumda orta olarak sevk edilmek yerine içlerinden rastgele seçilen ve doğal olarak birlik ruhuna sahip olmayan askerlerin bir araya getirilmesinden sonra cepheye sevk ediliyordu. Dolayısıyla en azından ilk nefir-i amm fermanlarında hedef kitle yeniçerilerdir.

Nefir-i amm askerinin toplanması ve idaresinde kullanılan yöntemlere dair bilgi kısıtlıdır. Belgelerden anlaşıldığına göre nefir-i amm askerinin toplanılmasında diğer konularda olduğu gibi, süreci denetlemek üzere merkezden bir mübaşir atanmıştır. Mübaşirin taşıdığı ferman kaza mahkemesinde okunduktan sonra, kadı tarafından taahhüt ilamı gönderilerek talebin yerine getirileceği kabul edilirdi.³⁰⁶ Ardından asker arasından seçilen başbuğlar bayrak açarak belirtilen sayıda askeri toplama işine girişirlerdi.³⁰⁷ Başbuğlar topladıkları askeri hem görev yerlerine ulaştırır hem de orada komuta ederlerdi. Örneğin, 1772 senesine girerken Zıştovi savunmasına Selvi kazasından 500 asker gönderilmesi emredilmiştir. Söz konusu 500 asker 2 bayrak olarak toplanmış ve idarelerine atanan Ali ve Ahmed Ağalar söz konusu askeri Zıştovi'ye götürmüşlerdir.³⁰⁸ Nefir-i amm yöntemiyle toplanan ve silahaltına alınan askerlerin isimleri kayıt altına alınarak defter halinde orduya gönderilmiştir.³⁰⁹ Böylece bu kişilerin firar etmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Nefir-i amm askerinin toplanmasında tek kriter, kılıç kullanacak ve savaşacak

³⁰⁵ BOA, MD 171, 8/31, 9/32, 11/38, 11/39

³⁰⁶ BOA, C. AS. 1058/46534

³⁰⁷ BOA, MD 171, 2/6, Der-kenar

³⁰⁸ BOA, MD 171, 2/6

³⁰⁹ BOA, NFS. d. 6445; Aziz Altı, "Divane Orman Nahiyesi'nden 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbine Asker Temini ve Divane Orman Nahiyesi'nin Demografik Özellikleri (1773 Tarihli 6445 Numaralı Deftere Göre)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7/2, ss. 311-340

kadar güçlü Müslüman bir erkek olmasıdır.³¹⁰ Bazı hükümlerde ise 14-60 yaş arası (*on dört yaşından altmış yaşına varınca cenk ve harbe kâdir olan askerî ve gayr-ı asker ricâl-i müslimler*) bir kriter olarak belirlenmiştir.³¹¹ Toplanan nefir-i amm askeri silahsız olduğundan cepheye ulaştıklarında yapılan ilk iş bunlara silah dağıtılması olmuştur.³¹²

Takip eden sayfalarda ele alınacağı gibi, genelde toplanması ve görev yerlerine sevk edilmelerinde ayanlardan faydalandığı görülmektedir.³¹³ Bu askerlerin orduya ulaştırılmasında Rumili ve Anadolu'ya birer sürücü atandığı anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda bahsi geçen nefir-i amm ile ilgili ilk fermanın sonra Rumili'nden toplanan askerin sürücülüğüne Sivas Valisi Sarım İbrahim Paşa atanmıştır. Hükümde belirtildiğine göre, paşanın 1770 senesi seferi için İstanbul'a geldikten sonra yolu üzerinde ve her iki tarafındaki idari birimlerde, hem ocak mübaşirleri vasıtasıyla toplanan askeri hem de nefir-i amm ile toplanan askeri ordugâha getirmesi emredilmiştir.³¹⁴

Yukarıda belirtildiği gibi, nefir-i amm 1768'den önceki savaşlarda sadece belli durumlarda ve özellikle devletin asker ihtiyacını karşılayamadığı zamanlarda ilan edilmiştir. Buna rağmen 1768-1774 seferlerinde savaşın ilk aktif senesi olan 1769'da nefir-i amm ilan edildiği görülmektedir. 1768-1774 savaşlarında ilk nefir-i amm askeri Hotin Kalesinin 1769 senesinin güz aylarında Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra ve Boğdanlıların Ruslara güvenerek isyan etmeleri üzerine ilan edilmiştir. Anadolu ve Rumeli'nin üçer koluna gönderilen fermanlarda Boğdan reayasının isyan etmesi ve bu isyanın bastırılması için tüm Müslümanların sefere gelmelerinin vacip olduğu belirtilmiştir. Toplanma zamanı olarak nevrüz, yani 21 Mart 1770 tarihi verilmiştir. Toplanma yeri olarak ise ordugâhın bulunduğu Babadağı gösterilmiştir.³¹⁵ İlgili fermanın tekid kısmında "... ihtiyâr ve oğlan ve tevâif-i askeriyyenin küllisine tenbîh ve ifhâm ve bir ferdi girüye kalur ihtimâli olur ise şeren cezâsı tertîb olunacağı ..." ve "... asâkir-i İslâm'ın darb ve harbe kâdir bahadırları bir ferdi girüye kalmamak şartıyla ..." ³¹⁶ ifadesiyle toplanması istenen askerler için hedef kitlenin aslında halk değil askeri zümre olduğu anlaşılmaktadır. Zira herhangi bir üretim kolunun durumdan etkilenmemesi ve dolayısıyla savaşın devam ettirilebilmesi en az asker temini kadar önemli bir konudur. Fermanın Kuran'a da atıf yapılarak savaşmanın dini bir gereklilik olduğu vurgulanmış ve Tevbe Suresi 47. Ayetten

³¹⁰ "... elleri kılıç tutmağa ve darbe ve harbe kâdir ...": BOA, AE.SMST.III. 140/11069

³¹¹ BOA, MD 171, 497/2207, 505/2250-2251, 508/2259-2262

³¹² Ahmed Cavid, *Tarih-i Cavid*, s. 244b-245a

³¹³ BOA, MD 168, 302/1251, 303/1252, 315/1313, 325/1355, 326/1356

³¹⁴ BOA, AE. SMST. III. 140/11069

³¹⁵ BOA, MD 168, 50-51/184-189

³¹⁶ BOA, MD 168, 50-51/184-189; BOA, AE.SMST.III. 370/29365

“Allah yolunda cihat edin” alıntısı yapılmıştır.³¹⁷ Bu ilk hükümde nefir-i amm tabiri kullanılmamasına rağmen nefir-i amm ilan edildiği açıktır. Nitekim ilk fermanın Rumili’ye gönderilen suretinin üzerine dönemin Şeyhülislamı Pirizade Osman Efendi’den alınan fetva da eklenmiştir. Bu fermanda öncekinden farklı olarak hem nefir-i amm ibaresi kullanılmış hem de “... a’skerî ve gayr-ı a’skerî ...” ve “... cihâdın kılıç tutub darb ve harbe kâdir olan ehl-i İslâm ...” ibareleri eklenmiştir.³¹⁸ Anlaşılacağı gibi Şeyhülislam’ın fetvasıyla nefir-i amm herkese ilan edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti bunu askeri sınıf üzerine uygulamayı tercih etmiştir.

Yukarıda anlatılan nefir-i amm talebi bir sonraki sene yani 1770 senesinde Boğdan’ın kurtarılması için düzenlenecek askeri harekât için yapılmıştır. Bu toplanan askerle Boğdan isyanının bastırılması ve düşmanın tekrar Turla nehrinin diğer tarafına atılması planlanmıştı. Ne var ki, takip eden günlerdeki gelişmeler daha acil durumlar ortaya çıkarmıştır. 1769 Eylül ayında Kalas’ın düşmesinden sonra öncelikli amaç Boğdan isyanının bastırılması değil, Kalas’ın kurtarılması haline gelmiştir. Artarda gelen yenilgilerden sonra Osmanlı ordusunda salgın gibi yayılan firarlar ise acil asker ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaç cepheye en yakın kazalardan ayanlar vasıtasıyla çözülmeye çalışılmıştır. Tuna’nın bu tarafındaki sekiz kazanın ayanlarına yazılan hükümlerde eli silah tutanların (*harbe ve darbe kâdir*) asker yazılarak bir an önce Silistre, Ruscuk, Zıştovi ve Niğbolu iskelelerine göndermeleri emredilmiştir.³¹⁹ Benzer şekilde Kasım 1769’da Babadağı, Hırsova, Silistre, Ruscuk, Niğbolu, Zıştovi, Şumnu, Hezargrad, Osmanpazarı, Prevadi, Hacıoğlupazarı, Kozluca, Eski Cuma, Eski ve Yeni Zağra, Çırpan, Kızanlık, İslimye, Filibe, Tatarpazarı, İhtiman’dan ayanlar vasıtasıyla “*eli silah tutan*” erkeklerin silahaltına alınmaları emredilmiştir.³²⁰ Hezargrad Kazası ayanı el-Hacc Abdullah, Şumnu Kazası ayanı Çavuşzade 1.500, Osmanpazarı Kazası ayanı el-Hac Turhan 500, Cuma-i Atık Kazası ayanı Mataracı Ali 500 ve Tırnova Kazası ayanı Çeribaşızade 1.500 asker

³¹⁷ “... Câhidû fî sebîli ‘l-lâh ..” BOA, MD 168, 50/184

³¹⁸ “Pâdişâh-ı İslâm-ı (?) Hazretlerinin memâlik-i mevrûselerinden taht-ı hükmünde ehâlîsi ra’îyyet olan Boğdan diyârının ehl-i zimmet reâ’yâsı zimmîleri nakz-ı a’hd ve i’syân ve cizyelerini edâ’dan imtinâ’ ve harbî kefare ile ittifâk ve ittihâd ve belde-i merkûme kurbunda olan bilâdın ehâlîsi defâ’ kâ’dır olmayacak kefare-i mezbûreyi def’ mümkün olacak (?) müsliminin cihâda kâ’dır ehâlîsi üzerlerine cihâd farz olur mı? Beyân buyurıla.

El-cevâb: Olur.

Bu suretle üzerlerine cihâd farz-ı a’yn olan ehl-i İslâm tekâsül ve müsâmaha iseler mezbûrlar (?) olub dünyada tagzîr-i şedîde ve ukbada gazâbü (?) müstehâkk olurlar mı?

El-cevâb: Olurlar”: BOA, AE. SMST. III. 370/29365

³¹⁹ BOA, MD 168, 65/246

³²⁰ Köse, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması, s. 27-28

toplayarak bir an önce yola çıkarmaları istenmiştir.³²¹ Bu çabalar 11 Aralık 1769'da Kalas'ın kurtarılmasıyla sonuçlanmıştır.³²² Kalas'ın kurtarılmasından sonra tekrar Boğdan'ın kurtarılması ve isyan halindeki Eflak ve Boğdan reayasının cezalandırılmasına odaklanılmıştır. 21 Mart'a kadar toplanması planlanan nefir-i amm askerinin vaktinde Babadağ'a ulaşması için yazılan hükümler mübaşirlerle gönderilerek ayanlar nefir-i amm askeri toplanmasında görevlendirilmişlerdir. Bu fermanlarda ayanların her zamankinden fazla gayret göstermeleri istenmiştir.³²³ Ancak bu sefer öncekilerden farklı olarak yazılan fermanlarda ayanlara genel olarak hitap edilmek yerine her kazanın en nüfuzlu ayanına ismi belirtilerek “*baş a'yân*” olarak hitap edilmiş ve böylece nefir-i amm askerinin toplanasından ayanlar şahsen sorumlu tutulmaya başlanmıştır. Sefer mevsimi başlamak üzereyken nefir-i amm askerinin toplanması için yeni hükümler de yayınlanmıştır. İsmail ve Kili kadılarına gönderilen hükümlerde, eli silah tutanların Boğdan'daki düşmanın üzerlerine giderek savaşmaları farz-ı ayn olduğu ve bu sebeple İsakçı Anbar Emmini Dağıstani Ali Ağa'nın emrine görevlendirildikleri belirtilmiştir.³²⁴ Bu nefir-i amm emirlerinde dikkat çeken nokta tüm ehl-i İslam'a düşman üzerine yürümek farz olduğu belirtilmesine rağmen yukarıda bahsi geçtiği üzere birçok kere aslında reayanın hedef kitlesi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira yukarıdaki emirde firar eden veya savaşa katılmayan yeniçeriler olduğu anlaşılmaktadır.³²⁵

1770 senesine gelindiğinde Kartal hezimetıyla Osmanlı ordusunda firarlar genel bir hal almıştır. Bundan dolayı, asker ihtiyacını karşılamak için tekrar nefir-i amm ilan edilmiştir. İsmail'in düşmesinin ardından diğer kalelerin korunabilmesi için çevredeki 23 kasabadan başta yeniçeriler ve yeniçeri soyundan olmak üzere eli silah tutanların Niğbolu, Ruscuk, Silistre, Tolçu, Sünne boğazı ve Hırsova'ya gitmeleri emredilmiştir.³²⁶ Ancak, firarların yaygınlaşması ve sözleşmeli askerlerin kışı sahrada geçirmek istememesi Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Yukarıda bahsedilen 23 kasabadan toplanan asker sayısı ise yeterli gelmemiştir. Ayrıca, Tuna'nın donmasıyla Rusların karşıya geçmelerinin kolaylaşması halk arasında çok büyük bir korkuya sebep olmuştur. Bundan dolayı yine Rumili'ndeki sancak ve kazalarına, ancak bu sefer daha geniş bir alana yazılan hükümlerde Anadolu gibi uzak yerlerden gelen askerlerin bir şekilde memleketlerine geri

³²¹ BOA, MD 168, 140/563

³²² Köse, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması, s. 28

³²³ “... yağmura yaşa ve balçığa kışa bakılmayub kemer-i gayreti İslâmı (?) câna bend ...”: BOA, MD 168, 140/563

³²⁴ BOA, MD 168, 196/764

³²⁵ BOA, MD 168, 196/764

³²⁶ BOA, MD 168, 219/871-875

döndüklerinden ve yakın yerlerden toplanan askerlerin de mal ve mülklerini bırakarak onlar gibi orduyu terk ettiklerinden bahsedilmiştir.³²⁷ Bundan dolayı, Tuna sahillerinin korunabilmesi için asker veya reaya (*askerî ve gayr-ı askerî*) eli silah tutanların Tuna kıyılarının savunmasına gelmeleri ve ayanların bu konuyla ilgilenmeleri istenmiştir.³²⁸ Ancak bu çabalar istenilen sonucu vermemiştir. Bu arada Rusların Tuna'nın güneyine geçme niyetlerine dair ortaya çıkan işaretler, İsmail'den yaptıkları geçiş hareketiyle Tolçu civarında görülmeleriyle sonuçlanmıştır. Bunun üzerine kaza ayanlarına doğrudan yazılan hükümlerle asker temini işiyle bizzat ilgilenmeleri istenmiştir. Kasım 1770'te Babadağı ayanı es-Seyyid Eyyüb'e birkaç yüz asker toplayarak Tolçu muhafazasına gitmesi emredilmiştir.³²⁹ Ne var ki, alınan tedbirler bir türlü yeterli gelmediğinden, halk kendisini güvende hissetmeyerek Tuna kıyısındaki şehirleri terk etmeye başlamıştır. Hırsova halkının şehri topluca terk etme kararı aldıkları öğrenilince bunun engellenmesi istenmiştir.³³⁰

Yukarıda belirtildiği gibi, nefir-i amm askeri için hedef kitle aslında yeniçerilerdi. Buna rağmen savaşın uzamasıyla giderek reayanın da nefir-i amm askeri olarak daha fazla toplandığı görülmektedir. Nitekim Beştepeler isimli bölgenin kış boyunca korunması için bulunan çözüm, Köstence, Karaharman ve Karasu ahalilerinin her ay sırayla buraya 150 kişi göndererek nöbet tutmaları olmuştur.³³¹ Buraya bir yandan da Tolçu muhafazasında olan askerin bir kısmı sevk edilmiştir.³³² Aynı zamanda Hacıoğlu Pazarı ayanı Besimzade el-Hac Mehmed ve Gülüfçe ayanı Haseki Yusuf da bölgelerinden yazdıkları 500'er asker ile buraya gönderilmişlerdir.³³³ Bu arada Rusların Vidin tarafına saldırmaya hazırlandıkları anlaşıldığından burası takviye edilmeye başlanmıştır. Sofya, Şehirköy, İhtiman, Berkofça, Köstendil, Dobniçe, Prizrin kadı, ayan ve mütesellimlerine yazılan hükümlerle Vidin savunması için eli silah tutanların gönderilmesi emredilmiştir.³³⁴

1772 senesinde Osmanlı Devleti mütarekeden dolayı nefir-i amm askeri toplamaya fazla ihtiyaç duymamıştır. Bununla beraber, yine de sınırlarda ordu bulundurulması gerektiğinden Yenipazar, Kozluca, Divane Orman ve Umurfakih'ten toplanan askerin

³²⁷ BOA, MD 168, 237/947

³²⁸ BOA, MD 168, 247/989

³²⁹ BOA, MD 168, 269/1072

³³⁰ BOA, MD 168, 275/1098

³³¹ BOA, MD 168, 280/1129-1131

³³² BOA, MD 168, 280/1141

³³³ BOA, MD 168, 283/1156

³³⁴ BOA, MD 168, 280/1194-1197

ihtiyat olarak Silistre muhafazasına sevk edilmesi emredilmiştir.³³⁵ 1773 senesine gelindiğinde ise artık barış ihtimali ortadan kalkmış olduğundan tekrar nefir-i amm askerine başvurulmuştur. Kışın sona ermesiyle Ruslar'ın Tuna'nın güneyinde bulunan Osmanlı kalelerine saldırmaları bekleniyordu. Bu sebeple Ruscuk Kalesi için Karinabad, Yanbolu, Akçakızanlık, İslimiye Zağra-i atik ve cedit kazalarından; Hacıoğlu Pazarı için Aydos, Prevadi, Kozluca, Yenipazar ve Dobruca kazalarından; Fethülislam için İzladı, (?) ve Berkofça kazalarından (?) nefir-i amm yoluyla (*ala tarîkü'n-nefir-i amm*) asker toplanması emredilmiştir.³³⁶ Benzer şekilde, Tutrakan için Çorlu, Silivri ve Bergos Kazalarından; Niğbolu ve Kulle için Tatarpazarı, Dobniçe, Samakov, Köstendil ve Sofya'dan; Zıştovi için ise Baba-yı atik, (?) Kırk Kilise, Uzuncaabad Hasköy kazalarından nefir-i amm askeri toplanması için fermanlar gönderilmiştir.³³⁷ Yine Kulle için Zıştovi, Tırnova ve Lofça'dan aynı yolla asker toplanması emredilmiştir.³³⁸ Osman Pazarı'ndan toplanacak askerin ise hazırda beklemesi istenmiştir.³³⁹ Tutrakan savunmasına Hezargrad askeri sevk edilmiştir.³⁴⁰ Vidin tarafının güvenceye alınması için ise Köprülü, Pirlepe, Serfiçe, (?), Şehirköy, İhtiman, Berkofça, Lofça, Ürgüb, ve Eburaha kazalarından toplanan nefir-i amm askerinin gönderilmesi emredilmiştir.³⁴¹ Buraya ayrıca Siroz ve Filibe'nin eli silah tutan emektar ağa ve alemdarları da sevk edilmiştir.³⁴² Silistre tarafında ise Bosna Seraskeri Osman Paşa Tuna'nın karşısında toplanan Rus askerinin hareketliliğinden çekinirken bir yandan da kendisine verilen emirler doğrultusunda saldırı için planlar yapıyordu. Bu sebeple, emrindeki asker sayısının artırılmasını talep etmiştir.³⁴³ Aynı şekilde Hacıoğlu Pazarı Seraskeri Abdi Paşa da Ruslar'ın Tolçu karşısında yaptıklarına dikkat çekerek asker sayısının artırılmasını istemiştir.³⁴⁴ Bu ana kadar genellikle çeşitli bölgelerde muhafaza ile görevlendirilen nefir-i amm askerine daha fazla başvurulmuştur: Hacıoğlu Pazarı, Yenipazar, Kozluca ve Prevadi'den asker toplanması emredilmiştir.³⁴⁵ Rahova'nın savunmasına ise Sofya, Lofça, Belvine, İzladı, Ebu raha, Tatar Pazarı ve Köstendil'den toplanacak nefir-i amm askeri görevlendirilmiştir.³⁴⁶ Bu hazırlıklar devam

³³⁵ BOA, MD 171, 111-112/369-372

³³⁶ BOA, MD 171, 272/1194-1196; BOA, MD 267, 427-429/1142-1143

³³⁷ BOA, MD 171, 278/1232-1234

³³⁸ BOA, MD 171, 293/1281

³³⁹ BOA, MD 171, 287/1263

³⁴⁰ BOA, MD 171, 304/1324

³⁴¹ BOA, MD 171, 300/1299; BOA, MD 171, 302/1314; BOA, MD 171, 303/1315-1321

³⁴² BOA, MD 171, 307/1332-1333

³⁴³ BOA, MD 171, 299/1298

³⁴⁴ BOA, MD 171, 338/1449

³⁴⁵ BOA, MD 171, 338/1449-1451

³⁴⁶ BOA, MD 171, 366/1569-1570

ederken Rusların Tolçu'ya yaptıkları ileri hareketla başlayan çatışmalarda Osmanlı birlikleri yetersiz kalmıştı. Bu çatışmalarda bulunan Babadağı ahalisinden Hurdacızade es-Seyyid Mehmed, çatışmalar sırasında atının devrilmesiyle kaçamamış ve bir süre bir yerde saklandıktan sonra gizlice Kara Harman'a gitmişti. Buranın muhafızı Şamlı Hasan Paşa'nın daha düşman buraya ulaşmamış olmasına rağmen kaleyi boş bırakarak Varna tarafına kaçtığını ve Karaharman sakinlerinden Abdurrahman'ın 200 asker toplayarak kaleyi muhafazaya giriştiğini öğrenmişti. Hurdacızade yazdığı mektuplarla durumu bildirerek buraya yeni birliklerin gönderilmesi gerektiğini iletmiştir.³⁴⁷ Öyle görünüyor ki, Kara Harman'da yaşanan olay ve benzer başarısızlıklar hem halkın Osmanlı ordusuna olan güveninin azalmasına hem de bölge ayanının inisiyatif almasına yol açmıştır. Dobruca ayanı el-Hac Mustafa, Sadrazama yazdığı mektubunda, Ruslar'ın önce Tolçu'ya daha sonra Babadağı ve Karasu taraflarına geçmelerinden dolayı tedirgin olan halkın kaçmaya başladıklarını ve bunu zorlukla engelleyebildiğini belirtmiştir.³⁴⁸ Düşmanın bu ileri harekâtı ve asıl ordusunun Balya Boğazı'ndan geçeceğine dair genel görüş üzerine daha fazla asker sevk edilmeye başlanmıştır. Bundan dolayı, Cafer Paşa kumandasında bir birlik yola çıkarılmıştır.³⁴⁹ Bu birliğin yeterli gelmeyeceği tahmin edilerek Karinabad, İslimiye, Yanbolu, Şumnu, Eski Cuma, Hezargrad, Yeni Pazar, Prevadi ve Aydos kazalarına gönderilen fermanlarla her kazanın Balya Boğazına 120'şer asker göndermesi emredilmiştir. Aynı zamanda el-Hac Mustafa'ya burada toplanan birliğin nüzül emniyeti verilerek daha aktif bir göreve getirilmiştir.³⁵⁰ Mustafa'nın topladığı askerlerle Cafer Paşa gelene kadar Balya Boğazına giderek buranın savunmasını üstlenmesi emredilmiştir.³⁵¹ Ne var ki, bu emre rağmen Mustafa Balya Boğazı'nda çok fazla kalamamıştır. Hacıoğlu Pazarı Seraskeri Seyyid Numan Paşa Karasu'daki düşman birliklerinin üzerine yapılacak bir saldırının başarıya ulaşacağını kesin olduğunu bildirmesi üzerine bu saldırı için görevlendirilen çarhacı İbrahim Paşa'nın maiyetine gitmesi emredilmiştir.³⁵² Bu sırada düşmandan korkarak Prevadi'ye gitmiş olan Babadağı ahalisinin erkekleri de Karasu'ya ayan Seyyid Eyyub marifetiyle yönlendirilmiştir.³⁵³ Mustafa'nın Karasu'daki muhafaza görevi de çok uzun sürmemiştir. Düşmanın Silistre tarafına saldırma ihtimali ortaya çıkınca Dobruca ve Deli Orman'dan toplanan nefir-i amm askerleriyle beraber buraya sevk

³⁴⁷ BOA, MD 171, 342/1464-1465

³⁴⁸ BOA, MD 171, 342/1466

³⁴⁹ BOA, MD 171, 352/1507

³⁵⁰ BOA, MD 171, 344/1472-1474

³⁵¹ BOA, MD 171, 351/1503

³⁵² BOA, MD 171, 382/1659

³⁵³ BOA, MD 171, 386/1676

edilmiştir.³⁵⁴ Bu arada görevli askerlerin hayvanları meralarda otlatmak yerine köylünün ekili arazilerinde otlatmalarının zahire darlığına sebep olabileceğine dair bir endişe ortaya çıkmıştır.³⁵⁵ Bunun üzerine, yazılan fermanlarla bu konuya dikkat edilmesi emredilirken Mustafa'ya yazılan hükümle de Dobruca ve Deli Orman'daki ekinlerin korunması emredilmiştir.³⁵⁶ Mustafa bu tarihlerde cephede bulunduğundan, muhtemelen Dobruca'da bulunan adamlarıyla görevi yerine getireceği umularak bu hükümler yazılmış olmalıdır. Böylece, Dobruca ayanı Mustafa'nın Balya Boğazı'nın savunmasına katkı sağladığı ve buradaki birliğin nüzül eminliğini yürüttüğü sırada Osman Pazarı ayanı Hacı Turhan da Tutrakan tarafında aktif bir rol oynamaya başlamıştır. Tuna'yı geçen Ruslar karşısında Tutrakan muhafızı Feyzullah Paşa'nın başarısızlığı üzerine, Hacı Turhan topladığı asker ve bazı alaybeyleriyle düşmanı geri püskürtmeyi başarmıştır.³⁵⁷ 17 Ağustos 1773 gecesi Tuna'da Silistre'den Zıştovi ve Niğbolu'ya zahire taşıyan kayıklara Ruslar tarafından saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırı 1 saatlik mücadelenin ardından Tutrakan muhafızları tarafından püskürtülmüştür. Tutrakan Muhafızı Abdullah Paşa düşmanın tekrar saldırıya geçeceğine dair bilgi vererek destek birliği istemiştir. Bunun üzerine çözüm olarak Hacı Turhan'ın Hezargrad, Osman Pazarı ve Eski Cuma'dan tekrar asker toplaması emredilmiştir. Ayrıca, kendisine kapıcıbaşılık ihsan edilmiştir.³⁵⁸

Görüldüğü gibi 1773 senesinde savaşın yeniden başlamasıyla Osmanlı Devleti nefir-i amm askerine önceki senelerden daha fazla başvurmaya başlamıştır. Ayanlar da bu milis birliklerinin hem toplanmasında hem de sevk ve idaresinde önemli roller oynamışlardır. Bilindiği gibi, miri-sözleşmeli asker altı ay süreyle hizmete alındığından kış mevsiminin gelmesiyle evlerine dönüyorlardı. Yeniçeri birlikleri ve kapı halklarına mensup askerlerin ise yine kış aylarında firar etmeleri çok sık karşılaşılan bir durumdu. Bundan dolayı, 1773 senesi kışı yaklaşırken de nefir-i amm askerine olan talep azalmamış, aksine artmıştır. Yeniden yazılan fermanlarla kış aylarında sınırda sırayla nöbet tutmak üzere bazı kazalardan asker talep edilmiştir.³⁵⁹ Aynı şekilde 1774 senesi için de Anadolu ve Rumeli'den eli silah tutanların cepheye gelmeleri emredilmiştir.³⁶⁰ Yapılan son iki nefir-i amm çağrılarının ne kadar karşılık bulduğu konusunda bilgi yoktur. Bununla

³⁵⁴ BOA, MD 171, 414/1818

³⁵⁵ BOA, MD 171, 421/1844

³⁵⁶ BOA, MD 171, 422/1845

³⁵⁷ BOA, MD 171, 357/1526

³⁵⁸ BOA, MD 171, 465/2078

³⁵⁹ BOA, MD 171, 497/2207, 505/2250, 505/2251, 508/2259-2262, 510/2270, 514/2301, 518/2313, 521/2318-2330, 535/2393-2395, 536/2397, 553/2517, 143/531

³⁶⁰ BOA, C. AS. 535/22417; BOA, C. AS. 1147/50975

beraber, Serdar Muhsinzade'nin fazla umutlu olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Padişah I. Abdülhamit'e gönderdiği bir arizasında halkın savaştan bıktığını açıkça belirttiği görülmektedir.³⁶¹

Görüldüğü üzere savaşın daha ilk senesinden itibaren nefir-i amm ilan eden Osmanlı Devleti, ilk başlarda bu yolla yeniçerileri cepheye getirmeye çalışırken daha sonraları reayayı da savaşta aktif rol almaya davet ediyordu. Bu ise eyalet işlerinde aktif olan ayanların nefir-i amm askeri toplanmasında etkin bir rol oynamalarına sebep oluyordu.

2.1.3.2. Ayan Askeri

Yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti nefir-i amm çağrılılarıyla önce cepheden uzak duran yeniçerileri, daha sonra da mesleği askerlik olmayan halkı cepheye sevk etmeye çabalamıştır. Ancak gerek bu konudaki başarısızlıklar gerekse firarlardan dolayı cepheye yeterli asker sayısına bir türlü ulaşamamıştır. Bundan dolayı, hükümet asker temini için paşa kapıları ve sözleşmeli paralı askerlerden başka ayanlardan da asker celp etmelerini emretmiştir. Talep edilen bu askerlere ayanlar tarafından temin edildiği anlamında genel olarak *zî-kudret ve a 'yân a 'skeri* denilmiştir.

Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi başlıklı eserinde Nagata, savaş yıllarında ayanlardan yardım istenmesini merkezi hükümetin bir politikası değil, uzun süre eyaletlerde görev yaptığı için taşrayı iyi tanıyan ve taşra idaresini iyi bilen Muhsinzade Mehmed Paşa'nın eyaletlerdeki ayan potansiyelini kullanabilme kabiliyeti olarak görmüştür. İlk bölümde ele alındığı şekliyle, Mehmed Paşa'nın Mora isyanını bastırmada ayanlarla yaptığı başarılı iş birliği Nagata'yı böyle düşünmeye zorlamış olmalıdır.³⁶² Babası Abdullah Paşa'nın yanında çocukluğundan itibaren eyalet idaresinin içinde bulunan Mehmed Paşa'nın bilgi ve tecrübesi ortadadır. Ne var ki, yakın dönemde yapılan araştırmalar Muhsinzade'nin ayanlardan aldığı yardımın kendi tercihi değil, devletin XVIII. yüzyıldaki eyalet yönetimindeki değişimin sonuçlarından biri olduğunu göstermektedir. Zira Osmanlı savaş organizasyonu ve savaşlarıyla ilgili bazı araştırmalar³⁶³, 1768 savaşından önce merkezi hükümetin özellikle savaş zamanlarında ayanları hizmete

³⁶¹ "... seferden halka fütür geliüb ağırca hareket ideyorlar ...": BOA, TSMA. e, 384/28, "... Şevketlî efendim! Bu sefer uzadı. A'skerin fütürundan başka reâ'yâda tâb ve tuvân kalmadı ..." BOA, TSMA. e, 384/29

³⁶² Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Tokyo 1982

³⁶³ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 191

çağırdığını göstermektedir. Örneğin, Tabakoğlu'nun tespitlerine göre, II. Viyana Kuşatması'ndan sonraki yıllarda Osmanlı Devleti bazı zenginlerden asker talep etmiştir. Aynı şekilde, 1723-1730 İran Savaşları sırasında ayanlardan faydalandığı ortaya konulmuştur.³⁶⁴ 1743-1746 yılları arasında İran'la yapılan savaşlar sırasında ortaya çıkan asker ihtiyacından dolayı dönemin padişahına sunulan bir raporda ise Anadolu'da toplam 20.500 asker toplama potansiyeli olan ve başbuğluk yapmaya uygun niteliklere sahip 21 kişinin ismi listelenerek gerektiğinde bunların sefere çağırılabilceği belirtilmiştir.³⁶⁵ Bu örneklerden anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti'nin ayanlardan asker talep etmesi Muhsinzade'nin yeniden iktidara gelmesiyle ilgili değildir. Devlet, ayanların asker tahriri ve ordunun savaş sırasında desteklenmesinde sahip oldukları potansiyelin farkındadır.

Ayanlardan istenen askerlerin niteliği talep bakımından aynıdır. Çünkü nefir-i amm askerinde olduğu gibi ücret ödenmeyen bir milis grubudur. Ücret ödense bile bunun devlet tarafından değil kazanın mal sahibi Müslümanları veya belirli bir ayan tarafından karşılanması istenmiştir.³⁶⁶ Bu talebin veya bir kısmının izin verilmediği sürece birilerine veya yerel halka aktarılması da yasaklanmıştır. Örneğin, Karaferye Kazası ileri gelenlerinden 1772 senesi için 300 asker talep edildi. Bu askerlerin başbuğluğuna ise yine bu kazanın ileri gelenlerden biri olan Kara Ahmed atandı.³⁶⁷ Ne var ki, kaza ileri gelenleri sadece 70 asker toplayarak orduya gönderdiler. Bunun üzerine Kara Ahmed'in cezalandırılmasına karar verildi. Buna karşılık, Kara Ahmed kaza ileri gelenlerinin 300 askeri toplamak istemediklerini belirtince yazılan fermanla bu kişiler uyarıldı ve emir tekrarlandı.³⁶⁸ Bu şekilde Karaferye ileri gelenlerinin 300 askeri toplamaları beklenirken başka bir yola saptılar: Askere ödenecek ulufe ve bahşiş için gerekli olan 52 kese akçeyi kazanın gayr-ı Müslimlerine yükleyerek yükümlülükten kurtulmaya çalıştılar. Bunun üzerine gayr-ı Müslim halk İstanbul'a gönderdikleri arzuhalde durumlarını ifade ettiler. Yazılan hükümle kaza ileri gelenleri tekrar uyarılmışlardır.³⁶⁹ Görüldüğü üzere talep edilen asker söz konusu ayandan merkezin izni olmadan başka birine veya reayaya aktarılmazdı. Karaferye ayanlarının yükümlülükten kurtulmak için tüm çabalarına karşılık bazı ayanların

³⁶⁴ Bkz. Serdar Genç, **Lale Devrinde Savaş: İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, İstanbul 2013, s. 51-54, 70, dp. 257

³⁶⁵ BOA, TSMA. d. 7562

³⁶⁶ BOA, MD 171, 48/154

³⁶⁷ BOA, C. AS. 1071/47169

³⁶⁸ "... mezbûr Kara Ahmed bu def'a ordu-yı hümâyûnuna vurûd ve getürdüğü a'sker nazardan imrâr ve fakat yetmiş neferden ibâret olduğu muhakkak olmakdan nâşi mezbûr (?) ve mücâzât-ı lâyıkasının icrâ'sı için tomrığa vaz' olundukda tekmil-i a'skere iktizâ' iden iki yüz otuz neferi ehâlisinin ashâb-ı gınâ' ve yesârî virmekden imtinâ' eyledikleri ihbâr itmekle ...": BOA, C. AS. 1071/47169

³⁶⁹ BOA, MD 172, 103/173

kendilerinden talep edilenden daha fazla hizmet verdikleri de görülmektedir. Örneğin, Midilli ayanı İvaz Mehmed Ağa'dan 1773 senesinde 500 asker toplanması istenmişti. Çoğu ayan için yüksek olan bu sayıda askeri orduya eksiksiz getirdiği için sadrazam tarafından hilat giydirilmiştir. Daha sonra getirdiği birlik için nakdi veya ayni tayinat olarak kendisine ödeme yapılmak istendiğinde bunu reddederek görev süresince birliğinin masraflarını kendi cebinden karşılamayı taahhüt etti.³⁷⁰

Osmanlı Devleti ayanlardan asker talep ederken bu talebini meşrulaştıracak bazı ifadeleri fermanlara eklemiştir. Örneğin, Bosna eski Kaymakamı Mustafa'dan asker talep edildiğinde Bosna gibi büyük bir eyaletin kaymakamlığı görevinde bulunarak devletten faydalandığı belirtilmiş ve bunun karşılığında 300 asker yazması emredilmiştir.³⁷¹ Ancak, ayanların hepsi aktif şekilde bir devlet görevine sahip değildi. Bundan dolayı, görevi bulunmayan ayanlara yazılan fermanlarda talebin meşrulaştırılması için başka zemin aranmıştır. Örneğin, Kayseri ayanı Zennecizade es-Seyyid Mehmed kendisinden asker talep edildiğinde herhangi bir resmi göreve sahip değildi. Bundan dolayı, gönderilen fermana, Osmanlı ülkesinde sakin servet sahipleri ve öne çıkanların kendi mallarından yazacakları asker ile devlete ve millete yardım etmeleri ve bu şekilde karşılık vermeleri gerektiği belirtilmiştir.³⁷² Bazı durumlarda ise asker talep edilen kişinin doğrudan ayanlığına vurgu yapılarak ayanlık sayesinde servet biriktirdiğine dikkat çekiliyor ve bundan dolayı cihada yardım için asker yazması emrediliyordu. Örneğin, Kesriye ayanı Ömer'e yazılan hükümde, uzun süredir ayan olduğu için servet kazanmada diğer ayanlar arasında sıvırıldığı ve bundan dolayı asker yazması emredilmiştir.³⁷³

Belgelerde ayanların asker toplama yöntemleri konusunda bilgi yoktur. Bununla beraber, askeri kendi bölgelerinden topladıklarından fazla zorluk yaşamadıkları tahmin edilebilir. Nitekim ilk bölümün son kısmında ele alındığı gibi, ayanlar söz konusu yüzyılda yerel bilgiye sahip olmalarından dolayı eyalet idaresinde paşaların önüne geçmiş durumdaydılar. Askerin toplanmasında devletin izlediği prosedür ise sözleşmeli askerle

³⁷⁰ Vasıf, **Mehasin**, s. 215a-215b

³⁷¹ "... Bosna gibi bir eyâlet-i cesîmenin kâimmakâmlığı ile münte'im olduğın hasebiyle hakkında olan bu nie'm-i celîlenin ifâ'-yı şükrü zımnında kendü mâlından üç yüz nefer güzîde ve münteheb piyâde a'sker tahrîr ...": BOA, **MD 171**, 1/2

³⁷² "... emsâr ve kasabât-ı mülk-i mevrûs-ı pâdişâhânemde sâkin ve zıll-ı zelîl-i devlet-i ebediyyü'l-istimrârında bu kadar sinînden berü esnâf-ı nia'm ve refâh ile münte'im olan ashâb-ı gınâ' ve yesâr ve mütea'yyinân-ı buldân ve diyârın herbiri ifâ'-yı şükr-i ni'met ve iâ'net-i mülk ve millet zımnında kendü bedenlerinden birer mikdâr a'sker techîz ...": BOA, **MD 171**, 80/255

³⁷³ "... bu kadar sinînden berü Kesriye gibi bir cesîm kazâ'nın â'yânlığı umûriyle evkât-güzâr ve kesret-i mâl ve vefret-i gınâ ve yesâr ile (?) ve akrâanın beyinde ma'rûf ve sâhib-i istishâr oldığına binâen iâ'neten li'l-cihâd kendü mâlından beş yüz nefer güzîde ve münteheb piyâde a'sker techîz ve istishâb ...": BOA, **MD 171**, 87/277

benzeşmektedir. Mübaşir vasıtasıyla ulaştırılan ferman ayana ve yerel halka duyurularak ayanın taahhütte bulunması ve kadının buna dair bir taahhüt ilamı yazması beklenmiştir.³⁷⁴ Asker toplanma işleminin tamamlanmasından ve birliğin yola çıkmasından sonra ise buna dair mazhar yazılması prosedürün son kısmıdır.³⁷⁵

Ayanlardan bazıları talep edilen askeri vermekte isteksiz davranarak bazı mazeretler ileri sürmüşlerdir. Bu mazeretler genelde kabul edilmeyerek talebin yerine getirilmesine dair emir tekrarlanmıştır. Örneğin, Vodine'den talep edilen 400 askerin 100'ü kazanın en zengin ayanı Mustafa Bey tarafından tahrir edilerek Sürücü İbrahim Paşa'ya katılmak üzere yola çıkarılmıştır. Ancak, kazanın diğer ayanları kazalarının taşlık ve dağlık bir bölge olduğunu ve 300 asker göndermeye güçleri olmadığını ileri sürerek affedilmelerini talep etmişlerdir. Yerel ulemanın da mühürlerinin bulunduğu mahzarda asker sürücüsü ve Selanik mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın durumu araştırarak perişan durumlarından haberdar olduğu da belirtilmiştir.³⁷⁶ İbrahim Paşa'nın durumla ilgili görüşünü belirttiği herhangi bir belge bulunmamakla beraber Vodine kadısı serdara yazdığı ilamında halkın 300 asker çıkarmaya gücünün yetmeyeceğini doğrulamıştır.³⁷⁷ Ne var ki, fermanı Vodine'ye ulaştırmakla görevli mübaşir Mehmed Bey kazadaki yedi ayanın fermanın mahkemede okunmasından beri direndiklerini belirtmesi üzerine³⁷⁸ sadrazam ve serdar Muhsinzade Mehmed Paşa kendi el yazısıyla düştüğü notta söz konusu 300 askerin toplanmamasına sebep olan ayanların yakalanarak orduya getirilmelerini emretmiştir. Ayrıca, konuyla ilgili Vodine kadısı tekrar ilam yazarsa kadının da cezalandırılacağına dair tehdit fermana eklenmiştir.³⁷⁹

Ayanlardan talep edilen askerlere kendilerinin komutanlık yapmaları istenmiştir. Ancak, birçok örnekte ayanların bizzat sefere gitmekten çekinerek affedilmelerini arz ettikleri görülmektedir. Genelde buna dair ileri sürdükleri bahaneler şu şekildedir: 1. Yaşlı olmaları (*rükûb ve nüzûle muktedir olmayub*)³⁸⁰, 2. Savaştan dolayı fırsat bulan eşkıyadan ahaliyi koruma ihtiyacının ortaya çıkması (*sefer-i hümayûnuma me'mûr oldukdan sonra eşkiyâ' tâîfesi ferce ve fırsat bulub*)³⁸¹ 3. Kaza işlerini görmeleri gerekliliği (*idâresi iktizâ' iden mevâddın ve u'mûr-ı vilâyetin tesvîye ve tanzîmi zımında Hezargrad'da mevcûd*

³⁷⁴ BOA, MD 171, 73/199

³⁷⁵ BOA, MD 171, 64/209

³⁷⁶ BOA, AE. SMST. III, 310/24914-1

³⁷⁷ BOA, AE. SMST. III, 310/24914-3

³⁷⁸ BOA, AE. SMST. III, 310/24914-2

³⁷⁹ BOA, AE. SMST. III, 310/24914-3

³⁸⁰ BOA, C. AS. 44/2017

³⁸¹ BOA, MD 267, 33/90

bulunması (ayandan Sadineli Mustafa) *lâbüdd ve lâzım*)³⁸². Örneğin, Kesriye ayanı Ömer'den istenen 500 askerin idaresinden kendisi sorumlu tutulmuştu. Ne var ki, Kesriye ahalisi kadı huzurunda toplanarak Arnavutluk sınırında olan kazalarının Ömer'in yokluğunda Arnavut eşkıyası tarafından rahatsız edileceklerini ileri sürerek Ömer'in görevinden affedilmesini rica etmişlerdir. Bunun üzerine yazılan fermana ahalinin ricası kabul edilerek Ömer'in kendisine denk bir kişiyi 500 askerin başına başbuğ atayarak göndermesi emredilmiştir.³⁸³ Bazı örneklerde ayanın yerine birliği idare etmek üzere görevlendirilen kişiye *vekil* denilmiştir.³⁸⁴

Zî-kudret askeri olarak da tabir edilen ayan askeri, bazı durumlarda belli bir ayana değil bölgenin güç sahiplerinin (*zî-kudret*) tamamına veya bir kısmı o kazadaki ayana diğer kısmı ise yine diğer ileri gelenlere isim vermeden yüklenmiştir. Örneğin, yukarıda bahsi geçen örnekte 1772 senesinde Vodine Kazasından toplam 400 asker talep edilmişti. Bunlardan 100 kadarı kaza ayanı olan Mir Mustafa'dan geri kalanı ise diğer ileri gelenlerden talep edilmişti.³⁸⁵ Bu şekilde birçok ayandan az sayıda asker talep edildiğinde bunların başına içlerinden birisi başbuğ olarak atanırdı.³⁸⁶ Ayan askerin orduya veya görevlendirildikleri yere ulaştırılması için sürücü atanırdı. Bu sürücü genelde paşa rütbesinde birisi olurdu. Örneğin, günümüz Yunanistan'ındaki bölgede 17 ayandan istenen 7.250 askerin sürücülüğüne Selanik mutasarrıfı İbrahim Paşa atanmıştı.³⁸⁷

Bazı ayanlar çeşitli sebeplerle asker toplamakta başarısız olmuşlardır. Bundan dolayı, asker göndermek yerine belli miktar *bedel* ödeyerek yükümlülükten kurtulmak istemişlerdir. Yine yukarıda bahsi geçen Vodine ayanlarından sadece Mir Mustafa talep edilen sayıda askeri toplayarak orduya ulaştırmıştır. Diğer ayanlar ise yukarıda belirtildiği gibi yükümlülükten kurtulmak için bir süre başka yollara sapsmışlardır. Daha sonra ise bölgedeki salgını bahane ederek yükümlülükten aflarını rica etmişlerdir.³⁸⁸ Ancak en sonunda hiçbir çıkış yolu olmadığını görerek bedel ödemeyi kabul etmişlerdir. Bunun üzerine Vodine kadısı söz konusu meblağı bu kişiler arasında dağıtmıştır.³⁸⁹

³⁸² BOA, MD 171, 43/139

³⁸³ BOA, MD 171, 87/277

³⁸⁴ BOA, MD 171, 157/583

³⁸⁵ BOA, AE. SMST. III. 310/24914

³⁸⁶ BOA, AE. SMST. III. 152/11919

³⁸⁷ BOA, MD 171, 62/198

³⁸⁸ BOA, AE. SMST. III. 310/24914

³⁸⁹ BOA, AE. SMST. III. 81/5957; Diğer bazı örnekler için bkz: BOA, C. AS. 797/33802, BOA, C. AS. 739/31033, BOA, MD 171, 185/719-720

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında cepheye gönderilen ilk ayan askeri Tırhalalı bölükbaşı Manco tarafından toplanmıştır.³⁹⁰ Manco'nun tahrir ettiği 100 askerin cepheye sevk edildiği 1769 senesinde, diğer ayanlardan asker talep edildiğine dair herhangi bir bilgi yoktur. Dahası, aslında Manco'dan da asker talep edilmemiştir. Muhtemelen, bölükbaşı olduğu için savaşta görev almak isteyen Manco bu 100 askeri kendi cebinden yazarak kendisine devlet nazarında yer edinmek istemiştir. Takip eden sene ise benzer şekilde Osmanlı Devleti ayanlardan asker talebinde bulunmamıştır. Ancak, Yenişehir ayanından müderris Mir Osman kendisinden 1.000 miri levent yazılması istendiğinde, kendi bütçesinden 500 askeri ilave olarak yazmayı kabul etmiştir.³⁹¹ Müderris Osman'ın savaş döneminde orduya yaptığı katkılar ve daha sonra özellikle Mora isyanı sırasında gösterdiği gayret ve Muhsinzade Mehmed Paşa ile kurduğu iyi ilişki daha sonra vezirliğe kadar yükselmesini ve tarihte *Müderris Osman Paşa* olarak anılmasını sağlamıştır.³⁹² Takip eden senelerde Müderris Osman gibi kendi isteğiyle asker tahrir ederek cepheye asker sevk eden ayanlara dair diğer bazı örnekler vardır.³⁹³

Osmanlı Devleti'nin masrafları kendilerinden karşılanmak üzere ayanlardan ilk asker talebi ise 1771 senesinde olmuştur. Bu talep İnegöl ayanı Derviş Paşazade Ömer Bey ile sınırlı kalmıştır. Ömer Bey'den Boğazhisarları'nın muhafazası için 250 asker yazarak Serasker Ali Paşa'nın maiyetine gitmesi emredilmiştir.³⁹⁴ Anlaşılabileceği gibi, 1771 senesinde de ayanlardan yararlanmak için genel bir karar alınmamıştır. Ancak, takip eden sene durum değişmiştir. Kırım'ın düşmesinden ve Babadağı ordugâhının Ruslar tarafından kısa süreli işgalinden sonra kış mevsimine girerken, Osmanlı ordusunda artık kronikleşmiş bir sorun olan firarlar baş göstermiştir. I. Bölümde anlatıldığı gibi hem Rus ilerleyişi hem de firarlar sebebiyle Müslüman halkın orduya ve devlet adamlarına güvenleri azalmış hatta Hacıoğlu'nda eski sadrazamın bulunduğu konağı basan halk, devlet adamlarını korkaklıkla suçlamışlardır. Durumun farkında olan yeni Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa Tuna kıyılarının savunmasını en azından kış boyunca yerel halk ve bölgeye komşu olan kazalara bırakmaya karar vermiştir. *Zi-kudret askeri* denilen bu milis kuvvetlerinin toplanması, sevk, komutası ve masraflarının (*ehl-i İslâm'ın zî-kudret ve ashâb-ı yesârlarından levâzım ve mesârifleri tahsîl şartıyla*) karşılanması tamamen ayanlara bırakılmıştır.³⁹⁵

³⁹⁰ BOA, C. AS. 736/30864

³⁹¹ BOA, C. AS. 1077/47477

³⁹² BOA, HAT. 18/785

³⁹³ BOA, C. AS. 58/2741

³⁹⁴ BOA, C. AS. 1060/46621

³⁹⁵ BOA, MD 171, 57/174

Savunulacak Yer	Asker Gönderen Yer	Sayı	Referans
Ziştovi	Selvi	500 piyade	BOA, MD 171, 7/26
Rahova	Eburaha	700	BOA, MD 171, 27/95
Hacıoğlu	Prevadi	1.000 piyade	BOA, MD 171, 28/96
Ruscuk	Eski Cuma	500 asker	BOA, MD 171, 35/116
	Osman Pazarından	300	BOA, MD 171, 83/261
	Tırnova	Belirtilmemiş	BOA, MD 171, 51/160-163
	Osman Pazarı		
	Hezargrad		
	Eski Cuma		
Niğbolu	Belvine	500	BOA, MD 171, 36/117
	Lofça	1.000 asker	
Hezargrad	Tutrakan	1.000	BOA, MD 171, 79/248
Tolçu	Babadağı	1.000	BOA, MD 171, 53/167
Rahova	İzladi	500 asker	BOA, MD 171, 56/175
Babadağı	Yenipazar	1.000	BOA, MD 171, 33/110
	Prevadi		
	Kozluca		
Toplam		8.000	

Tablo 2.2. 1771-1772 Kış Aylarında Savunmaya Çağırılan Ayan Askeri

Bu şekilde toplanan 8.000 ayan askeriyle Tuna hattının kış aylarında savunması sağlanmıştır. Vasıf'ın belirttiğine göre bu sayı gerçekte 10.000'e ulaşmıştır.³⁹⁶ Tahmin edileceği gibi masrafları ayanlardan alınan bu askerlerin sevk ve idaresi de yine ayanlar tarafından yapılmıştır. Örneğin Babadağı savunmasına Yenipazar, Prevadi ve Kozluca'dan toplanan 1.000 askerin başbuğu olarak Babadağı ayanları Seyyid Eyyub ve Çarhacızade es-Seyyid Mehmed atanmıştır.³⁹⁷ Bu şekilde kış aylarında Tuna kıyılarının savunması ayanlar tarafından sağlanırken mütareke anlaşmasından dolayı savaşılmadan geçirilen 1772 senesi için de ayanlardan asker talep edilmiştir. Ek-9'daki tablodan anlaşılacağı üzere sefer mevsimi için 14.850 ve kış ayları için 1.200 asker talep edilmiştir. Bu sene sadece Rumeli'deki ayanlardan asker talep edilmiştir.

³⁹⁶ Vasıf, **Mehasin**, s. 152a

³⁹⁷ BOA, **MD 171**, 33/110

Ayan	Bölgesi	Asker Sayısı	Referans
Murtazazade el-Hac Mustafa	Tırnova sükkanından	500	BOA, MD 171, 172/639
El-Hacc Mustafa	Dobruca ayanı	500	BOA, MD 171, 185/716
Müderriszade Hacı Molla	(?) ayanından	200	BOA, MD 171, 188/730
Toplam		1.200	

Tablo 2.3. 1772-1773 Kış Aylarında Savunmaya Çağırılan Ayan Askeri

1772 senesinin savaşılmadan ateşkesle geçilmesi Osmanlı Devleti için önemliydi. Ancak Ekim 1772’de mütareke süresinin dolması ve savaşa yeniden başlanmasıyla Osmanlı Devleti yeniden tüm gücüyle asker toplamak ve bunları beslemek zorundaydı. En tecrübeli devlet adamı durumunda olan ve Mora isyanını bastırırken iş birliği yaptığı ayanların devlete ne derecede faydalı olabileceğini gören Muhsinzade, takip eden seneler için ayanlardan daha fazla faydalanmaya karar vermiştir. 1773 senesinde ayanlardan 98.500 asker talep edilmiştir.³⁹⁸ Aynı şekilde 1773-1774 kış döneminde sınır hatlarının korunması neredeyse tamamen ayan askerine bırakılmıştır. Bu amaçla ayanlardan 46.600 asker talep edilmiştir.³⁹⁹ Muhsinzade’nin bu hamlesi sadece muharip güçlerin dinlenmesini değil, aynı zamanda maliyenin rahatlamasını sağlamıştır. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi, ayan askerinin bahşiş ve ulufeleri devlet değil ayanlar tarafından karşılanıyordu. 1774 senesine girerken Muhsinzade’nin en büyük korkusu askersiz kaldığı bir anda Ruslar’ın saldırısına uğramaktı. Dahası, 1774 senesinin önceki senelerden farklı olacağını ve Rusların artık kesin bir sonuç almak için her şeyi yapacaklarını düşünüyordu. Bu yüzden yazılan hükümlerle özellikle Anadolu tarafından gelecek askerin bir an önce orduya ulaşması için özen gösteriyordu.⁴⁰⁰ Muhsinzade, Padişah I. Abdülhamid’le yaptığı yazışmalarda büyük çoğunluğu ayanlardan toplanan kış askerinin süresinin dolduğuna ve bahar hazırlıklarının kısa sürede tamamlanması gerektiğine dikkat çekiyordu. Bununla beraber, ayan askerini her sene cepheye çağırarak sakıncalıydı. Özellikle zahire gibi taşradan tedarik edilen levazımatın temininde en önemli rolü oynayan ayanların sürekli olarak askerlik işiyle meşgul edilmesi sakıncalı olabilirdi. Halkın da savaştan bıkmış

³⁹⁸ Bkz. Ek-10.

³⁹⁹ Bkz. Ek-11.

⁴⁰⁰ BOA, C. AS. 947/4113

olduğunun farkındaydı.⁴⁰¹ Bu yüzden 1774 senesi için ayanlardan talep edilen asker sayısı önceki senelere kıyasla 15.750 gibi düşük bir seviyede kalmıştır.⁴⁰² Önceki kısımda belirtildiği gibi, aynı sene içerisinde tahrir edilen miri asker sayısı da fazla değildir. Ayrıca, Anadolu'nun sol kolundan 20.000 kadar asker Kırım'ın kurtarılması için toplanmıştı. 1774 senesinde ne kadar nefir-i amm askerinin toplandığı bilinmemekle beraber, yeterli sayıya ulaşamadığı açıktır. Hem asker sayısının azlığı hem de orduda mevcut bulunanların direniş göstermeksizin firar etmeleri Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın yalvarır şekilde asker istemesine sebep olmuştur.⁴⁰³ Ancak, sonuçta, Şumnu karargahında az sayıda askerle kalan Muhsinzade çaresizce Rusların barış şartlarını kabul etmek zorunda kalmıştır.⁴⁰⁴

Anlaşılabacağı gibi, Osmanlı Devleti ayan askerinden her sene faydalanamasa bile 1772-1774 yılları arasında gerek cephede gerek sınır muhafazası için 150.000'den fazla ayan askerini temin edebilmişti. Her ne kadar bu ayanlardan bir kısmı asker tahriri görevini iptal ettirmeyi başarsalar da özellikle 1773 senesinde ayan askerinin sayısı küçümsenemeyecek bir düzeye ulaşmıştır. Hatta 1773 senesinde ayanlardan temin edilen asker sayısının fazlalığına, buna karşın 1774 senesinde her sınıftan asker sayısının azlığına ve Muhsinzade'nin barışı kabul etmek zorunda kalmasına bakarak, 1773 senesinde ayanlardan temin edilen askerin savaşı bir sene daha uzattığı ve ayan askeri olmasaydı savaşın 1773 senesinde sona erebileceği söylenebilir.

Görüldüğü üzere 1768-1774 savaşına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin eyaletlerden asker celp etmek için kullandığı yöntemler değişmişti. Artık vergi kaynakları eyalet askerine bağlanmak yerine bunlar mevsimlik olarak kiralanıyor ve böylece maliyenin askere daha az kaynak ayırması sağlanıyordu. Eskiden sefere her durumda hazır bulunması gereken tımarlı askerin yerini kapı halkları almıştı. Miri asker tahriri için kullanılan araçlar iki türlüydü: 1. Paşalar, 2. Ayanlar. Bununla beraber, ayanların tahrir ettiği askerin sayısı her zaman için paşalardan daha fazla olmuştur. Eyaletlerden tahrir edilen bu iki asker grubu yeterli gelmediğinde, milis niteliğinde iki farklı askeri grup da ordu saflarına katılıyordu: Nefir-i amm ve ayan askeri. Bu birliklerden ilki halkın diğeri ise ayanların servetini göreve çağırıyordu.

⁴⁰¹ "... seferden halka fütûr gelüb ağırca hareket ideyorlar ...": BOA, TSMA. e. 384/28, "... Şevketli efendim! Bu sefer uzadı. A'skerin fütûrundan başka reâ'yada tâb ve tuvân kalmadı ...": BOA, TSMA. e. 384/29

⁴⁰² Bkz. Ek-12.

⁴⁰³ Muhsinzade çaresizliğini padişaha şu şekilde anlatıyordu: "... ehl-i İslâm olanlar livâ'-i şerîf sâyesine gelsünler deyu her ne kadar münâdiler nidâ' itdikde iki neferinin a'vdeti müyesser olmadığından ...": BOA, TSMA e. 431/41

⁴⁰⁴ BOA, TSMA. e. 898/3

2.2. Zahire Mübayaası

Yukarıda dört farklı yöntemle cepheye getirilen askerlerin savaş gücünün canlı tutulması Osmanlı devlet adamlarının en büyük sorunuuydu. Asker beslenmesinde temel yeri tutan ekmek ve peksimetin hammaddesi buğday ve un ile yük ve binek hayvanları için arpanın büyük miktarda orduya teslim edilmesi gerekliydi.

Osmanlılar genel olarak ordunun ihtiyacı olan besin maddeleri için zahire terimini kullanmışlardır. Günümüzde zahire teriminden anlaşılan sadece hububat olmasına rağmen, belgelerde bu terimin daha geniş bir anlama sahip olduğu görülmektedir. Buna göre, zahire terimi askerlerin beslenmesinde kullanılan buğday (*hınta*), un (*dakik*), peksimet ve pirinç, hayvanların beslenmesinde kullanılan arpanın (*şair*) yanı sıra, yine hayvan beslenmesinde kullanılan saman ve ot (*giyah*) ve askerin ısınmasında kullanılan odun (*hatab*) ve kömürü ifade eder. Böylece, ordunun organik işgücünü oluşturan insan ve hayvan kaynaklarının gündelik ihtiyaçlarının tümü için zahire teriminin kullanıldığı söylenebilir. Örneğin, 1768 senesi temmuz ayında Edirne ayanı Damat Mustafa'dan arpa, buğday, saman ve ot ile beraber odun talep edildiğinde taleplerin tümü için zahire kelimesi kullanılmış ve yiyecek maddesi olmayan odun da zahire başlığı altında yer almıştır.⁴⁰⁵ Eğer talep edilen maddeler çeşitli değilse sadece o zaman zahire terimi kullanılmayarak o maddenin ismi belirtilmiştir.⁴⁰⁶ Bu maddelerden başka pirinç ve bulgur gibi asker beslenmesinde kullanılan bazı tüketim maddeleri de taşradan talep edilmiştir. Ancak, bunlar miktar bakımından önemsiz kalmışlardır. Ayrıca, ot ve saman gibi hayvan yiyeceklerinin bir kısmı otlatma yoluyla giderilmiş, kalan kısmı ise günlük olarak tedarik edilmiştir. Benzer şekilde ısınmada kullanılan odun ve kömürün teminde de sorun yaşanmadığı ve günlük olarak temin edilebildiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, ordunun geçeceği menziller dışında arpa, buğday, un ve peksimetin dışında kalanların nadiren talep edildiği görülmektedir. Dolayısıyla, ordunun iaşesi konusunda Osmanlı idarecileri en büyük kaygıyı hayvan beslenmesinde kullanılan arpa temini ve ekmek ile peksimetin hammaddesi olan buğday temini konularında yaşamışlardır. Bu sebeple, zahire teminiyle ilgili bu bölüm büyük oranda arpa, buğday ve buğdaydan üretilen un ve peksimet teminine ayrılmıştır.

Buğdaydan elde edilen ekmek ve peksimet Osmanlı askerinin başlıca tüketim maddesi durumundadır. Ekmek peksimetten daha fazla tercih edilir olmasına rağmen

⁴⁰⁵ BOA, MAD. d. 8515, 1/1

⁴⁰⁶ BOA, MD 166, 57-100

undan hamur yapıldıktan sonra pişirilmesi gerektiğinden her zaman temini mümkün değildi. Bu sebeple ekmek, yapımı mümkün olduğunda tercih edilir aksi halde önceden pişirilmiş olan peksimetle yetinilirdi. Kuru ve lezzetten yoksun olan peksimet, ekmeğin olmadığı durumlarda tercih edilirdi. Örneğin, ordu cepheye giderken yol üzerindeki menzillere zahire depolanmış olduğundan günlük olarak ekmek pişirilmesi mümkündü. Doğal olarak peksimete ihtiyaç duyulmamıştı.⁴⁰⁷ Ancak, ordugâhta ve kalelerde her zaman ekmek pişirmek mümkün olmuyordu. Doğal olarak, uzun süre bozulmadan saklanabilen peksimet temel tüketim maddesi haline geliyordu. Peksimetin çok uzun süreler tüketilebileceğinin anlaşılması için Mustafa Kesbi'nin eserinde “*Garîbe-i peksimâd*” başlığı altında anlattığı bir olayı burada aktarmak faydalı olabilir. 1739 senesindeki seferi sırasında İsakçı anbarında pişirilen ve askere sevk edilmek için depolanan peksimetten arta kalanlar İsakçı Kalesi anbarına taşınmış ve zaman geçtikçe üzerine toz ve toprak döküldüğünden ve kale dizdarı da vefat ederek yerine oğlu geçtiği için kimsenin bu peksimetten haberi olmamıştı. Kesbi 1768 Savaşı başlamadan hemen önce kalenin tamirine görevli olarak oraya gittiğinde kalenin genişletilmesi için etrafını kazdırttı. Kazı sırasında 3.000 kantardan fazla peksimet ortaya çıktı. Kesbi, peksimetin bozulmamış ve yenilebilir durumda olduğunu orduya bildirmiştir.⁴⁰⁸ Dolayısıyla, uzun süre dayanabilme özelliğinden dolayı çoğu durumda elde edilen un, peksimet pişirilmesinde kullanılmıştır.

Peksimet ve ekmek yapımı için toplanan buğdayın satın alımında kalitesine ve temiz olmasına çok dikkat edilirdi. Gönderilen numunelerden buğdayın ve unun düşük kalite veya kirli olduğu tespit edilirse mübayaacı bu konuda uyarılırdı. Örneğin, 1768 senesinde Zıştovi mübayaacısı Ali'nin İstanbul'a gönderdiği numunelerden unun kirli olduğu anlaşılmış ve unu eletmesi istenmiştir.⁴⁰⁹ Bazı durumlarda ise zahire yeterli kalitede olmadığından tamamen reddedilmiştir. Yine 1768 senesinde Rusçuk'tan istenen iki çeşit buğday (*hint* ve *erzen*) yeterli kalitede olmadığından, İsakçı anbar emini Ahmed'e bu

⁴⁰⁷ Caroline Finkel, **The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606**, Viyana 1988, s. 169-170

⁴⁰⁸ “... Elli bir târihinde sefer-i hümayûn vukû'unda İsakçı anbarları mevcûdundan tabh ve guzât-ı muvahhiddîne î'tâ olunan peksimâddan fazla kalanları İsakçı Kal'ası Anbarı'na tevdi' ü iddihâr ve zemân mürûruyla üzerine toz ve toprak nüzûliyle pinhân ve kimesnenin ve hattâ dizdâr-ı kadîmi fevt olup oğluna tevcih olunmakdan nâsî peksimâd olduğu ma'lûmu olmayup, bu hakîr-i pür-taksîr seksen iki senesi kal'a-i mezbûrun ta'mirine me'mûr buyurulduğum ecilden kal'a-i mezkûrun kebir kal'asını tevsî'çün hafır etdirdiğimde üçbin kantardan mütecâvîz peksimâd zuhûr ve hâs u beyâz ve me'kûl olduğu ve îrâd kayd için vukû üzre Ordu-yı hümayûna a'rz u i'lâm etdirildi ...”: Öğreten, **İbretnüma-yı Devlet**, s. 86-87.

⁴⁰⁹ “... irsâl eylediğin numûneye nazar olundukda pâk ve alâ olmayub virilecek tevâif-i a'skeriye ta'yînâtlarına şâyeste olmamağla (?) mahsûl-i cedîd sene-i sâbika mahsûlâtından dîn ise bi'lcümle a'yân ve ehâli ma'rifetleriyle sene-i sâbika mahsûlâtından mübaya'â ve dakîki dahî gırbal ile tathîr gâyet pâk ve a'lâ olmak şartıyla zehâir-i mezkûreyi bir sa'ât mukaddem tedârük ve mübaya'â ...”: BOA, C. AS. 283/11773

buğdayı almaması emredilmiştir.⁴¹⁰ Buğdayın neredeyse tamamı değirmenlerde hemen öğütülerek un haline getirilir ve sonrasında depolanır ya da sevk edilmiştir. Öğütülen buğday çoğu durumda derhal peksimet pişirilmek üzere fırınlara gönderilirdi. Örneğin, 1769 senesinde Edirne Ayanı Damat Mustafa 48.200 kile buğdayı toplamakla görevlendirilmiştir. Damat Mustafa'ya bu miktarda buğdayın ihtiyaç anında hemen öğütülmesinin vakit alacağı, bundan dolayı 1736-1737 seferinde yapıldığı gibi Edirne civarındaki değirmenlerde öğütülmesi (*tahn edilmesi*) ve ihtiyaç anında peksimet pişirmek için depolanması emredilmiştir.⁴¹¹ Damad Mustafa hem buğdayın öğütülmesi işinin uzun süreceği hem de kış mevsimi içinde bulunulmasından dolayı suların donması söz konusu olur ise değirmenler kullanılamayacağından sürenin uzayacağı için buğday ücretine çuval ve değirmen ücreti (*tahniye ücreti*) eklenerek halktan buğdayın un olarak toplanması için merkezden talepte bulunmuştur. Mustafa'nın bu talebine cevap olarak yazılan hükümde, buğdayın un olarak toplanmasının halka fazladan yük getireceğinden sadece kabul edenler için bu işlemin gerçekleştirilmesi emredilmiştir.⁴¹² Anlaşılabacağı gibi, Osmanlı Devleti en azından savaşın başlarında halka ek bir yük getirmemek amacıyla buğdayın değirmenlerde öğütülmesini istemekte ve buğdayı ham olarak talep etmektedir. Ne var ki, ileride ele alınacağı gibi, takip eden senelerde bu durum değişmiş ve Damat Mustafa'nın önerdiği şekilde buğday yerine doğrudan un alımı tercih edilmeye başlanmıştır. Öğütülerek un haline getirilen buğdayın peksimet olarak pişirilmesinde de zaman zaman sorunlar ortaya çıkmıştır. Taleplerin her zaman mevcut fırınlardan karşılanması mümkün olmadığından, mübayaacılar talebi zamanında karşılamakta zorlanmışlardır. Doğal olarak, kapasiteyi artırmak için yollar aramışlardır. Örneğin, Damat Mustafa Edirne esnafına ait fırınlardan başka 20 adet büyük fırına ihtiyaç olduğundan, Edirne'de sadece dönemlik olarak kullanılan sarayın fırınlarını kullanmak için izin istemiştir. Cevap olarak yazılan hükümde, ilk etapta sadece 10.000 kantar peksimet pişirilmesi emredilmiş ve bu miktarı pişirmek için Edirne'deki esnaf fırınları yeterli olacağından sadece ihtiyaç duyulması durumunda saray

⁴¹⁰ "... kazâ'-i mezbûr ehâlileri (?) kabzına memûr İbrahim -zide kadruhu-ya teslim murâd eylediklerinde kabûl itmeyüb pâk ve alâ zahîre taleb kazâ'-i mezbûre kurâlarından hâsıl olan zahîrenin pâk ve alâsı olmamağla numûne olmak için bir mikdârını bir kiseye vaz' ve memhûren der-â'liyeme irsâl ve numûneden pâk ve alâ zahîreleri olmadığını kazâ-i mezbûre nâibi i'lâmıyla inhâ ve ol-vechle ahz ve kabz itdirilmesini istîdâ' eylemişler. Hazîne-i a'mirem defterleri lede't-tettebbu' asitâne-i sa'âdetim ve bazı serhâdât lâzımleriçün icâb iden bahâları tarafından an-nakdîn ashâbına edâ' ve teslim olunmak şartıyla kazâ-i mezbûrdan yedi bin istanbulî kil hinta ile yedi bin istanbulî kil erzen mübaya'ası tertîb ve fermânım olduğu mukayyed olub ve işbu zahîre maddesi devlet-i â'liyemin umûr-ı mua'zzamasından olmağla bu defa' gönderilen numûnenin alâsı mümkün ise alâsı ahz ve eğer hadd-i imkânda değil ise levn zahîreden ahz ve kabz eylemekden mücânebet eylemen...": BOA, MAD. d. 8515, 80/3

⁴¹¹ BOA, MAD. d. 8515, 21/2

⁴¹² BOA, MAD. d. 8515, 56/1; BOA, MAD. d. 8515, 90/4

fırınlarının kullanılması emredilmiştir.⁴¹³ Bir başka örnekte, aynı sene içerisinde Ruscuk ayanı Seyyid Süleyman'ın mübayaacı olarak satın aldığı buğdayın öğütülerek peksimet pişirtmesi emredilmiştir. Seyyid Süleyman mahzarında, şehirdeki fırınların kapasitesi yeterli gelmediğinden 10 adet yeni fırın inşası için izin istemiştir. Cevaben yazılan hükümde beş adet fırının yeterli olacağı belirtilerek hazineye fazla masraf çıkarılmaması emredilmiştir.⁴¹⁴ Bu iki örnekten anlaşılacağı gibi maliye masrafların artmasından çekinerek mevcut imkânlarla pişirme işleminin yapılmasını istemiştir.

Arpa ise özellikle yük hayvanlarının enerji ihtiyacının karşılanmasında en önemli yem maddesiydi. Ancak orduların büyümesiyle önemi bir kat daha artmıştır. 1768-1774 savaşına gelindiğinde, bahar ve yaz aylarında doğal otlatma orduda istihdam edilen yük ve binek hayvanlarının sayısındaki artıştan dolayı artık hayvanların besin ihtiyaçlarının büyük bir kısmının karşılanabileceği bir seçenek değildi. Çünkü çok sayıda yük hayvanının otlatılarak doyurulması artık mümkün değildi.⁴¹⁵ Ancak mecbur kalındığında eski seferlerde olduğu gibi bahar ve erken yaz dönemlerinde ve hayvanların çok fazla çalıştırılmadıkları durumlarda arpa tayinatlarının kesilerek otlatıldığı olmuştur. Örneğin, 1770 senesinde arpa tedarikinin gecikmesinden dolayı hayvanlara verilen arpanın kesilmesi ve eskiden yapıldığı gibi otlatılmaları emredilmiştir.⁴¹⁶ Kuru ot ise çok fazla yer kapladığından hem nakliyesi güç ve masraflı hem de enerji ve protein bakımından arpa kadar zengin değildi. Bu yüzden ot alımı genelde menzillerle sınırlı tutuluyor ve düşük miktarda kalıyordu. Dolayısıyla, arpa orduda istihdam edilen hayvanların beslenesinde temel konumdaydı ve hayvan sayısına bağlı olarak genelde büyük miktarlarda temin edilerek depolanırdı. Çoğunlukla ihtiyaç olan bölgeye depolanmasına rağmen, zaman zaman ihtiyaç fazlası olanlar diğer depolara veya kalelere nakledilmiştir. Örneğin, Damat Mustafa'nın savaş boyunca her sene Edirne ve çevresinden iki parça halinde topladığı 300.000 kile arpa ilk önce Edirne'ye depolanmıştır. Daha sonra ise 200.000 kilesinin daha önceki seferlerde yapıldığı gibi Burgos iskelesinden Kırım ve Bender taraflarına

⁴¹³ BOA, MAD. d. 8515, 172/2

⁴¹⁴ "... ol-mikdâr peksimâd tabhına Ruscuk kazâsında mecmû' on altı aded firun olmağla beher firunda beher yevm ancak ikişer kantardan ziyâde peksimâd tabhının imkânı yokdur deyu bir an akdem temşiyet (?) suhûlet olmak için kasaba-i mezbûrede taraf-ı mîrîden müceddeden on aded firun binâsı muktezî olduğunu Ruscuk nâibi Mevlanâ Mustafa Nuri -zide ilmuhu- bir küt'a' i'lâmunda ve sen dahî memhûr kâime ve mektûbunda tahrîr ve inhâ eylemiş. El-hâleti hezihi asitâne-i sa'âdetimde mîrî kalyonlar peksimâdcubaşısı ma'rifetiyle tabhına mübâşeret olunan peksimâdın beher firunda yevmiye on beşer kantar peksimâd tabh olunmağla kasaba-i mezbûrede mevcûd firunlarda nan tabhı takrîbi ile sekizer onar kantar beher yevm tabh itdirilmesi kâbil olub ancak bir an akdem tekmi'l-i umûra vesîle ve medâr olmak için münâsib mahallerde cânib-i mîrîden masraf-ı kalil ile fakat beş aded firun binâsına mübâderet ...": BOA, C. AS. 1215/54490

⁴¹⁵ Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 121

⁴¹⁶ BOA, TSMA. e. 384-34

gönderilmek üzere Akkirman iskelesine sevki istenmiştir.⁴¹⁷ Depolamanın yapılacağı şehir, kasaba, menzil veya iskele belgelerde açıkça belirtilmesine rağmen, hangi depolara depolanacağı veya depoların her istendiğinde mevcut olup-olmadıkları her zaman net değildir. Bazı durumlarda ise zahirenin nerede depolanacağı açıkça belirtilmiştir. Örneğin, Sofya eski mütesellimi ve ayandan İbrahim Ağa'ya, satın almakla görevlendirildiği arpayı depolayacağı Lom iskelesindeki depo ve mahzenleri önceden hazır ettirmesi için adamlarını göndermesi emredilmiştir.⁴¹⁸ Ancak, sonrasında yazılan bir hükümden İbrahim Ağa'nın arpayı saklayacak yer konusunda sorun yaşadığı ve yeni ambarlar inşa etmek için izin istediği anlaşılmaktadır. İbrahim Ağa'nın bu talebine cevaben yazılan hükümde, eskiden beri adı geçen yerde zahire depolandığı belirtilerek şimdi de aynısının yapılması istenmiştir.⁴¹⁹ Bazı durumlarda ise sadece zahirenin hazır bulundurulacağı yer yazılmış, nerede depolanacağı belirtilmeyerek mübayaacının uygun bir yerde depolaması ve durumu bildirmesi istenmiştir. Örneğin, Ağustos 1768'de savaş için hazırlık yapıldığı sırada Edirne ayanı Damat Mustafa'dan Edirne ve çevre kazalardan alması emredilen zahireyi Edirne'de uygun yerlerde depolaması emredilmiştir.⁴²⁰ Bazı durumlarda ise bölgedeki bir ayanın depolarının kullanılması emredilmiştir. Örneğin, ordunun Edirne'den İsakçı'ya kadar yolu üzerindeki 21 menzilden biri olan Müftü Yaylası köyü harab durumda olduğundan buraya bir saat mesafedeki Beğ Davud isimli yerde Dağıstanlı Ali isimli kişiye ait depoların kullanılması emredilmiştir.⁴²¹ Bu gibi durumlarda depo sahibi ayanlara kira bedeli ödenip/ödenmediğine dair bilgi yoktur.

⁴¹⁷ BOA, MAD. d. 8515, 304/2, 3, 4, 5; BOA, MAD. d. 8515, 307/2

⁴¹⁸ "... Lom iskelesine nakli fermânım olan şa'îri iskele-i mezbûrde hıfz için şimdiden müemmen ve mahfûz kadr-i kifâye anbar ve mahzen tedârük ve amâde itdirilmesi muktezi olmağla imdi işbu emr-i şer'îf-i ali-şânımla tarafından bir mu'temed ademle mahsûsen palanka-i mezkûra gönderüb ol-mikdâr şa'îrin vaz'ına mütehammil mahfûz anbar ve ... ve mahzen ve sâir sefer vaktlerinde zahire vaz'ı mutâd olan mahfûz mahalleri intihâb ve amâde itdirmeğe ...": BOA, MAD. d. 8515, 160/1

⁴¹⁹ "... ol-tarafda mirî anbarı olmayub ancak zahire-i mîrîye telef olmamak için ki aded anbar ve yirmi aded reâ'yâ menzilleri tedârük ve tehyie ve ağavât kendü menzillerine vaz' eylemeğe râzı olmuşlariken gönderdiğin ademin müceddeden anbar ve mahzen bina olunmasını teklîf ve Vidin havâlisinden tedârük-i zahireye mübâderet birle ol-tarafda killete bâdi olduğu ve vidin kala'si tarafından a'rz ve mahzar birle inhâ olunmuş şa'îr mübâyâ'ası maddesiçün mukaddema sâdir olan evâmîr-i â'liyemde tahrîr ve tenbîh olduğu üzere esfâr-ı sâbıkada palanka-i mezbûre havâlisinden mîrî şa'îr için mîrîden cedîd anbar binâ ve isti'câr olduğuna dâir başmuhâsebe ve mevkûfât defterlerinde bir kayd bulunmamağla palanka-i mezbûrenin yerlî ağavât ve zâbitân ve neferâtı bi'd-defa'ât şa'îr-i mezkûr muhâfazasına teahhüd ve ihtimâm eylemeleri şartıyla ol-mikdâr şa'îrin vaz'a münâsib mütehammil ve mahfûz eyledikleri anbar ve kule ve mahzen ve sâir sefer vaktlerinde zahire vaz'ı mutâd olan mahfûz mahallere ma'rîfet ve ittifâklarıyla vaz' ve muhâfaza itdirmeğe ihtimâm ve dikkat ve bilâ-lüzûm cedîd anbar binâsı teklîfi ile (?) mücânebet ..." BOA, MAD. d. 8515, 317/1

⁴²⁰ "...müemmen ve mahfûz mahallere vaz' ve hıfz ve temhîr ve hitâmını der-â'liyeme tahrîr eylesün...": BOA, MAD. d. 8515, 4-5/1-2

⁴²¹ "... Hırsova ve Maçın kazâ'larından mübâyâ'ası tertîb ve fermânım olan ecnâs zehâirin vaz' ve hıfzıçün karye-i mezbûr mîrûr-ı eyyâm ile perîşân olmakdan nâşi mahall-i mezkûra bir sâa't karîb Beğ Davud nâm mevzi'de sâbıkâ zahire mübâşiri Dağıstanlı Ali -zide mecduhu-nun çiftliği derûnunda binâ eylediği

Osmanlı Ordusunun tüketeceği besin maddeleri ordunun harekâtı bakımından temel olarak üç kısma ayrılmaktadır: 1. İstanbul ile ordugâh arasındaki mesafede tüketilen, 2. Ordunun cephede olduğu günlerde tüketilen, 3. Kalelerde tüketilen. Bunlardan ilki ordunun cepheye ulaşana kadar gideceği yol üzerindeki konaklayacağı menzillerde depolanmıştır. Bu menziller üç kısma ayrılmıştır. İlk kısım ordunun İstanbul'dan Edirne'ye giderken yolu üzerindeki dokuz adet menzildir. İkinci kısım ise Edirne'den İsakçı'ya kadar yol üzerindeki 21 menzilden oluşur. Bu toplam 30 menzilin her birinde ordunun konaklamasına yeteceği düşünülen belli miktarda arpa (şair), un (dakik), birinci kalite un (dakik-i hass), saman, odun (hatab), ve kömürün temin edilmesi emredilmiştir.⁴²² Bu menzillerin büyük kısmına depolanması istenen miktarlar aynıdır. Çünkü ordunun her bir menzilde bir gün konaklayacağı hesap edilmiştir. Ancak, Edirne'den sonra (?), Hacıoğlu ve Prevadi menzillerinde ikişer gün konaklanması planlandığından, diğerlerinin iki katı yığınak yapılması emredilmiştir.⁴²³

İsakçı'dan sonra ise ordunun Hotin Kalesine yürümeyi planladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Eflak ve Boğdan voyvodalarına gönderilen hükümlerden ordunun yolu üzerinde bulunan 15 menzil ile Yaş kasabası ve Tomarova ve Cocora anbarlarında bol zahire bulundurulması istenmiş ve her ikisinden belirli miktarlarda zahire talep edilmiştir.⁴²⁴ Ancak, İstanbul'dan İsakçı'ya kadar olan menzillerin aksine, İsakçı'dan Hotin'e kadar olan menzillerin her birinde ne kadar zahire depolanacağı belirtilmemiş ve sadece toplam miktar verilmekle yetinilmiştir. Çünkü Hotin planından vazgeçilerek Özi veya başka bir kaleye yürünme ihtimali söz konusudur. Bundan dolayı, Hotin güzergahına alternatif dokuz farklı menzile daha yığınak yapılmıştır.⁴²⁵ Böylece, cepheye sevk edilen ordunun bu güzergâh üzerinde sadece yolda geçen sürede iâşesinin bu menziller ve ambarlardan sağlanması planlanmıştır. Ordunun Tuna'yı geçmeden önce son durağı olan İsakçı'da ise 45 günlük yığınak yapılmıştır.⁴²⁶ Takip eden senelerde menzillerde depolanması istenen zahire miktarı aynı kalmıştır.⁴²⁷ Ordunun geçeceği yol üzerindeki hangi menzillere zahire depolanacağı baştan planlanmasına rağmen, bazı menzillerde ordu konaklamadan yoluna devam edebiliyordu. Bu durumlarda söz konusu menzildeki zahire kış aylarında bozulma

anbarlarına vaz'ı (?) olduğu bundan akdem der-â'liyeme ba'de'l-i lâm ol-bâbda nizâm-ı mezkûr üzere a'mel ve hareket olunmak için ...": BOA, MAD. d. 8515, 286/2

⁴²² BOA, MAD. d. 8515, 7/2; BOA, MAD. d. 8515, 10-11/1

⁴²³ BOA, MAD. d. 8515, 7/2; BOA, MAD. d. 8515, 10-11/1

⁴²⁴ BOA, MAD. d. 8515, 30/3

⁴²⁵ Bu menziller: İsakçı, Hırsova, Maçın, Babadağı, Tolçu, İbrail, Ruscuk, Yergöğü ve Silistre'dir: BOA, MAD. d. 8515, 30/5

⁴²⁶ BOA, C. AS. 308/12735; BOA, C. AS. 1103/48757

⁴²⁷ BOA, MAD. d. 8518, 70/3

ihtimalinden dolayı halka geri dağıtılmıştır. Bu işle genelde ayanlar ilgilenmişlerdir. Örneğin, 1769 senesi seferi için (?) menziline depolanan zahire fazla gelince Çorlu ayanından el-Hac Hüseyin vasıtasıyla çevredeki yerleşimlere depolanmak üzere dağıtılmıştır.⁴²⁸ Daha sonra yazılan diğer bir hükümde depolama işiyle görevlendirilenlerin yine ayanlar oldukları anlaşılmaktadır.⁴²⁹

Menzillerde toplanan zahirenin miktarı fazla olmakla beraber, asıl kısmı ordunun cephede geçireceği zaman ve kalelerdeki askerin iâşesi oluşturmuştur. Sanayi devrimi öncesi yüzyıllarda nakliye hem maliyetli hem de emek isteyen bir çaba olduğundan, ordu için gerekli olan materyal cepheye veya ordunun bulunduğu yere en yakın kaynaktan en uygun fiyat ve nakliye maliyetiyle temin edilmeye çalışılmıştır. Genelde nakliye için karayolu yerine mümkün olduğunda nehirler ve/veya denizlerden, yani su yoluyla taşıma tercih edilmiştir. Ayrıca, büyük miktarlardaki zahirenin sevki de zaman alıyordu. Bu yüzden Ağustos 1768 tarihinden başlayarak resmen savaş ilan edilmesinden hemen önce, hem kalelerde görevli askerlerin iâşesini sağlamak hem de ordunun cepheye ulaşmasından sonra beslenme konusunda sorun yaşamaması için eyaletlere fermanlar yazılmıştır. Bu yazılan fermanlarda Osmanlı Devleti'nin önceki yüzyıllarda olduğu gibi ihtiyaçtan fazla zahire toplayarak sorun yaşanmaması için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır.⁴³⁰ Bahsedildiği gibi bu hazırlıklara savaş ilanından önce başlanmıştır. Bu hazırlıklar kapsamında ilk hüküm Ağustos 1768'de Ruscuk ayanı Seyyid Süleyman'a gönderilmiştir. Ancak, daha savaş ilan edilmediğinden ve halkı gereksiz yere savaş psikolojisine sokmamak için bu talebin tedbir amacıyla gönderildiği (*li'ecli'l-ihityât*) belirtilmiştir.⁴³¹ Bununla beraber, söz konusu hükümlerin sefer ahkam defterlerine kaydedilmeleri dikkate alınarak daha o tarihte savaşa karar verildiği anlaşılmaktadır.

İklim koşullarına bağlı şekilde yapılan tarımın gereği olarak sefer sezonunun iâşesinin sağlanması bir önceki sene yapılan hazırlıklara bağlıdır. Çünkü sefer sezonu kuzey yarımkürede bölgeye bağlı olarak haziran, temmuz ve ağustos aylarına denk gelen hasat mevsiminden önce başlıyordu. Bu sebeple, Osmanlı hükümeti yukarıda belirtildiği gibi savaş ihtimali ortaya çıkar çıkmaz harekete geçmiştir. Takip eden senelerde de her sene için satın alınacak zahire için hükümlerin hasat mevsiminden çok önce ve genellikle

⁴²⁸ BOA, MAD. d. 8517, 127/2

⁴²⁹ BOA, MAD. d. 8517, 133/4

⁴³⁰ Zahire depolarının dolu tutulması için alınan tedbirlere dair pek çok örnek bulunmaktadır. Örnek olarak: "...tersâne-i âmirem anbarları mevcûdundan virilmesi fermânım olan yirmi bin keyl hinta sebebi ile li-ecli'l-ihityât mevcûd anbar (?) noksân gelmeyüb hin-i iktizâ'da hâzır ve amâde bulunmak için...": BOA, MAD. d. 8515, 188/2

⁴³¹ BOA, C. AS. 1215/54490

bir önceki seneden gönderildiği görülmektedir. Merkezi hükümetin bol hububat üreten bölgelerden zahirenin depolanacağı birkaç yer seçtiği görülmektedir. Bunların çoğu hatta Edirne hariç tamamı, sahil bölgeleri veya depolarıdır. Tuna kıyısında Lom, Rusçuk, Zıştovi, Niğbolu ve Silistre iskeleleri, iç bölgelerde ise Edirne en önemli zahire toplama merkezidir. Edirne sahilde bulunmadığından depolanan zahire daha sonra ihtiyaç ortaya çıktığında önce Burgos ve Aydos iskelelerine sonra da bu iskelelerden ihtiyacın ortaya çıktığı kale ve bölgelere sevk edilmiştir. Bunların dışında Selanik, İştib ve Yenişehir önemli toplama merkezleri durumunda olmuşlardır. İştib'den iki seferde istenen toplam 100.000 kile buğdayın Selanik iskelesine ve Yenişehir'den istenen yine aynı miktardaki buğdayın Galos iskelesine sevk edilmesi emredilmiştir.⁴³² Ek-14, 15, 16 ve 17'den anlaşılacağı gibi, yukarıda bahsedilen toplama merkezleri, arkasında büyük bir hinterlanda sahip ve hatırı sayılır zahire üretimi olan geniş düzlükler önündeki iskele konumundadırlar. Dolayısıyla bu iskelelerden hızlı ve ucuz şekilde zahire sevki mümkündür. Önceki yüzyıllarda savaşların yürütülmesinde askerin ve yük-binek hayvanlarının tüketeceği besin maddelerinin temini ve düzenli olarak dağıtımında gösterilen özen, Osmanlı sefer organizasyonu üzerine yapılan araştırmalarda sıklıkla vurgulanmıştır. Ancak söz konusu savaşta aynı performansın ortaya konulamadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti 1769 senesi ordu tüketimi için 1.855.000 kile arpa, 710.000 kile un ve 655.000 kile buğday talep etmiştir.⁴³³ Bu miktarlar yeterli gelmediğinden bazı kalelerde ve orduda karışıklıklar çıkmıştır. Durumdan sorumlu tutulan Boğdan voyvodası ve nüzül emini idam edilmişlerdir.⁴³⁴ Bundan dolayı, takip eden sene Osmanlı Devleti'nin daha yüksek taleplerde bulunduğu görülmektedir. 1770 senesinin daha mayıs ayında hasat mevsimi gelmeden zahire talep edilmeye başlanmıştır.⁴³⁵ Taleple ilgili hükmün gönderildiği gün aynı zamanda talep edilen zahirenin ne kadarının toplandığına dair bilgi verilmesine dair başka bir hüküm de gönderilerek bu konuya önem verildiği gösterilmek istenmiştir.⁴³⁶ Bu durum başta Tuna çevresi olmak üzere zahire temin eden kazaların üzerindeki yükü artırmıştır. Örneğin, Eflak'tan ilk sene sadece 50.000 kile arpa talep edilirken ertesi sene 525.000 kile istenmiştir.⁴³⁷ Ancak, Rus ileri harekâtından dolayı ne Eflak ne de Boğdan'dan zahire temin edilememiştir. Çünkü Hotin'in işgalinden sonra bu iki voyvodalıktan Osmanlı Devleti'nin yararlanma imkânı kalmamıştır. Bu seneye ilgili

⁴³² BOA, MAD. d. 8515, 148/1; BOA, MAD. d. 8515, 174/1; BOA, MAD. d. 8515, 188/2

⁴³³ Ek-14.

⁴³⁴ Vasıf, **Mehasin**, s. 10a-10b

⁴³⁵ BOA, MAD. d. 8517, 147/3

⁴³⁶ BOA, MAD. d. 8517, 148/1

⁴³⁷ BOA, MAD. d. 8518, 74/1

taleplerde büyük bir değişiklik, artık buğday yerine tamamen peksimet ve un talep edilmesidir. Çünkü buğdayın değirmenlere taşınması, elendikten sonra un haline getirilmesi ve değirmenlerden tekrar teslimat noktasına taşınması hem vakit hem de işgücü kaybına sebep oluyordu. Hatırlanacağı gibi, Damat Mustafa ilk sene bunu önermiş ancak buğday öğütmenin halka fazladan yük getireceğinden, talebi savaşın ilk senesinde reddedilmişti.⁴³⁸ 1770 senesi için Osmanlı Devleti 2.957.320 kile arpa, 855.700 kile un ve 300.000 kile buğdaydan üretilmek üzere 120.000 kantar peksimet talep etmiştir.⁴³⁹ Böylece, arpaya olan talepte önceki seneye kıyasla %50'den fazla artış olmuştur. Buğday ve mamullerinde ise yine büyük bir artış olmakla beraber bu artış arpaya göre düşük kalmıştır. Artan zahire teminine rağmen hala bazı kalelerde zahire darlığı yaşanmıştır. Bu sadece zahire temininde değil aynı zamanda sevkiyattaki problemlerden dolayı olmuştur. Tuna trafiğinde yaşanan sorunlara tanıklık eden Karadeniz ayanından Canikli Ali Bey, Haziran 1770'te serdara sunduğu bir takririnde zahire sorununa bir çözüm önermiştir. Ali Bey'in belirttiğine göre, bazı zahire gemileri çok büyük olduğundan Tuna'daki trafiği yavaşlatmışlardır. Özellikle Sünne boğazında zaman zaman trafiğin tamamen durmasına bile sebep olmuşlardır. Ali Bey bundan dolayı yükü 10.000 kileden fazla olan gemilerin Tuna'ya girmeyerek yüklerini Kefeye boşaltmalarının daha iyi olacağı yönünde görüş belirtmiştir.⁴⁴⁰ Bunun en önemli sebebi Rusların Tuna üzerinde kurdukları baskıdır. 20 Kasım 1770'te İsmail'in düşmesinin en önemli sonucu Rusların Tuna trafiği üzerinde denetim kuramasalar bile bu trafiği engellemeleri olmuştur. Çünkü Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacı temel olarak Eflak ve Boğdan prenslikleri ile Rumili'ndeki kazalardan Vidin, Lom, Niğbolu, Zıştovi, Ruscuk ve Silistre iskelelerinden toplanması ve bunun Tuna yoluyla dağıtımı sayesinde sağlanıyordu. Ancak, İsmail'in kaybindan sonra Ruslar bu trafiği engellemek için fırsat bulmuşlardır.⁴⁴¹ Bundan dolayı, Ali Bey'in önerdiği gibi, Tuna'da zahire ve mühimmat taşıyan gemilerin en fazla 5.000 kile yük alabilecek küçük ve hızlı gemiler olmalarına dikkat edilmiştir.⁴⁴² 3 Ekim 1770'te ordudan Rikab Defterdarına gönderilen bir hükümde; orduda günde 5.000 kile arpa tüketildiği ve bu hespla ruz-ı Kasım'a kadar 200.000 kileden fazla arpaya ihtiyaç olduğu, ruz-ı Kasım'dan sonra ise yine büyük miktarda zahireye ihtiyaç duyulacağının kesin olduğu, Tuna iskelelerinde az miktarda zahire kaldığı ve Kili ve İsmail'in işgalinden dolayı gemicilerin Tuna'dan

⁴³⁸ Bkz. s. 30

⁴³⁹ Bkz. Ek-15

⁴⁴⁰ BOA, MAD. d. 8517, 178/3

⁴⁴¹ Şemdanazade, **Mürittevarih**, II/B, s. 56

⁴⁴² BOA, MAD. d. 8517, 208/1

geçmek istemedikleri, bunun için kendisinin daha önce İstanbul'dan kiralanacak gemiler ile Burgos'tan Köstence'ye zahire naklini emretmesine rağmen verilen cevapta karayoluyla zahire sevk edilmesinin daha ucuz olduğuna dair bilgi verildiği, bunun ise işin zamanında halledilmesine engel olacağı için mümkün olmadığını söylemiş ve eski emir tekrarlanmıştır.⁴⁴³ Bu şekilde Tuna'nın deniz tarafından ulaşımı Ruslar tarafından tehdit edilerek ordu zahire kıtlığı yaşamaya başlarken aynı sorun ordunun kışlamak için İsakçı'dan Babadağı'na çekildiğinde de ortaya çıkmıştır. Aslında, Bosna'dan toplanan zahire sorunsuz şekilde Ruscuk'a transfer edilebiliyordu. Bununla beraber, yüksek miktardaki zahirenin arabalarla Babadağı'na sevki kısmen yağışlı bir mevsim olan Ekim ayında büyük zorlukları beraberinde getiriyordu. Bundan dolayı, en azından bir kısım zahirenin daha yakın yerlerden temin edilmesi için yollar aranmaya başlanmıştır. Ancak, reyanın da elinde fazla zahire bulunmadığından, sonunda ayanların tavsiyesiyle, etraftaki kazaların aşar vergilerinin mukayese zahiresi⁴⁴⁴ fiyatıyla satın alınmasına karar verilmiştir.⁴⁴⁵ Ordunun zahire ihtiyacı bu şekilde karşılanırken, Tuna kıyısında halen Rusların eline geçmemiş olan İsakçı kalesinin zahire ihtiyacının karşılanması için ise Maçın iskelesi kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁴⁶ Sonunda istenilen miktarda zahirenin temin edilememesi *rayiç* fiyatla zahire alımına sebep olmuştur. 27 Kasım 1770'te Hacıoğlu Pazarı ayanı Besimoğlu'na gönderilen hükümde acele 25.000 kile unun piyasa fiyatıyla (*rayici üzere*) satın alınması emredilmiştir.⁴⁴⁷ Bundan sonra kış boyunca piyasa fiyatlarıyla alımlar devam etmiştir.⁴⁴⁸ Ancak, tüm bu çabalar zahire ihtiyacının karşılanması için yeterli olmamıştır. Bundan dolayı, Köstence iskelelerinde İstanbul için zahire toplayan kapan tüccarlarının ellerindeki zahirenin mukayese fiyatıyla satın alınması emredilmiştir.⁴⁴⁹ Orduda yaşanan bu zahire kıtlığı, 1771 senesi için talep edilen zahire miktarının yükselmesine sebep olmuştur. Bahsi geçen sene için 3.011.649 kile arpa ile ekmek ve peksimet üretiminde kullanılmak üzere 1.152.653 kile un tedarik edilmiştir.⁴⁵⁰

Bu arada Ruslar 1770'teki işgallerin ardından küçük de olsa bir donanmaya sahip olmadan Tuna'nın güneyine geçmek için isteksizdiler. Ancak 1771 senesi Kasım'ında bir

⁴⁴³ BOA, MAD. d. 8517, 238/1

⁴⁴⁴ Mukayese nizamı ve mukayese zahiresi hakkında bilgi için bkz. Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, VIII/1-4, s. 405; Fadimana Fidan, **18. Yüzyılda İstanbul'un ve Ordunun İaşesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768)**, YDT, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2014 s. 57

⁴⁴⁵ BOA, MAD. d. 8517, 232-1

⁴⁴⁶ BOA, MAD. d. 8517, 232-233/2, 3

⁴⁴⁷ "... *rayici her kaç akçeye ise ...*": BOA, MAD. d. 8517, 259/4

⁴⁴⁸ BOA, MAD. d. 8517, 265/3, BOA, MAD. d. 8517, 266/2, BOA, MAD. d. 8517, 274/3

⁴⁴⁹ BOA, MD 168, 307/1276; BOA, MAD. d. 8517, /143-6, 144-1, 2, 3, 4

⁴⁵⁰ Ek-16.

kısmı kendi inşa ettikleri bir kısmı ise Osmanlı'dan aldıkları 67 parçalık bir donanmayı Tuna'ya indirmeyi başardılar.⁴⁵¹ Önceki sene Kartal hezimetinden sonra Tuna'nın kuzeyindeki kalelerinin düşmesiyle Osmanlı gemileri zahire naklinde büyük sorun yaşamaya başlamıştı. Bundan sonra ise zahire nakli çok zorlaştı. Savaşın başlangıcında zahire ihtiyacı genel olarak cepheye yakın bölgelerden ve su yolu ulaşımına uygun uzak yerlerden karşılanması planlanmıştı. Çünkü savaş başladığı zaman çarpışmaların Hotin ve Bender kaleleri civarında geçmesi düşünülüyordu. Bundan dolayı Tuna kıyısındaki iskelelerin artalanındaki kazaların zahire temininde en büyük rolü oynamaları bekleniyordu. Ancak, bu bölge aynı zamanda İstanbul'un zahire ihtiyacını karşılamada büyük öneme sahipti. Yukarıda anlatıldığı gibi bu iskelelerde toplanan zahire sayesinde İstanbul'daki fırıncıların kesintisiz ekmek üretimi yapabilmeleri sağlanıyordu. Bu sebeple bölgeden mukayese zahiresi toplanmamasına, İstanbul için gerekli zahirenin Anadolu'dan toplanmasına ve Ege ile Akdeniz kıyılarındaki iskelelerden İstanbul'a sevk edilmesine karar verilmiştir.⁴⁵² Ancak ihtiyaç duyulduğunda bu zahire ordunun ihtiyaçlarına yönlendirilebiliyordu. Örneğin, 1770 senesinde Karadeniz'in Rumili kıyılarındaki iskelelere toplanacak mukayese zahiresinin teminiyle dergah-ı alî kapıcıbaşlarından el-Hac İspir görevlendirilmişti. Eylül ayında Kili'den Sünne Boğazına gönderilen Konakçı Abdi Paşa'nın maiyetindeki askerlerin yiyeceklerinin bitmesi üzerine 20-30 kantar peksimet ve 200-300 kile şairin mukayese zahiresinden gönderilmesi İspir Ağa'ya emredilmiştir.⁴⁵³ Böylece ordunun ihtiyacı olan zahire yakın bölgelerden İstanbul'un ihtiyacı olan mukayese zahiresi ise başka bölgelerden temin edilmeye devam edilmiştir. Bundan dolayı, Anadolu'nun Ege ve Akdeniz sahillerindeki bazı iskeleler toplama merkezleri şeklinde kullanılarak buralardan İstanbul'a zahire taşınmıştır.⁴⁵⁴ Ne var ki, Rus Donanması Karadeniz yönünden İstanbul'a denizyoluyla ulaşımı kapattığında İstanbul'da buğday darlığı ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, rica üzerine 60 Fransız ve 9 İngiliz gemisi Makedonya'dan İstanbul'a buğday nakletmişlerdir.⁴⁵⁵ Aslında, Osmanlı Devleti iç bölgelerden zahire temin edebilirdi. Ancak, bu çok pahalıya mal oluyordu. Hatta karayoluyla nakledilen zahirenin maliyeti zahirenin ücretini geçiyordu. Örneğin Lütü Güçer, 1578 senesinde yapılacak Kafkas seferi için Diyarbakır'dan 13 günlük yolla Van'a

⁴⁵¹ Davies, **The Russo-Turkish War**, s. 167

⁴⁵² BOA, C. BLD. 139-6928

⁴⁵³ BOA, MAD. d. 8517, 215/5

⁴⁵⁴ BOA, MAD. d. 8515, 153/2; BOA, MAD. d. 8515, 257/3

⁴⁵⁵ Mustafa Öztürk, "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar", Prof. Dr. Şefettin Turan Armağanı, Editörler: Yavuz Ercan, Mustafa Öztürk ve Rifat Özdemir, Elazığ 1996, s. 232; Daniel Panzac, "International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire during the Eighteenth Century", **International Journal of Middle East Studies**, 1992, 24, s. 206

nakledilecek 100.000 İstanbul kilesi zahire 1.200.000 akçeye satın alınırken, zahirenin nakliye masrafının 1.500.000 akçeye ulaştığını Evliye Çelebi'ye dayanarak belirtmektedir.⁴⁵⁶ Ancak, savaşın üçüncü senesinden itibaren bu durum değişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti maliyet hesabını bir kenara bırakarak çeşitli bölgelerden zahire temin etmeye çalışmıştır. Tüm bu çabalara rağmen hem orduda hem de İstanbul'da giderilemeyen bir zahire darlığı ortaya çıkmıştır. Bu durum askerlerin toplu şekilde firarına sebep olurken Osmanlı Devleti'ni mütareke imzalamaya zorlamıştır.⁴⁵⁷ Nitekim Ahmed Cavid, 1772 senesinde mütareke anlaşması imzalandığında Osmanlı Devleti'nin sonuçta barış yapılmayacağını bilmesine rağmen mütarekeyi kabul etme sebebinin zahire kıtlığından dolayı savaş gücünün yitirilmiş olmasına bağlar.⁴⁵⁸ Mütareke Osmanlı Devleti'ne hem dinlenmek hem de tedarik ağlarının onarılması için fırsat vermiştir. Söz konusu sene için 2.306.000 kile arpa, 545.750 kile un ve 125.000 kantar peksimet temin edilerek savaşın ilk senesi hariç en düşük seviyede tedarikat yapılmıştır.⁴⁵⁹ Bu arada Avusturya'dan da arpa satın alınmasına karar verilmiştir. Aslında Avusturya sınırındaki askerlerin tüketimi için ilk olarak 1770 senesinde küçük miktarlarda zahire alınmıştı.⁴⁶⁰ Ancak, 1772 senesine gelindiğinde özellikle arpa darlığı büyük boyuttaydı. Bundan dolayı, Reşid İbrahim Efendi görevlendirilerek Avusturya'dan 175.000 kile arpa satın alınmıştır.⁴⁶¹ Savaşın son iki senesinde eyaletlerden ne miktarda zahire talep edildiğine dair bilgiler kısıtlıdır. Bundan dolayı, bu senelere dair verilere yer verilememiştir.

2.2.1. Temin Süreci ve Ayanlar

Zahirenin köylüden satın alınarak menzillere veya ambarlara depolanması mübayaacılar tarafından yerine getirilmiştir. Mübayaacı tayin edilen kişinin görevi her sancaktan belirtilen miktarda toplanması emredilen zahirenin toplanma merkezine ulaşmasına kadar tüm süreci denetlemek ve sürecin sonunda ücreti üreticiye sunmaktır. Bundan sonra ise zahirenin zarar görmesini engellemek ve merkezi hükümetin talebi doğrultusunda ihtiyaç olan bölgeye sevk edileceği zaman emredilen miktarda zahireyi

⁴⁵⁶ Güçer, **Hububat**, s. 29

⁴⁵⁷ Enveri, **Tarih**, s. 259a-263, 271a-271b

⁴⁵⁸ "... A 'dâ '-yı dînin a 'kd-i mütârekeden sonra meclis-i mükâleme-i musâlahaya oturulduğu surette a 'dem-i in 'ikâd-ı sulhu mûcib cânib-i Devlet-i Â 'liye 'ye ba 'zı nâ-revâ teklîf edeceği her ne kadar ma 'lûm oldu ise de (?) umûr-ı zahire ki usûl-i seferin a 'zîmidir, kemâ yen-bağî muhtell olub ve 'l-hâsıl levâzım-ı ceng ü kütâl kemâ-yenbağî tedârük ve ikmâl olunmuş olmayub (?) devlet-i â 'liyede dahi mütârekeye râzî olub ...": Ahmed Cavid, **Tarih-i Cavid**, s. 177b

⁴⁵⁹ Ek-17.

⁴⁶⁰ BOA, **C. ML.** 461/18743

⁴⁶¹ BOA, **C. ML.** 198/8208

teslim etmekte. Mübayaâ emrinin sonunda zahirenin bazen hangi tarihe kadar nereden toplanması gerektiği belirtilmiştir. Duruma göre belirli bir tarih verilir veya toplama işinin bir an önce yerine getirilmesi (*bir ân akdem ve bir sa'ât mukaddem veya üç beş günün zarfında*) istenirdi.⁴⁶² Hükümlerin baş tarafında yazılan cetvellerde hangi kazanın ne kadar zahire çıkarmakla mükellef olduğu belirtilmiştir. Ancak, hükümler defterlere yazılırken bu cetveller her zaman kaydedilmemiştir.⁴⁶³ Hükümün gönderilmesinin üzerinden bir süre geçtikten sonra mübayaacının işleme başladığına dair bilgi ulaştırılmazsa yeniden bu kez mübayaacıyı uyarmak ve işi hızlandırmak amacıyla (*te'kiden ve isti'câlen*) başka bir hüküm yazılırdı.⁴⁶⁴ Daha sonra ise talep edilen zahirenin ne kadarının toplandığına dair bilgi istenirdi.⁴⁶⁵ Talep edilen zahirenin gecikmesi durumunda işin ne durumda olduğuna dair bilgi istenir ve mübayaacı sert şekilde uyarılırdı.⁴⁶⁶ Hükümde ödemenin ne şekilde yapılacağı açıklanırdı. Zahire, eğer mübayaâ (çok büyük oranda bu yöntemle zahire toplanmıştır) yöntemiyle temin edilecekse genelde kısa süre sonra gerekli meblağ İstanbul'dan bir saray görevlisi ile gönderilir ve bu kişinin ismi hükümde belirtilirdi.⁴⁶⁷ Zahirenin yetmeyeceğine dair endişeler ortaya çıktığında Osmanlı Devleti rayiç üzere zahire almayı tercih etmiştir. Örneğin, 1770 senesinde Vidin Sancağı'ndan rayiç fiyatla 75.000 kile un 350.000 kile arpa satın alınması emredilmiştir. Mübaşir olarak dergah-ı mualla gediklilerinden Sofya ayanı el-Hac İbrahim atanırken Priştine ve (?) kazalarının ayanları olan Mehmed, Hüsrev Bey ve Nureddin Bey mübayaacı olarak görevlendirilmişlerdir.⁴⁶⁸ Aynı sene içerisinde acil ihtiyaçtan dolayı başka yerlerden de rayiç fiyatla alımlar yapılmıştı.⁴⁶⁹ 1772 senesinde ise Ocak ayında Şumnu ordugâhında zahire sıkıntısı baş gösterdiğinde rayiç fiyatla çevreden zahire temin edilmeye başlanmıştır.⁴⁷⁰ Aynı günlerde yine çevredeki kazalara yazılan hükümlerle zahire talep edilirken ilk defa ölçü birimi olan İstanbul kilesi yerine yerel ölçü birimleri kullanılmıştır.⁴⁷¹ Rayiç fiyat üzerinden yapılan bu sıra dışı alımların hepsi acil olduğundan, bu alımların tamamında ayanlar görevlendirilmişlerdir. Fiyatlara nakliye ücreti dahil (*ma'*

⁴⁶² BOA, MAD. d. 8515, 4-5/1-2

⁴⁶³ BOA, MAD. d. 8515, 10/1

⁴⁶⁴ BOA, MAD. d. 8515, 4-5/1-2; BOA, MAD. d. 8515, 26/1

⁴⁶⁵ "... zikr olunan ecnâs zehâirin ne-mikdârı tahsîl ve Edirne'ye nakl olunmuşdur ve ne-mikdârı tahsîl olunmayub bakayâ kalmışdır. Hakikat-i hâl tarafından isti'lâma muhtâc olmağla ...": BOA, MAD. d. 8515, 109/5

⁴⁶⁶ BOA, MAD. d. 8515, 109/5; BOA, MAD. d. 8515, 306/1

⁴⁶⁷ BOA, MAD. d. 8515, 29/4

⁴⁶⁸ BOA, MAD. d. 8517, 163/5

⁴⁶⁹ BOA, MAD. d. 8517, 124/2; BOA, MAD. d. 7596, 66/3; BOA, MD 168, 115/448, 449

⁴⁷⁰ BOA, MD 171, 3/15

⁴⁷¹ BOA, MD 171, 34-35/114-115

nakliye) ise bu da belirtilmiştir. Genellikle toplama merkezlerine teslimat üreticinin üzerine yüklenmiştir. Teslimat yerinden orduya, kalelere veya ihtiyaç duyulan başka bir yere sevk edilmesi ise devlete aitti. Talep edilen zahirenin ölçümünde kullanılan birimler de hükümlerde belirtilmiştir.⁴⁷² Önceki yüzyıllar ve savaş dönemlerinde zahirenin tartımında veya ölçümünde farklı birimler kullanılmasına rağmen bu savaş döneminde bunlar standart hale gelmiştir veya en azından toplanan zahirenin teslimi merkezin kabul ettiği ölçü birimleriyle yapılmıştır. Örneğin, 9 Kasım 1768'de Damat Mustafa'ya gönderilen hükümde buğday, un ve arpanın İstanbul kilesi (*kil-i İstanbulî*) ile ölçülmesi, odun için kullanılan arabaların her birinin ikişer çeki⁴⁷³, ot için kullanılanların ise 200'er vukiyye gelmesi gerektiği ve un fiyatına çuval ücretinin dahil (*çuval bahasıyla*) olduğu belirtilmiştir.⁴⁷⁴ Savaş boyunca yapılan satın alım işlemlerinde bu ölçüler kullanılmaya devam etmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere rayiç alımlarda nadiren de olsa yerel ölçü birimleriyle alım yapıldığı olmuştur. Reayanın kendi ölçü birimleriyle teslim etmek istedikleri durumlarda ise bu talepleri kesin şekilde reddedilmiştir. Örneğin 1770 senesinde Varna iskelesinde toplanacak zahireyi halk Köstence kilesiyle ödemek istemiştir. Bu talebe cevaben yazılan hükümde eskiden beri devletin alımları İstanbul kilesiyle yaptığı hatırlatılarak talep reddedilmiştir.⁴⁷⁵ Bununla beraber, Zaman zaman halka kolaylık olması açısından ürünlerin teslim edileceği yerde değişiklik yapılmıştır. Örneğin, 1769 senesinde Eflak'tan talep edilen 100.000 kile buğdayın Hotin kalesine teslim edilmesi halk için zor olacağından üstü açık tabir olunan gemiler ile Cocora'ya teslim edebilmeleri için Eflak Voyvodası izin istemiştir. Cevaben yazılan hükümde son zamanlarda inşa edilen bu gemilerden üç adedinin bu iş için ayrılarak Eflak Voyvodasına sevk edilmesi emredilmiştir.⁴⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan İsakçı'ya kadar ordunun geçeceği menzillerde depolanacak zahirenin temininde mübayaacı görevlendirmedeği görülmektedir.⁴⁷⁷ Bununla beraber, satın alınan zahirenin büyük kısmını oluşturan depolanacak zahirenin alımında mübayaacı olarak çoğunlukla ayanlar atanmıştır. İstatistiki verilere sahip olduğumuz 1769-1772 yılları arasında Osmanlı Devleti tarafından talep edilen 10.129.969 kile arpanın

⁴⁷² BOA, MAD. d. 8515, 22/1

⁴⁷³ Tespitlerine göre bu tarihlerde bir çeki 176 vukiyyedir: Cengiz Kallek, "Çeki", DİA, 8, İstanbul 1993, s. 251. Aynı tarihlerde bir vukiyye ise 1,288172 kg. olarak tespit edilmiştir: Aynı Yazar, "Okka", DİA, 33, İstanbul 2007, s. 338. Dolayısıyla bir çeki yaklaşık 265 kilograma denk gelmektedir.

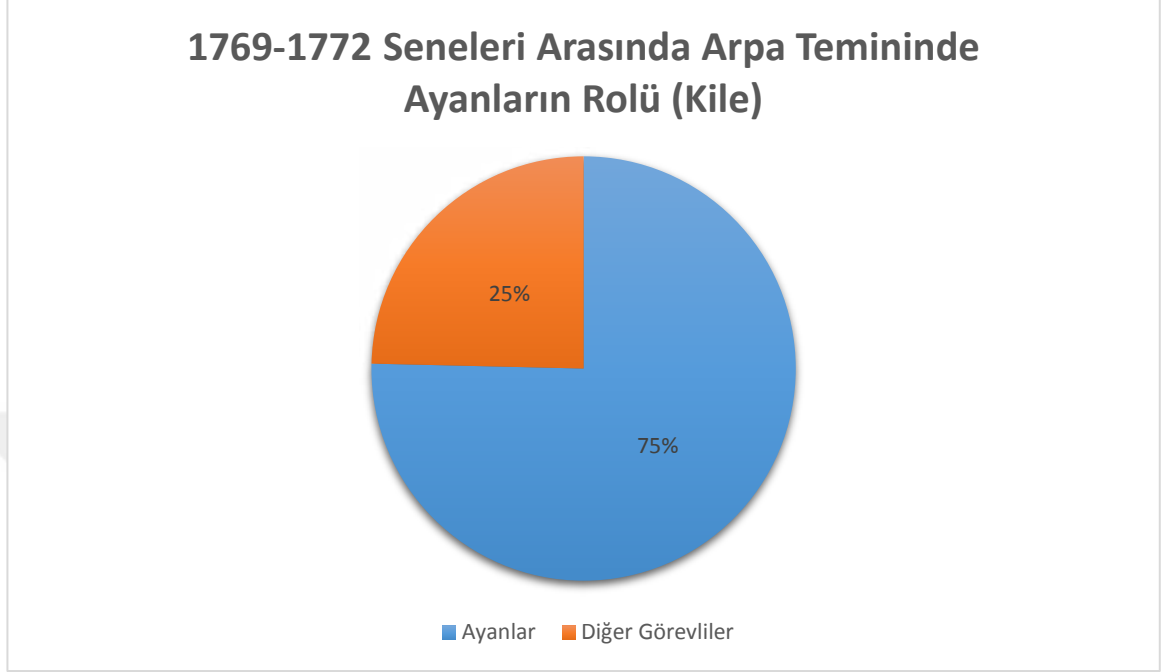
⁴⁷⁴ BOA, MAD. d. 8515, 236/1

⁴⁷⁵ BOA, MAD. d. 8517, 248/3

⁴⁷⁶ BOA, AE. SMST. III. 15/1017

⁴⁷⁷ BOA, MAD. d. 8515, 6-7/2; BOA, MAD. d. 8515, 10-11/1

7.634.649 kilesi ayanlar ve 2.495.320 kilesi merkezi görevliler veya kökeni tespit edilemeyen görevliler tarafından toplanmıştır.⁴⁷⁸

Şekil 2.1. 1769-1772 Yılları Arasında Arpa Temininde Ayanların Rolü

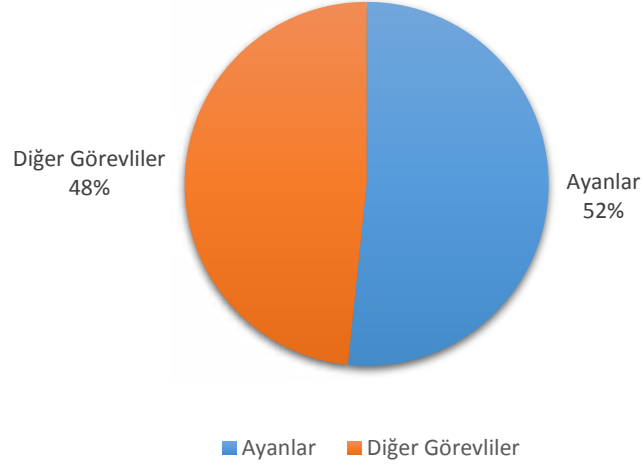
Grafikten anlaşılacağı gibi arpanın satın alımında %75 gibi yüksek bir oranda ayanlar katkı sağlamışlardır.

Askerin beslenmesinde temel gıda hammaddesi durumunda olan unun temininde ise ayanlar arpaya kıyasla biraz daha pasif kalmışlardır. Söz konusu yıllarda toplanan 3.154.103 kile unun 1.629.003 kilesi ayandan mübayaacılar ve 1.535.100 kilesi ise diğer görevliler tarafından temin edilmiştir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ Ek-14, 15, 16, 17

⁴⁷⁹ Ek-14, 15, 16, 17

1769-1772 Yılları Arasında Un Temininde Ayanların Rolü (Kile)

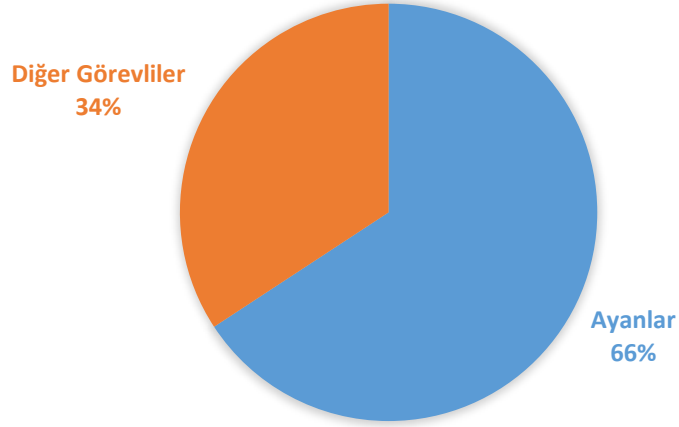

Şekil 2.2. 1769-1772 Yılları Arasında Un Temininde Ayanların Rolü

Böylece ayanlar orduya sevk edilen unun %50'den fazlasını temin etmeyi başarmışlardır. Sadece ilk sene ham olarak temin edilmesi istenen buğday mübayaası konusunda ise ayanların net bir başarısı söz konusudur. 1769-1772 yılları arasından satın alınan 655.000 kile buğdayın 430.000 kilesi ayandan mübayaacılar ve geri kalan 225.000 kilesi diğer görevliler tarafından satın alınmıştır.⁴⁸⁰

⁴⁸⁰ Ek-4

1769 SENESİNDE BUĞDAY TEMİNİNDE AYANLARIN ROLÜ (KİLE)

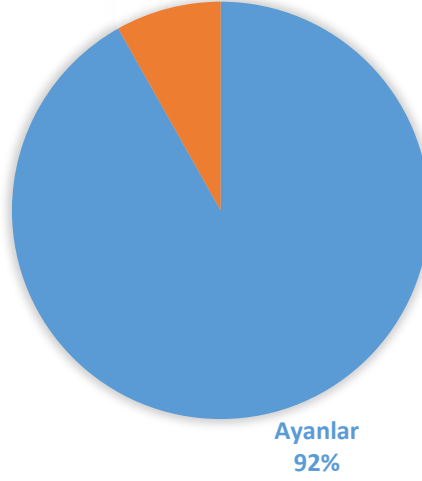
Şekil 2.3. 1769 Senesinde Buğday Temininde Ayanların Rolü

Böylece buğdayın 2/3'ü ayanlar tarafından temin edilmiştir. İşlenmiş buğday, yani undan en çok üretilen peksimetin pişirilerek gerekli yerlere sevkinde ise görev tamamen ayanlar tarafından üstlenilmiştir. Bahsi geçen yıllarda üretilen 245.000 kantar peksimetin tamamına yakını ayanlar tarafından karşılanmıştır. Söz konusu miktardan sadece 20.000 kantarı 1770 senesinde ayan olup/olmadığı bilinmeyen Kıbrıs Muhassılı tarafından karşılanmıştır. Geri kalanı ise ayanlar tarafından temin edilmiştir.⁴⁸¹

⁴⁸¹ Ek-15, 17

1769-1772 SENERİ ARASINDA PEKSİMET TEMİNİNDE AYANLARIN ROLÜ (KANTAR)

Diğer Görevliler
8%

Şekil 2.4. 1769-1772 Yılları Arasında Peksimet Temininde Ayanların Rolü

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti 1769-1772 yılları arasında ordunun başlıca tüketim maddesi arpa, un, buğday ve peksimet temininde çok büyük oranda ayanlar arasından seçilen mubayaacılara yaslanmak durumunda kalmıştır.

2.3. Nakliye Araçlarının Temini

Önceki kısımlarda görüldüğü üzere, asker tahririnde savaş yıllarının tamamı ve zahire temininde savaş döneminin dört senesi için kayıtlar büyük oranda bulunmaktadır. Ne var ki, aynı durum nakliye araçları için söz konusu değildir. Eyaletlerden talep edilen nakliye araçları ile ilgili istatistiki veri sunabilecek kayıtlar sadece 1769 ve 1770 seneleri için mevcuttur. Takip eden senelere dair ise birtakım kayıtlar bulunmakla beraber bunlar sancak veya kaza ile yapılmış yazışmalardan ibarettir. Dolayısıyla, bu belgelerden 1771-1774 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin nakliye araçları taleplerindeki değişim ve ayanların bu araçların teminindeki rollerinin bütünlüklü bir tasvirini elde etmek mümkün değildir. Bundan dolayı, nakliye araçlarının temini konusunda verilen bilgi 1769 ve 1770 seneleriyle sınırlı kalmıştır.

Osmanlı Devleti savaş dönemlerinde mühimmat ve iaşe nakliyesinde öncelikli olarak suyollarını tercih etmesine rağmen, çoğu durumda karayollarının kullanılması bir zorunluluktur. Bundan dolayı, imparatorluğun neredeyse her eyaletinden nakliye aracı talep edildiği görülmektedir. Kara nakliyesinde temel olarak beş vasıta kullanılmıştır: *Araba-i gav* (öküz arabası), *deve*, *topkeşan camus* (manda), *bargir* (beygir) ve *ester* (katır). Bu araçların yük amaçlı kullanılacağını belirtmek için belgelerde genelde *mekari arabası* veya *araba-i gav*, *mekari deve* ve *mekari bargir* şeklinde ifade edilmişlerdir. Osmanlı Devleti bu nakliye araçlarından sadece arabaları ve deveyi kiralamış, diğerlerini ise satın almayı tercih etmiştir. Kullanım amaçları ise çoğunlukla askeri personel ve orduda istihdam edilen hayvanlar için temin edilen zahirenin taşınması olmuştur. Ancak tabii ki mühimmat ve levazımat nakliyesinde de bu araçlardan faydalanılmıştır. Zahire temininde olduğu gibi nakliye araçları için eyaletlere gönderilen hükümler ve talep listeleri orduda tutulan maliye ahkam defterlerine kaydedilmiştir. Maalesef bunlar, temininde olduğu gibi ayrıntılı cetveller şeklinde değildir. Çoğu örnekte hüküm tüm eyalet veya sancaklara gönderilerek bunların kendi aralarında avarız hanesini temel alarak tevziat yapmaları istenmiştir.⁴⁸² Bununla beraber nakliye araçlarının belli grupların elinde fazla sayıda bulunması söz konusu olduğundan, zaman zaman avarız hane hesabı bir kenara bırakılmıştır. Bu, özellikle çok sayıda nakliye aracına sahip olan konar-göçer gruplar için geçerlidir. Bundan dolayı, avarızhanenin yanında bu gruplardan özellikle faydalanılmak istenildiği olmuştur. Örneğin, 1768 senesinde deve temini için gönderilen fermana, talep edilen develerin tamamının konar-göçer aşiretlerden toplanması emredilmemekle beraber bu grupların çok sayıda deve bulundurdıklarına dikkat çekilmiştir.⁴⁸³ Benzer şekilde, savaşın ilk senesinde Rışvan aşiretinden özel olarak deve talebinde bulunulmazken, ertesi sene bu aşiretten bulundukları bölgenin taksimatından ayrı olarak 250 deve talep edilmiştir.⁴⁸⁴

Yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti nakliye vasıtalarından sadece öküz arabasını ve develeri kiralamayı tercih etmiştir. Bunların ücretleri, ilgili birimin belli bir vergi kaleminden karşılanmıştır.⁴⁸⁵ Örneğin, 1768 senesi sonunda takip eden sene için talep edilen mekari öküz arabalarının ücretleri Eflak ve Boğdan voyvodalıklarının

⁴⁸² BOA, AE. SMST. III. 78/5760

⁴⁸³ "... reâ'ya ve deveci tâifesi yedlerinde ve livâ'-i mezbûrda vâki' konar-göçer ekrâd ve yerlû ve yurtlu ve Türkman cemâa'ti ve a'sîretlerinden ve sâir a'yân ve ehâli ve zî-kudret yedlerinde bulunan develerden intihâb iderek ...": BOA, MAD. d. 8515, 15/1

⁴⁸⁴ BOA, MAD. d. 7596, 36/1

⁴⁸⁵ BOA, MAD. d. 8515, 12/1; BOA, MAD. d. 7596, 34/1; BOA, MAD. d. 7596, 65/3; BOA, MAD. d. 7596, 172/1

cizyelerinden karşılanmıştır.⁴⁸⁶ Diğer eyaletlerde ise kullanılan yöntem öküz arabalarının önceden belirlenmiş yere teslim edildiklerinde arabacıbaşı tarafından vergiden düşülecek miktarı gösteren mühürlü bir temessükün verilmesi şeklindeydi.⁴⁸⁷ Daha sonra vergi toplanacağı zaman ilgili vergiden kimlerin ne miktar muaf olduğunu belirten bu temessük ibraz edilerek vergi muafiyeti ispatlanmış olurdu. Kiralama, araba ve deve tedarikinde genel bir yöntem olmakla beraber gerektiğinde mübayaa, yani satın alma yoluna gidildiği de olmuştur. Örneğin, 1770 senesinde Osmanlı Devleti ihtiyacı olan develeri kiraladıktan sonra kiralanan develer yetersiz kalınca sonradan dört kazadan talep ettiği 5.000 deveyi miri fiyattan satın almıştır.⁴⁸⁸ Çünkü aynı sene içerisinde daha önce kiralanan develerin bir kısmı Kartal hezimetinde ya telef olmuş ya da düşman eline geçmiştir. Savaşlar sırasında sadece askerlerin değil, aynı zamanda nakliye araçlarından sorumlu olanların bu araçlarla beraber firar etmeleri sık karşılaşılan bir durumdur. Bundan dolayı, kefalet uygulamasının kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, kazalardan toplanan arabaların başına arabacıbaşı tayin edilen kişi için kefil bulunması istenmiştir.⁴⁸⁹ Ayrıca, yine firarları engellemek için arabalar dâhil kiralanan ve satın alınan hayvanlar damgalanmıştır.⁴⁹⁰ Buna rağmen firar söz konusu olursa ödenen ücret geri alınmıştır.⁴⁹¹ Kiralanan nakliye araçlarının ücretlendirilmesi, belirtilen yere teslim edilmelerinden ve devlet hizmetine girerek yola çıkmalarından sonra başlatılmıştır. Çünkü söz konusu nakliye aracını teslim edecek kişilerin bölgelerinden harekete geçtikleri tarihten itibaren başlatılırsa, bunların yolda oyalanmaları söz konusu olabilirdi. Bu ise sefer işlerinin aksamasına sebep olacaktı. Toplanma yerine ulaşmalarından sonra başlatılırsa fazla ücret almak için özellikle çevredeki kazalar araçları erken gönderebilirlerdi. Bu ise maliyenin zarar görmesine sebep olacaktı. Bundan dolayı ücretlerin toplanma yerinde devlet hizmetine girdikleri günden itibaren hesaplanarak ödenmesi emredilmiştir.⁴⁹²

Satın alınan diğer vasıtaların ücretleri ise miri asker tahriri ve zahire temininde olduğu gibi miri fiyattan hesaplanarak nakit olarak ödenmiştir.⁴⁹³ Satın alınan develerin

⁴⁸⁶ BOA, MAD. d. 8515, 323/1; BOA, MAD. d. 8515, 150/1

⁴⁸⁷ BOA, MAD. d. 8518, 123/4-5; BOA, MAD. d. 8515, 128/1

⁴⁸⁸ BOA, MAD. d. 7596, 128/1

⁴⁸⁹ "... ve üzerlerine ehâli-i vilâyetden kefillü (?) bir kimesne arabacıbaşı ta 'yîn idüb ...": BOA, MAD. d. 8515, 32/1

⁴⁹⁰ BOA, C. AS. 889/38231

⁴⁹¹ BOA, MAD. d. 8517, 224/2

⁴⁹² "... mahall-i me'mûra vâsıl ve dâhil olduklarından sonra yola girdikleri günden hizmetde olduklarının ...": BOA, MAD. d. 8515, 12/1

⁴⁹³ BOA, MAD. d. 8515, 17/1; BOA, MAD. d. 8515, 18/1; BOA, MAD. d. 7596, 124/2

ücreti *sarbanbaşı*⁴⁹⁴, beygirlerin ücreti *mekaribaşı*⁴⁹⁵, camusların ücreti *toparabacıbaşı*⁴⁹⁶ katırların ücreti ise *mübaşir* tarafından⁴⁹⁷ ordugâha ulaştıklarında ödenmiştir. Nakliye araçlarının tümü için toplanma zamanı olarak ise nevruzdan 30 gün öncesi tarih olarak verilmiştir.⁴⁹⁸ Temini emredilen nakliye vasıtalarının nitelikleri de hükümlerde belirtilmiştir. Arabaların yeni, güzel, üzerleri örtülü, sağlam, öküzleri ve arabacılarının sağlıklı olmaları istenmiştir.⁴⁹⁹ Her arabanın yaklaşık yükleme haddi 20 kile zahireydi.⁵⁰⁰ Aynı şartlar beygir alımları için de geçerliydi.⁵⁰¹ Develerin ise yola gidebilecek kadar güçlü ve malzeme taşımak için gerekli çuval, halat ve diğer gerekli malzemelerinin eksiksiz olması emredilmiştir.⁵⁰² Katırların güçlü, iyi bakımlı ve koşum takımlarının eksiksiz olması fermanla özellikle belirtilmiştir.⁵⁰³ Camusların her çiftine bir çoban (*rai*) tayin edilmesi emredilmiştir. Bunların ücretlendirilmesinde diğer nakliye araçlarından farklı olarak işe alındıkları günden itibaren hesaplanması esastı. Her bir çobana yapılan ödeme aylık dört kuruştı. Bundan başka bir kuruş ihtiyaçları için *nafaka baha* ödenirdi. Çobanlara iki aylık ücretleri (*ulufe*) peşin ödenirdi. Ayrıca bunların araba konusunda olduğu gibi kendilerine kefil bulmaları istenmiştir.⁵⁰⁴ Toplanan develerin ise başlarında sarban bulunması ve bu sarbanların mübaşirle beraber istenen yere gelerek sarbanbaşının emrine girmeleri emredilmiştir.⁵⁰⁵ Talep edilen nakliye vasıtası istenilen nitelikte olmazsa sorumlular bu konuda uyarılır ve eksiklerin giderilmesi için baskıya maruz kalırlardı. Örneğin, Görice Kazasından istenen 1.000 mekari bargirin 540 tanesinin hazırlanarak sevk edildiği ve geri kalanının da kısa sürede hazırlanacağı bildirilmiştir. 9 Nisan 1769'da yazılan hükümde, bargirlerin toplanmasına şahit olanların belirttiklerine göre tamamlanan

⁴⁹⁴ BOA, MAD. d. 7596, 36/1

⁴⁹⁵ BOA, MAD. d. 7596, 38/1

⁴⁹⁶ BOA, MAD. d. 7596, 74/1

⁴⁹⁷ BOA, MAD. d. 7596, 124/2

⁴⁹⁸ BOA, MAD. d. 8515, 12/1

⁴⁹⁹ "... öküz arabalarını cümlesi cedîd ve ceyyîd ve üzerleri örtülü kavî ve metîn ve öküzleri ve arabacıları güçlü ve kuvvetli ve tîvânâ olmak şartıyla ...": BOA, MAD. d. 8515, 12/1

⁵⁰⁰ BOA, MAD. d. 8517, 190/3

⁵⁰¹ BOA, MAD. d. 8515, 17/1

⁵⁰² "... mehâr mükârî develerini yola elvirir tîvânâ ve (?) çuval ve urgan ve sâir alât ve bisâtları mükemmel ve tâmm ...": BOA, MAD. d. 8515, 15/1

⁵⁰³ BOA, MAD. d. 7596, 124/2

⁵⁰⁴ BOA, MAD. d. 8515, 15/1

⁵⁰⁵ "... sârbânları ile mâan mübaşir-i mûmâ-ileyhin yanına koşun i'câleten ve müsâra 'a'ten irsâl ve nevrûz-ı firûz duhûlünden otuz gün mukaddem Davud Paşa sahrâ'sına îsâl ve sârbânbaşına teslim itdirmeye ziyâde ihtimâm ve dikkat eyleyesüz ...": BOA, MAD. d. 8515, 15/1

mekari bargirler zayıf ve takımları eksik olduğundan acele şekilde yeniden beygir toplanması için emir çıkarılmıştır.⁵⁰⁶

Yük ve binek araçlarının sevinde çoğunlukla konaklama ve yiyecek temini doğal yollarla karşılanmasına rağmen, zaman zaman kötüleşen hava şartlarından dolayı yol üzerindeki yerleşim birimlerinin yardımları emredilmiştir. Örneğin, Selanik, Yenişehir, Tırhala ve Karaferye (?) ve Florine ve Manastır kazalarından talep edilen 510 çift camusun çobanlarının, Davud Paşa sahrasına yolculukları sırasında yol üzerindeki köy gibi yerleşim yerlerinde uygun barınaklarda konaklatılmaları istenmiştir.⁵⁰⁷

Toplanma yeri olarak ise genelde ordunun baharda harekete geçeceği yer, yani ordugâh gösterilmiştir. Bu ilk sene için ordunun Batı seferlerinde harekete geçtiği Davud Paşa Sahrası⁵⁰⁸, sonraki senelerde ordunun kışladığı yer olmuştur.⁵⁰⁹ Örneğin, 1769-1770 kışı Babadağı'nda geçirildiğinden 1770 baharında araçların Babadağı'nda toplanması emredilmiştir.⁵¹⁰ Bununla beraber, zaman zaman başka yerler de tercih edilmiştir. Örneğin, 1769 senesinde İstanbul'dan denizyoluyla Kili'ye gönderilen topların oradan Bender'e sevk için 60 çift camus satın alınması gerekmiştir. Bundan dolayı, Niğbolu, Zıştovi ve Tırnova kadılarıyla Zıştovi Voyvodası Ahmed'e yazılan hükümle 60 çift camus satın alınması emredilmiştir.⁵¹¹ Benzer şekilde, 1769 senesinde İstanbul'dan İsakçı'ya denizyoluyla gönderilen topların İsakçı'dan taşınması için kullanılmak üzere Siroz, Zihne, Nevrekob, Timurhisarı, Gümölcine, Pravişte ve Drama kazalarından toplanan 310 çift camusun ordugaha değil topların sevk edileceği İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.⁵¹²

Kiralanan nakliye araçlarının evlerine dönebilmeleri, işlerini tamamlamalarının ardından izin ruhsatını almalarıyla mümkündü.⁵¹³ Bir kısmının ise kış aylarında ordunun ihtiyacının karşılanması amacıyla cepheye yakın bir yerde kışlatılması tercih edilmiştir. Bunun için genelde ayanlar görevlendirilmiştir. Örneğin, 1769 kışında 100 camusun kışın

⁵⁰⁶ "... meşhûd olanların takrîrlerine göre henüz getürdükleri bârgîrler mukaddem sâdır olan evâmîr-i â'liyyeme münâfi semer ve yular ve urgandan hâli ve a'mel-mânde ve zebûn mâ-hazâ ..." "... getürdükleri bârgîrlerin i'mâlleri nâ-kâbil-i a'mel-mânde olmağla ba'd-ez-în her ne vechle mümkün olur ise ser-a'sker-i müşâriin-ileyh ma'îyyetinde mevcûd olmak üzere bin re's mükârî bârgîrleri i'câleten tedârûk ve irsâl olunmak ...": BOA, MAD. d. 8515, 288/1

⁵⁰⁷ BOA, MAD. d. 8515, 98/1

⁵⁰⁸ BOA, MAD. d. 8515, 12/1, BOA, MAD. d. 8515, 15/1, BOA, MAD. d. 8515, 17/1, BOA, MAD. d. 8515, 18/1

⁵⁰⁹ 1182-1183 senesinde ordu İsakçıda kışladığından baharda toplanma yeri olarak İsakçı gösterilmiştir: BOA, MAD. d. 7596, 26/1, BOA, MAD. d. 7596, 38/1, BOA, MAD. d. 7596, 74/1

⁵¹⁰ BOA, MAD. d. 7596, 131/2

⁵¹¹ BOA, MAD. d. 8515, 42/1

⁵¹² BOA, MAD. d. 8515, 169/1

⁵¹³ BOA, MAD. d. 7596, 23/2

bakımını gerçekleştirmek üzere Babadağı ayanı Seyyid Eyyub'a emanet edilmiştir. Kendisine, hayvanları birer ikişer reayaya dağıtarak bahara çıkarması emredilmiştir.⁵¹⁴ Aynı şekilde Mankalya kazasına gönderilen bazı camus ve beygirler ise kaza sakinlerinden Hacı Mustafa oğlu Ali'ye emanet edilmiştir.⁵¹⁵

Osmanlı Devleti nakliye araçlarını genelde yakın yerlerden temin etme niyetindeydi, çünkü uzak yerlerden talep edilenlerin ulaşmaları uzun zaman alıyor ve hayvanlar yolculuk sırasında zayıf düşebiliyordu. Bu sebeple, imparatorluğun uzak eyaletlerinden istenen bazı nakliye araçlarının bedele çevrilerek tahsil edildiği görülmektedir. Örneğin, Anadolu'nun doğu bölgeleriyle Suriye'nin kuzeyinde dağınık halde bulunan Rişvan aşireti kendilerinden talep edilen 250 devenin, eskiden olduğu gibi her birine 50 kuruş ödeyerek bedelini ödemek istemişlerdir. Bu talep üzerine bir inceleme yapılmış ve 1737 ile 1738 senelerinde yapıldığı gibi söz konusu aşiretten 50 kuruş karşılığı bedel alınmasının hazineye zarar vereceği sonucuna ulaşılmıştır. Bundan dolayı 1737 ve 1738 senelerinde olduğu gibi talep edilen 250 devenin 100 tanesi için bedel alınmasına, ancak bunun bu sefer 80 kuruştan hesaplanmasına, geri kalan 150 devenin ise yine bahsi geçen senelerde olduğu gibi orduya gönderilmesine (*aynî ihrâc ve tahsiline*) karar verilmiştir.⁵¹⁶ Bedel tahsilinde eyaletin uzaklığına göre miktarın değiştiği görülmektedir.⁵¹⁷ Bazı durumlarda ise temini emredilen nakliye vasıtası, bölgede bulunan başka bir vasıtaya çevrilmiştir. Bunun için *tebdil* tabiri kullanılmıştır. Örneğin, 1769 senesi için Vize'den toplanması emredilen 40 devenin buradan karşılanmasının mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bundan dolayı, 1738 senesinde yapıldığı gibi her bir deve için iki bargir hesabıyla develerin bargire çevrilmesi emredilmiştir.⁵¹⁸ Bununla beraber, tebdil için yapılan talepler her zaman olumlu karşılanmamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti yerel halkın taleplerinin büyümesini ve yaygınlaşmasını da istemiyordu. Örneğin Zağra-i Atik ayanı Hacı Mehmed, kazasından talep edilen develerin bargire çevrilmesini istemiş, ancak bu talebinin diğer

⁵¹⁴ BOA, MAD. d. 7596, 42/2; BOA, MAD. d. 8517, 184/3

⁵¹⁵ BOA, MAD. d. 7596, 76/2

⁵¹⁶ BOA, MAD. d. 8515, 101/2; BOA, MAD. d. 8515, 102/1; Bedel ödeme talepleri reddedilen Arabkir ve Çemişkezek sancakları için: BOA, MAD. d. 8515, 104/2

⁵¹⁷ BOA, MAD. d. 8515, 294/2; BOA, MAD. d. 8515, 274/2; BOA, MAD. d. 8515, 298/2; BOA, MAD. d. 8515, 309/3

⁵¹⁸ "... kazâ'-i mezbûrdan ihrâcî fermânım olan kırk mehâr mükârî develerinin ihrâcına mübâşer'et olundukda kazâ'-i mezbûrda deve bulunmadığından mukaddema elli bir târîhinde beher mehâr deve bedeli ikişer re's mükârî bârgîri virmeleri üzere emr-i şer'îfîm virilmekle bu defa' dahî sâbıkı mücebince emr-i şer'îfîm isdârını ehâlileri istidâ' eylediklerin senki gediklü-i mûmâ-ileyhsin bu defa' der-â'liyeme tahrîr ve inhâ' eylemişsin elli bir senesinde vâkî' sefer-i hümayûnumda ihrâcî fermânım olan ol-mikdâr devenin tedârükünde ehâli-i kazâ' muhtarib olmalarıyla hâllerine merhameten deve bedeli bârgîr (?) emr-i şer'îfîm virildiği mukayyed olmağın işbu sene-i mübârekede dahî matlub olan kırk mehâr deve mukâbili seksan re's mükârî bârgîrleri tedârük ve ihrâc ...": BOA, MAD. d. 8515, 47/2; BOA, MAD. d. 8515, 80/1

kazalara da sirayet etmesinden çekinildiğinden İnöz kalesine hapsedilmesi emredilmiştir.⁵¹⁹

Nakliye araçlarıyla ilgili taleplerin her zaman vaktinde karşılanmadığı görülmektedir. Bundan dolayı, birçok örnekte talep edilenlerin birinci posta olarak yola çıkarılması ve eksik kalan sayıda araç için ikinci bir mübaşir tayin edilerek ikinci postanın oluşturulması görülen bir durumdur. Örneğin, 1768 senesinde Halep eyaletinden 500 mehar deveden ancak 300 tanesi vaktinde toplanabilmişti. Bu ilk postanın yola çıkarılmasından sonra geri kalan 200 tanesinin toplanmasını denetlemek üzere Vani Hüseyin atanmıştır.⁵²⁰

Osmanlı Devleti 1769 senesi için taleplerini 1768 yılı Temmuz ayında sefer ilan edildikten sonra eyaletlere göndermiştir. Söz konusu sene için eyaletlerden 9.465 öküz arabası⁵²¹, 13.895 deve⁵²², 6.000 bargir⁵²³ ve 1.000 çift topkeşan camus⁵²⁴ talep edilmiştir. Takip eden sene Osmanlı Devleti'nin hayvan gücüne olan ihtiyacın nispeten arttığı görülmektedir. Talep edilen araba sayısı 8.349'a düşmesine rağmen Osmanlı Devleti takip eden sene önceki seneden farklı birtakım taleplerde bulunmuştur. Önce, Varna ve çevresindeki beş kazadan 205 kıta öküz arabası ilave olarak talep edilmiştir.⁵²⁵ Ardından ise İsmail ve çevresindeki altı kazadan 278 araba yine önceki olağan talebe ilave olarak istenmiştir.⁵²⁶ Aslında bu son talep biraz sıra dışıdır. Çünkü Kırım Hanı bu talebe itiraz ederek Tuna Nehri geçilmediği sürece bu kazalardan araba talep edilmediğini hatırlatmıştır. Bunun üzerine bir arşiv araştırılmasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Cevaben yazılan hükümde 1711, 1737, 1738 ve 1739 tarihli seferlerde buralardan araba talep edildiği hatırlatılarak arabaların hazırlanmasına dair hüküm tekrarlanmıştır.⁵²⁷ Böylece, 1770 senesi için talep edilen araba sayısı 8.832 olmuştur. Bu durumda önceki seneye kıyasla 633 adet daha az araba talep edilmiştir. Savaşın ilk senesinde elden çıkan Eflak ve Boğdan'dan ilk sene için talep edilen 1.000 araba ise, bazı kazalara daha fazla yüklenerek ve İsmail ve çevresindeki kazalardan taleplerde bulunularak aşılmıştır. Ancak sorun

⁵¹⁹ "... Zağra-i atık a'yânı Hacı Mehmed kazâ'-i mezbûrun develerini bârgîre tebdil için Seyyid Ebubekir nâm kimesneyi asitâneye göndermekle bu güne hareketleri ahar kazâ'lara sirâyet ve bir deve tahsîl olunmadığı bedihî idiğın ve mezbûr Ebu Bekir'in asitâneye gittiğini kazâ'lar ehâlileri istimâ' ve sehmlerini edâ'dan imtinâ' itmeleriyle mezbûr Seyyid Ebu Bekir ahz ve Limni kala'sine kala'-bend olunmak için ..."

BOA, MAD. d. 8515, 96/2; BOA, MAD. d. 8515, 97/2

⁵²⁰ BOA, MAD. d. 8515, 275/2

⁵²¹ BOA, MAD. d. 8515, 12/1

⁵²² BOA, MAD. d. 8515, 15/1

⁵²³ BOA, MAD. d. 8515, 17/1

⁵²⁴ BOA, MAD. d. 8515, 18/2; BOA, MAD. d. 8515, 62/2

⁵²⁵ BOA, MAD. d. 7596, 65/2

⁵²⁶ BOA, MAD. d. 7596, 174/2

⁵²⁷ BOA, AE. SMST. III. 169/13325

bununla çözülmemiştir. Kartal Muharebesinde alınan yenilgiden dolayı çok sayıda asker kaybedildiği gibi çok sayıda mühimmat, araba ve yük hayvanı savaş alanında terk edilmişti.⁵²⁸ Bundan dolayı, ortaya çıkan ihtiyacı hızlı şekilde karşılamak için yeniden araba kiralamak yerine araba yaptırılmaya karar verilmiştir. Bu sebeple Babadağı ayını Eyyub, Edirne ayını Damat Mustafa ve Ruscuk ayını Seyyid Süleyman'ın 500'er araba, yani toplamda 1.500 araba yaptırımları emredilmiştir.⁵²⁹ Bu şekilde oluşan acil ihtiyaç giderilmeye çalışılırken bir yandan da eyaletlerden yeniden araba talep edilmiştir. Yazılan hükümlerle çeşitli sancaklardan 2.190 öküz arabası talep edilmiştir.⁵³⁰

Deve sayısında ise ciddi bir artış olduğu görülmektedir. 1769 senesinde 13.895 deve talep edilirken bu sayı takip eden sene 17.930 olmuştur.⁵³¹ Benzer bir artış beygir konusunda da olmuştur. 6.000 adet talep edilen beygir sayısı ertesi sene 6.460'a yükselmiştir.⁵³² Kartal yenilgisinden sonra ise 660 beygirlik yeni bir talepte bulunulmuştur.⁵³³ Talep edilen Camus sayısında ise sebebi tam olarak tespit edilemeyen bir düşüş söz konusudur. İlk sene iki parti olarak talep edilen 1.000 çift camus, ertesi sene ilk parti neredeyse aynı şekilde tekrarlanarak 820 çift camus talep edilmiştir.⁵³⁴ İkinci parti ise kayıtlarda bulunmamaktadır. Söz konusu yıla ait olan defterlerin eksiksiz oldukları göz önünde bulundurulursa ilk sene yapılan ikinci talebin 1770 senesinde yapılmadığı söylenebilir. Ayrıca aynı sene beygir sayısındaki artışın sebebi daha az camus talep edilmesiyle açıklanabilir. Nitekim bahsi geçen seneden itibaren *topkeşan bargir* tabirinin kullanılmaya başladığı⁵³⁵, yani camuslarla beraber veya onların yerine top çekmekte beygirlerin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Osmanlı Devleti 1769 senesi için taşradan katır (*esteran*) talep etmemiş, orduya ait olan miri katırların yeterli olacağı düşünülmüştür. Ancak bu katırların büyük kısmı telef olduğundan aynı sene içerisinde gelecek sene için katır satın alınmaya başlanmıştır.⁵³⁶ 1770 senesi için 170 katar yani 4.250 adet katır talep edilmiştir.⁵³⁷

⁵²⁸ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 33

⁵²⁹ BOA, **MAD. d.** 8517, 54/1; BOA, **MAD. d.** 7596, 152/1; BOA, **MAD. d.** 8517, 49/3

⁵³⁰ BOA, **MAD. d.** 8517, 197/1, BOA, **MAD. d.** 8517, 197/2

⁵³¹ BOA, **MAD. d.** 7596, 36/1; BOA, **MAD. d.** 7596, 128/1

⁵³² BOA, **MAD. d.** 7596, 115/3

⁵³³ BOA, **MD. 267**, 11/30

⁵³⁴ BOA, **MAD. d.** 7596, 74/1

⁵³⁵ Örneklerden bazıları için: BOA, **AE. SMST. III.** 85/6345; BOA, **AE. SMST. III.** 85/6347

⁵³⁶ BOA, **MAD. d.** 7596, 124/2

⁵³⁷ BOA, **MAD. d.** 7596, 124/1; BOA, **MAD. d.** 7596, 124/2

Talep Edilen Araç	Öküz Arabası	Deve	Bargir	Camus (Çift)	Katır
1769	9.465	13.895	6.000	1.000	-
1770	12.519	17.930	8.120	820	4.250

Tablo 2. 4. 1769 ve 1770 Yıllarında Eyaletlerden Talep Edilen Nakliye Araçları

Böylece, Osmanlı Devleti savaşın ikinci senesinde talep ettiği hayvan gücünü artırmak ve çeşitlendirmek zorunda kalmıştır. Bu artış sadece Kartal yenilgisi ile ilgili değildir. Kartal hezimetinden önceki taleplerde de bir artış söz konusudur. Kartal'dan sonra ise kayıpları kapatmak amacıyla yeni taleplerde bulunulmuştur.

Önceki kısımlarda görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti asker tahririnde *binbaşlılar* ve zahire temininde *zahire mübayaacıları* vasıtasıyla asker tahriri ve zahire teminini gerçekleştirmekteydi. Ne var ki, nakliye araçlarının temininde temin işini yürütecek bir aracı müteahhit sınıfın kullanılmadığı görülmektedir. Hükümler çoğunlukla sancak mütesellimlerine yazılmıştır. Örneğin, 1770 senesi için Anadolu Eyaletinden talep edilen develerin temini genel bir şekilde kadı, mütesellim ve ileri gelenlere yazılmıştır.⁵³⁸ Bu ve benzer örneklerden genelleme yapılarak nakliye araçlarının temininde Osmanlı Devleti'nin ayanlardan faydalanmamayı tercih etmediği sonucu çıkmaktadır. Ne var ki, bir sonraki bölümde ele alınacağı üzere, Osmanlı Devleti nakliye araçlarının temininde müteahhitler kullanmamasına rağmen kaza seviyesinde ayanları sorumlu tutmuştur.

2.4. Sonuç

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti 1768-1774 savaşına gelindiğinde ordunun desteklenmesinde Avrupa'daki savaş müteahhitlerine (war contractors) benzer araçlar kullanılmaya başlamıştır. Miri askerin tahririnde binbaşı unvanına sahip olan ayanlar ve milis askerin toplanmasında kaza ayanları devletin birinci dereceden muhatabı konumundadır. Zahire temininde zahire mübayaacılarının çoğunlukla ayanlar arasından seçildiği ve bunların ordu için gerekli temin işini büyük oranda yerine getirdikleri görülmektedir. Nakliye araçlarının temininde ise Osmanlı Devleti'nin araçlar kullanmamayı tercih etmiştir. Bu araçların temini sancak mütesellimleri tarafından üstlenilmiştir. Dolayısıyla önceki yüzyıllarda beylerbeyi, sancakbeyi, kadı ve subaşının

⁵³⁸ BOA, MAD. d. 7596, 105/2

yerine getirdiği tedarik görevlerinin bu yüzyılda müteahhitlere yüklenmiş olduğu görülmektedir. Bu değişimin sebepleri ve doğurduğu sonuçlar takip eden bölümde ele alınmıştır.

3. BÖLÜM

DEĞİŞEN İLİŞKİLER (DEVLET ve REAYA ARASINDA AYANLAR)

I. Bölüm’de görüldüğü üzere, ateşli silahların yaygınlaşan kullanımından dolayı Osmanlı eyalet idaresi ve miri arazinin tasarruf yöntemindeki değişim, valiler ve sancakbeylerinin güç kaybetmelerine sebep olmuştu. Bu ise ayanların güçlenerek eyalet idaresinde etkili olmalarını sağlamıştı. Takip eden bölümde ise 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında büyük çoğunluğu ayanlar arasından seçilen müteahhitlerin asker tahriri, ordunun temel tüketim maddesi olan zahirenin mübayaası ve ordunun ağırlıklarının sevkinde kullanılan nakliye araçlarının teminde oynadıkları etkin rol ele alınmıştı. Bu bölümde 1768-1774 savaşlarında yeni tedarik zincirinin nasıl ortaya çıktığı, ayanların bu sistemde nasıl yer edindikleri ve yeni sistemin devlet-reaya ilişkisini nasıl etkilediği incelenecektir.

3.1. Büyüyen Osmanlı Ordusu

Savaşa hazırlanmak ve savaşmak, tarihöncesi çağlardan modern zamanlara kadar hiçbir dönemde kolay olmamıştır. Savaşın sonunda kazanmakla kaybetmek arasındaki çizginin genelde çok ince olması, devletleri tüm kaynaklarını seferber etmeye ve güçlerini sonuna kadar kullanmaya zorlamıştır. Bundan dolayı, ulaşım imkanlarının son derece ilkel ve sınırlı olduğu özellikle sanayi devrimi öncesi dönemlerde, iktidarda bulunan hükümdarlar için savaşacak bir orduyu kurmak ve savaştırmak kadar önemli olan, o ordunun cepheye ulaşmasını sağlamak ve cepheye ulaştıktan sonra savaş gücünü canlı tutmak olmuştur. Bunu sağlamak ise devletlerin savaşa ne kadar hazırlıklı olduklarına, dolayısıyla kendilerine bağlı bölgelerden ne derece yararlanabildiklerine bağlı görünmektedir. Çünkü sanayi devrimi öncesi yüzyıllarda herhangi bir devletin hükümrânlığı altındaki bölgeler ve yerel toplumlardan ve bunların kaynaklarından bağımsız olarak savaş yürütmesi mümkün değildi. XVIII. yüzyıla gelindiğinde savaşmak ve orduları organize etmek bir kat daha zorlaşmıştır. Bunun en önemli sebebi, orduların bu yüzyılda en kalabalık haline ulaşmasındandır. Her ne kadar Şevket Pamuk XVIII. yüzyılda büyüyen Avrupa orduları karşısında Osmanlı Devleti’nin bu eğilimin dışında kaldığını

düşünse de⁵³⁹, bulgular bize tam aksini göstermektedir. Bunun için Osmanlı ordusunun 1768-1774 Savaşındaki mevcudu ile önceki savaşlardaki mevcudu arasında kısa bir kıyaslama yapmak yeterli olacaktır. 1484 Akkirman seferinde ordunun toplam mevcudunun 60.000 kişiyi aşmadığı tahmin edilmektedir.⁵⁴⁰ XVI. yüzyılda Osmanlı'nın en büyük savaşlarından biri olan 1526 Mohaç Savaşında Osmanlı ordusunun 80.000 asker civarı bir mevcuda sahip olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁴¹ 1638 Bağdat seferinde ise ordu mevcudunun 110.000 civarında olduğu ortaya konmuştur.⁵⁴² 1672 Kamanice Seferi üzerine yaptığı araştırmasında Türkmen; 18.150 yeniçerinin sefere görevlendirildiğini, tımarlı asker sayısının ise Ayn Ali Efendi'ye dayanarak 35.700 olduğunu belirtir.⁵⁴³ 1695 Avusturya Seferinde ise 23.934 yeniçeri sefere gitmiştir.⁵⁴⁴ Tımarlı sayısı ise 11.000'e gerilemiştir.⁵⁴⁵ Tımarlıların yerini alan miri levent (*sözleşmeli asker*) sayısı 9.220 olmuştur.⁵⁴⁶ Toplam mevcudun 114.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁴⁷ II. Viyana'dan sonraki diğer yıllarda ise genelde 100.000'in altında kalmıştır. 1698 seferine dair bir kayıt Osmanlı ordusunun mevcudunu 95.405 olarak tahmin etmiştir.⁵⁴⁸ 1768 senesinde savaş ilanından hemen sonra kıyaslama yapmak amacıyla tutulmuş bir kayda göre Prut Seferine 67.945 yeniçeri ve 13.230 miri levent toplamda 123.296 asker, 1735 seferine 36.927 yeniçeri 14.864 miri levent toplamda 89.038 asker, 1737 seferine 79.236 yeniçeri, 15.500 miri levent toplamda 139.413 asker, 1738 seferine 95.070 yeniçeri, 16.247 miri levent toplamda 156.500 asker ve 1739 seferine 82.315 yeniçeri 2.600 miri levent toplamda 131.065 asker cepheye sevk edilmiştir.⁵⁴⁹

1768 seferine gelince; eserinde belgelere sıklıkla yer veren Kesbi'nin kullandığı tarihsiz bir belgeye göre sadece İstanbul'da bu tarihte 60.918 kapıkulu askeri

⁵³⁹ Şevket Pamuk, "Fiscal Centralisation and the Rise of Modern State in the Ottoman Empire", *The Medieval History Journal*, XVII/1, 2014, s. 14

⁵⁴⁰ Nicoara Beldiceanu, "1484 Osmanlı Seferi Askeri Hazırlıkları ve Kronolojisi", Çev. Zeki Arıkan, *Belleten*, XLVII/186, 1983, s. 597

⁵⁴¹ Feridun Emecen, "Mohaç 1526", s. 180

⁵⁴² Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, s. 59

⁵⁴³ Mustafa Nuri Türkmen, *Kamanice Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YDT, İstanbul 2002, s. 65-67

⁵⁴⁴ Tahir Sevinç, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, YDT, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 42

⁵⁴⁵ Sevinç, *Avusturya Seferleri*, s. 49

⁵⁴⁶ Sevinç, *Avusturya Seferleri*, s. 59, Tablo 2

⁵⁴⁷ Gabor Agoston, "Venedik ve Avusturya'ya Karşı Osmanlı Savaşları: 18. Asır Başlarında Tuna boylarında Değişen Askeri Güç Dengesi", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Çev. ve Haz. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 139

⁵⁴⁸ Gabor Agoston, "Değişen Askeri Güç Dengesi", s. 138

⁵⁴⁹ BOA, TSMA. d. 801, s. 85-86

bulunmaktaydı.⁵⁵⁰ Ancak, tabii ki bunların hepsi cepheye götürülmemiştir. Yine onun belirttiğine göre, İstanbul'dan hareket eden orduda 54.708 yeniçeri bulunuyordu.⁵⁵¹ Daha önce belirtildiği gibi, savaş ilan edildiğinde kış aylarında Rusların sınır kalelerine saldırı ihtimalinden dolayı dört kaleye 77.466 asker sevk edilmişti. Bunların arasında 6.900 kadarı yeniçeriydi.⁵⁵² Dolayısıyla, yerli nefer hariç toplamda seferber edilen yeniçeri sayısı 61.608'e ulaşmaktadır. Böylece, yeniçerilerin sayısı 80.000-95.000 arasında değişen 1736-1739 savaşlarına kıyasla daha düşük olsa da miri levent sayısının 1768-1774 savaşlarında yükseldiği görülmektedir. 1736-1739 seferlerinde miri levent sayısı en fazla 15.500 ile 1737 senesinde olmuştur. 1769-1774 yıllarında ise sırasıyla 43.500, 54.040, 48.450, 77.600, 77.100 ve 58.280 olmuştur.⁵⁵³ Sonuçta 1768-1774 Savaşı'nda Osmanlı Devleti cepheye sevk ettiği yeniçeri sayısını nispeten azaltırken miri levent sayısını artırmayı tercih etmiştir. Bu savaşta Osmanlı ordusunun toplam mevcudunu ise tam olarak hesaplamak mümkün görünmemektedir. Bununla beraber, bazı yaklaşık hesaplamalar yapılabilir. Kesbi, 1768 senesinde savaş ilan edildiğinde 254.900 askerin cepheye göreve çağırıldığını söylemektedir.⁵⁵⁴ Virginia Aksan tarafından ise 150.000-200.000 olarak tahmin edilmiştir.⁵⁵⁵ Asker sayısındaki bu artış Paşa kapı halkları için de geçerlidir. 1732 İran Seferinde 500 olan Halep Valisinin kapı halkı 1768 seferinde 2.000 askere çıkmıştı. Karaman Valisinin 800'den 600'e inerken, Maraş valisinin 500'den 1.000'e çıkmıştır.⁵⁵⁶ Resmî belgeleri sıklıkla eserinde kullanan ve çoğu zaman arşiv vesikaları ile uyumlu olduğu görülen Kesbi'nin verilerini doğru kabul edersek, Hotin Kalesi'ne Rusların ilk saldırıyı düzenledikleri günlerde kalede 45.000 asker⁵⁵⁷ bulunuyordu ki bu rakam XV. yüzyılda neredeyse tüm Osmanlı ordusunun mevcuduna denk gelmektedir.

Anlaşılabacağı gibi, Osmanlı ordusu 1768 savaşına gelindiğinde her zamankinden daha kalabalıktı. Doğal olarak, yapılması gereken tedarik de her zamankinden daha fazla olmak zorundaydı. Çünkü asker sayısından daha önemli olan, bu askerlerin ihtiyacı olan levazımata tedarik edilmesiydi. Bu, Osmanlı'nın hasımları için de geçerliydi. Bu yüzden XVIII. yüzyılda büyüyen orduları beslemek komutanlar ve devlet adamları için en göz

⁵⁵⁰ Öğreten, **İbretnüma-yı Devlet**, s. 87

⁵⁵¹ Öğreten, **İbretnüma-yı Devlet**, s. 458

⁵⁵² Ek-1

⁵⁵³ Ek-3, 4, 5, 6, 7, 8

⁵⁵⁴ Öğreten, **İbretnüma-yı Devlet**, s. 79

⁵⁵⁵ Virginia Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk-Osmanlı Harpleri 1700-1870**, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. Baskısı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 150-151; Aksan, "*Ottoman Military Recruitment*", s. 28

⁵⁵⁶ Subhi Mehmed Efendi, **Subhi Tarihi-Sami ve Şakir Tarihleri İle Birlikte**, Haz. Mesut Aydın, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 180; Ek-2

⁵⁵⁷ Öğreten, **İbretnüma-yı Devlet**, s. 119

korkutucu meseleydi. Öyle ki, bazı durumlarda komutanların birlikleri besleyebilmek için ordu mevcudunu azaltmayı tercih ettikleri bile oluyordu. Örneğin, ele alınan savaş başlamadan önce 80.000 askerle Turla nehrini geçmeyi planlayan General Golitsin ayda bir sefer yapan 5.165 öküz arabasının ordunun ihtiyaçlarını karşılayamayacağını hesapladığında asker sayısını yarı yarıya azaltmak zorunda kalmıştı.⁵⁵⁸ Osmanlı ordusunun her seferde tükettiği toplam ne kadar zahire tükettiğini net olarak hesaplamak zordur. Çünkü farklı defter serilerine kaydedilmiş olan çok sayıda kayıt söz konusudur. Ancak, belli durumlarda ordunun ne kadar zahireye ihtiyaç duyacağı hemen her savaş için kayıtlıdır. Örneğin, ordunun güzergahı üzerindeki menzillere depolanacak zahire miktarları çoğu savaş için bilinmektedir.

Sefer	Arpa (Kile)	Un (Kile)	Kaliteli Un (Kile)
1672 Kamanice Seferi ⁵⁵⁹	9.000	760	
1711 Prut Seferi ⁵⁶⁰	4.000	500	
1715 Mora Seferi ⁵⁶¹	8.000-10.000	1.600-2.500	50
1716 Varadin Seferi ⁵⁶²	6.925	1.500	
1743 İran Seferi ⁵⁶³	8.000	1.100	100
1768-1774 Seferleri ⁵⁶⁴	10.000	1.500	150

Tablo 3.1. 1768'den Önceki Seferler ve 1768-1774 Seferlerinde Menzillerde Depolanması Emredilen Zahire Miktarı

Tablo 3.1.'den anlaşılabacağı üzere Mora Seferi, menzillere depolanan un bakımından 1768 savaşından önce en büyük tedarikatin yapıldığı sefer durumundadır. Arpa tedarikinde ise menzile göre değişiklik göstermekle beraber, Mora Seferi'nde her menzile toplanan arpa miktarı 1768-1774 Seferleri ile yaklaşık olarak aynıdır. Ancak 1768 senesinde 70.000'den fazla askerin sefer mevsiminden önce cepheye sevk edildiği⁵⁶⁵ ve bu askerlerin iâşesinin önceden sağlandığı dikkate alınırsa, menzillere normalde yapılması gereken

⁵⁵⁸ Davies, **The Russo-Turkish War**, s. 109

⁵⁵⁹ Türkmen, **Kamanice Seferi**, s. 81-107

⁵⁶⁰ Hakan Yıldız, **1711 Prut Seferinin Lojistik Faaliyetleri**, DT, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 113

⁵⁶¹ Mehmet Yaşar Ertaş, **Sultanın Ordusu: 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik**, Kronik, 2. Baskı, İstanbul 2018, s. 153

⁵⁶² Bekir Gökpinar, **Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)**, YDT, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 222

⁵⁶³ Rukiye Işık, **Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)**, YYT, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2011, s. 58

⁵⁶⁴ Ek-13

⁵⁶⁵ Ek-1

yığının çok daha fazla olması gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ordunun güzergahı üzerindeki menzillere yapılan yığınak bakımından 1768-1774 Seferleri en büyük sefer durumundadır.

Ordunun tükettiği toplam zahire bakımından da durumun aynı olduğu tahmin edilebilir. Murphey'nin hesaplamalarına göre Osmanlı Ordusu 1514 Çaldıran seferinde 508.740, 1518 Kahire seferinde 495.820 ve 1526 Mohaç seferinde 493.140 kile arpa tüketmiştir.⁵⁶⁶ Araştırmacı buğday tüketimi konusunda ise bilgi vermemiştir. 1590 senesinde Gence ve Karabağ seferlerinde ordu için nüzül yöntemiyle 118.990,5 kile un ve arpa temin edilmiştir.⁵⁶⁷ Bir araştırmaya göre 1638 Bağdat Seferinde 134.325 kile arpa tüketilmiştir.⁵⁶⁸ Maalesef ordunun her seferde tükettiği toplam zahire miktarı araştırmacılar tarafından ortaya konulmamıştır. Bununla beraber belli eyaletlerden talep edilenlerin miktarındaki kıyaslama bu artışı ortaya koymak için yeterlidir. Örneğin, 1609 İran Seferi sırasında Boğdan'dan 20.000 kile buğday ve 30.000 kile arpa talep edilmiştir.⁵⁶⁹ 1769 senesinde ise 245.000 kile arpa, 70.000 kile un ve 110.000 kile un talep edilmiştir.⁵⁷⁰ Bu, çok ciddi bir artıştır. Bununla beraber, bu artışın bir kısmının 1768-1774 Savaşı'nın geçtiği coğrafyanın Boğdan'a yakınlığıyla ilgili olması muhtemeldir. Ancak, taleplerdeki artışı yine de bir gerçek olarak ortadadır. Örneğin, 1711 Prut seferinde İstanbul'dan Bender'e kadar olan menzillerde 245.000 kile arpa 47.000 kile un depolanmıştır.⁵⁷¹ 1769 senesinde ise İstanbul'dan İsakçı'ya kadar menzillere depolanan arpa 220.000 kile ve un 40.850 kiledir.⁵⁷² Ordunun İsakçı'dan sonra Hotin'e yürümesi planlandığından bu miktara en az %40-50 ilave edilmelidir.⁵⁷³ Dahası, yukarıda bahsedildiği gibi 70.000'den fazla asker 1769'dan yani sefer mevsiminden önce cepheye sevk edilmiştir. Doğal olarak bu birlikler söz konusu menzillerden faydalanmamıştır. Zahire talebinde görülen artışa benzer bir artış nakliye araçlarında da yaşanmıştır.

⁵⁶⁶ Rhoads Murphey, **The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1639/1032-1049): Key to the Understanding of the Relationship between Center and Periphery in Seventeenth-Century Turkey**, Doktora Tezi, The University of Chicago The Faculty of the Division of the Social Sciences, Chicago 1979, s. 127-128

⁵⁶⁷ Güçer, **Hububat**, s. 85

⁵⁶⁸ Işık, **Osmanlı-İran Seferleri**, s. 58

⁵⁶⁹ Ömer İşbilir, **XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri**, YDT, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 16

⁵⁷⁰ Ek-14

⁵⁷¹ Yıldız, **Prut Seferi**, s. 118

⁵⁷² Ek-13

⁵⁷³ Ek-1

Seferler	Araba	Camus (Çift)	Katır	Bargir	Deve
1672 Kamanîçe Seferi ⁵⁷⁴	2.383	2.192		4.245	13.710
1695 Avusturya Seferi ⁵⁷⁵	2.985	450	850	5.600	6.030
1696 Avusturya Seferi ⁵⁷⁶	3.407	250	350	4.027	5.351
1715 Mora Seferi ⁵⁷⁷	6.044			4.420	9.650
1716 Varadin Seferi ⁵⁷⁸	7.898	367	2.229	1.000	11.191
1769 Seferi ⁵⁷⁹	9.465	1.000	-	6.000	13.895
1770 Seferi ⁵⁸⁰	12.519	820	4.250	7.120	17.930

Tablo 3.2. 1768’den Önceki Seferler ve 1768-1774 Seferlerinde Eyaletlerden Talep Edilen Nakliye Araçları

Taleplerin önceki seferlere kıyasla artması eyaletlere yazılan hükümlere de zaman zaman yansımıştır. Örneğin, 1769 senesi için deve talep edildiğinde, önceki senelerden daha fazla deveye ihtiyaç olduğu eyaletlere gönderilen fermanla ifade edilmişti.⁵⁸¹ Benzer şekilde XVII. yüzyılda Tuna’da yapılacak zahire naklinde 52 gemi⁵⁸² yeterli görülürken 1768’de Ruscuk Ayanı Seyyid Süleyman’a daha savaşın başlangıcında 180 gemi inşa ettirilmişti.⁵⁸³

Anlaşılabileceği gibi, 1768-1774 savaşında Osmanlı ordusunun hacmi önceki savaşlara kıyasla hem büyümüş hem de bu büyümenin sonucunda ordunun desteklenmesi için gerekli olan levazımata olan talep de yükselmişti. Devlet adamları, maliyeciler ve dönemin yazarlarının bu durumun farkında oldukları görülmektedir. Eserleri modern tarihçiler tarafından bir hayli itibar gören Ahmed Resmi, ordudaki bu büyümeyi iâşe problemleri sebebiyle eleştirmektedir:

“Bu makûle sefere evvel emirde otuz kırk bin a’sker kâfi iken çok a’sker ile çok iş görülür mülâhazasıyla yüz binden ziyâde a’sker tertîb olundu. ... Defter ile a’sker tertîb etmek ve binbaşılara seksener kîse akçe göndermek ve yeniçeri ve cebeciye göre kırk elli bin esâmeyi deftere kaydeylemek beş on günde görülür bir kolay işdir ammâ kırk elli bin âdem bir yere çıkdıkda

⁵⁷⁴ Türkmen, **Kamanîçe Seferi**, s. 50-51, 54, 57, 60

⁵⁷⁵ Sevinç, **Avusturya Seferleri**, s. 148-153, 156, 158-159, 163-165, 170-172

⁵⁷⁶ Sevinç, **Avusturya Seferleri**, s. 148-153, 156, 158-159, 163-165, 170-172

⁵⁷⁷ Ertaş, **Sultanın Ordusu** s. 94-96, 101-109, 109-110

⁵⁷⁸ Gökpinar, **Varadin Seferi**, s. 49-59, 65, 67, 72-77, 84-85

⁵⁷⁹ Ek-18, 19, 20, 21, 22

⁵⁸⁰ Ek-18, 19, 20, 21, 22

⁵⁸¹ “... *sinîn-i sâbika esfâr-ı hümayûnlarından ziyâde mükârî develeri tedârük ve ihrâcından lâ-büdd ve evceb ...*” “... *bu sene-i mübârekede gerek deve ve katır ve bârgir ve araba ve gerek lâzime-i seferiyye hasbe’l-zarûre esfâr-ı sâbıkadan ziyâde birkaç kat ziyâde tertîb olunmağla ...*”: **BOA, MAD. d. 8515, 6/1**

⁵⁸² Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk**, s. 155

⁵⁸³ Bkz. IV. bölüm

onlara on bin çadır ve her çadıra üçer beşer a'kkâm ve elli bin âdeme elli bin kadar deve ve katır ve bârgîr iktizâ eder. Ve bunların cümlesine her gün yem ve yiyecek lâzımdır. Bir gün olmasa gavga hâzırdır. Bu sûretde yüz bin boğaza yem yetiştirmek pek müşkildir.”⁵⁸⁴

Bu büyük orduyu beslemek için yapılması gereken tedarikat her zamankinden büyük olduğu için, 1768 yılında Rusya ile savaşa karar verildiğinde her ne kadar kamuoyu savaş için istekli görünse de savaşın getireceği zorlukların farkında olan devlet adamları kara kara düşünüyorlardı. Şartlar karşısında Osmanlı devlet adamlarının da önceki seferlere bakarak ordunun ihtiyaçlarının ne miktarlarda olacağını tahmin etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu yüzden, Rusya'ya savaş ilan edildiğinde önceki seferlerdeki ihtiyaçları hesap etmeye çalışmışlardır.

Önceki Seferlerde Zahire Miktarları ⁵⁸⁵	Menzillere Depolanan	Arpa	Un	Peksimet
1715 Mora Seferi (205 gün)		1.367.975,5	25.572,5	515.818,5
1716 Varadin Seferi (242 gün)		993.655,5	314.504,5	22.551,5

Tablo 3.3. 1768 Senesinde Savaş İlan Edildiğinde Tutulan Bir Kayda Göre Mora ve Varadin Seferlerinde Tüketilen Zahire

Anlaşılabileceği gibi, Osmanlı Devlet adamları ve maliyecileri de sefer masraflarındaki artışın ve bunun hazineye getirdiği yükün farkındaydı. Bundan dolayı, bir yandan asker ihtiyacına cevap verirken bir yandan da sefer masraflarının hazinenin kapasitesinin üzerine çıkmasına karşı önlem almaya çalışıyorlardı. Yeni bir sefer açıldığında yapılan masrafları önceki seferlerinkiyle karşılaştırarak masrafların aşırılaşmasını engellemeye çalışılıyor. Örneğin, 1768 senesi seferi daha fiilen başlamadan masrafların ne düzeyde olduğu sorulmuştu.⁵⁸⁶ Sonuçta, ortaya çıkan manzara ordunun mevcudundaki artış ve bu artışa bağlı olarak taleplerin fazla olmasıydı. Ne var ki, Osmanlılar için fetihler çağı artık kapandığından yeni kaynaklardan gelir sağlamak mümkün görünmüyordu. Bu sebeple, Osmanlı Devleti mevcut yeni düzenlemeler yoluyla sistemi iyileştirerek savaşta ve barışta ordunun finansmanını sağlamak zorundaydı. I. Bölümde görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti nakit elde etmek için birçok düzenlemeler yapmıştı. Ancak nakit paranın bulunmasıyla da tüm sorunlar çözülmüyordu. Ordunun ihtiyacı olan her bir unsurun tespiti, temini ve

⁵⁸⁴ Resmi, *Hulasatü'l-İtibar*, s. 6a-6b

⁵⁸⁵ BOA, TSMA. d. 801

⁵⁸⁶ Öğreten, *İbretnüma-yı Devlet*, s. 96-97

orduya ulaştırılması bir organizasyon işiydi. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin yeni yöntem ve uygulamaları y r rl ge koyduğu görülmektedir.

3.2. Yeni Tedarik Sistemi

Yukarıda ele alınan talep artışları, Osmanlı Devleti'nin bu taleplere cevap veremeyen tımar-tahrir ve avarız-menzilhane sistemleri yerine yeni bir tedarik sistemi arayışına geçmesine sebep olmuştur.

3.2.1. Tımar Sisteminden Miri Asker Tahririne

İlk bölümde kısaca ele alındığı gibi, Tanzimat  ncesi Osmanlı askeri tarihini inceleyen araştırmacılar, diğer askeri birlikleri görmezden gelmemekle beraber muharip birliklerin temel olarak iki kısımdan oluştuğunu kabul etmişlerdir: yeniçeriler ve tımarlılar. Yine ilk bölümde ele alındığı üzere, yeniçerilerin sayısı ilk başta mütevazı kalmakla beraber ocağın kuruluşundan itibaren artma eğilimi göstermiştir. Bu eğilim tımarlı sipahilerin aleyhinde olmuştur. Yani, yeniçeri sayısının artmasına paralel olarak tımarlılara ayrılan vergi kaynakları azalmış ve önce iltizam ve emanet daha sonra ise malikane uygulamalarıyla bu eski tımar birimlerinden elde edilen nakit ile yeniçeri ordusu finanse edilmiştir. Tımar birimlerinin azalmasıyla doğal olarak tımarlı sayısı hem azalmış hem de bu askeri sınıf savaş alanındaki önemini yitirmiştir. Tımarlıların bu şekilde gözden düşmelerinde ateşli silahların giderek artan kullanımı etkili olmuştur. Zira tımarlı birlikler ateşli silah kullanan piyade birlikleri değillerdi.

Tımar sistemi maliye açısından önemliydi. Çünkü devlet nakit parayla yatırım yapmadan bir orduya sahip oluyordu. Tımarlı askerin bu mali önemi bir tarafa, celp sistemi açısından da önemli bir yeri vardı. Osmanlı Devleti'nin daimi bir eyalet ordusuna sahip olmasını sağlıyordu. En yüksek eyalet idarecisi olan vali veya mirimiran, eyalet yönetiminden sorumlu olduğu kadar Osmanlı ordusunda muharip gücün en büyük kısmını oluşturan tımarlıları alaybeylerinin yardımıyla komuta edebiliyordu. İdaresindeki eyalette her sancak ve kazadan hangi tımar sahibinin kaç askerle savaş durumunda orduya katılacağı daha önce yapılmış olan tahrirler sayesinde belliydi. Savaş durumunda tımarlı sipahiler sırasıyla köy-nahiye-kaza-sancak-vilayet seviyesinde toplanarak ilgili görevlilerin

idaresinde hızlı bir şekilde orduya katılabiliyordu.⁵⁸⁷ Bunlar belirlenmiş oranlarda aşar vergisini köylüden toplayarak karşılığında tımarlarının büyüklüğüne göre beratlarında belirtilmiş olan sayıda asker beslemekle yükümlüydüler. Bu tımarlıların isimleri tahrir defterlerine kayıtlıydı. Değişiklikler ise ruznamçe defterlerine kaydedilmiştir. Böylece ilgili tımar biriminin kime geçtiği her zaman takip edilebilmiştir. Ancak I. Bölümde ele alındığı gibi, tımarlı asker ve tımar sistemi gözden düşerken tahrirler de önemini yitirmiş, tımar birimleri ise tamamen ilga edilmemekle beraber artık asker yetiştirmek için kullanılmamışlardır.⁵⁸⁸ Tımar birimleri iltizam ve malikâne sözleşmelerle satılmasından dolayı paşaların azalan askerleri kapı halkları yoluyla telafi edilmeye başlanmıştır. XIV. ve XV. yüzyıllarda tımarlıların yerel düzeyde en üst seviye komutanları olan vali ve sancakbeylerinin kapı halkları bulunmakla beraber, savaş durumunda bunların emrindeki ordunun esas kısmını tımarlılar oluşturuyordu. Dolayısıyla XVIII. yüzyıldan önce de paşaların kapı halkları vardı. Çünkü büyük kapı halkına sahip olmak paşanın büyük mansıp elde etmesinde etkili olabiliyordu.⁵⁸⁹ Ancak, belirli sayıda kapı halkı beslemeleri XVIII. yüzyıldaki gibi bir zorunluluk değildi. Sadece paşanın devlet nazarında daha itibarlı bir yere sahip olmasını sağlıyordu. Yine XVIII. yüzyıldan önce bunların sayısına dair herhangi bir düzenleme yoktu. Genelde paşaların gelirlerinin çokluğu kapı halklarının büyüklüğünün tercih sebebi olabiliyordu.⁵⁹⁰ XVIII. yüzyılda ise kapı halkı farklı bir içerik kazandı: Tımarlı sipahilerin sayısının azalması ve buna paralel olarak eyalet idarecilerinin gelirlerinin düşmesine rağmen askere olan ihtiyacın artması Osmanlı yöneticilerini yeni düzenlemeler yapmaya yöneltti. Paşaların önceki yüzyıllarda emrinde olan tımarlıların yerine, orijinal anlamı yukarıda açıklanan kapı halkları kurmaları ve beslemeleri istendi. Gelirleri azalan paşaların kuracakları kapı halklarını artık mansıplarının olağan gelirlerinden finanse etmeleri mümkün olmadığından, barış zamanları için *imdad-ı hazeriyye* ve masrafların arttığı savaş zamanları için *imdad-ı seferiyye* vergileri ihdas edildi.⁵⁹¹ Bu uygulamada devlet, her eyalet ve sancaktan belli miktarda toplanan imdadiye vergileri karşılığında o eyalet veya sancak idarecisinin belli sayıda askeri cepheye getirmesini istiyordu. Örneğin, Köstendil Sancağı Mutasarrıfı olan Abaza Mehmed

⁵⁸⁷ Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 49

⁵⁸⁸ Bruce W. McGovan, "The Study of Land and Agriculture in the Ottoman Provinces within the Context of an Expanding World Economy in the 17th and 18th Centuries, *International Journal of Turkish Studies*, II/1 1981, s. 57

⁵⁸⁹ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete (1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi)*, İstanbul 1978, s. 104

⁵⁹⁰ Kapı halklarının oluşumu için bkz: Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar (1660-1664 Osmanlı Avusturya Savaşları)*, YDT, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012

⁵⁹¹ İmdadiye vergilerinin gelişimi için bkz. I. Bölüm

Paşa'nın cepheye getirmesi gereken asker sayısı 200 kişiydi.⁵⁹² Buna kapı halkı deniliyordu. İncelenen savaş yıllarında kapı halkı ile benzer anlamda “*Paşanın dairesi veya dairesi halkı*” gibi ifadelerin kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin, 1769 senesinde Bender Seraskerliğine atanan Ali Paşa'nın askerleri için verilecek tayinata dair bir belgede “*Ali Paşa'nın dâiresi halkı için*” ifadesi kullanılmıştır.⁵⁹³ Takip eden sene Haleb Valisi ve İbrail Muhafızı Abdi Paşa'ya gönderilecek tayinatla ilgili belgede, yine “*dâire ve etbâ'ın tanzîm-i ahvâl ve istikrârlarıçün*” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.⁵⁹⁴ Ancak *dâire* ve *etbâ*'dan kastedilen paşanın kişisel hizmetinde bulunan ekiptir. Örneğin, yukarıda kapı halkı sayısı 200 olduğu belirtilen ve Kartal muharebesinden sonra vezareti elinden alınan Abaza Mehmed Paşa kısa süre sonra Kırım Hanı'nın ricasıyla tekrar vezir ve Köstendil Sancağına mutasarrıf atanmış ve hemen ardından Kale-i Cedid muhafazasına tayin edilmişti. Bu sırada paşanın etbâ 101 kişiydi.⁵⁹⁵ Ancak bunlar kapı halklarından farklı olarak savaşa katılacak muharip güç olarak hesap edilmezlerdi. Sadece paşaya verilen görevin yerine getirilmesinde yardımcı konumundaydılar. Dolayısıyla *kapı halkı* paşanın sefere getirmekle yükümlü olduğu birlik, *etbâ* ise tamamen kişisel ekibidir. Paşaların emrindeki askeri birlikleri ifade etmek için kullanılan bir diğer terim ise *mai'yyet*dir. Bu terim ile kastedilen, paşa ya da herhangi bir komutanın emrinde olan kendi kapı halkına mensup ve mensup olmayan askerlerin tümüdür. Örneğin, 1773 senesinde Hacıoğlu Seraskeri Numan Paşa'nın emrindeki askerler için gönderilen mühimmatla ilgi belgede “... gerek dâiren ve gerek mai'yyetine memûr dergâh-ı mua'llam yeniçerileri ...” ifadesiyle paşanın emrindeki her türlü askeri birliğin kastedildiği görülmektedir.⁵⁹⁶ Beylerbeyi ve sancak mutasarrıflarının imdad-ı seferiyye vergisinin yarısıyla masraflarını karşılamaları yani *dâire*lerini idame ettirmeleri, diğer yarısıyla ise her 70 kuruş için bir asker beslemeleri tasarlanmıştır. İmdad-ı hazeriyye vergisi ise seferiyyenin yarısı kadardır.⁵⁹⁷ Bu oranlar göz önünde bulundurulduğunda barış zamanında Osmanlı Devleti'nin paşaların kapı halkı oluşturmalarını beklemediği, *dâire/etbâ* 'ları ile yetinmelerini istedikleri anlaşılmaktadır.

İlk bölümde ele alındığı gibi, paşalar XVIII. yüzyılda artık çoğunlukla sınır kalelerinde görevli olduklarından mansıplarına gitmiyor, hatta mansıplarında hiç bulunmuyorlardı. Buna rağmen, paşalar savaş durumunda kapı halklarını kendi

⁵⁹² BOA, MD 167, 8/100

⁵⁹³ BOA, C. AS. 989/43208

⁵⁹⁴ BOA, C. AS. 1101/48645

⁵⁹⁵ Enveri, *Tarih*, s. 180b-181a

⁵⁹⁶ BOA, AE. SMST. III. 5/323

⁵⁹⁷ Tayfun Ulaş, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Maliyesinde İmdadiyye Uygulamaları”, CIEPO 22, I, Trabzon 2018, s. 646

mansıplarından oluşturmak zorundaydılar. Ancak bu zorunluluk idari gerekliliklerden değil, sadece asker tahririnde alan paylaşımı konusunda kafa karışıklığının ortaya çıkmasını engellemek içindi. Zira sayısı az olan askerin tahriri konusunda gerek paşalar gerekse diğer asker yazıcılar arasında sorunlar çıkabiliyordu. Örneğin, Canikli Ali Paşa kendi bölgesinden asker yazmaya çalışan Turnacıbaşı Mehmed Emin Bey’le tartışmıştı.⁵⁹⁸ Paşaların kapılarını nasıl oluşturduklarına dair fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak belgelere yansıdığı kadarıyla paşalar, bu konuda kendilerinin aksine, yerel bilgiye sahip olan vekilleri konumundaki mütesellimler ve ayanlara dayanmak zorundaydılar. Örneğin, 1770 senesinin başında Rakka Valiliğine atanan ve Bender Seraskeri olan Mehmed Paşa’nın, cephedeki görevinden dolayı mansıbı için uygun görülen ancak sayısı belirtilmeyen askeri tahrir etmesi mümkün değildi. Bundan dolayı bölgenin ayanından Rakka müteselliminin, paşanın kapı halkını düzenleyerek cepheye sevk etmesi istenmiştir.⁵⁹⁹ Dolayısıyla her zaman olmasa bile paşa kapılarının oluşturulması ayanların yerine getirdiği bir görev haline gelmiştir. Bununla beraber, eğer bir paşanın mansıbı dışında asker toplaması sorun oluşturmuyorsa buna izin verilebiliyordu. Örneğin, Teke ve İçil mutasarrıfı Abaza Mehmed Paşa zaten cephede bulunduğu kapı halkı için gerekli olan 500 askeri mansıbı olan Teke ve İçil sancakları yerine Tuna kıyılarından toplamak istemiş ve bu konuda kendisine izin verilmişti.⁶⁰⁰ Bir başka örnek ise Musul Beylerbeyi ile ilgilidir. Abdülfettah Paşa’nın mansıbından dolayı 2.000 askerlik kapı halkına sahip olması gerekiyordu ve bu kapı halkını kendi bölgesinden topladığı askerlerle oluşturması bekleniyordu. Abdülfettah Paşa Musul’un uzaklığından dolayı belirtilen sayıda askerin başka bir yerden toplanmasını ve ücretin kendisine ayrılmış seferiye vergisinden karşılanmasını önerdi. Paşanın bu önerisi kabul edilmiştir.⁶⁰¹ Nitekim paşanın yerine asker yazması istenilen kişi Arnavut ayanından Osman Bey ile İzdin ayanı ve voyvodası Beyzade Yusuf Bey olmuştur.⁶⁰² Anlaşılabacağı gibi belgelere çok sık yansımaya da paşaların kapı halklarını oluşturmalarında ayanların etkili olduğu görülmektedir.

Sonuçta, paşaların mansıplarıyla artık fazla bağları kalmamıştı. Osmanlı Devleti için önemli olan paşaların mansıplarından elde ettikleri gelirle belli sayıda asker yazmalarıydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti artık paşaları eyalet idarecileri olarak değil sınırlarda ve cephede görevli komutanlar ve mansıplarından elde ettikleri imdadiye

⁵⁹⁸ Bkz. IV. Bölüm

⁵⁹⁹ BOA, MD 168, 199/792

⁶⁰⁰ BOA, C. AS. 65/3079

⁶⁰¹ BOA, AE. SMST. III. 84/6199

⁶⁰² BOA, AE. SMST. III. 84/6199

vergileri karşılığında asker yazmakla sorumlu müteahhitler olarak görüyordu. Paşalar ise müteahhitlik görevini genelde ayanlarla paylaşıyorlardı. Taşra idaresiyle ilgili bu duruma dönemin devlet adamları ve görevlileri tarafından dikkat çekilmiştir. Örneğin, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Hekimoğlu Ali Paşa'nın kapısında çalıştığı anlaşılan *Risale-i Terceme*'nin yazarı, söz konusu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde paşalara bağlı tımar birimlerinin azaldığına eski günlere özlem duyarak dikkat çekmiştir.⁶⁰³ İsmi bilinmeyen yazar, bu durumun paşaların gücünün azalmasına sebep olduğunu da tespit etmiştir.⁶⁰⁴

II. Bölümde görüldüğü gibi, müteahhit olarak asker tahrir eden tek grup paşalar değildi. Osmanlı Devleti savaş dönemlerinde paşa kapı halklarından başka miri levent adı altında başka bir grup asker tahrir ettiriyordu. Yine II. Bölümde görüldüğü üzere, miri levent toplanmasında Osmanlı Devleti genelde ayanları binbaşı tayin ederek asker toplamıştır. Asker yazması talep edilen bu müteahhitlerin kendi bölgelerinde olmaları önemli bir konuydu. Bundan dolayı, bazı ayanların memleketlerine gitmek için izin istedikleri görülmektedir. Örneğin, savaştan bir süre önce halka zulmettiği için kale-bend edilen ancak sonradan affedilen Yılanlı Musa daha sonra Konya mütesellimi atanmıştı. Musa gibi tamamen yerelden yetişme ve devlet kademesinde çok fazla tecrübesi olmayan birinin, Konya gibi hem büyük hem de alakasız bir eyalete atanması daha sonra sunduğu bir mektuptan anlaşılmaktadır. Daha önce Konya valiliği de yapan Çelik Paşa'nın damadı olan Yılanlı Musa Ağa, cezasından kayınpederinin ricasıyla kurtulmuş ve göreve yine onun ricasıyla atanmıştı.⁶⁰⁵ Konya'da rahatı yerinde olmasına rağmen memleketine dönmek isteyen Musa Ağa için, 1768 senesinde savaşın patlak vermesiyle fırsat çıkmıştır. 1769 senesinde ikibinbaşı atanarak yazacağı 2.000 askerle cepheye gelmesi emredildiğinde, Hamid sancağına gitmesine izin verilirse bunu kolayca yapabileceğini belirtmiştir. Aksi halde Konya'dan asker toplarsa bunların genelde eşkıyalıkla geçindiklerinden ve çoğunu

⁶⁰³ "... Mürûr-ı zemân ile mezkûr sancaklar hâss ve mukâta'a olarak vezîrlerin elinden çıkub eshâb-ı mukâta'a taraflarından zabt eden voyvodaların ...": Cengiz Orhonlu, "*Osmanlı Teşkilatına Aid Küçük Bir Risale* "*Risale-i Terceme*", **Belgeler**, IV/7-8, 1967 Ankara, s. 41

⁶⁰⁴ "... Kırk elli sene mukaddem velîyü'n-nia'm merhûm Hekimzade Ali Paşa efendimiz hazretleriyle Sivas şehrinde ikâmet ettiğimiz hengâmda hidmet-i hidvânelerinde mevcûd süvârî a'skerine beher gün on iki bin yem-i şa'îr ta'yînâtı verilür idi ki yevmiyye üç bin ve şehriyye otuz bin kil şa'îr eder ..." "... Şimdi Sivas vâlisi olanların katarı ile mecmû'ı tevâbi'inin bin iki yüz yem-i şa'îr vermeğe kudret ve kuvvetleri olmadığından gayri kemâl-ı zarûret çekerler. Zîrâ beyân olunduğı üzere etrâf sancakları hâss ve mukâta'a olub vezîrlere yalnız şehir bâki kalmıştır. Ana binâen pâdişâh seferine me'mûr olan vüzerâ'nun sefere yalnız defterde muharrer olan ismi beraber olup hidmet ve izhâr-ı kahr u kudret edecek kapısı halkının cismi a'dîm ve imkânda değildir ..." "... vezîrlerin alacağı akçayı dere beyleri ve a'yân-ı vilâyet alup İstanbul'da olan kapu kethüdâsına hediye irsâl iderler..." "... paşalar mansıblarının etrâfı zemân geçerek hâss ve mukâta'a olup vezîrlere yalnız şehirler kaldığından yirmişer' ve otuzar adem ile oturlar ve iki taksît ile verilmek üzere senede on ve on beş kese hazeriye tabir olunan akçe ile geçünürler ...": Cengiz Orhonlu, "*Risale-i Terceme*", s. 41-43

⁶⁰⁵ BOA, C. AS. 435/17646, 1, 2

tanımadığından kısa sürede firar edebileceklerini belirtmiştir.⁶⁰⁶ Musa Ağa'nın Antalya'ya dönmek için bu talebi kabul edilerek kendisine kapıcıbaşılık payesi de verilmiştir.⁶⁰⁷ Yılanlı Musa'nın durumdan istifade etmek istediğine şüphe olmamakla beraber, hükümetin onu haklı bulduğu anlaşılmaktadır. Yazılan cevabi hükümde Musa Ağa'nın mazeretleri yeterli görülerek ailesiyle beraber memleketine dönmesi ve oradan yazacağı 2.000 miri levent ile orduya katılması emredilmiştir.⁶⁰⁸ Dolayısıyla 1768 senesine gelindiğinde tımarlı ordunun yerini yavaş yavaş miri asker almaya başlamıştır.⁶⁰⁹ Osmanlı Devleti artık askerlik hizmetini tımar sisteminde olduğu gibi vergi karşılığı değil, nakit para ile temin etmeyi tercih ediyordu. Bundan dolayı paşa kapılarının oluşturulmasında kısmen, miri askerin tahririnde ise tamamen aracılara yaslanmak zorundaydı. II. Bölümde anlatıldığı üzere, ayan askeri ile nefir-i amm askerinin toplanmasında ise yine yerel bağlara ve bilgiye sahip bu kişilerden yararlanmak zorundaydı. Bu konuda başarıya sadece kendi bölgesini tanıyan ve potansiyelini iyi bilen ayanlarla çalışarak ulaşabilirdi.

Sonuç olarak, asker tahriri işi artık tımar sisteminde olduğu gibi devlet tarafından tımar birimleri tahsis edilerek daha önceden finanse edilmiş ve kayıt altına alınmış askerlerin cepheye çağrılmasından ibaret değildi. Asker tahriri eskiye göre daha fazla emek, yerel bilgi ve kişisel beceri gerektiriyordu. Nefir-i amm askeri örneğinden anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti çok eski bir uygulama olmasına rağmen II. Viyana kuşatmasından sonraki muharebeler dışında çok fazla başvurmamıştı. Ancak 1768-1774 senelerinde bu ücretsiz askerin cepheye çağırılması artık daha fazla kullanıyordu. Tabii ki bunun sebebi, 1768'den önceki savaşlarda Osmanlı Devleti genelde savunan değil saldıran durumundaydı. Ancak, sebep ne olursa olsun sonuç devletin toplumdan daha fazla talepte bulunması ve bu yüksek talepleri karşılamak için yeni araçlar kullanması olmuştur.

3.2.2. Avarız-Nüzülden Mübayaa'ya

Celp sisteminin geçirdiği bu değişimin bir benzeri, savaşlarda zahire temininde de yaşanmıştır. Osmanlı Devleti tımar sisteminin uygulandığı dönemlerde bu sistem sayesinde eyaletlerde her an savaşa hazır bir orduya sahip oluyorken, bu ordunun savaş durumunda iaşesi konusunu da unutmamıştı. Genel olarak tedarik sistemi avarız vergisi yoluyla

⁶⁰⁶ BOA, C. AS. 425/17646, 1

⁶⁰⁷ Mehmet Ak, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Ayanlık Örneği: Yılanhoğulları**, YT, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2007, s. 23, dp, 62

⁶⁰⁸ BOA, C. AS. 425/17646, 3

⁶⁰⁹ Aksan, "*Ottoman Military Recruitment*", s. 27

ordunun güzergahı üzerindeki menzillere çevre kazalardan gerekli erzakın yığılması şeklinde çalışıyordu. Buna menzilhane sistemi denilmiştir. Bu işle sorumlu olan görevli ise kadıydı.⁶¹⁰ Avarız sadece savaş yıllarında değil deprem, sel ve yangın gibi doğal afetler durumunda da halka salınırdı.⁶¹¹ Dolayısıyla, avarızın ortaya çıktığı dönemlerde sebebi ne olursa olsun devletin acil nakit ihtiyacı için avarız topladığı kabul edilebilir. Ancak avarız genel olarak ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için toplanan aynî bir vergi olmuştur. Lütfi Güçer'in belirttiğine göre, öşür ve avarızın ilk hali olan salariye toplam 1/8 oranında alınmıştır.⁶¹² İlk zamanlar verginin sadece güzergâh üzerinden alınması esastı. Ancak bu durumun haksızlıklara sebep olduğu fark edilmiştir. Bu yüzden bir süre sonra avarızın daha geniş şekilde uygulanmasına karar verilmiştir. Böylece vergi tabanı genişletilirken verginin oranı düşürülmüştür. Doğal olarak, bu durum kısıtlı ulaşım imkânları sebebiyle uzak bölgelerden verginin nakdi olarak toplanması sonucunu doğurmuştur.⁶¹³ Merkezi hükümetin savaş yıllarında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığı avarız daha sonra kısa sürede hem sürekli hale gelmiş hem de nakit olarak toplanmaya başlanmıştır.⁶¹⁴ Böylece, avarız sıradan vergi olarak vergi sitemine yerleşirken savaş dönemlerinde ordunun ihtiyacını karşılamak için yeni bir vergi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu sefer nüzül vergisi ihdas edilmiştir. Nüzül vergisinin ilk başlardaki uygulaması aynen avarızda olduğu gibi ordunun cepheye ilerlediği güzergâhta konaklayacağı menzillerde çevre kazalardan ordunun ihtiyaçlarının karşılanması şeklindeydi.⁶¹⁵ Lütfi Güçer'in tespitlerine göre sadece ordunun temel besini durumunda olan un ve arpa için uygulanırdı. Yine avarızın ilk ortaya çıkışında olduğu gibi ordunun konakladığı menzillerde un ve arpa ihtiyacının karşılanmasından ibaretti. Aynen avarız gibi olağanüstü bir vergi durumundaydı.⁶¹⁶ Hem avarız hem de daha sonra onun yerini alan nüzül vergilerinin uygulanması avarızhanelerine göre yapılırdı.⁶¹⁷ Savaş ilan edildiğinde nüzül vergisinin her avarız hanesinden ne oranda toplanacağı eyaletlere duyurulurdu. Örneğin, 1579 senesi seferi için her avarızhanesinden bir İstanbul kilesi hububat talep edilmiştir. Ertesi sene ise her haneden iki kile olarak tahsil edilmiştir.⁶¹⁸ Anlaşılabileceği gibi nüzül vergisi sabit bir orana sahip değildi. İhtiyaca göre

⁶¹⁰ İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Kronik Kitap, İstanbul 2020

⁶¹¹ Levent Küçük, **Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız kavramı ve Avarızın İdarededeki Rolü**, YDT, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 13

⁶¹² Güçer, **Hububat**, s. 53-54

⁶¹³ Levent Küçük, **Avarız**, s. 36

⁶¹⁴ BOA, **MAD. d.** 8516, 233/1

⁶¹⁵ Türkmen, **Kamaniçe Seferi**, s. 125

⁶¹⁶ Güçer, **Hububat**, s. 67-68

⁶¹⁷ Güçer, **Hububat**, s. 70

⁶¹⁸ Güçer, **Hububat**, s. 70

yükseltip indirilebiliyordu. Nüzül vergisinin avarızın ilk ortaya çıktığı zamanlar gibi nakden değil aynen toplanması prensipti. Ancak ihtiyaç fazlası olan kısım nakden tahsil edilebiliyordu.⁶¹⁹ Ayrıca cepheye uzak olan bölgelerden nakliye maliyetinin yüksekliğinden dolayı nakdi yani bedel olarak toplanmıştır.⁶²⁰ Ancak, nüzül vergisi de bir süre sonra savaş ve barış zamanlarında düzenli olarak toplanan nakdi bir vergi haline gelmiştir. Ayrıca, sadece ordunun geçeceği yerlerden değil tüm ülkeden toplanmaya başlanmıştır.⁶²¹ Murphey'nin hesaplamalarına göre 580.000.000 akçelik 1653 senesi bütçesinin 48.100.000 akçe yani %8,3'ünü bedel-i nüzül vergisi oluşturmuştur.⁶²² Bruce Mc Gowen'ın tespitlerine göre XVII. yüzyılda avarız ve nüzül önceki yüzyıla kıyasla 10 kat artmıştır.⁶²³ Köprülü Fazıl Mustafa Paşa halkın üzerindeki yükü fark ederek bunu hafifletmek için diğer bazı mükellefiyet ve vergilerle beraber nüzülü kaldırmak istemiş, hatta bunlarla ilgili defterleri imha edilmek üzere Edirne'ye göndermiştir. Ancak, seferde ölmesinden dolayı bu planını gerçekleştirmeye fırsat bulamamıştır.⁶²⁴ Risale-i Terceme'nin anonim yazarı da sayısı artan vergi çeşitliliğinin halkın üzerinde ekonomik baskı oluşturmaya dikkat çekmiştir.⁶²⁵

Nüzül vergisinin uygulanmaya başlamasının ardından iki verginin bir bölgeye aynı sene tarh edilmemesi prensipti.⁶²⁶ Ancak kısa sürede bu değişmiş ve her iki vergi hazineye kaynak sağlamak amacıyla aynı sene içerisinde toplanmaya başlanmıştır. Nitekim 1768-1774 Savaşına gelindiğinde bu iki verginin hem nakden hem de iki verginin aynı sene içerisinde toplandığı görülmektedir.⁶²⁷ Dahası bu vergiler devletin sıradan gelir elde ettiği

⁶¹⁹ Güçer, **Hububat**, s. 82

⁶²⁰ Ömer İşbilir, "Nüzül", **DİA**, 33, İstanbul 2007, s. 311

⁶²¹ Türkmen, **Kamanice Seferi**, s. 125

⁶²² Murphey, **Osmanlı'da Ordu ve Savaş** s. 74-75

⁶²³ Bruce Mc Gowen, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981, s. 1328

⁶²⁴ İşbilir, "Nüzül", s. 312

⁶²⁵ "... Bir reâ 'yâ ba 'zan sekiz kilede bir kilesini voyvodasına ve bir kilesini ortakçısına ve birini mubâyâ 'aya ve birini sürsâta ve birini akça murâbahasına verir. Bî-çâreye bâki kalan samanının bir sülüsini menzilhâneye ve bir sülüsünü voyvodasına verüp her hâlde mağdûr ve mağmûn olur. Reâ 'yanın verdiği dönüm-i duhân, dönüm-i penbe, resm-i hınzır, adet-i ağnâm, koyunun arkasında olan yapağıdan, resm-i yaylak, resm-i kışlak, resm-i otlak, resm-i ispençe, resm-i a 'rûsâne, resm-i ketan, resm-i asıyâb ber minvâl-i muharrer eküp biçdüğü her ne ise voyvodaları ahz ve cebr ile gasb ederler. Bu sebebdan reâ 'yâ zâbitândan dilgîr olup rahat me 'mûl eylediği mahalli firâr eder ..." "... bir fakîr reâ 'yanun senede eküp biçdüğü şeyden elinde nısfı kalup andan dahî on beş guruş haraç ve yüz elli guruş dahî menzil akçası imdâdiye ve gelüp geçen paşalara verilen yem ve yiyecek ve dış kirası ve memleketlerini muhâfaza için tuttukları bekçi ücreti mesâriflerinden hissesine düşüp ol-mikdâr akçayı bulup vermeğe kudreti olmadığından şehriye on guruş iki guruş fâide ile alup ve ayda bir kerre devr ve tecdid-i temessük ederek senesi ahirine değin aldığı on guruş elli guruş olur ve senesi hitâmında nakden vermeğe tâkati olmadığından mahsûli olan yağ ve bal ve buğday ve arpa ile borcını edâ' eder iken sene-i cedid mesârifî vakti gelüp bir kat dahî medyûn olur ...": Cengiz Orhonlu, "Risale-i Terceme", s. 41-43

⁶²⁶ Güçer, **Hububat**, s. 91

⁶²⁷ BOA, **MAD. d.** 7596, 90/2

mukataalar olarak işletilmeye başlanmıştır.⁶²⁸ Hatta bazı vergi birimlerinin devlet adamlarına gelir kaynağı olması için arpalık olarak verilebildiği görülmektedir.⁶²⁹ Nüzülle aynı dönemde uygulanan sürsat ise bir vergi değil mükellefiyetti. Yani üretici ürününü orduya belirli bir fiyatla satmaya zorlanırdı. İştirat ise sürsat ile aynı anlama sahipti.⁶³⁰ Ordunun ihtiyaçları için uygulamaya konulan avarız ve nüzül vergilerinin yetersiz kaldığı durumlarda sürsat ve iştirat denilen satın alım yöntemleriyle eksik kalan miktarlar tamamlanıyordu. Ancak bir süre sonra hem avarız hem de nüzülün nakdi gelir olarak tamamen nakden toplanmaya başlanmasıyla XVI. yüzyılın sonundan itibaren ordunun zahire ihtiyacının karşılanmasında nüzülün oranı giderek azalırken sürsatın oranı artmıştır.⁶³¹ Her iki verginin sırasıyla ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için kullanıldığı dönemlerde birinci dereceden muhatap kadıydı. Tahrir sistemi yürürlükte olduğundan her vergi kaynağının potansiyeli yaklaşık olarak biliniyordu. Ayrıca, mevkufat kalemi tarafından tutulan avarız, nüzül ve sürsat kayıtları sayesinde hangi kaza ve köyden ne talep edileceği önceden yaklaşık olarak tespit edilebiliyordu. Bundan dolayı, kadı, talepleri karşılarken önceden hazırlanmış istatistiki tespitlere bağlı olarak hareket ediyordu. Bu sayede köy imamı ve ihtiyarlarıyla çalışan kadı, talepleri karşılamada fazla sorun yaşamıyordu.⁶³² Dolayısıyla XV. ve XVI. yüzyıllarda bu kayıtlar ve tahrirler güncellendiğinden ihtilaflar en aza indirilmişti. Böylece Osmanlı Devleti asker celbinde tımar sistemi, ordunun desteklenmesinde ise avarız-nüzül uygulamalarına dayanıyordu. Nasıl ki tımar-tahrir sistemi ücretsiz bir ordu kurulmasını sağlıyorsa avarız-menzilhane sistemi de bu ordunun çok fazla nakit harcanmadan iâşesini temin ediyordu. Ne var ki, menzilhane olarak tabir edilen Osmanlı askeri lojistik sistemi küçük bir orduyu yol boyunca desteklemek üzerine tasarlanmıştı.⁶³³ I. Bölümde ele alındığı gibi, seferler artık ordunun gidiş ve dönüşünü içeren mevsimlik harekâtlar olmaktan çıkmıştı. Bunun sonucu olarak iâşe maddelerinin yol üzerinde temin edilmesi artık yeterli değildi. Büyük miktarlarda zahirenin ordunun savaşacağı cepheye ve kalelere temin edilmesi gerekliydi. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin asker tahririnde olduğu gibi zahire temininde de yeni

⁶²⁸ 1768-1774 Savaşı yıllarında avarız ve bedel-i nüzülün iltizama verilmesine dair bazı örnekler için: BOA, **MAD. d.** 8518, 33/1, 41/2, 111/3

⁶²⁹ BOA, **MAD. d.** 8518, 127/3

⁶³⁰ Güçer, **Hububat**, s. 67-68

⁶³¹ İşbilir, “Nüzül”, s. 311

⁶³² Güçer, **Hububat**, s. 70; Orhan Kılıç, “1585 Yılında Tebriz Seferine Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İâşesi”, **Askeri Tarih Bülteni**, XXIV/46, 1999, s. 125-126

⁶³³ Kahraman Şakul, “The Evolution of Ottoman Military Logistical Systems in the Later Eighteenth Century: The Rise of a New Class of Military Entrepreneur”, **War, Entrepreneurs, and the State in Europe and the Mediterranean 1300-1800**, Brill Press, 2014, s. 312

veya eski ama XVIII. yüzyılla özdeşleşmiş birtakım uygulamaların kullanmaya başladığı görülmektedir. XVII. yüzyılda önce sürsat kelimesinin yerini işтира tabiri almıştır. XVIII. yüzyılın başından itibaren ise işтира ile aynı anlama sahip mübayaaya uygulaması kullanılmaya başlanmıştır.⁶³⁴ Değişim sadece tabirlerde olmamıştır. Mübayaanın bir mükellefiyet olarak ortaya çıkışını İstanbul nüfusundaki artışa bağlayan Süleyman Penah Efendi, çiftçilikle uğraşmayan sanayi erbabının bile mübayaaya zahiresi vermek zorunda kaldığını yazmaktadır.⁶³⁵ Mehmet Genç ise çok doğru bir tespitte bulunarak, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri bir vergi tarzında temin ettiği rejim olarak miri mübayaayı tanımlar.⁶³⁶ Bu tanımlamaya uygun olarak mübayaaya satıcı ve alıcının fiyat ve miktar üzerinde anlaşmasına dayalı olmadığı, yani devletin talep ettiği miktardaki ürünün yine devletin belirlediği fiyat üzerinden satın alınması yoluyla gerçekleştiği için ticari bir ilişki olarak görülmemiş, daha çok bir çeşit mükellefiyet olarak kabul edilmiştir.⁶³⁷ Yukarıda bahsedildiği gibi önceki yüzyıllarda bu tür satın alımlar için işтира terimi sıklıkla kullanılırken XVIII. yüzyılda çoğunlukla mübayaaya teriminin tercih edilmeye başlandığı⁶³⁸ ve araştırma dönemi olan 1768-1774 yılları arasında işтира yerine sadece bu terimin kullanıldığı görülmektedir. Dahası, işтира ile yapılan alımlarda nakliye üreticiye değil devlete aitti.⁶³⁹ İştiranın yerini alan mübayaada ise nakliye (*ma'-nakliye*) üreticiye aitti. Böylece 1768-1774 savaşına gelindiğinde Osmanlı Devleti ordunun ihtiyaçlarını vergi karşılığı tahsil etmeyi bırakmıştır. Tedarik için neredeyse tamamen nakit para kullanılmaya başlanmıştır. Mübayaaya yönteminde menzilhaneler varlıklarını korumakla beraber mübayaaya edilen zahire nakit olarak satın alınmıştır.⁶⁴⁰ Ayrıca, II. Bölümde görüldüğü üzere, ordunun cephede geçirdiği dönemler ve kalelerdeki askerlerin zahire ihtiyaçları ise çoğunluğu ayanlardan oluşan mübayaacılar tarafından karşılanmıştır.⁶⁴¹ Böylece Osmanlı Devleti asker celbinde olduğu gibi zahire temininde de vergi karşılığı alımları bırakarak nakit karşılığı zahire tedarikini tercih etmiştir.

⁶³⁴ Süleyman Polat, “Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H. 1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarki’de Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İşтира ile Zahire Temini”, **Gazi Akademik Bakış**, IV/8, 2011, s. 164

⁶³⁵ Penah Efendi, **Tarih-i İhtilal-i Mora**, s. 38

⁶³⁶ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, 7. Baskı, İstanbul 2010, s. 91

⁶³⁷ Ertaş, **Sultanın Ordusu**, s. 126

⁶³⁸ Ertaş, **Sultanın Ordusu**, s.126, dp. 5

⁶³⁹ Polat, “Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler”, s. 163

⁶⁴⁰ Örnek olarak bkz. BOA, **MAD. d.** 8515, 4/1

⁶⁴¹ Ek-14., 15, 16, 17

3.2.3. Nakliye Araçlarında İsticardan Mübayaaya

Yukarıda ele alındığı gibi XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı seferlerinde harekât, büyük oranda ordunun cepheye ileri yönde ve sonra İstanbul'a geri yönde yaptığı gidiş-gelişten ibaretti. Bundan dolayı, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması menzillere çevre kazalardan kadıların yığınak yapımlarıyla yeterli oluyordu. Zahire başta olmak üzere menzillere taşıma işi, kadının nakliye ücreti ödediği araçlar vasıtasıyla yapılıyordu.⁶⁴² Dolayısıyla menzillere yapılan nakliyat yerel kaynaklardan temin edilen nakliye araçlarıyla gerçekleştiriliyordu. Ordunun cephede geçireceği kısıtlı süre için ise yine zahire nakliyesi gerekliydi ve bunun için kiralamar yapılıyordu. Ancak miktarlar çok fazla olmadığından bu genelde zahmetsizce yerine getirilebiliyordu.⁶⁴³ Bunun için kiralanan nakliye araçları genelde yaşam tarzları gereği bu araçlara bol sayıda sahip olan konar-göçer Türkmen kitlelerinden karşılanıyordu.⁶⁴⁴ Ancak yukarıda ele alınan talep artışı artık bu kitlelerin Osmanlı Devleti'ne yeteri kadar cevap verememelerine sebep olmuştur. Doğal olarak, Osmanlı Devleti'nin Türkmenler dışında reayadan da nakliye aracı talep etmeye başladığı görülmektedir. 1715 Mora Seferinde reayanın bu durumdan olumsuz etkilendiği göz önünde bulundurularak reayadan nakliye aracı talep edilmesi yasaklanmıştır.⁶⁴⁵ Ne var ki, takip eden savaşlarda yeniden reayadan talepte bulunulmaya başlanmıştır. Hatta reayadan talep edilen sayılar o kadar artmıştır ki, önceki bölümde görüldüğü üzere Türkmenlerden talep edilen nakliye araçlarının sayısı artık reayadan talep edilenlerin karşısında küçük bir oranda kalmıştır.⁶⁴⁶ Taleplerin muhatabındaki bu değişim belgelerde görülebilmektedir. Örneğin, 1769 senesi için Silivri nahiyesinden 40 ve Silivri nahiyesine bağlı Yapağıcı karyesinden 100 deve talep edilmiştir. Bu nahiyelerin talebe herhangi bir cevap vermedikleri görülünce Osmanlı Devleti yeniden bir mübaşir göndererek durumu öğrenmek istemiştir. Görevli mübaşir söz konusu nahiyeye ulaştığında halk, talebi karşılayacak güçleri olmadığını belirtmiştir. Dahası eskiden nakliye araçlarıyla ilgili taleplerin o bölgede ikamet eden Türkmen taifesi tarafından karşılandığını belirtmişlerdir.⁶⁴⁷ Örnekten anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti nakliye araçlarını temin ettiği

⁶⁴² Ömer İşbilir, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalî: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği”, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, **Türkler**, X, Ankara 2002, s. 151

⁶⁴³ İşbilir, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalî”, s. 151

⁶⁴⁴ İlhan Şahin, “1638 Bağdat Seferi'nde Zahire Nakline Memur Edilen Yeni-il ve Halep Türkmenleri”, **Tarih Dergisi**, 3, 1982, s. 227-236

⁶⁴⁵ Ertaş, **Sultanın Ordusu**, s. 103-104

⁶⁴⁶ Ek-18, 19, 20, 21, 22

⁶⁴⁷ “... bu husûsı gereği gibi hufyeten teftîş ve tefahhus idüb sâbıkda gerek nâhiye-i mezbûre ve gerek karye-i mezkûrenin ol-mikdâr mükârî develerini ne makûle deveciler ve ne-vechle virmişlerdir ve ol-vakt virenler yine ol-havâtilerde değilmidir ve eğer ahar mahallerde ise ne câniblerde sâkinlerdir hakikat-i hâl tahsîl ve ıtlâ' birle der-â'liyeme tahrîr ve inhâ' ...”: BOA, **MAD. d.** 8515/45, 2

toplumsal tabanı konar-göçer kitlelerden reayaya doğru genişletmiştir. Bununla beraber, II. Bölümde belirtildiği gibi asker tahriri ve zahire mübayaasının aksine nakliye araçlarının temininde araçlar kullanmak yerine, valilerin vekili eyalet ve sancaklarda yeni yöneticiler olan mütesellimlerden yararlanmıştır. Asker tahriri ve zahire mübayaasında yaşanan bir paralellik, nakliye araçlarının mübayaası ve kiralanmasında vergiden mahsup tutulmak yerine çoğunlukla nakit alışveriş yapılmaya başlanmasıdır.⁶⁴⁸ Diğer bir husus, geçmişte kiralama (*isti'câr*) tercih edilirken 1768-1774 Savaşı'nda bunun yerine büyük oranda satın almayı (*mübâya'a*) tercih etmiştir. Zira önceki bölümde ele alındığı gibi, nakliye araçlarından sadece araba ve deve kiralanmış diğerleri ise satın alınmıştır.⁶⁴⁹

Görüldüğü üzere 1768'de savaş başladığında Osmanlı Devleti savaşı yürütmek için gerekli üç unsurun temininde artan taleplerden dolayı artık yeni bir model uygulamaya başlamıştır. Asker tahririnde binbaşılar ve zahire mübayaasında mübayaacılar müteahhitler olarak görev yapmışlardır. Bunlar genelde yerel şartları iyi bilen ayanlar arasından seçilmişlerdir. Nakliye araçlarının temininde ise valilerin ve sancakbeylerinin vekilleri, ancak gerçek yönetici durumunda olan mütesellimler temin işini yerine getirmişlerdir. Dahası bu üç unsurun temininde yine artan ihtiyaçtan dolayı Osmanlı Devleti eskiden olduğu gibi vergi karşılığı alım yapmak yerine nakit karşılığı alım yapmayı tercih etmeye başlamıştır. Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin vergi toplama ve tasarruf yöntemlerini birbiri ardına terk ettiği sonucu çıkarılmamalıdır. Örneğin, tımar sisteminden mukataaya geçilirken tımar tamamen terk edilmemiştir. Dolayısıyla tımarlı askerden miri levente bir anda geçilmemiştir. Aynı şekilde, avarız/menzilhane sisteminden miri mübayaaya geçiş kısa sürede olmamıştır. İki sistem aynı dönemlerde beraber kullanılmış ancak sonraki gelen sistemin ağırlığı hep artmaya devam etmiştir.

3.3. Yeni Tedarik Sisteminin Özellikleri

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti 1768 senesinde gelindiğinde ordunun kurulması ve desteklenmesinde yeni bir model uyguluyordu. Bu yeni modelde çoğunluğu ayandan olan binbaşı/mübayaacı/mütesellimler ise miri fiyattan temin işini yerine getiriyorlardı. Osmanlı Devleti yeni tedarik sistemi ve yeni araçlar sayesinde savaştan kaynaklanan yüksek talepleri eyaletlerden temin edebilme imkânı bulmakla beraber, yeni sistem konusunda başlıca iki kaygı vardı:

⁶⁴⁸ Örnekler için bkz. BOA, MAD. d. 8515, 17/1; BOA, MAD. d. 8515, 18/1

⁶⁴⁹ Kiralama örnekleri için bkz. BOA, MAD. d. 8515, 12/1; BOA, MAD. d. 8515, 15/1

1. Gelirler ile talepler arasında uyum,
2. Vergi kaynağının tahrip olması.

Osmanlı Devleti'nin bu iki kaygısını gidermek için birtakım tedbirler aldığı görülmektedir.

3.3.1. Miri Fiyat

Tarih boyunca devletler ordularını destekleyebilmek için satın almadan el koymaya kadar zor kullanma ve uzlaşmayı içeren çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Ancak, Osmanlı Devleti uzun süre varlığını sürdüren bir siyasal yapı olarak el koymanın vergi kaynaklarının tahrip olması sonucunu doğuracağına çok iyi farkındaydı. Bu yüzden Osmanlı tarihinde el koyma çok gerekli olan durumlar hariç tercih edilmemiştir. Bununla beraber bugün olduğu gibi, eski devletler de savaşın kaotik ortamına adım atarken harp stratejisinde olduğu gibi savaşın lojistik planlamasını yapmak zorundaydılar. Bu ise hem savaşın sürdürülebilirliği hem de mümkün olduğu kadar büyük bir askeri güce sahip olmak için kaynakların seferber edilmesini gerekli kılmıştır. Ne var ki, yukarıda ele alındığı gibi, büyüyen ordular ve bundan kaynaklı olarak artan talepler için ödenmesi gereken meblağlara devlet gelirleri yeterli gelmemiştir. Dahası, savaş yıllarında talebin yüksek, arzın ise görece düşük olmasından dolayı fiyatlar yukarı yönlü sert şekilde hareketlenmiştir. Ayrıca sefer durumunda darlık ve kıtlığın ortaya çıkması da büyük bir ihtimaldi.⁶⁵⁰ Bundan dolayı, Osmanlı Devleti önceki yüzyıllardan gelen tecrübeleri sayesinde ordu ihtiyaçlarının, özellikle zahirenin piyasa fiyatlarından karşılanamayacağını farkındaydı. Bu sebeple, Osmanlı Devleti ordunun desteklenmesi için gerekli şeylerin temini için doğal olarak bir takım zorlayıcı yöntemler kullanmaktan çekinmemiştir. Sonuçta, Osmanlı Devleti eyaletlerden taleplerini kendi belirlediği fiyat ve ücretlerle karşılamak istemiştir. Aslında, XVIII. yüzyıl ve takip eden yüzyıllarda orduların büyüyen hacmi ve artan sefer masraflarıyla başa çıkmak, yani hayatta kalmak zorunda olan tek devlet Osmanlı Devleti değildi. Osmanlı'nın batılı hasımları olan Avrupa devletleri başta olmak üzere tüm dünya benzer sorunlar karşısında benzer veya farklı çözümler üretmeye çalışıyorlardı. Gabor Agoston'un belirttiğine göre levazımâtın miri fiyat, yani devletin belirlediği piyasanın altındaki fiyatlarla temin edilmesi Osmanlılara özgü değildi. Örneğin, Macarlar da barut yapımında kullanılan güherçileyi piyasa fiyatının altından temin

⁶⁵⁰ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, s. 119

etmişlerdir.⁶⁵¹ Osmanlı maliyecileri genelde miri fiyatı hazineye daha az yük getirmesi için piyasa şartlarından tamamen bağımsız olarak belirlemişlerdir. Bu uygulamaya *mîrî fiyât* denilmiştir. Tahrir edilen asker, mübayaa olunan zahire ve kiralanan ve satın alınan nakliye araçları için ödemelerin neredeyse tamamı miri fiyat üzerinden yapılmıştır. Mustafa Öztürk'ün belirttiğine göre miri fiyat uygulaması örfi kaynaklıdır. Ancak, yine Öztürk'e göre cihatla ilgili ilkelere dayandırılarak miri fiyat uygulamasına hukuki zemin bulunmak istenmiştir.⁶⁵² Yukarıda değinildiği gibi mübayaa XVIII. yüzyıldan önce de "*iştirâ*" adı altında uygulanmakla birlikte, geniş çaplı olarak ilk kez uygulanması bu yüzyılda olmuştur. Araştırmalara göre miri mübayaanın geniş çaplı uygulandığı ilk seferler ise Prut ve Mora seferleridir. Bu seferler sırasında alımlar yapılması ve miri fiyatın tespiti sırasında piyasa fiyatları da tespit edilerek aradaki farkın çok açılmamasına dikkat edilmiştir.⁶⁵³ Ancak 1768-1774 Savaşında miri fiyatların belirlenmesinde temel ölçütün önceki seferlerde ödenen ücret olduğu görülmektedir. Örneğin, 16 Ekim 1768'de Edirne'den belli miktarda zahire depolanması emredildiğinde fiyatların eski seferlerdeki fiyatlara göre (*esfâr-ı sabıkâ kıyâsen*) belirlendiği belirtilmiştir.⁶⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin *miri fiyat* politikasını, yapılan her alım için uyguladığı görülmektedir. Örneğin yine 1768 senesinde buğdaydan elde edilen unun konulacağı 9.000 çuvalın, eskiden olduğu gibi tanesi 30 akçeden satın alınması emredilmiştir.⁶⁵⁵ Miri fiyat nakliye araçları için de uygulanmıştır. Örneğin, 1768 senesinde Bender Seraskeri Ali Paşa'ya İstanbul'dan denizyoluyla önce Kili'ye gönderilen topların oradan ise Bender'e sevki için 60 çift camus satın alınması gerekmiştir. Bundan dolayı, Niğbolu, Zıştovi ve Tırnova kadılarıyla Zıştovi Voyvodası Ahmed'e yazılan hükümle 1737 senesinde Vidin Seraskeri için gerekli olan her çifti 40 kuruştan 130 çift camusun adı geçen kazalardan satın alındığı belirtilerek aynı fiyatla 60 çift Camus satın alınması emredilmiştir. Örneklerden anlaşılacağı gibi, söz konusu savaş döneminde miri fiyatın belirlenmesinde tek kriter önceki seferlerde yapılan alımlar olmuştur. Hatta savaşın ilerleyen yıllarında yapılan alımlarda ödenecek ücretin belirtilmesi

⁶⁵¹ Gabor Agoston, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayisi: 17. ve 18. Yüzyıllarda Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri*", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Haz. Kahraman Şakul, İstanbul 2017, s. 208

⁶⁵² Mustafa Öztürk, "*Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar*", **Prof. Dr. Şefettin Turan Armağanı**, Ed. Yavuz Ercan, Mustafa Öztürk ve Rifat Özdemir, Elazığ 1996, s. 228

⁶⁵³ Ertaş, **Sultanın Ordusu**, s. 142-149, Tablo 11, Yıldız, **Prut Seferi**, s. 126-128 Tablo 4

⁶⁵⁴ BOA, **MAD. d.** 8515, 4/1

⁶⁵⁵ "... *ba'de't-tahn vaz için iktiz' iden tokuz bin aded çuvalın sâbıkı mücebince beher adedi otuzar akçeye olmak olmak üzere ...*" BOA, **MAD. d.** 8515, 32/2

gereksiz görülerek sadece “*mîrî fiyat ile*” ve “*ücret-i mutâdiyye*” ifadeleriyle talepte bulunulduğu görülmektedir.⁶⁵⁶

Osmanlı Devleti miri fiyat uygulaması yoluyla gelir ve harcamalarını denk tutmaya çalışmıştır. Bu amacın her zaman başarılı/başarılımadığı tartışmaya açık olmakla beraber uygulamanın maliyenin üzerindeki yükü hafiflettiği kesindir.

3.3.2. Toplumsal Onay (Taahhüt İlamları)

Yeni tedarik sisteminde bir diğer sorun ise kaynağı oluşturan reayanın aşırı taleplerle yıpratılmasıydı. Yeni araçlar durumunda olan binbaşı ve mübayaacılar ile nakliye araçlarını temin eden mütesellimler merkezi idarenin bir parçası değillerdi. Bundan dolayı, tamamıyla güvenilmez olmasalar bile talepleri uygun şekilde karşılayacaklarına dair bir sözleşmeyle bağlanmaları gerekliydi. Bu soruna bulunan çözüm taahhüt ilamlarıdır.

Bir bölgeden talep edilenlere dair ferman ulaştırıldığında ferman kadı huzurunda söz konusu, binbaşı/mübayaacı/mütesellim ve kazanın ileri gelenlerine okunarak ilan edilirdi. Sonra bu kişiler talep edileni kazalarından karşılayıp/karşılayamayacağına dair taahhütte bulunurlar ve bu taahhütleri kadı ilamıyla merkeze ya da orduya bildirilirdi. Taahhüt ilamı denilen bu belgeler Mevkufat Kaleminde tutulan defterlere kaydedilirdi. Hem bu kayıtlar hem de ilamların çok sayıda örnekleri vardır.⁶⁵⁷ Eğer fermanla talep edilenler kabul ediliyorlarsa (*sem'an ve tâa'ten merâsimi ba'de'l-edâ*) bunu bildiren bir kadı ilamı İstanbul'a gönderilirdi.⁶⁵⁸ Bir sonraki süreçte talep edilen zahire belirtilen kazalar arasında dağıtılmışsa (*tevzî'*), o kazaların mahkemelerinde yukarıda belirtildiği gibi ferman okunarak aynı işlem yerine getirilirdi.⁶⁵⁹ Taşradan sefer için temin edilen diğer şeyler gibi asker temini konusunda da fermanın yazılmasının ardından yerel halkın onayı beklenirdi. Örneğin, 1768 senesinde Özi Kalesi için Edirne Ayanı Binbaşı Mustafa'dan toplanması emredilen 1.000 miri piyade için belirtilen kaza halkları taahhütte

⁶⁵⁶ BOA, MAD. d. 7596, 115/1

⁶⁵⁷ Nakliye araçlarının temini konusunda taahhüt ilamı örnekleri için: BOA, MAD. d. 8515, 98/2; Zahire teminiyle ilgili bir örnek için: BOA, MAD. d. 8515, 33/3

⁶⁵⁸ Örneğin İstanbul'dan Edirne'ye kadar ordunun geçeceği yol üzerindeki 9 menzilden biri olan Hafsa menzili için toplanması gerekli olan zahireye dair hüküm bu menzile zahire göndermesi emredilen Dimetoka, Sultanyeri, İpsala ve Ferecik kazalarına ulaştığında ahali bunu kabul etmişler ve bunu bildirmişlerdir: “... *ma'lümü'l-mikdâr ecnâs zehâirin tahsîli bâbında şeref-rîz-i sudûr olan evâmîr-i â'liyemi cümle ehâli muvâcehelerinde kırâât ve mazmûn-ı (?) ma'lûmları oldukda zehâir-i merkûmeyi tevzî' ve menzil-i mezbûra nakline ta'ahhüd eylediklerini mübeyyin başka i'lâmları ahz ve der-â'liyeme irsâl ...*”; BOA, MAD. d. 8515, 46/1; Farklı örnekler için: BOA, MAD. d. 8515, 75/4; BOA, MAD. d. 8515, 84/1

⁶⁵⁹ Halkın tüm talepler konusunda genel taahhüdü için bkz: BOA, AE. SMST. III. 212/1668

bulunmuştu.⁶⁶⁰ Taahhüt ilamları gelmeyen kazalar ise yeniden hüküm yazılarak uyarılmışlardır.⁶⁶¹ Osmanlı Devleti taahhüt ilamları sayesinde bir yandan talebin reayanın tahammül sınırının üzerinde olmasını engellerken bir yandan da talebin eksiksiz ve zamanında yerine getirileceğine dair bir senet almış oluyordu.

Kaza halkı, ayanları önderliğinde talebi reddedebilirdi. Bu durumda talep yeniden değerlendirilirdi. Ancak talebin reddedilmemesi için daha en baştan talebin iptal edilmeyeceği ve indirim yapılmayacağı (*tenzîl*) belirtilmiştir. Örneğin Amasya Sancağına deve talebiyle ilgili gönderilen hükümde, bir deve dahi indirim yapılmayacağı açıkça belirtilmiştir.⁶⁶² Hatta zaman zaman böyle talepte bulunanların cezalandırılacakları ifade edilmiş ve bu hususta ilam yazan kadıların ise azledilecekleri hatta sürgün edilecekleri net şekilde belirtilmiştir.⁶⁶³ Burada Osmanlı Devleti'nin temel kaygısı, talep edilen şeyi göndermekte zorlanan halkın af talebi kabul edildiğinde bunun diğer kaza ve sancaklara da sıçramasıydı. Örneğin, Aksaray kazasından 1768 senesinde 100 tane devenin toplanması emredilmiş ve bu işe Ali isimli kişi mübaşir tayin edilmişti. Ali görevini yerine getirmek için Aksaray'a gittiğinde kaza halkı buna güçleri olmadığını belirterek 1716 senesinde olduğu gibi 30 deve tedarik ve geri kalan 70 tanesinin affedilmesini rica etmişlerdir. Bunun üzerine yazılan hükümde, bu kazanın o zamandan beri her seferde 1716 senesini örnek vererek görevlerini yerine getirdikleri bu durumun diğer kazalara da örnek olabileceğinden bahsedilerek talep edilen 100 devenin ne olursa olsun toplanması emredilmiştir.⁶⁶⁴ Diğer bir örnekte ise 1768 Ağustos'unda Sofya ve diğer beş kazadan toplam 100.000 kile zahire istendiğinde Dobniçe Voyvodası Mustafa istenen arpayı toplamaya çalışmış ancak bunu başaramamıştır. Bundan dolayı 27 Şubat 1769'da yazdığı mahzarında kilesi nakliye

⁶⁶⁰ BOA, MD 166, 52/87: Asker tahririnde ayanın taahhüdüne dair başka bir örnek için bkz: BOA, AE. SMST. III. 338/27275

⁶⁶¹ BOA, MAD. d. 8515, 132/1, 60-1

⁶⁶² "... ve husûsan mükârî develerinin bir mehârî a'fv ve tenzîl olunmak ve sinîn-i sâbıkada olageldiği üzere ellişer gurus bedelleri alınmak bir dürlü kâbil olmamağla ...": BOA, MAD. d. 8515, 16/1

⁶⁶³ "... tertîb olunan lâzîmenin bir maddesi te'hîre kalmamak ve bâ-husûs öküî arabalarının bir küt'ası a'fv ve tenzîl olunmak kâbil olmamağla maaz Allahu tea'la şefâa't ve ricâ ile külliye a'fv veyâhud bir mikdârını tenzîl itdirmek sevdâsını ve mu'âfiyet ve vakfiyet ve serbestiyet iddiâsı ve ve a'dem-i tahammül bahs-ı nâ-bercâsıyla her kangı kazâ'dan der-â'liyeme âdem gönderilmek ve kudât ve nüvvâb ve sâir hükkâm ve zâbitân ve a'yân ve ehâli taraflarından dahî a'rz ve mahzar olunmak lazım gelür ise bir vechle a'fv olunmayacağından başka o makûle daiyye-i vahibe ile der-â'liyeme gelan (?) ahz ve habs ve te'dib ve a'rz ve mahzarda mühr ve imzâları bulunan kâdılar bilâ-tevakkuf kazâ'dan a'zl ve bir dahî kendülere tevcîh-i kazâ' olunamamak üzere isimleri ceride-i hükûmetden (?) ehl ve i'yâlleriyle diyâr-ı ahâr nefy ve (?) ve nüvvâb ve sâir hükkâm ve zâbitân ve a'yân ve ehâlinin dahî bila-emân haklarında cezâ tertîb olunacağı emr-i mukarrer oldığın ve kazâ'nızdan matlûb olan arabalar bundan sonra tekrâr ...": BOA, MAD. d. 8515, 14/1

⁶⁶⁴ "... ba'dehu İran seferleri esnâsında ziyâde tertîb olundukda (?) hâlleri a'rz ve inhâ' olunmakdan nâşi her ne vakt bir tarafa sefer zuhûr ider ise yirmi tokuz senesinin defteri mücebince ihrâc ve ana göre i'tibâr olunmak üzere yedlerine virilen emr-i şerifimin sudûrünü eğerçi ibrâz eyleyüb ..." "... bir mehârının a'fv ve tenzîli sâire sâiri olmağla bir dürlü (?) iktizâ' itmeyüb tertîb olundığı üzere ala-eyyi-hâl bir gün evvel tahsîl olunmak fermânım olmağın ...": BOA, MAD. d. 8515, 154/1

ücretiyle beraber 30 akçeden 15.000 kile arpanın satın alınması emrinin kendilerine ulaştığını ve mahkemede hükmü dinleyen herkesin buna itaat ettiğini (*sema'n ve taa'ten*) belirtmiştir. Buna rağmen ahalinin elinde arpa bulunmadığından satın alma işlemini yapamadığı ve mübaşir ve mübayaacı İbrahim Ağa'nın da duruma tanıklık ettiğini belirtmiştir. Bundan dolayı, kendilerine yakın olan ve zahire talep edilmeyen Radomir ve Köstendil'den bir kısmının temin edilmesini ya da yine bir kısmından affedilmelerini talep etmiştir.⁶⁶⁵ Dobniçe Kadısı Mustafa ise ilamında, sefer başladığından beri kazadan 15.000-20.000 asker geçtiğinden talep edilen 15.000 kile arpanın satın alınmasının mümkün olmadığını belirtmiş ve Voyvoda Mustafa'nın ricasını tekrarlamıştır.⁶⁶⁶ Voyvoda ve kadının ricaları Padişah III. Mustafa'ya sunulduğunda padişah konuyu defterdara havale etmiştir.⁶⁶⁷ Sonuçta, kadı ve voyvodanın ricaları kabul edilmeyerek söz konusu arpaya ordunun ihtiyacı olduğu belirtilmiş ve adı geçen Radomir ve Köstendil kazalarının Selanik'e zahire göndermelerine dair ferman tekrarlanmıştır.⁶⁶⁸

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti taahhüt ilamları ile bir yandan reayanın yıpranmasını engellemeye çalışırken bir yandan da taleplerini eksiksiz temin etmeye gayret etmiştir.

3.3.3. Mübaşirler

Toplumsal onay mekanizmasıyla reayanın binbaşı/mübayaacı/mütesellimler tarafından haksızlığa uğramamaları ve bu görevlilerin adil olmaları için tek başına yeterli bir önlem değildi. Önceki yüzyıllarda nispeten düzenli yapılan tımar ve avarız tahrirlerinden dolayı üretim potansiyeli hakkında bilgiye sahip olan kadılar ise eski etkinliklerine sahip değildiler. XVIII. yüzyılda ise bu durum ortadan kalkmıştı. Dahası, kadıların görev yerlerine gitmeleri az görülen bir durumdu. Genellikle yerlerine vekil olarak naip atamayı tercih ediyorlardı.⁶⁶⁹ Benzer şekilde önceki yüzyıllarda mali konularda denetim yetkisine sahip eyalet defterdarları da bu yüzyılda mevcut değildi.⁶⁷⁰ Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin eyaletlerden talep ettiği her şey için bir mübaşir

⁶⁶⁵ BOA, C. AS. 1055/46396, 1

⁶⁶⁶ BOA, C. AS. 1055/46396, 1

⁶⁶⁷ "... İ'zzetli defterdâr efendi, işbu takrîrâta nazar ve iktizâ'sına göre nizâmını viresün deyu ...": BOA, C. AS. 1055/46396, 4

⁶⁶⁸ BOA, C. AS. 1055/46396, 3

⁶⁶⁹ Ali Yaycıoğlu, **The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration in the Ottoman Empire (1792-1812)**, Doktora Tezi, Harvard University Graduate School of Arts and Sciences, 2008, s. 34

⁶⁷⁰ Halil İnalcık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Ed. Thomas Naff ve Roger Owen, Illinois 1977, s. 27

görevlendirdiği görülmektedir. Kelime anlamı olarak “müjdeleyen” ve “haber veren” anlamına gelen mübaşirlerin görevi, sadece ilgili hükmü ilgili yere ulaştırmak değildi. Bilindiği üzere, merkezle yerel idari birimler arasında iletişim ulaklar (tatarlar) vasıtasıyla yürütülürdü. Ancak bunların görevi sadece ilgili fermanı ilgili mahkemeye taşımaktı. XVIII. yüzyılda haberleşme işlevini sadrazam tatarları görürken, eyaletlerle ilgili her işin yerine getirilmesi için mübaşirler atanmıştır. Örneğin, Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından Mir İbrahim Sofya ve çevresinden 2.000 askerin toplanması ile görevlendirilmişti. İbrahim toplama işinde gecikince dönemin vezir-i azam tatarı gönderilerek durumun ne olduğu sorulmuştu.⁶⁷¹ Dolayısıyla mübaşirler ulak ve tatarlardan farklı olarak sadece fermanı ilgili kişiye ulaştırmazlardı. Fermanda emredilen işin yerine getirilmesine nezaret ederlerdi. Sadece taşradan talep edilen maddelerin temini için değil, merkezin önemli gördüğü her konuda mübaşir atanabilirdi. Örneğin, Recep Paşa 1769 senesinde Dimetoka’da ikametle cezalandırılmıştı. Bunun için önce paşaya nezaret etmek üzere bir kılavuz atanmış, ancak açıklanmayan bir sebeple paşanın Rodos’ta ikameti emredilmişti. Paşaya Rodos’a giderken nezaret etmek üzere ise bir mübaşir görevlendirilmişti.⁶⁷² Daha önce de belirtildiği gibi, mübaşirlerin temin sürecinin ilerleyişiyle ilgili merkeze bilgi vermeleri beklenirdi. Örneğin, 1769 senesi seferi için Filibe ve Tatarpazarı’ndan istenilen bargir ve develerin teminine görevlendirilen dergah-ı ali gediklilerinden Abdullah istenilen sayıda deve ve bargirin hazırlandığına ve teslim yeri olan Davud Paşa sahrası için ne zaman yola çıkacağı dair bilgi vermiştir.⁶⁷³ Anlaşılabacağı gibi, mübaşirler merkezle eyalet arasında irtibatı sağlıyor ve süreci denetliyordu. Taahhüt ilamları sayesinde temini istenen şeyin belirtilen zamanda hazır bulunacağını netleştiriyordu. Aynı zamanda süreçle ilgili bir aksaklık olduğunda bunu rapor ediyorlardı.

3.4. Taleplere ve Miri Fiyata İtiraz

Osmanlı Devleti yeni tedarik sisteminde aldığı bu önlemler sayesinde hem taleplerinin karşılanmasını hem de reayanın yıpranmamasını amaçlıyordu. Buna rağmen, yeni tedarik sistemi birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. XVII. yüzyıl üzerine çalışmaları bulunan araştırmacılar, seferlerin taşra ekonomisini canlandırıcı etkisi olabildiğine dikkat çekmişlerdir. Örneğin, Lütfi Güçer arpanın bol olduğu yıllarda ordunun sefere çıkmasının

⁶⁷¹ BOA, C. AS. 1075/47343, 1

⁶⁷² BOA, MD 166, 151/322

⁶⁷³ BOA, MAD. d. 8515, 90/2

üretici için pazar oluşturduğunu öne sürmüştür.⁶⁷⁴ Rhoads Murphey de üretimin yüksek olduğu yıllarda ordunun sefere çıkmasının üretici için bir lütuf olduğunu düşünmektedir.⁶⁷⁵ Ancak her iki araştırmacının belirttiği bu durum ancak üretimin yüksek olduğu seneler için geçerlidir. Kıtık ve darlıklar ise yine Güçer'in belirttiği üzere, her sene Osmanlı ülkesinin bir veya daha fazla kısmını ziyaret eden felaketlerdi. Doğal olarak bolluk zamanları çok fazla yaşanmıyordu. Ayrıca, yukarıda ele alındığı üzere ve Mehmet Genç'in tespitlerine göre, miri fiyatlar ile yapılan alımlar sadece piyasa fiyatının altında değil aynı zamanda üretim maliyetinin bile altında kalıyordu.⁶⁷⁶

Seferler ⁶⁷⁷	Arpa	Buğday	Un
Bağdat Seferi ⁶⁷⁸	28-60		
1672 Kamanice Seferi ⁶⁷⁹	25-90		40-90
1695 Avusturya Seferi ⁶⁸⁰	40-50		80
1695 Avusturya Seferi ⁶⁸¹	30		60
1716 Varadin Seferi ⁶⁸²	20-48		60-70
1711 Prut Seferi ⁶⁸³	14-40		28-80
1715 Mora Seferi ⁶⁸⁴	30-50		50-120
1723-1727 İran Seferleri ⁶⁸⁵	20-46,5		40-50
1743 İran Seferi ⁶⁸⁶	30		50
1768-1774 Savaşı	Arpa	Buğday	Un
1769 Senesi ⁶⁸⁷	20-30	40-60	50
1770 Senesi ⁶⁸⁸	20-50		50-80
1771 Senesi ⁶⁸⁹	20-30	50	40-50
1772 Senesi ⁶⁹⁰	20-50		50

Tablo 3.4. 1768-1774 Savaşı ve Önceki Seferlerde Zahire Alım Fiyatları

⁶⁷⁴ Lütfi Güçer, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13/14, 1952, s. 97

⁶⁷⁵ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, 5. Bölüm: Ordu İdaresinin Temini

⁶⁷⁶ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 91

⁶⁷⁷ Fiyatlar Akçe bazındadır.

⁶⁷⁸ Işık, *Osmanlı-İran Seferleri*, s. 55

⁶⁷⁹ Türkmen, *Kamanice Seferi*, s. 139

⁶⁸⁰ Sevinç, *Avusturya Seferleri*, s. 211-212

⁶⁸¹ Sevinç, *Avusturya Seferleri*, s. 211-212

⁶⁸² Gökpınar, *Varadin Seferi*, s. 268

⁶⁸³ Yıldız, *Prut Seferi*, s. 127-128

⁶⁸⁴ Ertay, *Sultanın Ordusu* s. 147-149

⁶⁸⁵ Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş-İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 104

⁶⁸⁶ Işık, *Osmanlı-İran Seferleri*, s. 63

⁶⁸⁷ BOA, MAD. d. 8515, 4/1

⁶⁸⁸ BOA, MAD. d. 8518, 47/2

⁶⁸⁹ BOA, MAD. d. 8517, 327/3

⁶⁹⁰ BOA, MAD. d. 8517, 417/2

Tablo 3.4.'te görüleceği üzere Osmanlı Devleti'nin zahire alımında uyguladığı miri fiyat çok fazla yükselmemiş bazı eski seferlerdeki fiyatlara kıyasla düşüş göstermiştir. Eyaletlerden temin edilen nakliye araçları için uygulanan fiyatlarda da benzer bir durum söz konusudur.

Seferler	Araba (Akçe)	Camus (Çift) (Kuruş)	Katır (Katar) (Kuruş)	Deve (Katar) (Kuruş)	Bargir (Akçe)
1672 Kamanice Seferi ⁶⁹¹		30			
1695-1696 Avusturya Seferleri ⁶⁹²	1.000	35	125	390	24
1711 Prut seferi ⁶⁹³	1.000			450	21,5
1715 Mora Seferi ⁶⁹⁴	1.000				25
1716 Varadin Seferi ⁶⁹⁵	1.000	39			
1769-1770 Seferleri ⁶⁹⁶	1.000	40	125	300	Ücret-i mutadiye

Tablo 3.5. 1768-1774 Savaşı ve Önceki Seferlerde Nakliye Araçları İçin Ödenen Ücretler

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin nakliye araçları için uyguladığı ücretler ya sabit kalmış ya da düşmüştür. Miri levent tahririnde ödenen ücretteki değişim ise biraz farklıdır.

Sefer	Ödenen Bahşiş (Kuruş)	Ödenen Aylık Ulufe (Kuruş)
1695-1696 Avusturya Seferleri ⁶⁹⁷	5-10	2,5-10
1715 Mora Seferi ⁶⁹⁸	10	2,5
1716 Varadin Seferi ⁶⁹⁹	5-15	3

⁶⁹¹ Türkmen, **Kamanice Seferi**, s. 54,

⁶⁹² Sevinç, **Avusturya Seferleri**, s.147-148, 156, 158, 163, 168

⁶⁹³ Yıldız, **Prut Seferi**, s. 144, 151, 150,

⁶⁹⁴ Ertaş, **Sultanın Ordusu**, s. 90, 106

⁶⁹⁵ Gökpinar, **Varadin Seferi**, s. 323-324

⁶⁹⁶ 1768-1769 senelerinde araba ücretleri için bkz. BOA, **MAD. d.** 8515, 12/1; BOA, **MAD. d.** 7596, 34/1; Bargir ücretleri için bkz. BOA, **MAD. d.** 8515, 17/1; BOA, **MAD. d.** 7596, 115/1; Deve ücretleri için bkz. BOA, **MAD. d.** 8515, 15/1; BOA, **MAD. d.** 7596, 26/1; Camus ücretleri için bkz. BOA, **MAD. d.** 8515, 18/1; BOA, **MAD. d.** 7596, 74/1; Katır ücreti için bkz. BOA, **MAD. d.** 7596, 26/1

⁶⁹⁷ Sevinç, **Avusturya Seferleri**, s. 56

⁶⁹⁸ Ertaş, **Sultanın Ordusu** s. 242-243

1723-1727 İran Seferleri ⁷⁰⁰	12-20	2,5
1768-1774 Savaşı	Ödenen Bahşiş (Kuruş)	Ödenen Aylık Ulufe (Kuruş)
1769 Seferi ⁷⁰¹	12-30	2,5
1770 Seferi ⁷⁰²	12-30	2,5
1771 Seferi ⁷⁰³	25	3
1772 Seferi ⁷⁰⁴	12-25	2,5
1773 Seferi ⁷⁰⁵	12-25	2,5
1774 Seferi ⁷⁰⁶	12	2,5

Tablo 3.6. 1768-1774 Savaşı ve Önceki Seferlerde Miri Askere Ödenen Ücretler

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti miri asker tahririnde askere ödenen bahşiş miktarını önceki seferlere göre yüksek tutmuştur. Böylece gençleri askere yazılmaya teşvik etmiş olmalıdır. Ulufe ise önceki seferlerle aynı kalmıştır. Ücret ve fiyatlardaki bu genel durağanlığa rağmen akçe ve kuruşun değerinin aynı kalmadığı bilinmektedir. Nitekim, Şevket Pamuk'un tespitlerine göre Osmanlı kuruş ve akçesi büyük oranda değer kaybetmiştir.⁷⁰⁷ Sonuçta Osmanlı Devleti eyaletlerden yaptığı alımlarda piyasa fiyatlarından bir hayli uzaklaşmıştır. Miri fiyat ile piyasa fiyatları arasındaki bu fiyat uçurumu üreticinin devletle iş yapmak için isteksiz olmasına sebep olmuştur. Bu durum bazen itirazlara bazı durumlarda ise orduya vermekle mükellef oldukları zahireyi pazara sürmelerine sebep olmuştur. Bununla ilgili birçok örnek vardır. Ancak burada birkaç örnek alınmakla yetinilmiştir. İtirazlar genelde talebin fazla veya miri fiyatın düşük olduğu şeklindedir. Örneğin, Şumnu, Eski Cuma, Osman Pazarı ve Hezargrad kazaları ahalişi 1770 senesinde kazalarından talep edilen arpanın miri fiyatla değil rayiç fiyatla satın alınmasını talep etmişlerdir. Ayrıca, kendilerine yüklenen nakliyenin ise devlet tarafından yapılmasını istemişlerdir. Buna cevaben yazılan hükümde zahirenin bölgede bol olduğu ileri sürülerek talepleri reddedilmiştir.⁷⁰⁸ Benzer şekilde Bosna'daki kaleler için gerekli olan 200.000 vukiyye peksimetin bölgenin dağlık olması, zahirenin azlığı, borç karşılığı

⁶⁹⁹ Gökpinar, **Varadin Seferi**, s. 149

⁷⁰⁰ Genç, **Lale Devrinde Savaş**, s. 156-163

⁷⁰¹ BOA, C. AS. 448/18671; BOA, C. AS. 149/6579

⁷⁰² BOA, C. AS. 759/32013

⁷⁰³ BOA, C. AS. 553/23194

⁷⁰⁴ BOA, C. AS. 948/41133; BOA, C. AS. 837/35693

⁷⁰⁵ BOA, C. AS. 377/15591

⁷⁰⁶ BOA, C. AS. 1150/51144

⁷⁰⁷ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2012, s. 178-179

⁷⁰⁸ BOA, **MAD. d.** 8517, 126/2

zahire almanın mümkün görünmemesi sebebiyle rayiç fiyatla yapılması gerektiği Bosna Valisi Mehmed Paşa tarafından bildirilmiş, ancak bu talep reddedilmiştir.⁷⁰⁹ 1769 senesinde ise Umur Fakih kazası halkı kendilerinden istenen 2.500 kile buğday, 1.750 kile un ve 50.500 kile arpayı vermeyi reddetmişlerdir. Bunun üzerine yazılan hükümde, ahalinin talebe karşı çıkmasına isimleri belirtilen birkaç kişinin sebep oldukları belirtilerek bunların kalebend olunmaları ve istenen zahirenin temini emredilmiştir.⁷¹⁰ Zahire temini, özellikle cephenin zahire temin edilen bölgeye yaklaşması durumunda daha da zorlaşmıştır. Örneğin, 1769 senesinde Ruslar Eflak ve Boğdan'ı ele geçirdikten sonra Tuna kıyısındaki kalelere göz dikmişlerdi. Bu durum halk arasında duyulunca Silistre köylüleri mükellefi oldukları zahireyi ödemek istemeyip zahire toplamakla görevli olan dergah-ı ali kapıcıbaşlarından Silistre ayanından Halil Ağa'yı öldürmüşlerdir.⁷¹¹ Zahire temininde yaşanan zorluk ve halkın zahire satmak için isteksizliği zaman zaman miri fiyatın yükseltilmesine sebep olmuştur. Örneğin, 1769 senesinde Tuna kıyılarından talep edilen zahirenin temininde yaşanan zorluk üzerine zahire mübaşirleri Silistre nazırı el-Hac Halil, eski Sofya mütesellimi ayan İbrahim, Ruscuk ayanı Seyyid Süleyman ve İsakçı anbar emini Hatibzade Ahmed İsakçı'da bulunan ordugâha çağırılarak bilgi vermeleri istenmiştir. Köylerin perişan oldukları bu kişiler tarafından belirtilmiştir. Dahası, söz konusu Tuna kıyılarında miri fiyatla piyasa fiyatı arasındaki farkın çok büyük olduğu ve bundan dolayı üreticinin zahireyi tüccara satmasına engel olunamadığı ifade edilmiştir. Görüşmede zahirenin rayiç fiyatla satın alınmasının hazineye yük getireceği belirtilmiştir.⁷¹² Buna rağmen alınan kararla reyanın devlete zahire satmasının sağlanması için 50 akçe olan unun fiyatı 80 akçeye, 30 akçe olan arpanın fiyatı 40 akçeye ve yine 30 akçe olan buğdayın fiyatı 40 akçeye yükseltilmiştir.⁷¹³ Bazı durumlarda ise köylüler birtakım çözümler üretmeye çalışmışlardır. Örneğin 1770 senesi kışına girerken Babadağı'nda kışlayacak ordu için Hacıoğlu Pazarı'ndan buranın ayanı Besimoğlu el-Hac Mehmed vasıtasıyla arpa talep edilmiştir. Kaza halkı ellerinde fazla miktarda arpa olmadığından, gayet açık şekilde arpayı çavdar ve samanla karıştırarak göndermek zorunda kalmışlardır. Doğal olarak durum fark edildiğinde kaza halkı ve ayan uyarılarak temiz arpa göndermeleri emredilmiştir.⁷¹⁴

⁷⁰⁹ BOA, MAD. d. 8517, 219/3

⁷¹⁰ BOA, MD 168, 107/408

⁷¹¹ Enveri, Tarih, s. 82b-83a

⁷¹² BOA, TSMA. e. 496/20

⁷¹³ BOA, MAD. d. 7596, 14/1

⁷¹⁴ BOA, MAD. d. 8517, 306/1

Reyanın zahire konusunda ortaya koyduğu itirazların nakliye araçları için de geçerli olduğu görülmektedir. Örneğin, Karinabad kazasından 60 öküz arabası talep edilmiştir. Kaza halkı söz konusu talebin yarısını hazırladıktan sonra geri kalanı için bedeliye ödemek istemiş ve bununla ilgili hallerinin perişan olduğundan bahseden bir ilamı kadıya yazdırmışlardır. Cevaben yazılan hükümde kazanın ayanı Ali'ye azarlayıcı bir üslupta hitap edilerek talep reddedilmiştir.⁷¹⁵ Bazı kazalar ise yükümlülükten kurtulabilmek için kazalarında bir süredir hastalık olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Sofya kazasına isabet eden 160 kıta öküz arabasının temininin imkânsız olduğunu çünkü kazalarında bir süredir hayvan hastalığı bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak talebin iptaline yönelik ricaları reddedilmiştir.⁷¹⁶ Bununla beraber, nakliye araçlarının temininde de Osmanlı Devleti'nin acil durumlarda fiyatları yükseltebildiği görülmektedir. Örneğin, 1770 senesinde Kartal vakasından sonra zahire arabalarının büyük kısmı düşman eline geçmişti. Bundan dolayı II. Bölümde görüldüğü üzere, eyaletlerden yeniden araba talep edilmiştir. Bu yeni talep için eski fiyatlara oranla 1.000 akçe zam yapılmıştır.⁷¹⁷ 1769 senesinde ise Teke Sancağına bağlı bazı kazalar üzerlerine yüklenen 300 deveyi fazla bularak talebi karşılamayı reddetmişlerdir. Bunun üzerine yazılan hükümde ne şekilde olursa olsun develerin reayadan alınması emredilmiştir.⁷¹⁸

Asker tahriri konusunda da Osmanlı Devleti'nin zaman zaman reaya ile sorun yaşadığı görülmektedir. Örneğin, 1772 senesinde Vodine Kazasından toplam 400 asker talep edilmişti. Bunlardan 100 kadarı kaza ayanı olan Mir Mustafa'dan, geri kalanının ise diğer ileri gelenlerden toplanması istenmiştir.⁷¹⁹ Mir Mustafa talep edilen 100 askeri derhal yazarak cepheye göndermiştir. Ne var ki, geri kalan 300 askerin toplanması zor görüldüğünden kaza ahalisi kadı aracılığıyla kaza halkının çoğunlukla tımarlı, evlad-ı fatihan ve yeniçeri olduğunu ve ayrıca bölgenin taşlık ve dağlık olduğunu ileri sürerek affedilmelerini talep etmişlerdir. Ayrıca, kendilerinden önceki seferlerde üç seneye denk gelen zahire talep edildiğinden hallerinin de perişan olduğunu eklemişlerdir.⁷²⁰ Yapılan inceleme sonucunda halkın kazanın yeniçeri serdarı ve yardımcısı tarafından

⁷¹⁵ "... ihrâcî fermânım olan altmış kıt'a öküz arabalarının otuz kıt'ası hâzır ve amâde olub mâa'dâsı kazâ'-i mezbûrun perâkende ve perîşânlığından bahs ile tedârük ve husûlî mümkün değıldir diye bir kıt'a i'lâm tahrîrine ictisâr eylemeniz ...": BOA, MAD. d. 8515, 322/2

⁷¹⁶ BOA, MAD. d. 8515, 178/1

⁷¹⁷ BOA, C. AS. 802/34048

⁷¹⁸ "... her ne vechle ve ne ta'rikle olursa olsun a'la-eyyi-hâl tahsîl ...": BOA, AE. SMST. III. 118/9027

⁷¹⁹ BOA, AE. SMST. III. 310/24914, 1

⁷²⁰ BOA, AE. SMST. III. 310/24914, 7

kışkırtıldıkları ileri sürülerek taleplerin ne olursa olsun karşılanması istenmiştir.⁷²¹ Ancak bu görevlilerin orduda bulundukları öğrenilince bu sefer kaza ileri geleni, yani ayan konumunda olan birkaç kişi suçlanarak talep tekrarlanmıştır.⁷²² Vodine halkı talebi bir türlü karşılayamayınca bedel ödeyerek talepten kurtulmayı teklif etmişlerdir.⁷²³ Bu teklifleri kabul edilince kazanın sekiz ileri geleni güçleri oranında katkı yaparak gerekli meblağı ödemişlerdir.⁷²⁴ Tahrir edilecek askerin sayısına itirazdan başka askere ödenen bahşiş ve ulufe ile bunların gecikmesi de itiraz konusu olmuştur. Örneğin, 1769 senesinde Sivas valisinin kapı halkındaki askere 65 kuruş bahşiş ödediği söylentisi çıktığında Karaman valisinin emrindeki askerler de aynı meblağın ödenmesini talep etmişler ve aksi halde savaşmayacaklarını belirtmişlerdi.⁷²⁵

Dahası, miri askerin ödemelerinin gecikmesi sıklıkla görülen bir durumdu. Örneğin, 1769 senesinde Sivas valisi Sarım İbrahim Paşa Silistre'deki durumla ilgili raporlarında, Tuna karşısına yapılacak harekât için hazırda bekletilen levant askerinin 4 aylık geçmiş ulufelerinin bulunduğu ve nehri geçmeden önce bu ulufeleri isteyecekleri kesin olduğundan, gerekli meblağın bir an önce gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷²⁶ Benzer şekilde Selanik ayanından Cizyedarzade'nin topladığı 500 askerin ulufe ve bahşişleri de 4 ay boyunca ödenmemişti. Bundan dolayı kendisi ve Selanik kadısı tekrar tekrar arzuhal yazmak zorunda kalmışlardı.⁷²⁷ Bu şekilde levant askerinin ulufe ve bahşişlerinin gecikmesinden kaynaklanan birçok yazışma vardır.⁷²⁸ Aslında XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde insan kaynağındaki bolluk genel kabul görmektedir.⁷²⁹ Bununla beraber düşük ücret ve ödemelerdeki gecikmeler kadar önemli olan diğer bir konu askerin memnuniyetsizliğidir. Her ne kadar yiyecekleri tayinat ve kalacakları çadırlar temin edilse de askerin durumu genelde iyi değildi.⁷³⁰ Yolculuk esnasında ise genelde eyalet askeri (*mîrî veya kapılı levant a 'skerî*) açıkta kalmak zorundaydı. Defterdar-ı şikk-ı evvel Ahmed Cavid, 1769 senesinde bununla ilgili bir duruma şahitlik etmişti: Hotin'e görevlendirilen Abaza Mehmed Paşa, Canikli Ali Bey ve Süleyman Paşa Boğdan memleketinde yolculuk

⁷²¹ BOA, AE. SMST. III. 310/24914, 5

⁷²² BOA, AE. SMST. III. 310/24914, 3

⁷²³ BOA, AE. SMST. III. 81/5957, 3

⁷²⁴ BOA, AE. SMST. III. 81/5957, 1

⁷²⁵ BOA, C. AS. 37/1702

⁷²⁶ BOA, C. AS. 1050/46152

⁷²⁷ BOA, C. AS. 554/23244

⁷²⁸ BOA, C. AS. 859/36799; BOA, C. AS. 339/14073; BOA, C. AS. 1210/54251

⁷²⁹ Virginia Aksan, "Mutiny and the Eighteenth Century Ottoman Army", **Turkish Studies Association Bulletin**, XXII/1, 1998, s. 118

⁷³⁰ Askerlere verilen günlük tayinat ve ekipman için bkz. BOA, C. AS. 977/42559; BOA, C. AS. 1105/48900; BOA, C. AS. 1102/48694

ederlerken, Boğdan voyvodasından aldıkları bir-iki tane çadırdaki kalmak durumundaydılar. 10.000'den fazla asker ise açıkta uyumak zorundaydı.⁷³¹ Çoğunlukla kalelerde kalan yeniçeri askerine kıyasla bu asker için şartlar çok kötüydü. Yeterli zahire ve yiyecek temin edildiği zamanlarda bile ulaşım problemleri ve zamanlama hataları yüzünden askerin açlıkla karşılaşması söz konusu olabiliyordu. Bundan dolayı, levent askerin direnci çabuk kırılıyor ve ilk fırsatta firar ediyordu.⁷³²

Ahmed Cavid'in anlattığı bir başka olayda ise Hotin Kalesi'ndeki asker sayısının 50.000'i bulmasından dolayı askerin yeterli yiyeceğinin temininde büyük zorluklar yaşanıyor. Bunun temelinde yatan ise Rusların ilk kuşatmaları sırasında kale dışında çıkardıkları yangında fırınların yanması ve kale içinde sadece iki adet fırın olmasıydı. Böylece yeteri kadar ekmek olmadığı için günlerce idare etmek zorunda kalan asker sonunda isyan etti. Sorumlu görülen Defterdar el-Hac Selim Ağa asker tarafından darp edildi ve hakaretlere maruz kaldı. Askerin Selim Ağa'yı öldürmek için üzerine yürüdükleri anda Canikli Ali Paşa leventlerinin ikinci bölükbaşı bu askerleri durdurdu. İsmi belirtilmeyen bu bölükbaşı, askerin herkesten fazla olduğunu, ancak un verilirse kendi askerin yağmurluklarında ekmeklerini kendileri hazırlamaları için emir vereceğini, çünkü padişah için savaşmaya ve düşmandan intikam almaya geldiklerini söyleyerek askeri yatıştırdı.⁷³³ Bu bölükbaşının duygu yüklü konuşması asker üzerinde bir süre için tesirli olmasına rağmen bu çok uzun sürmedi. İlk bölümde anlatıldığı gibi kış gelmeden askerin tamamı kaleyi terk etti ve Ruslar boş kaleyi ele geçirdiler. 1771 senesinde zahire kıtlığı o dereceye ulaşmıştı ki, günlük yarım tayinat alan askere nasihat edildiğinde ya bizi öldürün ya da gitmemiz için izin verin diyorlardı.⁷³⁴ Aslında bu firarlar daha savaşa başlamadan sınırlarda kale muhafazasına gönderilen askerler arasında görüldü. Hotin muhafazasına atanan Hüseyin Paşa kaleye ulaştığında biner asker yazmak ve kalenin savunmasına gitmekle görevli olan binbaşılar Gürcü Ali Ağa ve Kulaksız Ali Ağa'nın maiyyetlerinde 100-200 civarı askerin bulunduğunu tespit etti. Binbaşılardan gelen bir şey olmadığını belirtmeleri üzerine Hüseyin Paşa yazdığı kaimesinde bunların diğer binbaşılara ibret olması için cezalandırılmalarını talep etti.⁷³⁵ Sadrazam da kaimenin üzerine el yazısıyla yazdığı notta bu kişilerin cezalandırılmalarını ve kendilerine teslim

⁷³¹ Ahmed Cavid, **Tarih-i Cavid**, s. 115b-116a

⁷³² BOA, C. AS. 45/2095; BOA, C. AS. 822/34941

⁷³³ Ahmed Cavid, **Tarih-i Cavid**, s. 117b-118a

⁷³⁴ Şemdanizade, **Mürî't-tevarih**, II/B, s. 76-77

⁷³⁵ BOA, C. AS. 45/2095, 2

edilmiş meblağın kendileri ve kefillerinin mallarından karşılanmasını emretmiştir.⁷³⁶ Tımarlı askerin durumu ise çok daha kötüydü. Çünkü tımarlı asker yiyeceğini kendisi temin etmek ve piyasa fiyatından satın almak zorundaydı. Dolayısıyla bahsedilen olumsuz sebeplerden ötürü miri askerin firarı sıklıkla karşılaşılan bir durumdu.⁷³⁷ Miri askerin bu disiplinsizliği vesikalar ve belgelerde sıkça bahsedilen bir durumdur. Risale-i Terceme'nin yazarı da buna dikkat çekmiştir. Hatta eserinde bu askerleri kapısı açık düğün evine pilav yemeye gelenlere benzetiyordu.⁷³⁸ Dahası bu asker grubunun halka zarar verdiği örnekler de vardır. Örneğin, Kartal muharebesinden sonra kışla için Bolu'dan 1.000 süvari yazılması emredilmiş ve bu işle Bolu Voyvodası Yusuf Bey görevlendirilmişti. Yusuf Bey 1.000 asker yazdıktan sonra Genç Ali isimli kişiyi binbaşı tayin etmişti. Genç Ali Bolu'dan Babadağı ordugâhına giderken yol üzerinde her yerde halka zulmetmiş ve mallarını gasp etmişti. Genç Ali, Babadağ'ında serdarın otağında kendisine verilecek yeni görevin açıklanmasından sonra kendisi için hazırlanan çadıra götürüleceği şeklinde söylenen yalanla tuzağa düşürülerek, diğer binbaşılara ibret olması için idam edildi.⁷³⁹

Firarlar ve disiplinsiz tavır büyük oranda ödenen ücretin yetersizliği ve olumsuz şartlardan kaynaklanıyor olmasına rağmen, bu asker grubunun niteliği de askerlik için tam olarak uygun değildi. Her ne kadar bu askeri sınıf silah kullanmayı ve savaşmayı biliyor olsa da askeri eğitimi hiç yoktu. Askeri bilgi ve tecrübesi ise kısıtlıydı. Askerin, özellikle tecrübesiz askerin, daha savaşmadan kaçması Osmanlı tarihinin her döneminde sık karşılaşılan bir durumdu. Finkel, Topçular Katibi Abdülkadir Efendi 1600 yılında Peşt savunmasında ilk silah sesini duyar duymaz kaçan kuloğullarının firarını tiksintiyle anlatması hakkında bilgi vermektedir.⁷⁴⁰ Miri askerin 1770'te Kartal muharebesinde düşman karşısında dağılmasını da Necati Efendi ve diğer vakanüvisler aynı tiksinti ile aktarmışlar ve askerlerin eski ruha sahip olmadıklarını belirterek artık sadece dünya malı

⁷³⁶ BOA, C. AS. 822/34941

⁷³⁷ Virginia Aksan, "Mobilization of Warrior Populations in the Ottoman Context, 1750-1850", Ed. Eric-Jan Zürcher, **Fighting for a Living: A Comparative Study of Military Labour 1500-2000**, Amsterdam University Press, s. 346

⁷³⁸ "... Mîrî ve nefîr-i âmm a'skeri zor-ı bâzû ile vilâyetlerden çıkarulan nefîr-i âmm a'skerinden gayrı ücretli mîrî a'skeri kapusu açık düğün evine zerde pilav ekli için gelen seyirciye benzer. Sâhib-i hânenin hâzır pışmış ta'âmını ekl edüp karnı doydukda eline geleni serika ve ihânet edüp çıkup gider. Zerre kadar hâne sâhibinin nân-ı a'zîz ve nemek-i lezîzine hürmet etmez ve verilen üç aylık u'lûfe ve bahşîş mukâbili üç ay ta'yîn olunan mahalde meks etse dahi vâdesi hitâmında bir [gün] ziyâde meks ü ikâmet etmez ve cenk vaktinde düşmen tarafından ziyâde akça verilmek a'rz olunur ise düşmen tarafına tâbi olurlar. Kendülerinde ı'rz ve namûsa dâir iddiâ' ve şermende ve hacil olacak bir madde olmadığından üç beş guruşa kendülerini vâdî-i helâke ilkâ' etmezler ...": Orhonlu, "Risale-i Terceme", s. 41

⁷³⁹ Enveri, **Tarih**, s. 190b-191a

⁷⁴⁰ Akt. Finkel, **The Administration of Warfare**, s. 84

için savaştıklarını vurgulamışlardır.⁷⁴¹ Firarlara karşı Necati Efendi'nin önerisi her 10 askere bir komutan olmasıdır.⁷⁴² 1770'teki Mora İsyanı sırasındaki gözlemlerini ele aldığı eserinde Süleyman Penah Efendi ise, Avrupa ülkelerinde alay düzeni (*regiment*), askerin her gün talim yapması ve disiplinli şekilde saflar halinde ateşli silah kullanmalarını hayranlıkla anlatmıştır.⁷⁴³

Reayanın itiraz ettiği konular sadece söz konusu üç unsurun temininde olmamıştır. Miri fiyatın uygulandığı her durum için muhalefet söz konusudur. Örneğin, savaşın ilk senesinde Niğbolu ayanı ve mübayaacı Varnalızade el-Hac İbrahim talep edilen zahireyi toplamasına rağmen gerekli yerlere göndermekte gecikmiştir. Bunun sebebi orduda bulunan Ruscuk ayanı Seyyid Süleyman Ağa'ya sorulduğunda, navl ücretlerinin gemi mürettebatının günlüklerini bile karşılamadığından gemicilerin çalışmak istememeleri şeklinde ifade etmiştir. Bunun üzerine navl ücretinin dokuz akçeye yükseltilmesine karar verilmiştir.⁷⁴⁴ Ancak bu ücret ve fiyat artışları nadiren yapılmıştır. Dahası yapılan artış yine yeterli olmamıştır. 1770 senesinde Tuna üzerinde iş yapan gemi sahiplerinin devlete ait zahireyi taşımak istemedikleri görülmektedir. Gemiciler devlete ait yükü taşımaya zorlandıklarında ise aradaki fiyat farkını kapatabilmek için güzergâhları üzerinde tüccara ait başka yük almışlardır. Bu durum zahire sevkini yavaşlamasına sebep olmuşlardır.⁷⁴⁵ Nitekim Zıştovi voyvodası Halil'e yazılan bir hüküm gemi sahiplerinin düşük fiyatla resmi iş yapmak istemediklerini göstermektedir. Bu hükümde belirtildiğine göre Zıştovi'deki sefineler tüccarların mallarını İsakçı ve Maçın'e götürmüşler ancak iki aydan fazla süredir Zıştovi'ye dönmemişlerdir. Döndüklerinde ise gizlice Değirmen Deresi'nden tüccar malını alarak İsakçı'ya ve Maçın'e dönmüşlerdir. Bunun üzerine, bunların Değirmen Deresi'nde yakalanarak miri ücretle devlet hizmetinde zorla çalıştırılmaları emredilmiştir.⁷⁴⁶ Reayanın benzer şekilde çuval ücretlerine de itiraz ettiği görülmektedir. Örneğin, 1769 senesi için Ruscuk iskelesinde toplanması emredilen buğdayın bir kısmının Ruscuk ayanı ve mübayaacısı Seyyid Süleyman Ağa tarafından un haline getirilmesi emredilmişti. Bu unlar için gerekli olan 20.000 çuvalın ise yine halktan temin edilmesine karar verilmişti. Ancak,

⁷⁴¹ "... bir a 'sker ki itâa 't de a 'la-rağbet olamaya ve ceng edüp dil ve kelle getirse bir-iki altun ile def' ve bunu gören kimesne dil ve kelle getürmeğe heves eder mi? Zîrâ zamâne a 'skerî ancak ihsân ve kerem kuludur ...": Necati Efendi, **Tarih-i Kırım Hanlığı**, s. 43a

⁷⁴² Necati Efendi, **Tarih-i Kırım Hanlığı**, s. 43a

⁷⁴³ Penah Efendi, **Tarih-i İhtilal-i Mora**, s. 31

⁷⁴⁴ BOA, **MAD. d. 8517**, 180/1

⁷⁴⁵ BOA, **MAD. d. 8517**, 152/2

⁷⁴⁶ BOA, **MAD. d. 8517**, 180/1; Miri navl ücretine diğer bir itiraz için bkz. BOA, **MAD. d. 8517**, 377/3; BOA, **MAD. d. 8515**, 330/3

Yergöğü ahalisi kendi hisselerine düşen çuvalı vermek istememişlerdir.⁷⁴⁷ Buğdayın öğütülmesi için ödenen değirmen ücretleri için de aynı durum söz konusudur. Seyyid Süleyman söz konusu unun öğütülmesi için değirmencilerin muhalefetiyle karşılaşmıştır.⁷⁴⁸ Miri fiyatın piyasa fiyatlarının altında kalmasından dolayı zaman zaman halk ve tüccarın istenilen malzemeyi devlete satmak yerine piyasaya sürmeyi tercih ettikleri, bundan dolayı takibata maruz kaldıkları ve cezalandırıldıkları görülmektedir. Örneğin, devletin ödeme yaptığı miri fiyatı beğenmeyen güherçile üreticileri tüccarla iş yapmaya başlayınca cezalandırılmışlardır.⁷⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin taşradan talep ettiği şeylerin temininde temel kaygısı, talep edilen maddeyi göndermekte zorlanan halkın afv talebi kabul edildiğinde bunun diğer kaza ve sancaklara sıçramasıydı. Örneğin, Aksaray kazasından 1769 senesinde 100 tane devenin toplanması emredilmiş ve bu işe Ali isimli kişi mübaşir tayin edilmişti. Ali görevini yerine getirmek için Aksaray'a gittiğinde kaza halkı buna güçleri olmadığını belirterek 1716 senesinde olduğu gibi 30 deve tedarik ve geri kalan 70 tanesinin affedilmesini rica etmişlerdir. Bunun üzerine yazılan hükümde, kazanın talebinin diğer kazalara da örnek olabileceğinden bahsedilerek talep edilen 100 devenin eksiksiz toplanması emredilmiştir.⁷⁵⁰ Bir başka örnekte ise Zağra-i Atik ayanı Hacı Mehmed kazasından talep edilen develerin bargire çevrilmesini istemiş ancak bu talebinin diğer kazalara da sirayet etmesinden çekinildiğinden İnöz kalesine hapsedilmesi emredilmiştir.⁷⁵¹

Görüldüğü gibi, miri fiyat ve yüksek talep zaman zaman itirazla karşılaşılıyor ve bu durum yerel ölçekte işlerin gerginleşmesine sebep olabiliyordu. Ancak halkın miri fiyata

⁷⁴⁷ BOA, MAD. d. 8515, 204/2

⁷⁴⁸ "... ashâb-ı asiyâb beher istanbulî kile hintanın tahniyesine üçer sağ akçe yalnız masrafına vefâ itmez deyu i'let ve bahâne ve ziyâde taleb eylediler. Ancak himem-i u'lyâ-yı (?) birle fiyât-ı mîrîyesi üzere tahn olunmasına temşiyet virilüb ...": BOA, C. AS. 1215/54482, 1

⁷⁴⁹ "... her kim yedinde güherçile bulunur ise kâide-i mîrîye üzere mübâyâ'a ve baruthâne-i mezkûra nakl ve tesyir olunmak bâbında bundan akdem isti'câli hâvi sâdır olan fermân-ı âli-şânım mahalline lede'l-vurûd cümle muvâcehesinde kırâât olundukda kazâ'-i mezbûr sükkânından İvaz Ağa ve Mehmed Ağa ve Osman Beşe nâm kimesneler ile İstefani nâm zimmi fermân-ı â'li-şânıma a'dem-i itâa' tlerinden nâşi yedlerinde olan güherçileyi tüccâr tâifesine fûrûht eyledikleri sahihan ihbâr olunmağla merkûmlar ile zimmi-i mesfûrun bu güne fermân-ı ali-şânıma mugayir harekete (?) ve umûr-ı mîrîyenin ta'tiline bâdi olur hâlâta cesâret eylediklerine binâen ahz ve kabz ve te'dib ve guş-mâl olunarak ...": BOA, C. AS. 1125/49909

⁷⁵⁰ "... ba'dehu İran seferleri esnâsında ziyâde tertîb olundukda perîşân-ı hâlleri a'rz ve inhâ' olunmaktan nâşi her ne vakt bir tarafa sefer zuhûr ider ise yirmi tokuz senesinin defteri mücebince ihrâc ve ana göre i'tibâr olunmak üzere yedlerine virilan emr-i şerîfimin sudûrunu eğerçi ibrâz eyleyüb ..." "... bir mehârının a'fv ve tenzîli sâire sâri olmağla bir dürlü (?) iktizâ' itmeyüb tertîb olundığı üzere a'la-eyyi-hâl bir gün evvel tahsîl olunmak fermânım olmağın ...": BOA, MAD. d. 8515, 275/3

⁷⁵¹ "... Zağra-i atik a'yânı Hacı Mehmed kazâ'-i mezbûrun develerini bârgire tebdîl için Seyyid Ebubekir nâm kimesneyi asitâneye göndermekle bu güne hareketleri ahar kazâ'lara sirâyet ve bir deve tahsîl olunmadığı bedîhî idiğün ve mezbûr Ebu Bekir'in asitâneye gitdiğini kazâ'lar ehâllileri istimâ' ve sehmlerini edâ'dan imtinâ' itmeleriyle mezbûr Seyyid Ebu Bekir ahz ve Limni kalesine kala'-bend olunmak için ...": BOA, MAD. d. 8515, 96/3; BOA, MAD. d. 8515, 97/2

razı olmaması savaş durumunda üzerine düşen görevi yerine getirmek istememesinden değildi. Osmanlı Devleti düşman karşısında zor duruma düştüğünde reayanın kendi isteğiyle yaptığı bazı girişimler bile vardır. Örneğin, Kartal hezimetinin ardından İsmail, Kili, Akkerman kalelerinin artarda düşmesi üzerine reaya paniğe kapılmış, kimisi göç ederken kimisi savunmaya aktif şekilde katılmaya başlamıştır. Bundan dolayı Ruscuk ahalisi kendi aralarında karar alarak kalenin korunması için etrafına hendek kazmaya başlamışlardır. Ruscuk ahalisinin bu tedbirini yerinde gören Osmanlı Devleti, ahali yardımıyla etraftaki diğer bazı kalelerin de etrafına hendek kazılmasına karar vermiştir.⁷⁵² Görüldüğü üzere, reayanın savaşın getirdiği yükten kaçması söz konusu değildir. Aslında Osmanlı Devleti miri fiyatın halkın ürünlerini orduya teslim etmek için isteksiz olmasına yol açtığıнын farkındaydı. Bundan dolayı eyaletlerden talep edilen bir şeyin kısa sürede temini gerektiğinde rayiç fiyat uyguluyordu. Örneğin, 1770 senesinde Kartal hezimetinden sonra senesi için talep edilen katırların miri fiyatla alınması emredilmesine rağmen, daha sonra Aydın sancağından talep edilenlerin rayiç fiyatla satın alınması uygun görülmüştür. İlgili hükümde bu kararın söz konusu katırların bir an önce toplanması için alındığı ifade edilmiştir.⁷⁵³ Benzer şekilde ordunun ihtiyacı olan miktar karşılandıktan sonra halkın orduyla ticari faaliyette bulunmasına izin verilmiş, hatta bu teşvik edilmiştir. Örneğin, 1769 senesinin sonunda ordu Babadağı'nda kışlamak üzere çekildiğinde, çevredeki kazalara yazılan hükümde halkın elindeki fazla olan ürünü rayiç fiyat üzerinden askerlere satmalarının her iki taraf için iyi olacağı belirtilmiştir.⁷⁵⁴ Savaşın ilerleyen yıllarında Osmanlı maliyesinin yaşadığı nakit darlığı ve bunun ordu üzerindeki baskısı iyice artmıştır. Nitekim 1774 senesine gelindiğinde mali sorunlar savaşın yürütülmesini zaten zorlaştırmıştı.⁷⁵⁵ Sadrazam Muhsinzade nakit yetersizliğinden kaygılıydı. Padişah I. Abdülhamid ise ölen bir sultanın mallarının hazineye aktarıldığını müjde verir gibi anlatıyor ve nakit bulmak için çabasını gösteriyordu.⁷⁵⁶ Dolayısıyla savaşa devam edilebilmesi için talep edilenlerin miri fiyatla alınması Osmanlı Devleti için bir tercih meselesi değil, zorunluluktur.

3.5. Yeni Tedarik Sisteminin Alt Bileşeni: Kaza Ayanları

⁷⁵² BOA, MD 267, 56/151

⁷⁵³ BOA, MAD. d. 8516, 182/1

⁷⁵⁴ BOA, MD 168, 62/232

⁷⁵⁵ Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s. 157-158

⁷⁵⁶ BOA, TSMA. e. 807/97

Osmanlı Devleti yukarıda ele alınan yeni sistem sayesinde eyaletlerden talep ettiği üç unsur gerekli miktarda ve belirlediği fiyat ve ücretten temin etme imkânı bulmuştu. Binbaşı/mübayaacı/mütesellim alım işlemini yerine getirirken, mübaşir alım sürecini denetliyor ve merkezle iletişimi koordine ediyordu. Bununla beraber, hala bir sorun vardı: En küçük köye kadar reayayı talepleri karşılamaya kim ikna edecekti? Aslında hangi sancaktan ne kadar zahire temin edileceği hükümlerin baş tarafındaki cetvellerde (*memhûr ve mumzâ sûret-i defterler mûcebince*) belirtiliyordu. Ne var ki kaza seviyesinde ve köyler arasında taksimat hala büyük bir problemdi. Müteahhitler tamamen başlarına buyruk şekilde temin işini yürütemiyorlardı. Devletin eyaletlere yüklenen talepler konusunda temel aldığı dağılım her sene toplanan hazeriye vergisiydi. XVIII. yüzyılda düzenli olarak toplanan imdad-ı hazeriye vergisi yukarıdan aşağıya doğru her sancağın, sancak içinde kazaların, kaza içinde nahiyelerin, nahiye içinde köylerin ve en sonunda köy içinde mükelleflerin mal varlıklarına göre paylaştırılıyordu. Bu paylaşım, herhangi bir seviyede halkın gücünün üzerinde olması durumunda halkın itirazıyla değişiklikler yapılabiliyordu. Bundan dolayı, sancaklar ve kazalar arasında talebin ne kadarının kendi bölgelerinden karşılanacağına dair sorun çıktığında hazeriye vergisi (*hazeriye taksîmine göre*) dikkate alınıyordu. Hazeriye taksimatı tahrir kayıtları kadar detaylı olmasa bile bir kaza veya sancağa çok fazla yüklenilmesini engelliyordu. Örneğin, 1771 senesinde Neveberde ve Priştine kazalarından toplanacak zahirenin ne miktarda olacağı kaza seviyesinde belirli olmasına rağmen, alt seviyelerdeki dağıtım mübayaacı ayandan İbrahim Bey'e bırakılmıştı. Bundan dolayı, İbrahim Bey kaza kaza gezerek dağıtımı bizzat kendisi yapmıştı.⁷⁵⁷ Ancak, üretim ve ekili alanların büyüklüğü yıllara göre değişebiliyordu. Önceki yüzyıllarda tımar sisteminin bir parçası olan köylünün küçük birimler halinde üretim kapasitesi yapılan tahrirlerle yaklaşık olarak biliniyordu. Bundan dolayı, ordu için talep edilenlerin miktarı kabaca köylünün üretim kapasitesi civarında oluyordu. Dolayısıyla taşrada görevli olan sırasıyla beylerbeyi, sancakbeyi, tımarlı ve bu hiyerarşik yapının parçası olmayan kadı, köylünün üretimi hakkında bilgi sahibiydiler. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise artık tahrirler ortadan kalkmış ve talepler kolektif vergiler gibi maktu olarak yükleniyordu. Doğal olarak, tahrirlerin yokluğunda Osmanlı Devleti'nin üretimi yaklaşık olarak bile tahmin etmesi mümkün değildi. Bu sebeple en küçük idari birime kadar taleplerin tevzi edilmesi müteahhitlerin tek başlarına başarabilecekleri bir şey değildi. Örneğin, Edirne mübayaacısı Damat Mustafa'nın satın alım işlemi yapacağı 36 kaza vardı.⁷⁵⁸ Bu, toplamda yüzlerce

⁷⁵⁷ BOA, MD 169, 13/27

⁷⁵⁸ Bkz. Bölüm IV Tablo 4.3.

köyden zahire toplanması anlamına geliyordu. Doğal olarak mübayaacı atanan kişinin bu kazaları ve bunlara bağlı köyleri gezerek zahire satın alması mümkün değildi. Bundan dolayı, talep edilen şeyin kaza seviyesinde ve daha alt seviyelerde dağıtım (tevzi') konusu ve toplanması bölgeyi en iyi bilen ayanlara bırakılmıştır. Örneğin, yukarıda bahsi geçen Edirne ayanı Damat Mustafa'dan satın alınması istenen zahire ile ilgili haber gelmeyince bir başka hüküm yazılarak bu konuyla ilgili 1-2 defa görevli gönderilmesine rağmen halen zahirenin tamamlandığına dair bilgi verilmediğinden bahsedilmiş ve zahire toplanmasında gevşek davranan ayanların bildirilmesi istenmiştir.⁷⁵⁹ Ayanların yokluğunda ise işler durma noktasına gelebiliyordu. Buna dair çok sayıda örnek vardır. Örneğin Akçakızanlık kazasından talep edilen zahire için halk taahhütte bulunmuş⁷⁶⁰, ancak ayanları olmadığından bunu yerine getiremediklerini bildirmişlerdir.⁷⁶¹ Bazı kazalar ise ayanları bulunmadığından kazalarından talep edilenler yerine nakden bedel ödemek istemişlerdir. Örneğin, 1769 senesi için yine Akçakızanlık kazası ahalisi kendilerinden talep edilen nakliye araçlarını toplayacak kimse olmadığından bunların yerine nakit para ödemeyi önermişlerdir.⁷⁶² Söz konusu kazanın ancak 1773 senesinde bir ayana sahip olabildikleri görülmektedir.⁷⁶³

3.5.1. 1765 ve 1769 Ayanlık Düzenlemeleri

Ayanların yukarıda bahsedilen gayr-ı resmi görevlerine rağmen ayanlık resmi bir müessese değildi. Ayanlar çok büyük oranda ilmiye, kalemiye veya seyfiye sınıflarından gelseler de ayan pozisyonu herhangi bir resmi statüye sahip değildi. Dolayısıyla ayanlık bu sınıfların hiçbirinin hukuki alanına tabi değildi. Ayan olmak için formel bir eğitime ihtiyaç yoktu. Bir paşanın kapısında, sarayda veya medresede yetişmiş olmak gerekmiyordu. Ayanlığa terfi etme ve ayanlıktan düşme hiçbir resmi kritere bağlanmamıştı. Dolayısıyla, ayanlığın ne olduğu/olmadığı ve yetki sınırları tespit edilmemişti. Bundan dolayı, ayanların zaman zaman hukuk dışı faaliyetleri ve ayan olabilmek için verdikleri mücadeleler yerel

⁷⁵⁹ "...bir iki defa' ademler irsâliyle hisse-i mübâyâ'alarını edâ' itmeyen kazâ'ların a'yânlarını ism ve resmleriyle der-â'liyyeme icalaten tahrîr ve i'lâm eylemen fermânım olmağın te'kîden ve isti'câlen işbu emr-i âli-şânım isdâr ...": BOA, MAD. d. 8515, 26/1

⁷⁶⁰ BOA, AE. SMST. III. 294/23510

⁷⁶¹ "... Akçakızanlık kazâ'sından matlûb olan bakâyâ zahîrelerini ehâîleri eğerçi on güne dek edâ'ya mütea'hhidler olub lâkin a'yânları mevcûd olmadığından husûl münfesir oldığını ...": BOA, MAD. d. 8515, 185/2

⁷⁶² BOA, MAD. d. 8515, 183/1

⁷⁶³ BOA, C. AS. 1095/48351

halkın ve dolayısıyla hükümetin rahatsız olmasına sebep olabiliyordu.⁷⁶⁴ Bundan dolayı, barış dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin ayan atamalarında dikkate aldığı en önemli kriter ayanların yerel halkla iyi geçinmeleri idi. Devlet tarafından resmen tanınmak isteyen ve zaman zaman rekabete giren ayan adaylarının taşkınlıkları Osmanlı Devleti'ni bazı kurallar koymaya yöneltti. Osmanlı hükümeti sorunun temel sebebi olarak ayanlık için rekabet eden adaylara vali ve mutasarrıflar tarafından ücret karşılığı ayanlık buyrulduğunu verilmesini görüyordu. Çünkü hükümetin aldığı şikayetlere bakarak eyalet idarecilerinin gelir elde etmek için halkın sevmediği ve kaza işlerini dürüstçe idare etmek niyetinde olmayan adaylardan ücret aldıklarını, böylece eyalet idaresini kötü kişilerin ele geçirdiklerini düşünmekteydi.⁷⁶⁵

Penah Efendi ayanların taşrada çıkardığı sorunlarla ilgili şu bilgileri vermektedir.

“... ve bir vilâyete bâ-ferman-ı ‘âlî ve buyuruldu bir dürlü a‘yân nasb olunmaya, zîrâ a‘yân nasb olunmak başka şey için değildir, mutlak ve mücerred âlet-i zulm olmak içündür. Fî-mâ-ba‘d bir kazâda müstakillen a‘yân nasb olunmaya ve kazânın vâkı‘ olan umûrunu ve bâ-fermân-ı ‘âlî olan mesârifleri tevzî‘ini voyvodalar ve vücûh-ı belde ve ashâb-ı çift ve zâbitân ve re‘âyâ vekîlleri kocabaşları bir yere gelüb rû‘yet ve tevzî‘ edeler. A‘yân nasbı mücerred kazâ ve kurânın harâb olmasından gayri netice yokdur. Fî-mâ-ba‘d nasb olunmamak üzere ziyâdesiyle hatt-ı şerîf ile tahdîd oluna. Bâ-husûs Rumili herifin biri vâliye gider otuz kîse akçe verür kazaya göre a‘yân olur, buyuruldu alub a‘vdet etdikde ol dahi dilediği kadar zamm edüb fukarâyâ tevzî‘ ve tahsîl eder. Öbür ay ya mezkûr yâhûd başkası yine a‘yânlık buyurulduğunu alır, hülâsa a‘yân olmak mücerred âlet-i zulm olmaktır. Ve Devlet-i A‘liyye murâd etse bir kalem hâcesiyle ihdâs eylese bu kalemin umûru senede bir def‘a her senenin rûz-ı Hızırından bir emr-i â‘li sâdır ola, bir tatar ile eyâlet ve sancaklarda olan kazâlara kazâ-be-kazâ gezüb her kazâda rûz-ı Hızırından rûz-ı Hızıra gelince bir senede ne tevzî‘ olunmuş ise sicillâtından her mâddenin müfredâtını zikr eyleyerek defter ihrâc oluna, ve Der-A‘liyyeye getüre ...”⁷⁶⁶

Sonuçta, Osmanlı Devleti ayanlık konusuna el atarak bir düzenleme getirme gereği hissetmiştir. Bu yönde yapılan ilk düzenleme 1765-1766 yıllarında dönemin Sadrazamı Muhsinzade Mehmed Paşa tarafından yayınlanmıştır. Bu düzenlemeyle en fazla ücreti ödeyen ayan adayına ayanlık buyrulduğunu bahşeden valilerin suiistimallerinin engellenmesi için valilerin ayan seçimine karışmaları engellenmiş ve bu iş sadrazama bırakılmıştır.⁷⁶⁷ Ne var ki, eyalet işleri için gösterilen titizlik savaş zamanlarında önem kaybediyordu. Ocak 1769’da daha savaş fiilen başlamadan hemen önce Anadolu ve Rumili’nin üçer koluna

⁷⁶⁴ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, TTK, Ankara 1994, s. 209-236

⁷⁶⁵ Özkaya, *Ayanlık*, s. 272-273

⁷⁶⁶ Penah Efendi, *Tarih-i İhtilal-i Mora*, s. 61-62

⁷⁶⁷ Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, California 2016, s. 134

gönderilen fermanla, 1765 senesi fermanı hatırlatılarak bazı yerlerde ayanların valilerin onayını alarak eyalet işlerini gördükleri ve halka fazladan vergi yüklemek istedikleri tespit edildiği için vali ve kadıların kimin ayan olacağına dair buyruldu ve mürasele vermelerinin yasaklandığı belirtilmiştir. Fermanın devamında halkın ayanlık için tercihleri olan kişiyi sadrazama bildirerek ayan atamasının yapılmasının emredildiği hatırlatılmıştır. Daha sonra ise artık savaş başlamış olduğundan ve eskiden beri eyaletlerde reaya işlerinin merkez tarafından atanan ayanlar tarafından görülmesinin eski bir kanun olduğu için tedarik işlerinin kısa sürede halledilmesi gerektiğinden artık Sadrazam'a yazı gönderilmeyerek güvenilir (*mu'temed*) ve tecrübe sahibi (*mücerrebü'l-etvâr*) birinin ayan seçilmesi istenmiştir.⁷⁶⁸ Bu fermanın kısa süre sonra Karadeniz iskeleleri zahire mübaşiri el-Hac Mehmed'e ve ilgili kadılarına gönderilen hükümle, zahire işini yerine getirmeye gücü yetmeyenlerin ayanlıktan alınmaları emredilmiştir.⁷⁶⁹ Osmanlı Devleti'nin bu kararı tamamen günün ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Örneğin, Kirmastı'da sakin olan Küçük Mehmedoğlu Mustafa yanına aldığı adamlarıyla kazanın ayanı olduğunu iddia ederek yerel halka türlü zulümlerde bulunmuştu. Ayrıca, iddiaya göre yabancılara satmak üzere 100.000 kileden fazla zahire toplamıştı. Durum savaşın patlak verdiği Ekim 1768'de o bölgede bulunan Hamza Paşa tarafından merkeze bildirildiğinde, Mustafa'nın yakalanarak idam edilmesi ve kesik başının İstanbul'a gönderilmesi Mihaliç voyvodası Hacı İbrahim'e emredildi.⁷⁷⁰ Kirmastı kadısına yazılan surette ise Mustafa'nın tüm malları ve özellikle toplamış olduğu zahirenin müsaderesi istendi.⁷⁷¹ Daha sonraki yazışmalardan Mustafa'nın kazanın hem ayanı hem de voyvodası olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷² Ancak ortada zahire yoktu. Çaresi kalmayan Mustafa anlaşma yoluna gitmiştir: Akdeniz'in Anadolu iskeleleri zahire mübayaacısı Mehmed Salih aracılığıyla 50.000 kilesi peşin ve 50.000 kilesini ise iki sene zarfında teslim etmek üzere 100.000 kile buğday temin etmek şartıyla affını rica etmiştir. Mustafa Beğ'in ricasına cevaben yazılan hükümde ricasının kabul edildiği belirtilerek ikinci 50.000 kilenin yarısının 1769 senesi harmanında ve diğer yarısının 1770 harmanında teslim etmesi ve başka suç işlememesi şartları da hükme eklenmiştir.⁷⁷³ Ardından söz verdiği zahirenin ilk kısmının nakline süratle başlanmıştır. Bunun için bazı iskelelerden gemi temin edilmiştir.⁷⁷⁴ Teslim işleminin çok kısa sürede

⁷⁶⁸ Özkaya, *Ayanlık*, s. 274; BOA, MD 166, 121/248

⁷⁶⁹ BOA, MD 166, 134-135/280

⁷⁷⁰ BOA, MD 166, 115/235

⁷⁷¹ BOA, MD 166, 115/235

⁷⁷² BOA, AE. SMST. III. 110/8375; BOA, C. AS. 1186/52947, 7; BOA, AE. SABH. I. 296/19925

⁷⁷³ BOA, MAD. d. 8515, 250/2; BOA, MD 166, 115/236; BOA, C ADL. 85/5091

⁷⁷⁴ BOA, AE. SMST. III. 110/8375

tamamlandığı anlaşılmaktadır.⁷⁷⁵ Ne var ki, Mustafa takip eden senelerde söz verdiği zahirenin kalan kısmını temin edememiştir.⁷⁷⁶ Buna rağmen, savaş yıllarında kaza işlerinin yürütülmesi ve diğer sefer taleplerinin temini için ayanlar öneme sahip olduklarından söz konusu zahirenin zorla tahsil edilmesi yoluna gidilmemiştir. Takip eden yıllarda ise Mustafa'dan asker talebinde bulunulmuştur. 1771 ve 1772 senelerinde 500 asker toplayarak Boğazhisarları muhafazasına görevlendirilmiştir.⁷⁷⁷ 1773 ve 1774 senelerinde ise 150 askerle orduya gelmesi emredilmiştir.⁷⁷⁸ Benzer şekilde 1770 senesinde 30.000 adet küreğin teminiyle ilgilendi.⁷⁷⁹ Bu şekilde Mustafa'nın yasa dışı işleri bir süre için unutulmuştur. Savaş bittikten sonra ise söz verdiği 50.000 kile zahire tekrar gündeme gelmiştir. Bu durum karşısında Mustafa kaçmayı tercih etmiştir.⁷⁸⁰ Bunun üzerine tüm mallarına el konulması emredilmiştir.⁷⁸¹ Kısa süre sonra Mustafa idam edilerek tüm malları müsadere edilmiştir.⁷⁸² Muhallefatından söz konusu miktarda zahirenin kendisinde bulunmadığı ve sadece hayvanlarının kışlık yiyeceği olan 8.000 kile civarı zahireye sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸³ Anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti ayanların taşra idaresindeki tutumunu çok fazla beğenmese de savaş zamanlarında kazalardan talep edilenlerin temininde onlara ihtiyaç duyuyordu. Bundan dolayı zaman zaman ayanların sefere gitmekten affedildikleri bile görülmektedir. Örneğin, Şumnu ayanından Çavuşzade Seyyid Ahmed aynı zamanda binbaşı rütbesiyle asker topluyor ve topladığı askerlerle orduya katılıyordu. 1769 senesinde savaş başladığında kendisinden 1.000 asker yazarak Bender savunmasına gitmesi emredilmişti. Seyyid Ahmed emredildiği şekilde topladığı 1.000 asker ile Bender'e ulaştıktan⁷⁸⁴ sonra Serasker Ali Paşa'nın iznini alarak birkaç gün için geri dönmüştü. Ancak, Şumnu'dayken ya halk gerçekten ona ihtiyaç duyduğundan ya da Seyyid Ahmed halkı organize ettiğinden reaya merkeze başvurmuştur. Kaza halkı Seyyid Ahmed'in sefere gitmekten affedilerek Şumnu'da kaza işlerini görmesini istemişlerdi. Bunun üzerine yazılan hükümle Seyyid Ahmed'in sefer taleplerini ve zahire teminini aksatmaması ve kaza işlerini görmesi şartıyla seferden affedildiği bildirilmiştir.⁷⁸⁵ Kayıtlardan anlaşıldığına göre, Seyyid Ahmed takip eden senelerde kendisinden istenilen

⁷⁷⁵ BOA, C. BL. 121/6034

⁷⁷⁶ BOA, AE. SMST. III. 238/18953

⁷⁷⁷ BOA, AE. SMST. III. 86/6611; BOA, C. AS. 52/2477

⁷⁷⁸ BOA, C. AS. 1186/52947; BOA, AE. SABH. I. 296/19925

⁷⁷⁹ BOA, C. AS. 1132/50278

⁷⁸⁰ BOA, C. DH. 186/9253-2

⁷⁸¹ BOA, C. DH. 186/9253-1

⁷⁸² BOA, C. ML. 659/26958; BOA, C. ML. 746/30386

⁷⁸³ BOA, D. BŞM. MHF. e. 63/79; BOA, D. BŞM. MHF. e. 262/17612

⁷⁸⁴ BOA, AE. SMST. III. 97/7351

⁷⁸⁵ BOA, MD 167, 118/607

bu görevleri ve asker toplama işini başarıyla yerine getirmiştir.⁷⁸⁶ Bir diğer örnekte ise İzdin ayanından Beyzade Yusuf 1769 senesinde miri binbaşı olarak 1.000 askeri toplamakla görevlendirilmişti. Ancak, kendisi aynı zamanda zahire toplanmasıyla da görevli olduğundan kendisinin İzdin’de kalması, toplayacağı 1.000 askeri ise adamlarından (etbâ’ından) veya ayandan biriyle göndermesi için emir değiştirilmiştir.⁷⁸⁷ Çapanzade Mustafa Bey ise 1770 senesinde binbaşı atanmış, 1.000 levent askeri toplamakla görevlendirilmiş ve topladığı askerlerin başında baharda orduya katılması emredilmişti.⁷⁸⁸ Kısa süre sonra Sivas mütesellimi Seyfi yazdığı mektubunda Mustafa Bey’in hem güvenliğin sağlanması hem de sefer için talep edilenlerin karşılanması için sefere gitmemesinin daha iyi olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Mustafa Bey’in toplamakla görevli olduğu 1.000 askeri göndermesi şartıyla kendisi bizzat sefere gelmekten affedilmiştir.⁷⁸⁹

Ayanların gerekliliği sefer durumlarında daha belirgin hale geliyor ve ayanı bulunmayan kazalara atama yapılıyordu. Örneğin, Çağlayık kazasında 40-50 seneden beri serdar, zabıt ve ayan bulunmadığından hem eşkıyalık çoğalmış hem de kaza işlerinin idaresi zorlaşmıştı. Bundan dolayı, diğer kazalar gibi buraya da bir ayan atanması uygun görülerek kazada malikane tasarruf eden el-Hac Mehmed ayan atanmıştır.⁷⁹⁰ Dolayısıyla hem hükümet hem de yerel halk, ayanların savaş döneminde temin işlerini halletmek üzere kendi bölgelerinde bulunmalarını tercih ediyorlardı.

Osmanlı Devleti geçmişte suç işlemiş ayanları asker getirme karşılığında bile affedebiliyordu. Örneğin, Lofça kazası sakinlerinden Zaimzade Ahmed ve Ali Ağacık isimli kişiler belgede belirtilmeyen bir suç işlemişlerdi. Daha sonra gönderilen mübaşir vasıtasıyla cezalandırılacakları zaman bu kişiler affedilmelerini rica etmişlerdir. Bunun üzerine düşmanın Tuna karşısında yaptığı yığınak ve askere olan ihtiyaç göz önünde bulundurularak yazılan fermanla ellişer asker getirmeleri karşılığında affedildiler.⁷⁹¹ Ancak sonradan Zaimzade’nin daha fazla asker yazmaya gücü yeteceği anlaşılarak sayı 300’e çıkarılmıştır. Aynı zamanda cezalı sayısı da ikiden dörde çıkarılarak diğer üç kişiden ikişer

⁷⁸⁶ BOA, MD 168, 338/1406; BOA, C. AS. 1140/50661

⁷⁸⁷ BOA, C. AS. 1120/54763

⁷⁸⁸ BOA, AE. SMST. III. 338/27267

⁷⁸⁹ BOA, C. AS. 51/2370; BOA, C. AS. 333/13790

⁷⁹⁰ “... mahall-i sâire misülli kaza-i mezbûr dahi nizâm-ı mergûbeyeye rabt olunmak içün bir kâr-güzâr a’yâna muhtâc olub ...” BOA, MD 171, 61/190

⁷⁹¹ “... â’dâ-yı dînin nehr-i Tuna karşusunda cemîyyeti nümâyân ve ordu-yı hümâyûnumda â’sâkirin vefret ve kesreti ehemmi ve elzem olmağla ikiniz dahî zî-kudret ve mütemevvil ve kendü mâlınızdan mesârif ta’riklerini rüyet ile vilâyet dilâverlerinden ellişer nefer güzide a’sker intihâb ve tiz elden istishâb birle ordu-yı hümâyûnuma getürmeniz şartıyla sâbikanız a’fv olunmasına ...”: BOA, MD 171, 168/627

yüz asker yazmaları emredilmiştir.⁷⁹² Böylece Osmanlı Devleti bu suçluları affederek 900 asker yazılmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu şekilde asker temin etme yoluna gittiği birçok örnek vardır.⁷⁹³ Böylece ayanların üç unsurun temininde doğal görevli ve sorumlu olarak görüldükleri ve yeni sistemin gayr-ı resmi bir alt bileşeni olarak kaza seviyesinde çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bunun için resmi olarak görevlendirilmelerine gerek yoktu. Temin için gönderilen fermanla isimlerinin geçmesine veya kendilerine hitap edilmesine de gerek yoktu. Çoğunlukla temin işi dolayısıyla bir ayandan bahsedilmesi işin aksaması veya eksik yerine getirilmesi durumunda söz konusu oluyordu. Örneğin, Osmanlı Devleti 1768 senesinde Rusya'ya savaş ilan ettiğinde hemen savaş hazırlıklarına başlanmış ve zahire temini için gerekli yerlere hükümler gönderilmişti. Temel olarak ordunun cepheye giderken geçeceği yol üzerinde zahire ihtiyacının karşılanması için üç ana bölüm belirlemişti. Bunlar Küçük Çekmece'den Edirne'ye, Edirne'den İsakçı'ya ve İsakçı'dan itibaren kullanılacak menzillerdi. Yol üzerindeki bu menziller dışında ihtiyaç anında (*hin-i hâcetde*) kullanılacak olan Edirne ve Tuna kıyılarındaki zahire depoları geliyordu. Edirne'de toplanacak zahirenin satın alımı Edirne ayanı Damat Mustafa'ya verilirken Tuna kıyılarında depolanacak zahire işine Ruscuk ayanı Seyyid Süleyman atanmıştı. İsakçı'dan sonraki menziller ve Yaş kasabasına depolanacak zahirenin temini Eflak ve Boğdan voyvodalarına bırakılmıştı. Küçük Çekmece'den İsakçı'ya kadar menzillere depolama işi ise merkezden atanan mübaşirler tarafından yürütülmüştü. Küçük Çekmece'den Edirne'ye kadar dokuz menzil ve Edirne'den İsakçı'ya kadar 21 menzile merkezden birer mübayaacı atanmıştı. Bu şekilde bu menzillere zahire toplanması işinin bu mübayaacılar tarafından yerine getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu mübayaacılar ayan değildi. Ancak, işlemlerle ilgili bir belgeden işlemin yine ayanlar tarafından yürütülmesinin beklenildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu belgede belirtildiğine göre, Eflak eski voyvodasını İstanbul'a getirmeye memur hazine eski Başbakikulu Yusuf dönüşte Karinabad menzilinde konakladığında, burada zahire satın almaya memur İsmail'in kendisiyle görüşerek Karinabad kazası ayanı ve serdarının İstanbul'a kaçtıklarını anlatmış ve ayan olmadan zahire satın almanın çok zor olacağını söylemiştir. Bundan dolayı, Edirne bostancıbaşına yazılan hükümle zahire temini için bir ustanın görevlendirilmesi emredilmiş ve bahsi geçen kazanın ayanını ve serdarını cezalandırılacağı bildirilmiştir.⁷⁹⁴ Daha sonra bu kazaya el-

⁷⁹² BOA, MD 171, 180/682

⁷⁹³ Bu örneklerden bazıları için bkz: BOA, MD 171, 464/2077; BOA, MD 172, 193/311; BOA, AE. SMST. III. 110/8341; BOA, C. DH. 20/980

⁷⁹⁴ "Eflak Voyvodası sâbıkı Der-â'liyeye götürmeğe me'mûren ol-cânibe gidüb bu defa' avdet iden Hazine başbakikulu-i sâbık Yusuf -zide mecduhu- takrîrinde esnâ-yı a'vdetinde Karinabad menziline zehâir cem'ine

Hac Ali ayan olarak atanmış ve kazadan 60 öküz arabası talep edilmişti. Kaza ahalisi talebin yarısını hazırlayarak geri kalanını ödemek istemeyince yeni bir hüküm yazılarak kaza ayanı el-Hac Ali uyarılmıştır.⁷⁹⁵ Bir diğer örnek ise Tırnova kazası ile ilgilidir. 1770 senesi için bu kazadan 78.000 kile un ve 14.000 kile arpanın toplanması ve Zıştovi İskelesine depolanması emredilmişti.⁷⁹⁶ Bu iş için bir mübayaacı görevlendirilmekle beraber, her bir kazadan zahirenin toplanması ayanların görevi olarak görüldüğünden Tırnova kazasında toplama işi Dobniçe ayanı ve Tırnova voyvodası Mustafa'ya bırakılmıştı. Çünkü Mustafa o tarihlerde Tırnova'da ikamet ediyordu.⁷⁹⁷ Ancak, Mustafa talep edilen miktarın temininde zorlandı. Çünkü bazı köyler zahirelerinin olmadığını ve eksik kalan kısmı gelecek sene göndermek istediklerini belirttiler.⁷⁹⁸ Mustafa gönderdiği arzında durumu açıklayarak zahire kıtlığını hem köylülerin ağzından hem de kendi ifadeleriyle tekrar anlattı.⁷⁹⁹ Bunun üzerine yazılan hükümde emir tekrarlanarak köylülerden belirtilen miktarda zahirenin tahsil edilmesi ve kimsenin karşı çıkmasına fırsat verilmemesi istenmiştir.⁸⁰⁰ Ne var ki, Mustafa'nın talep edilen zahireyi toplayamadığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerine, gönderilen kısa bir hükümle sorgulanmak üzere kendisinin orduya gönderilmesi emredilmiştir.⁸⁰¹ Aynı hükmün baş tarafına düşülen der-kenar ve bir başka hükümden anlaşıldığına göre, Mustafa sorgulaması sırasında ceza almaktan kurtulmak için eksik kalan zahireyi göndermeyi taahhüt etmiştir.⁸⁰² Bundan sonra söz konusu zahireye dair herhangi bir yazışma bulunmamaktadır. Ancak, birkaç ay sonra Mustafa'ya kapıcıbaşılık unvanı verilmesine bakarak Mustafa'nın zahireyi temin etmeyi başardığı anlaşılmaktadır.⁸⁰³ Mustafa'nın köylülerin ilk başta gösterdikleri muhalefete

me'mûr dergâh-ı mua'llam gediklilerinden İsmail -zide mecduhu- kendüye gelüb kazâ'-i mezbûrun a'yân ve serdârı asitâne-i sa'âdetime firâr itmeleriyle (?) şer'iyye ahar bir a'yân ve serdâr nasb olunmuşiken anlar dahi hizmetlerin terk ile ihtifâ eyledikleri cihetden a'yânsız zahire mübâya'ası asır olduğunu ve me'mûr olduğu şa'irden henüz dört yüz keyl ve hinta makbûzı olduğu inhâ' ve senki bostancıbaşı-i mûmâ-ileyhsin tarafından bir usta ta'yîn birle (?) tahsiline ikdâm olunmasını istidâ' eyledikde mûmâ-ileyh -zide mecduhu- ifâde ve inbâ itmekle el-hâlet-i hezihi ordu-yı hümayûn-ı nusret-makrûnumun vakt-i hareketi takarrüb itmekden nâşi ..."
"... ve o güne hilâf-ı rızâ hareket iden a'yân ve serdârların muhkem haklarından gelinmek için der-â'liyeme ism ve resmleriyle a'rz ve i'lâm itdirmeğe ihtimâm ve dikkat eylemen ...": BOA, MAD. d. 8515, 91/3

⁷⁹⁵ BOA, MAD. d. 8515, 322/2

⁷⁹⁶ BOA, C. AS. 745/31303-2

⁷⁹⁷ BOA, MD. 172, 433/743

⁷⁹⁸ "... zahiremiz yokdur hisselerine tarh olunan mübâya'ayı sene-i cedîd mahsûlünden virirüz deyu ...": BOA, C. AS. 745/31303, 1

⁷⁹⁹ "... nefsü'l-emr zehâir nedret ve killet üzre olub ...": BOA, C. AS. 745/31303, 1

⁸⁰⁰ "... o makûle kurâ ehâlilerinin ber-mûceb-i defter-i tevzî' hisselerine isâbet iden zehâir ne-mikdâr ise ma'rifet-i şer' ve ma'rifet-i voyvoda-i mûmâ-ileyh ve cümle ma'rifetleriyle a'la-eyyi-hâl yerlû yerinden tahsîl ve iskele-i mezbûra nakl ve der-anbar itdirüb mugayir-i emr-i ali-şân kimesneye taa'llül ve muhâlefet itdirmeyesüz ...": BOA, C. AS. 745-31303, 2

⁸⁰¹ BOA, MD 172, 11/46

⁸⁰² BOA, MD 172, 11/46 Der-kenar; BOA, MD 172, 19/56

⁸⁰³ BOA, MD 172, 433/743

rağmen bu başarısı üretimin çok kısa sürede artırılmasının mümkün olmadığından sadece zahirenin zorla halktan alınması veya Mustafa'nın zahireyi kendisi yüksek fiyatla piyasadan satın alarak devlete miri fiyatla satması ile mümkün görünmektedir.

2 Kasım 1768'de Edirne ayanı Damat Mustafa'ya gönderilen hükümle Rusya üzerine sefere karar verilmiş olduğundan ordunun Edirne'den geçişinde askerin ihtiyaçları için Edirne, Filibe ve diğer ismi geçen yerlerden toplanacak miktarı daha önce belirtilmiş olan zahirenin miri fiyatla tutarı olan 16.450 kuruşun iki parça halinde şikk-ı evvel defterdarı İbrahim Sarım çukadarlarıyla tarafına gönderildiği ancak söz konusu kişi bu arada azledilmiş olduğu belirtilmiştir. Fermanın devamında bu durumun kendisine verilen görevi aksatmaması gerektiği bildirilmiştir.⁸⁰⁴ Bir hafta sonra tekrarlanan hükümde bu sefer isim verilmeden talepte bulunulan kazaların ayanlarına ve Edirne zahire mübayaacısı Damat Mustafa'ya hitap edilerek kendilerinden 300.000 kile arpa (şair), 48.200 kile buğday (hınta), 51.800 kile un (dakik), 49.800 kantar saman, her arabası ikişer çeki olacak şekilde 12.000 araba odun (hatab) ve her arabası 200 vukiyye olacak şekilde 3.000 araba otu (giyah) satın alma yoluyla (mübayaa) Edirne'ye göndermeleri emredildiği ancak bunun çok az kısmının gönderildiği belirtilmiştir. Bunun ise kaza ayanlarının gevşek davranmalarından kaynaklandığının bilirkişiler (*erbâb-ı vukûf*) tarafından bildirildiği belirtilmiş ve emrin yerine getirilmesi istenmiştir. Sonra ise bu ve bundan sonraki taleplerde eğer ayanların kusurları olur ise ihmal gösterenlerin isimleri ve bilgilerinin (*ism ve resmleriyle*) gönderilmesi emredilmiştir. Böylece ayanların cezalandırılacakları belirtilmiştir. Hükmün en sonunda mübayaa mübaşiri olarak hitap edilen Damat Mustafa da tehdit edilmiştir.⁸⁰⁵

Zahire temininde kaza ayanları doğal görevli olarak görülürken nakliye araçlarının temininde de durum farklı değildir. II. Bölümde ele alındığı üzere, nakliye araçlarının temininde Osmanlı Devleti aracı müteahhitlere ihtiyaç duymamıştı ve bu görev mütesellimler tarafından yerine getirilmişti. Bununla beraber, herhangi bir kazadan nakliye aracı temini ile ilgili sorun çıktığında zahire temininde olduğu gibi nakliye araçları konusunda da ayanlara hitap edildiği görülmektedir. Örneğin, Hüdavendigâr sancağına bağlı Bursa kazasından 200 ve Yenişehir kazasından 120 adet devenin toplanmasında Dergah-ı ali gediklilerinden Pir Mustafa mübaşir tayin edilmişti. Ancak, daha sonra süreci hızlandırmak için yazılan hükümlerde Bursa ayanı Cizyedarzade Hüseyin'e de hitap

⁸⁰⁴ BOA, C. AS. 53/2469

⁸⁰⁵ BOA, C. AS. 411/16974

edilerek işin yerine getirilmesinin kendisinden beklenildiği belirtilmiştir.⁸⁰⁶ Aynı sene içerisinde Adana eyaletinden talep edilen develerin teslimi gecikince Adana ayanı Karslızade Hasan uyarılarak bu işle görevli olduğu belirtilmiştir. Talep edilen nakliye araçlarının gecikmesi durumunda ayanların bu şekilde sorumlu tutulduğuna benzer birçok örnek bulunmaktadır.⁸⁰⁷ Talep edilenlerin hazırlanması ne kadar gecikirse ayanlar üzerinde kurulan baskının o derece arttığı görünmektedir. Yukarıda verilen örnekte Damat Mustafa'nın zahireyi toplamada geç kalması üzerine yazılan hükümle kaza ayanları ve başkalarının en küçük kusurları olursa, sebebi dikkate alınmadan cezalandırılacakları belirtilmiştir.⁸⁰⁸ Dahası talep edilenlerin reayanın muhalefetine ve merkeze arz yollarına izin verilmeksizin eksiksiz toplanması belgelerde sık sık tekrarlanmıştır:

“... ol-mikdâr şa‘îri gâyet pâk olmak üzere çiftlik ve anbar ashâblarından ve a‘yân ve ehâli-i vilâyetden bir gün akdem temâmen mübâyâ‘a mu‘âf ve gayr-ı mu‘âf ve havâss ve evkâf reâ‘yâlarından bir ferd mu‘âfiyet iddiâ’sı ve sâir bahâne ile bir dürlü i‘nâd ve muhâlefet itdirmeyüb ve zehâir ve anbar ashâbı ve züemâ ve erbâb-ı timar ve a‘yân ve ehâli-i vilâyetden bir kimesne istisnâ’ olunmayub bî-hûde özr ve i‘lletleri bir dürlü havâle-i sem‘-i i‘tibâr olunmamak üzere her ne-vechle ve her ne tarîkle olur ise olsun ol-mikdâr şa‘îri mübâyâ‘a ...”⁸⁰⁹

Talep edilen zahirenin toplanmaması veya vaktinde toplanmaması durumunda ayanlar sorumlu tutulmuşlardır. Örneğin, menzillere toplanması gereken zahirenin gecikmesi ayanların yeterli gayret göstermemelerine bağlanmıştır:

“... matlûb olan ecnâs zehâirden şimdiye dek irsâl olunanı cüz‘iyat makûlesi olub bu âna dek nakl olunmaması kazâ a‘yânlarının tekâsül ve tesâmühlerinden neşet eylediği ...”⁸¹⁰

“... bir habbe girüye kalmamak şartıyla her bir kazânın a‘yânları ma‘rifetleriyle evvel-be-evvel yerlü yerinden cem‘ ve tahsîl ...”⁸¹¹

Temin işlerinin iyice zorlaştığı durumunda ise ayanlar tehdit edilmişlerdir. Buna dair birçok örnek vardır:

“... malûmü’l-mikdâr zehâir sefer-i hümâyûn-ı nusret-makrûnuma memûr tevâif-i a‘skerîyye ta‘yinâtlarına virilmek için tertîb ve tahsîs olub şimdiye dek tediye ve ikmâli muktezî iken bu vakte dek a‘dem-i tahsîli senin tekâsül ve tesâmühünden neşet eylediği vâzih ve aşikâr olmağla mârrü’z-zikr bakayâ kalan zehâiri üç beş gün zarfında tekmîlen tahsîl...” “... bundan sonra dahi sâdir olan emr-i â‘lî-şânıma a‘dem-i ita‘ât birle bu emr-i mühimmenin tehiririne bâis olmak ihtimâliniz

⁸⁰⁶ BOA, MAD. d. 8515, 83/1

⁸⁰⁷ BOA, MAD. d. 8515, 216/2; BOA, MAD. d. 8515, 218/1; BOA, MAD. d. 8515, 247/1;

BOA, MAD. d. 8515, 254/1; BOA, MAD. d. 8518, 122/3; BOA, MAD. d. 8517, 365/2

⁸⁰⁸ BOA, C. AS. 411/16974

⁸⁰⁹ BOA, MAD. d. 8515, 159/1

⁸¹⁰ BOA, MAD. d. 8515, 39/1

⁸¹¹ BOA, MAD. d. 8515, 45/2

olmağla a'yân-ı vilâyet dahi nefy ve kale-bend ile iktifâ' olunmayub tertîb-i cezâ ile mücâberat olunacağınız mukarrerdir ...”⁸¹²

"...zehâir-i matlûbenin tedârük ve tesliminde kazâ a'yânlarının sâirlerinin ser-i mû kusûr ve fütûrları ihsâs olunur ise gadr ve illetleri mesmû' ve muteber olmayub tedîb ve gûş-mâl olunacakları..."⁸¹³

"... varılacak menâzil ovada vâki ve etrâf ve intihâ'sında koru ve hatab kat' olunacak kûhistan ba'îd olmakdan ve a'dem-i takayyüd ve ihtimâmlarınızdan nâşi iktizâ iden hatab ekâll-i kalîl cem' olundığından gayrı ..." "ba'd-ez-in bu bâbda irâd edeceğiniz ö'zr ve i'let (?) olunmayub her kangınızın menziline ol-mikdâr hatab mevcûd bulunmaz ise bilâ-tevakkuf haklarınızdan gelineceği yâkının malûmlarınız olub ..." ⁸¹⁴

"... Hisse-i mübâya'alarını edâ ve tekmîl eylemeyen kazâ a'yânlarının muhkem haklarından gelinmek için der-â'liyyeme icâlaten tahrîr ve inhâya müsâra'at..."⁸¹⁵

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin savaşı devam ettirebilmek için başta zahire olmak üzere taşradan talep ettiği maddelerin sayı ve miktarlarındaki yükseklik ve düşük miri fiyat politikası reyanın satış yapma konusunda isteksiz olmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti ise kaza ayanları üzerinde kurduğu baskı sayesinde reyanın isteksizliğini aşamaya çalışmıştır.

3.6. Sonuç

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin ordunun desteklenmesinde kullandığı tedarik sisteminin neredeyse tamamen değiştiği görülmektedir. Osmanlı Devleti ordunun kurulmasında ayandan binbaşılara görev verirken, ordunun iâşesini ise yine ayandan mübayaacılar aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Nakliye araçları ise yine ayandan olan mütesellimler aracılığıyla toplanmıştır. Kaza seviyesinde ise bu üç unsurun temininde kaza ayanları devreye girmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti tımar-tahrir ve avarız-menzilhane sistemlerini tamamen terk etmemekle birlikte eyaletlerden daha yüksek sayı ve miktarlarda tedarikat yapabileceği müteahhitlik sistemine geçmiştir. Böylece ordu için gerekli olan alımlar yapılabilirken aynı zamanda miri fiyat/ücret uygulamasıyla ödenen meblağların maliyenin kapasitesinin üzerine çıkması engellenmeye çalışılmıştır. Bu değişimin bir sonucu önceki yüzyıllarda devlet-devlet görevlileri-reaya şeklinde olan ilişkinin artık devlet-ayan-reaya haline gelmesidir.

⁸¹² BOA, MAD. d. 8515, 279-280/3

⁸¹³ BOA, C. AS. 411/16974

⁸¹⁴ BOA, MAD. d. 8515, 317/2

⁸¹⁵ BOA, MAD. d. 8515, 26/1

4. BÖLÜM

TOPLUM ÖNDERLİĞİNDEN DEVLET YÖNETİMİNE

4.1. Yeni kariyer Yolları

Önceki bölümde görüldüğü üzere ayanlar 1768-1774 Savaşında önceki yüzyıllarda savaşın desteklenmesinde aktif olan kadıların bu görevini almışlardır. Ayanların bu hizmetleri kısa sürede birtakım unvanlarla ödüllendirilmelerini sağlamıştır. Bu bölümde öncelikle savaş yıllarında orduyu desteklemede başarılı olan ayanlara verilen unvanlar ele alınacak sonra ise savaş döneminde etkin olan beş ayanın biyografisi sunulacaktır.

4.1.1. Kapıcıbaşılık

Genel bir eğilim olarak Osmanlı Devleti'nin 1768-1774 Savaşında başarılı olan ayanlara bahsettiği unvanların ilki kapıcıbaşılıktır. Geleneksel Osmanlı saray teşkilatında başta Bab-ı hümayun ve Babü's-selam kapılarında nöbet tutan kapıcıların komutanlığını yapan ve bunun dışında bir takım görev ve sorumluluklara sahip olan kişiye kapıcılar kethüdası denilmiştir. Kapıcıların sayısının zamanla artması ve bunların idaresinde kapıcılar kethüdasına yardım edecek ara bir rütbeye olan ihtiyacın ortaya çıkmasıyla kapıcıbaşılık bir ara rütbe olarak yerleşmiştir. Önceleri saraydan yetişme kullar arasından seçilen kapıcıbaşılar XVIII. yüzyıla gelindiğinde devlet hizmetinde faydalı olanlara paye olarak ihsan edilmeye başlanmıştır.⁸¹⁶ Bu şekilde kapıcıbaşılığa layık görülen ayanların sarayda herhangi bir görevleri yoktu. Bu paye sadece onursaldı.

İsim	Ayanı Bölge/Önceki Unvanı	Olduğu	Referans
Mehmed Ağa	Aydos Ayanı		BOA, AE. SMST. III. 361/28856
Mustafa Ağa	Tırnova Voyvodası		BOA, AE. SMST. III. 361/28853
Kenanzade Seyyid Ahmed Ağa	Sivas		BOA, AE. SMST. III. 361/28858
Zennecizade Seyyid Mehmed Ağa	Kayseri Ayanı		BOA, AE. SMST. III. 361/28862
Yakub	Hacıoğlu Ayanı		BOA, AE. SMST. III. 51/3679
Mustafa Ağa	Gazi Hüdavendigâr Vakfı		BOA, AE. SABH. I. 146/9910

⁸¹⁶ Abdülkadir Özcan, “Kapıcı”, *DiA*, 24, İstanbul 2001, s. 345-346; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 377

	Mütevellisi	
Hasan Ağa	Sofya Mütesellimi	BOA, C. DH. 312/15554
Hayreddin Paşazade Ali Bey	Siroz Ayanı	BOA, AE. SABH. I 293/19682
Ali Bey	Canikli	BOA, TSMA. e. 657/25
Tahir Ağa	Yanya Ayanından	BOA, C. DH. 331/16513
Abdülbaki Ağa	Rumeli Mütesellimi	BOA, C. DH. 317/15810
Nazırzade Mehmed	İştib Ayanı	BOA, AE. SMST. III. 144/11365
Ahmed	Tatarpazarı Voyvodası	BOA, AE. SMST. III. 108/8242
Numan Bey	Selanik ayanından	BOA, C. DH. 96/4777
Hasan Ağa	Bolu Voyvodası	BOA, C. DH. 156/7785
Hacı Ahmed	Drama Nazırı	BOA, C. ML. 27/1252
Hasan Çavuşzade Hacı Ahmed Ağa'nın oğlu Ebubekir	Menteşe Mütesellimi	BOA, C. AS. 992/43361
Çaparzade Mustafa Bey'in oğlu Ali Bey	Bozok	BOA, C. DH. 129/6440
Şeyhzade İsmail Ağa	Diyarbakır Voyvodası	BOA, C. DH. 325/16204
Şemhanzade Seyyid Ali Ağa	Tokad Voyvodası	
Varnalızade Selim	Niğbolu Ayanı	BOA, C. DH. 255/12741
Numan Bey	Selanikli	BOA, C. DH. 96/4777
(?)zade Mehmed Ağa	Giresun Ayanından	BOA, A. RSK. d. 1614
Kara Osmanoğlu el-Hac Ahmed Ağa		TTK, Y-240
Abbas Ağa	Kütahya Mütesellimi	
Halil Ağa	Ziştovi Voyvodası	
Cizyedarzade Ali Bey	Selanikli	
Ahmed Ağa	Yenişehirli	
Karahisarizade Ahmed Bey		
Mustafa	Tırnova Voyvodası	
Hasan Ağazade Mehmed Ağa	Kıtrınli	
Mesud Ağazade Hasan Ağa	Zihne Ayanı	
Müderris Osman Paşazade Zeynelabidin Bey	Yenişehir Ayanından	
Cevrezade Ahmed Bey		
Mehmed Ağa	Edremidli	
Nimeti Beyzade İbrahim Bey	Turhallı	
Tuz Eminizade el-Hac Halil Ağa	İzmir Ayanı	

el-Hac Halil Ağa	Manisa Mütevellisi	
Ali Paşazade İsmail Bey	Çatalcalı	
Aziz Ağazade Abdurrahman Ağa	Milashlı	
Abdülgağfar Ağa	Ruskasrı Ayanı	
Mustafa Ağazade Mehmed Emin Ağa	Ziştovi Voyvodası	
Seyyid Abdurrahman Ağa	Karinabad Ayanı	
El-Hac Turhan Ağa	Osman Pazarı Ayanı	
İsmail Ağa	Diyarbakır Voyvodası	
Mehmed Paşazade Seyyid Hasan Bey	Aydoslu	
Seyyid Osman Ağa	Selanikli	
Seyyid Abdülvehhab Ağa	Selanikli	
Çaparzade Süleyman Bey		
El-Hac Hasan Ağa	Eski Sofya Mütesellimi ve Ayanı	
Es-Seyyid İbrahim Ağa	Uşak Voyvodası	
Lütfullah Ağa	Mihaliç Voyvodası	
Hayreddin Paşazade Ali Bey	İznik Ayanı	
Cizyedarzade Mustafa Bey	Selanikli	
El-Hac Mustafa	Dobruca Ayanı	BOA, MD 171 , 185/716
Es-Seyyid Hasan	Ruscuk Ayanı	BOA, MD 171 , 62/197
Cihanzade Mustafa Ağa	Aydın Ayanı	Vasıf, Mehasin , s. 213b

Tablo 4.1. 1768-1774 Savaşı Sırasında Kapıcıbaşılık Unvanı Verilen Ayanlar

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere 1768-1774 Savaşı döneminde tespit edilebildiği kadarıyla Osmanlı Devleti 57 ayana kapıcıbaşılık unvanı vermiştir. Ancak ayanların devlet kademelerinde edindikleri yer bu küçük unvanla sınırlı kalmamıştır. Kapıcıbaşılık sayesinde ayanlar sadece yönetici zümre arasına girmek için fırsat edinmişlerdir.

4.1.2. Vezaret ve Mirimiranlık

Şüphesiz ki her askeri organizasyonda terfi etmek askeri başarı göstermeye bağlıdır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde paşaların mansıp ve rütbe elde etmeleri için ön koşul savaşta gösterecekleri yararlılıktı. Örneğin Ali Paşazade Halil, Silistre muhafızı Hasan Paşa'nın maiyyetinde gösterdiği başarıdan dolayı mirimiranlıkla ödüllendirilmişti.⁸¹⁷ Bu, sadece savaşlar için değil, aynı zamanda levant ve kapısız eşkıyasının tedibi ve isyanların bastırılması için de geçerliydi. Nitekim bu işsiz mevsimlik asker gruplarına yapılan tedip harekâtlarına asker sevkinde ve idaresinde başarılı olanlar hemen dikkat çekiyor ve rütbe verilerek ödüllendiriliyorlardı. Örneğin, vaktiyle Hekimzade Ali Paşa'nın çukadarıyken önce Sivas eyaletinde eşkıya tedibinde büyük hizmetleri sayesinde dikkat çeken Abaza Mehmed Ağa, 1769 senesinde Hotin'de Ruslara karşı yaptığı başarılı savaştan sonra vezirlikle ödüllendirilmişti. Benzer şekilde, 1770 senesi için binbaşı rütbesiyle biner nefer miri asker yazarak orduya çağırılan Çatalca ayanı Ali Ağa ve Yenişehir ayanı müderris Osman Bey⁸¹⁸ cepheye gitmeye hazırlanırken Mora isyanının patlak vermesiyle Mora muhassılı Muhsinzade Mehmed Paşa tarafından orduya gönderilmeyerek isyanın bastırılmasında görevlendirilmişler ve görevlerinde büyük gayret göstermişlerdir.⁸¹⁹ Daha sonra savaş devam ederken orduda binbaşı rütbesiyle görev almaya devam etmişler ve kısa süre sonra vezirlikle mükâfatlandırılmışlardır.⁸²⁰ Benzer şekilde, İzzeddinli Aşiretine mensup olup⁸²¹ binbaşı olarak görev yapan ancak daha önce bölükbaşı olduğu için *Karaca Bölükbaşı* şeklinde belgelerde geçen Ali, savaşın başlangıcından itibaren hem asker tahririnde hem de cephe görevlerinde aktif bir komutan görünümü vermektedir.⁸²² Zaman zaman askerleri yağma gibi asayiş problemleriyle anılmasına⁸²³ ve kendisinin eşkıya benzeri hareketlerine rağmen⁸²⁴ askerlikteki başarısı ortadadır. Nitekim bu özellikleri övülerek kendisine 1772 senesinde mirimiranlık

⁸¹⁷ BOA, C. DH. 303/15135

⁸¹⁸ BOA, C. AS.1119/49654

⁸¹⁹ Ayanların bu isyanı bastırmadaki rolleri için bkz: Yuzo Nagata, **Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi**, Tokyo 1982; Cengiz Fedakar, "*Mora İsyanı 1770*", **Abdülkadir Özcan'a Armağan-Tarihin Peşinde Bir Ömür**, Haz. Hayrunnisa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aycibin, Muhammet Ali Kılıç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 587-604

⁸²⁰ Nagata, **Ayanlık Müessesesi**, s. 60-61

⁸²¹ BOA, MD 169, 185/302

⁸²² BOA, MD 168, 54/201; BOA, C. AS.1169/52081; BOA, AE. SMST. III. 267/21396; BOA, AE. SMST. III. 43/3120

⁸²³ BOA, MD 168, 68/255

⁸²⁴ BOA, MD 169, 185/302

verilmiştir.⁸²⁵ Söz konusu dönemde askeri başarı kadar önemli olan diğer bir husus asker tahririydi. Çünkü savaş dönemlerinde mevsimlik görev yapacak ücretli askerin büyük sayılarda toplanması Osmanlı Devleti için ciddi bir problemdi. II. bölümde ele alındığı üzere asker tahririnde Osmanlı Devleti müteahhitler kullanıyordu. Bu müteahhitlerden bir kısmı paşalardır. Ancak söz konusu yüzyılda paşaların sahip olduğu maddi imkânların önceki yüzyıllara göre sınırlı olduğu görünmektedir. Bu konuda Şemdanizade'nin 1773 senesi olaylarını anlatırken “*Hazinesiz Paşadan hayır olmadığı*” başlığı altında verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Yazarın belirttiğine göre Tolçu'da düşman karşısında başarısız olan Terekeme Hasan Paşa firar etmeyi tercih ettiği için idam edilmiş ve idamından sonra müsadere edilecek mallarının tespiti için yapılan araştırmada üzerinden sadece 60 para çıkmıştır. Muhsinzade'nin ateşli bir taraftarı olduğunu söyleyemeyeceğimiz Şemdanizade, Hasan Paşa'nın bu duruma düşmenisinin sorumlusu olarak serdarı işaret etmektedir.⁸²⁶ Bununla beraber, paşaların XVIII. yüzyılda maddi sorunlar yaşamaları genel bir durum gibi görünmektedir. Nitekim paşaların kapı halkları imdadiye vergileri karşılığında toplanmasına rağmen bu vergiler senenin belli zamanlarında toplandıklarından atama yapılır yapılmaz paşaların gelir elde etmeleri mümkün değildi. Bundan dolayı, birçok paşanın hazineden borç alarak kapılarının masraflarını karşılamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu borçlanmalar daha seferin ilan edilmesinden itibaren başlamaktadır. Örneğin, 1769 senesi başında Sadrazam Halil Paşa 300.000 ve Sarım İbrahim Paşa 125.000 kuruş borç almışlardı.⁸²⁷ Yine 1769 senesinde İbrail muhafızı Abdi Paşa kapı halkını oluşturmak için 25.000 kuruş hazineden borç almıştı.⁸²⁸ Bu borçların bir seferden fazla alındığı da olurdu. Örneğin, Özi valisi Süleyman Paşa 1769 senesinde iki kere borç almak zorunda kalmıştı.⁸²⁹ Tespit edilebildiği kadarıyla bu şekilde çok sayıda beylerbeyi ve sancakbeyine borç verilmiştir.⁸³⁰ Paşaların hazineden borç almaları konusunda birçok örnek vardır. Ancak bu örneklerin tamamını buraya dahil etmek gereksizdir.⁸³¹ Yukarıda bahsedildiği gibi, paşaların borçlanmalarında en önemli sebep göreve gelir gelmez nakit paraya sahip olmamalarıydı. Bu yüzden borçlanmaların genelde paşaların mansıbından seferiye toplandığında ödenmek üzere yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Özi valisi Süleyman Paşa borç aldığı 20.000 kuruşu mansıbı olan eyaletin imdad-ı seferiyesinden

⁸²⁵ BOA, MD 171, 562/2546

⁸²⁶ Şemdanizade, *Müri't-tevarih*, II/B, s. 96-97

⁸²⁷ BOA, TSMA. d. 3468, s. 5

⁸²⁸ BOA, TSMA. e. 395-75

⁸²⁹ BOA, C. ML. 39-1765

⁸³⁰ BOA, TSMA. d. 3468

⁸³¹ Diğer bazı örnekler için: BOA, AE. SMST. III. 344/27761; BOA, C. ML. 39/1776; BOA, D. BŞM. D. 3935, BOA, TSMA. d. 4866, 4965, 4975, 4992

ödemek üzere almıştı.⁸³² Diğer borçlanmaların da çoğunlukla en azından başlangıçta seferiye gelirleri garanti gösterilerek yapıldığı görülmektedir.

Paşaların borçlandıkları tek kaynak hazine değildi. Tüccardan ve sarraflardan da borç aldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, savaş ilanından hemen sonra Bosna valiliğine atanan Mehmed Paşa Anadolu eyaletinden yeni görev yerine gitmek için nakit paraya ihtiyaç duyarak bir tüccardan borç almıştı. Bu borcu ödeyemediğinden hesap darphane-i amire tarafından kapatılarak paşanın darphaneye borcunu üç taksitle ödemesi istenmişti. Ancak bunu da ödeyemeyince biraz daha süre verilmesini serdardan rica etmiştir.⁸³³ Benzer şekilde tüccardan borç alan diğer paşalar da vardır. Örneğin, Kars seraskeri ve Erzurum valisi Hüseyin Paşa Halep valisi bulunduğu sırada 1772 senesinde bir İngiliz tacirden 91 gün vadeyle toplamda 4.739,5 kuruş karşılığı mal almış ve borcuna karşılık bazı eşyalarını rehin vermişti. Paşa Kars seraskerliği sırasında vefat edince, söz konusu tacir İngiliz elçisi aracılığıyla alacağını talep etmiştir. Bunun üzerine yazılan hükümle söz konusu meblağın paşanın muhallefatından tahsil edilmesi emredilmiştir.⁸³⁴ Paşaların bu şekilde borçlu olarak vefat etmeleri sık karşılaşılan bir durumdu. Bundan dolayı, bir paşanın vefatının hemen ardından hem hazineye hem de şahıslara olan borcunun tahsili için muhallefatının çıkarıldığı görülmektedir. Örneğin, 1770 senesinde Ağrıboz muhafızı iken vefat eden Hacı Ahmed Paşa'dan alacağı olan 13 kişi alacaklarının tahsili için başvuruda bulunmuşlardır.⁸³⁵ Aynı zamanda hazineye de borcu olduğundan muhallefatının tespiti emredilmiştir.⁸³⁶ Paşanın muhallefatı çıkarıldıktan sonra alacaklılara ve hazineye borçlar ödenerek geri kalanı kızı ve oğluna verilmiştir.⁸³⁷ Bu şekilde muhallefattan borçların karşılanmasına rağmen paşaların borçlarını ödeyemeyecek duruma düşmelerine dair birçok örnek vardır. Örneğin, Yanya muhafızı Süleyman Paşa daha önce hazineden borç aldığı 10.000 kuruşu ödeyemediğinden bir süre daha idare edilmesini rica etmiştir. Mora muhassılı Osman Paşa da yazdığı tahririnde Süleyman Paşa'nın güvenilir biri olduğuna kefil olmuştur.⁸³⁸ Paşaların bu şekilde hazineden veya sivillerden borçlanmaları imkân dâhilinde olmasına rağmen, istenen kapı halkını oluşturmak için çoğu zaman kendi malvarlıklarına dayanmak zorundaydılar. Maddi gücü yeterli olmayan paşaların ise devlet görevlerinde kalmaları mümkün değildi. Bundan dolayı, vezirlerin azledildiklerine dair

⁸³² BOA, TSMA. e. 550-22

⁸³³ BOA, TSMA. e. 659/33

⁸³⁴ BOA, C. ML. 49/2274

⁸³⁵ BOA, TS. MA. d. 229/1-10, 33-35, 45

⁸³⁶ BOA, D. BŞM. MHF. e. 53/3

⁸³⁷ BOA, D. BŞM. MHF. e. 2415

⁸³⁸ BOA, HAT, 8/277

örnekler vardır. İlk ve III. Bölümlerde ele alındığı gibi XVIII. yüzyılda paşalar artık tımarlı birliklerine değil, imdadiye vergileri tarafından finanse edilen kapı halklarına kumanda ediyorlardı. Ancak, paşaların bu yüzyılda kapı halklarını kurmakta zaman zaman başarısız oldukarı göze çarpmaktadır. Bu başarısızlıklar uyarılmalarına ve bazen derhal cezalandırılmalarına sebep olmuştur. Örneğin, Kayseri ve Kırşehir sancakları mutasarrıfı Bekir Paşa bu sancakları elinde tuttuğu sürece ilki için 250, ikinci için ise 200 nefer kapı halkı bulundurmak zorundaydı. Ne var ki, Bekir Paşa 2 senedir devam eden savaşta kendisine borç olarak verilen meblağlara rağmen, belirtilen sayıda kapı halkı oluşturamamış ve bundan dolayı azledilmesine karar verilmişti.⁸³⁹ Bir diğer örnekte, 1769 senesinde Haleb Valisi ve İbrail muhafızı Receb Paşa'ya Ruslar'ın Hotin'e saldıracakları öğrenildiğinde kapı halkıyla beraber Hotin'e gitmesi emredildi. Bir süre yolda oyalanan paşa daha sonra hazineden borçlanmaya ihtiyacı olduğunu ileri sürdü. Görev yerine geldiğinde ise kapı halkının 15-20 adamdan ibaret olduğu görülerek vezareti kaldırıldı ve sürgün edildi.⁸⁴⁰ Anlaşılabacağı gibi paşalar seferiyye gelirlerinden karşılanmak üzere kendi kapılarını oluşturmakta bile zorlanıyorlardı. Miri levend askerinin tahririnde ise yine başarılı olmaları mümkün görünmemektedir. Zira daha önce de bahsi geçtiği gibi görev yerlerinde çok uzun süre kalamıyorlardır. Bundan dolayı, asker yazmakta gerekli olan yerel bilgi ve bağlara sahip değildiler. Paşaların bu başarısızlığı karşısında ayanların durumu gittikçe iyileşiyor ve paşalar karşısında güçleniyordu. Çünkü hazinenin geciktiği durumlarda maddi yükü göğüsleyebilme konusunda net bir başarıları söz konusuydu. I. Bölümde ele alındığı gibi, maktu vergilerin giderek artan şekilde uygulanır olması ve dolayısıyla bu vergilerin daha çok nakit olarak toplanır hale gelmesiyle ayanlar reayaya borç vererek vergilerini ödemelerini sağlıyorlardı. Malikâneleri ise ya doğrudan ya da iltizam sözleşmeleriyle ele geçirmişlerdi. Ayrıca mütesellimlik yoluyla eyalet idaresinde gerçek güç sahibi konumundaydılar. II. Bölümde görüldüğü üzere, mübayaacı olarak zahire temininde ve binbaşı olarak asker tahririnde oynadıkları rol büyüktü. Nefir askeri ve kendi askerlerinin toplanmasında ise doğrudan aktör durumundaydılar. Dolayısıyla ayanlar eyaletlerden talep edilenler için ödenecek meblağı maliye hızlı şekilde karşılayamadığında kendi bütçelerinden ödeme yapıp daha sonra söz konusu meblağı devletten alabiliyorlardı.

⁸³⁹ "... iki seneden berü sefer-i hümayûnuma me'mûr olduğu hizmetlerde tekâsül üzere kendisi perîşân ve dâiresini tanzîme a'dem-i şu'ûr ve kudreti nümâyân olduğundan başka cânib-i mîrîden dahî kendiye akçe ikrâz olunmuşiken umûrını rüyetde a'czi zâhir ...": BOA, C. DH. 340/16955

⁸⁴⁰ "... savb-ı me'mûrına gitmeğe (cânib-i mîrîden onbeş gurus ikrâza muhtâcım) deyu Devlet-i Âliyye cânibine sikletden hâli olmadığundan mâa'dâ hakk-ı vezâreti icrâya a'dimü'l-iktidâr ez-cümle Haleb eyâleti gibi bir mansıb-ı celilü'l-kadr üzerinde iken kapısı halkı onbeş-yigirmi ademden ziyâdeye bâliğ olmayub ... tuğ ve sancağı ref' ve ilgâ ve kulağuz çavuş mübâşer'etiyle Dimetoka'ya nefy ve iclâ olundu ...": Enveri, **Tarih-i Enveri**, s. 29a-29b

Ayanların sahip olduğu bu potansiyel hem devletin işini hızlandırıyor hem de maliyenin yükünü hafifletiyordu. Örneğin, Divriği kazasından 1.000 asker yazmakla görevlendirilen Hacı Nasuhzade Süleyman'a askerın bahşış ve iki aylık ödemesini kendi cebinden yapması emredilmiş ve daha sonra meblağın kendisine iade edileceğı belirtilmiştir.⁸⁴¹ Bu durum, savaşların finansmanında sorunlar yaşayan Osmanlı Devleti'nin nazarında ayanların daha fazla tercih edilebilir konuma gelmelerine sebep olmuştur. Nitekim kendi malvarlıklarından asker göndermeleri için ayanlara yazılan fermanlarda zenginliklerine vurgu yapıldığı görölmektedir.⁸⁴² Bundan dolayı savaşın başlangıcından itibaren Osmanlı Devleti'nin asker yazma karşılığında birçok kişiye mirimiranlık, vezaret rütbeleri ve mansıp verdiği görölmektedir. Örneğin, 1769 senesinde Hotin kalesine 1.000 miri asker ile görevlendirilen Kilis eski mutasarrıfı Ali Paşa iki oğlu Hasan ve Kahraman Beylerin de 500'er asker yazması karşılığında kendisine mirimiranlık verilmesini rica etmiştir.⁸⁴³ Padişah III. Mustafa kendisine sunulan hulasanın üzerine düştüğü notta Sadrazam'a hitap ederek savaş zamanında asker karşılığı kim mirimiranlık isterse vermesini emretmiştir.⁸⁴⁴ Ancak çoğu durumda ayanlar rütbeye talip olmadan önce Osmanlı Devleti'nin öneride bulunduğı görölmektedir.⁸⁴⁵ Örneğin, Mora isyanının bastırılmasında etkili olan Yenişehir ayanı İsmail Ağa'ya 1.500 asker toplayarak orduya gelmesi şartıyla vezirlik ve Köstendil mutasarrıflığı verilmiştir. Bu atamayı eserine alan Vasıf Efendi bu konudaki en önemli etkenin İsmail'in servet sahibi olması ve Mora'da gösterdiği yararlılık olduğunu belirtmektedir.⁸⁴⁶ Yine ayandan olduğı tahmin edilen Binbaşı Uzun Abdullah'ın savaş başladığında 1.000 süvari yazması emredilmişti.⁸⁴⁷ Uzun Abdullah, toplanması emredilen askerden 400 fazlasını toplayarak orduya ulaştığında hizmeti takdir edilmiştir.⁸⁴⁸ Karşılığında kendisine mirmiranlık ve Karesi sancağının mutasarrıflığı ihsan edilerek ödüllendirilmiştir.⁸⁴⁹ Asker toplamada başarı gösteren ve karşılığında mirmiranlık verilen bir diğerk kişi Yakova sakinlerinden Abdullah Paşazade Ebubekir olmuştur. I. Bölümde anlatıldığı gibi, Kartal hezimetı ve Tuna'nın diğerk tarafındaki kalelerin birbiri ardına

⁸⁴¹ BOA, C. AS. 973/42370

⁸⁴² "... mûma-ileyh Seyyid Battal ötedenberü sâhib-i servet ve miknet olduğı cihetden ...": BOA, MD 171, 485/2163

⁸⁴³ BOA, TSMA. e. 516/9

⁸⁴⁴ BOA, TSMA. e. 516/9

⁸⁴⁵ "... nevrûz-ı firûzda temamen üç yüz nefer güzide piyade ile ordu-yı hümayûnuma vâsıl olduğı suretde merâmına (?) Hüsrevânem mebzûl rütbe-i refi-i mirmirani ile kadr ve şânın terfi kılınacağı ...": BOA, MD 171, 248/1104

⁸⁴⁶ Vasıf, Mehasin, s. 187a

⁸⁴⁷ BOA, C. AS. 638/26878

⁸⁴⁸ BOA, C. AS. 149/6579

⁸⁴⁹ BOA, MD 167, 86/455

düşmesinden sonra Osmanlı askeri büyük oranda firar etmişti. Bundan dolayı firarların sebebi miri sözleşmeli askerin gevşekliği olarak tespit edilmesine rağmen, Rumili'nin çeşitli yerlerinden nefir-i amm ve miri sözleşmeli asker toplanmaya başlamıştı. Bu şekilde asker talep edilenlerden biri olan ve eskiden mirimiranlık rütbesine sahip olan Ebubekir, Tolçu muhafazası için 1.000 askeri kısa sürede toplayarak Babadağı ordugâhına getirince mirimiranlık unvanının kendisine geri verilmesi uygun görüldü.⁸⁵⁰ Akşehir sakinlerinden Hacı Paşazade es-Seyyid İbrahim Bey'e 1770 senesi seferi için 2.000 miri süvari toplama karşılığında Akşehir Sancağı mutasarrıflığı ve mirimiranlık rütbesi verildi.⁸⁵¹ Takip eden sene asker yazımı karşılığında mirimiranlık verilmeye devam etti. Ancak Osmanlı Devleti savaş masraflarını karşılamakta zorlandığından, bu sefer masraflar miriden değil vezirlik verilenlerden talep edilmeye başlanmıştır. Örneğin, Arnavut ayanlarından olduğu tahmin edilen Süleyman'a 1771 senesinde masrafları tamamen kendisi tarafından karşılanmak üzere 2.000 piyade ve 300 süvari yazması karşılığında Yanya sancağı ve vezaret verilmiştir.⁸⁵² Benzer şekilde Adana ayanından olan Karslızade Hasan Paşa'nın da Adana eyaleti valiliğine atanırken 2.000 askeri kapı halkı olarak orduya getirmesi emredilmiştir.⁸⁵³

Mansıp veya Rütbe Verilen Kişi	Getirmesi İstenen Asker Sayısı	Verilen Rütbe veya Mansıp	Referans
Kurd Paşa Torunu Mehmed Paşa	300	Mirimiranlık	BOA, MD 171, 24/86
Yakova sükkanından Şaban	300	Mirimiranlık	BOA, MD 171, 126/482
Eski Tokat Voyvodası	500	Niğde Mutasarrıflığı	BOA, MD 171, 160/494
Beğşehirli İsmail	500	Vezaret	BOA, MD 171, 106/578
Hacı Paşazade Ali	500	Mirimiranlık	BOA, MD 171, 161/605
İbrahim	400	Mirimiranlık	BOA, MD 171, 167/624
Priştine sükkanından Ali Paşazade Mir İbrahim	300	Mirimiranlık	BOA, MD 171, 186/721
Rumili Eski Çavuşlar Kethüdası es-Seyyid Mustafa	300	Mirimiranlık	BOA, MD 171, 197/778

⁸⁵⁰ BOA, MD 168, 312/1305

⁸⁵¹ Enveri, **Tarih**, s. 89b

⁸⁵² BOA, MD 171, 77/243

⁸⁵³ "... mir-i mirandan Adana A'yânı Karslızade Hasan Paşa iki bin piyade tarafından teçhiz ve kesel ve betaeti a'dem-i tecviz ile vakt ü zemânında ordu-yi hümayûna gelmek irade ve bu mukabele Adana Eyaleti ile gonca-i ikbali küşade kılındı."; Vasıf, **Mehasin**, s. 50a; BOA, MD 168, 138-139/528-552

Kurd Ahmed Paşa	2.000	Avlonya ve Delvine mutasarrıflıkları	BOA, MD 171 , 229/1028
İsmail Paşa	1.500	Tırhala mutasarrıflığı	BOA, MD 171 , 225/984
Yakova sükkanından Abdülazizade İbrahim	300	Mirimiranlık	BOA, MD 171 , 302/1313
Bosna eski Alaybeyi Derviş Mehmed	100	Mirimiranlık	BOA, MD 171 , 309/1339
Mehmed	300	Mirimiranlık	BOA, MD 171 , 319/1389
Seyfullah	150	Mirimiranlık	BOA, MD 171 , 306/1522
Bosnevi Rüstem	200	Mirimiranlık	BOA, MD 171 , 389/1700
Ahmed	500	Mirimiranlık	BOA, MD 171 , 427/1872
Seyfeddin	100	Mirimiranlık	BOA, MD 171 , 435/1896
İlbasan sükkanından Mehmed Paşazade Süleyman	500	Mirimiranlık	BOA, MD 171 , 526/2350
Anadolu Farisan-ı Yemin Ağası İbrahim Bey	Belirtilmemiş	Mirimiranlık	BOA, C. AS. 53/2444
Yakovalı Abdullah Paşazade Mehmed	500	Mirimiranlık	BOA, AE. SMST. III 167/13111
Kara Ahmed	500	Mirimiranlık	BOA, C. AS. 1170/52130
Yeğen Ömer	150	Mirimiranlık	BOA, C. AS. 1170/52129
İlbasanlı Ali	500	Mirimiranlık	BOA, C. AS. 977/42571
Eski Tokad Voyvodası Abdülkadir	500	Niğde mutasarrıflığı ve Mirimiranlık	BOA, MD 170 , 141/273
Ohri Mutasarrıfı Mehmed Paşa	500	Oğullarına mirirmiranlık	BOA, C. AS. 1147/50978
Osman	500	Mirimiranlık	BOA, C. AS. 730/30599
Çatalcalı Ali Ağa	1.000	Vezaret	BOA, TSMA. e. 791/66
Priştineli İsmail Ağa	300	Mirimiranlık	Enveri, Tarih , s. 339a
Priştineli Mehmed Ağa	300	Mirimiranlık	Enveri, Tarih , s. 333a
Kahraman Paşazade Tahir	150	Mirimiranlık	Enveri, Tarih , s. 339a
Emrullah	1.500	Alacahisar mutasarrıflığı ve Mirimiranlık	BOA, MD 267 , 212/602
Edirne Eski Bostancıbaşı İsmail	1.000	Mirimiranlık	BOA, C. AS. 55/2574
Gürcüzade Halil	500	Mirimiranlık	BOA, C. AS. 423/17559
Arnavut taifesinden Ali Paşa	2.500	Mirimiranlık	BOA, C. AS. 796/33756
İlbasanlı Ali Paşa	500	Mirimiranlık	BOA, C. AS. 977/42571
Ohri Mutasarrıfı	1.500	Mirimiranlık	BOA, C. AS. 1147/50978

Mehmed Paşa			
Köstendil Mutasarrıfı Yenişehirli İsmail Paşa	500	Mirimiranlık	BOA, C. AS. 52/2421
Süleyman Paşa	2.600	Mirimiranlık	Şemdanizade, Mürî't-tevarih , II/B, s. 86
Priştine sakinlerinden Hacı Yahya	300	Mirimiranlık	BOA, MD 171, 248/1104
Yenişehir Ayanı İsmail Ağa	1.500	Vezaret	Vasıf, Mehasin , s. 186a
Uzun Abdullah	400	Mirimiranlık ve Karesi Sancağı	BOA, C. AS. 149/6579
Akşehir sakinlerinden İbrahim Bey	2.000	Mirimiranlık ve Akşehir Sancağı	Enveri, Tarih , s. 89b
Adana Ayanından Karşılızade Hasan	2.000	Adana Eyaleti	Vasıf, Mehasin , s. 18a-18b
Dukakin Mutasarrıfı Mehmed Paşazade Mustafa Paşa	2.500	Rumeli Beylerbeyliği Payesi	BOA, C. DH. 233/11635
Toplam Asker Sayısı	32.950		

Tablo 4.2. 1768-1774 Savaşı Sırasında Vezirlik Unvanı Verilen Ayanlar

Tablo 4.2.'den anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti unvan ve mansıp dağıtarak savaş boyunca 32.950 asker elde etmeyi başarmıştır. En az bunun kadar önemli diğer bir konu Osmanlı Devleti'nin bu şekilde mansıp ve rütbe karşılığında toplattığı askerlerin ücretlerinin toplayanlar tarafından ödenmesiydi. Devlete düşen ise sadece bu askerlerin tayinatlarını vermesiydi.⁸⁵⁴ Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti için asker toplama konusu çok önemliydi. Bundan dolayı bir paşanın vefatı durumunda kethüdasına mirimiranlık verilerek ölen paşanın kapı halkının dağılması engellenmeye çalışılırdı. Örneğin, 1770 senesinde İbrail muhafızı Süleyman Paşa vefat ettiğinde, kethüdası Seyyid Ahmed Ağa'ya paşanın kapı halkıyla beraber kalenin muhafazasına devam etmesi şartıyla mirimiranlık ve Akşehir mutasarrıflığı verilmiştir.⁸⁵⁵ Ancak Osmanlı Devleti'nin topladığı asker sayısı özellikle 1774 senesinde yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı III. Mustafa'nın ardından tahta

⁸⁵⁴ "... cânib-i mîrîden ta 'yînâtı îtâ' ve ta 'yînât-ı mezkûreden mâa 'dâ bahşîş ve u 'lûfe nâmıyla bir akçe ve bir habbe taleb eylememleri şartıyla ...": BOA, MD 171, 108/358

⁸⁵⁵ BOA, C. DH. 234/11691

çıkan I. Abdülhamid, Bağdat ve Basra valisi Ömer Paşa'ya yazdığı fermanında, yerel ileri gelenlerden mirimiranlığa talip olanların bir miktar asker yazmaları durumunda bu unvanla ödüllendirileceklerini bildirmiştir.⁸⁵⁶

Yukarıdaki tablodan anlaşılabacağı gibi, bu şekilde terfi edenlerin az sayıda olan küçük kısmı ekonomik imkânları yüksek olmasına rağmen düşük rütbeye sahip idareci sınıf mensuplarıdır. Çoğunluğunu ise asker toplamada sorun yaşamayan ve idareci sınıfa dâhil olmak için istekli Arnavut ayanları ile imparatorluğun değişik eyaletlerine yayılmış ve ekonomik gücü yerinde olan ayanlar oluşturmaktadır.

Anlaşılabacağı gibi, Osmanlı Devleti Ruslar ile girdiği ölüm-kalım savaşında ayakta kalabilmek için her çareye başvurmak zorunda kalıyordu. Bu konuda katkı sağlayabilecek en büyük potansiyeli ayanlarda buluyordu. Bundan dolayı, başarılı olan, başarı sözü veren ve başarı potansiyeline sahip olan ayanlar önce Topkapı Sarayı'nda görevlilermiş gibi kapıcıbaşılık sonra ise saraydan çıkma gibi vezir ve mirimiranlık unvanlarına layık görülüyorlardı.

4.2. 1768-1774 Savaşında 5 Ayan

Her ne kadar yukarıda ayanların yönetici zümre arasına girerek kariyer yollarından geçmeleri özetlense de bu kısa anlatım ayanların devlet kademesinde yükselmelerini yeteri kadar açıklayıcı değildir. Bu sebeple, takip eden kısımda söz konusu savaş döneminde aktif olarak çeşitli görevler yapan ve üçü vezirliğe kadar yükselmeyi başaran beş ayanın biyografisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kısmın aynı zamanda ayanların farklı görevler yürüterek ne kadar yoğun çalışabildiklerini ve aktif olabildiklerini göstermesi bakımından da yararlı olacağı düşünülmüştür.

4.2.1. Edirne Ayanı Damad Mustafa

Belgelerde zaman zaman Damad Efendi şeklinde anılan⁸⁵⁷ ve ilmiye sınıfına mensup olduğu anlaşılan Damad Mustafa'nın mesleğinin müderrislik olduğu ve haccan-ı

⁸⁵⁶ "... İmadiye ve Cezire ve Aşudi hâkimlerinden mîrimîrânlığa tâlib ve hâhiş-ger olanlar hâl ve tahammüllerine göre biner ve ikişer bin mu'tena ve mücehhez neferât istishâbıyla vakt-i mevûdda ordu-yı hümayûnuna azim olmaları şartıyla mîrimîrânlık tevcihini vaad ...": BOA, C. SM. 8/367

⁸⁵⁷ BOA, MAD. d. 8517, 327/3; Zafer Gölen, **Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)**, Ankara 2006, s. 50-51: Kalemiye memurları arasında en yüksek rütbe olan hacelikten sonra bir rütbe yoktu. Bununla beraber, hacelikten paşalığa terfi edenlerin az sayıda örneği bulunmaktadır. Bu uygulamayla

divan-ı hümayundan⁸⁵⁸ olması sebebiyle devletin güvenini kazandığı kendisine verilen görevlerden anlaşılmaktadır. Savaştan önce kendisine kar getirecek herhangi bir işi veya devlet tarafından verilmiş bir görevi belgelere yansımamıştır. Belgelerde göze çarpan tek görevinin ise Edirne'deki Üç Şerefeli Cami olarak anılan caminin tamiri için bazı görevler verilmesi ve bina emini atanmasıdır.⁸⁵⁹ Kendisine seferle ilgili verilen ilk görev ise savaş ilan edildikten kısa süre sonra ordunun cepheye gidiş-gelişi sırasında kullanılma ihtimalinden dolayı Edirne sarayı, paşa, defterdar ağa kapıları, cephane, tophane, ahırlar ve müstemilat içindeki diğer binaların tamir ve yenilenmesi olmuştur. Konuyla ilgili hüküm Edirne Bostancıbaşı'na 22 Kasım 1768'de yazılmıştır. Hükümde birkaç sene önce 2.000 kese akçeden fazla masrafla adı geçen binaların yeniden inşa edildiği, ancak bu işlemin yapıldığı 1761 senesi üzerinden biraz zaman geçmesi ve bu zaman zarfı içerisinde kimsenin orada ikamet etmemesinden dolayı binaların yağmur ve kardan zarar gören yerlerinin olacağının kesin olduğu belirtilerek bunların yeniden tamiri emredilmiştir. Bunun için külliye'nin tamirine defterdar-ı şıkkı-ı evvel İbrahim görevlendirilmiştir. İbrahim Sarım ise kethüdası olan dergâh-ı mualla gediklilerinden el-Hac Selim'i bina emini tayin etmiştir. Sonra ise el-Hac Selim ve o günlerde Sultan Mehmed Han Camii'nin tamirine görevlendirilmiş olan müderris mevlana Mustafa'yı (Damad Mustafa) Edirne sarayı ve külliyesinin tamir olunacak mahallerinin tespiti için incelemelerde bulunmak üzere görevlendirmiştir.⁸⁶⁰ Daha sonraki yazışmalardan bu kişinin 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında özellikle iase temininde çok etkin olan Edirne ayanı Damad Mustafa olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶¹ Edirne sarayı ve külliyesinin tamirine ilişkin keşifler sürerken Damad Mustafa aynı zamanda Edirne yakınlarındaki ve Yanbolu'daki esterban ahırlarının tamiri işine de atanmıştır. Damad Mustafa yaptığı inceleme (*keşif*) sonucunda bu iki mevkideki ahırların tamirinin 4.197,5 kuruş tutacağını hesaplamış ve bunu düzenlediği defterle merkeze bildirmiştir. Bunun üzerine yazılan hükümle Damad Mustafa'nın kış gelmeden önce söz konusu ahırların tamirini gerçekleştirmesi emredilmiştir.⁸⁶² 24 Ekim 1768 tarihinde yapılan yazışmalardan ahırların tamirinin bitmek üzere olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı toplam masrafın 4.198 kuruş tuttuğu, daha önce gönderilen 2.000 kuruşun

kalemiye "efendileri" "paşalara" döndüren bir mekanizma olarak kullanılmıştır. Önceki yüzyıllarda sadece Divan-ı Hümayun dairelerinin yöneticilerine ait olan bu unvan bu yüzyılda divan görevlilerinin dışındaki bazı hizmet sahiplerine de verilmeye başlanmıştır.

⁸⁵⁸ BOA, MD 166, 101/201

⁸⁵⁹ BOA, AE. SMST. III. 372-29472; BOA, C. EV. 36/1797

⁸⁶⁰ BOA, C. SM. 118/5945, 1

⁸⁶¹ "... Edirne a'yânından üç şer'efelî camii bina emini Damad el-Hacc Mustafa ...": BOA, C. SM. 140/7028

⁸⁶² BOA, C. SM. 140/7028

düşölerek geri kalan miktarın Damad Mustafa Efendi'ye gönderilmesi rica edilmiştir. Cevaben yazılan hükümde 1.500 kuruşluk bir meblağın gönderildiğı belirtilmiştir.⁸⁶³ Damad Mustafa 23 Aralık 1768'de yazdığı arzda, ahırların tamirini tamamladığını bildirmiş ve kalan miktarın da gönderilmesini rica etmiştir.⁸⁶⁴ Bu görevi yerine getirmesinden sonra Mustafa Efendi'nin vefat edeceği savaşın son senesine kadar devam ettireceğı zahire mübayaacılığı görevi başlamıştır.

Önceki bölümlerde bahsedildiğı gibi, daha savaş ilan edilmeden Osmanlı Devleti zahire tedarikine ve diğler hazırlıklara başlamıştı. Bu şekilde, Damad Mustafa da 23 Ağustos 1768'de gönderilen hükümle zahire mübaşiri tayin edilerek 200.000 kile arpa, 25.000 kile buğday, 25.000 kile un, 29.800 kantar saman, 12.000 araba odun, 3.000 araba ot tedarik etmesi emredilmiştir.⁸⁶⁵ Damad Mustafa daha bu talebe cevap bile vermeden ikinci bir hükümle 40.000 kile arpa, 20.000 kile buğday, 20.000 kantar samanı ilave olarak toplaması emredilmiştir.⁸⁶⁶ Damad Mustafa muhtemelen talep edilen zahirenin kazalarda bulunup-bulunmadığını araştırırken 27 Ekim 1768'de Osmanlı hükümetinden kendisine bir uyarı gelmiştir: Söz konusu zahirenin acele talep edildiğı kendisine yazılmasına rağmen halen bir cevap gelmediğinden uyarıldığı belirtilerek eğer kaza ayanları sorun çıkartıyorsa bunların isimlerini bildirilmesi istenmiştir.⁸⁶⁷ Böylece, Damad Mustafa merkezi hükümetin itekleyici baskısı altında talep edilenleri var gücüyle temin etmeye çalışırken kendisine yeni bir görev daha verilmiştir. Sefer organizasyonunda hatadan kaçınmak için eski sefer kayıtlarını inceleyen merkezi hükümet 1736 senesinde yine ordu için toplanan buğdayın anbarlarda depolanmadan önce Edirne'deki değirmenlerde öğütüldüğünü fark etmiştir. Dolayısıyla aynı şey Damad Mustafa'dan talep edilmiştir.⁸⁶⁸ Damad Mustafa bir yandan kazalara gönderdiği adamları vasıtasıyla ciddi boyutlardaki bu talepleri karşılamaya çalışırken diğler yandan işin çabuk şekilde yerine getirilmesini isteyen merkezi hükümetin baskılarına maruz kalmıştır.⁸⁶⁹ Bir ara zahireyi hem toplanması hem de buğdayın öğütölerek depolanması için yeterli vakit olmadığını ileri sürerek buğday ücretine çuval (*çuval bahâ*) ve değirmen ücretlerinin eklenerek (*tahniye ücreti*) halktan doğrudan un olarak toplanmasını talep ettiyse de bu talebi kabul görmemiştir. Köylüye fazla yük olmaktan çekinen merkezi hükümet sadece buğday yerine un vermek isteyenlerden

⁸⁶³ BOA, AE. SMST. III. 30/2094

⁸⁶⁴ BOA, C. SM. 142/7116

⁸⁶⁵ BOA, MAD. d. 8515, 5/1

⁸⁶⁶ BOA, MAD. d. 8515, 22/1

⁸⁶⁷ BOA, MAD. d. 8515, 26/1

⁸⁶⁸ BOA, MAD. d. 8515, 32/2

⁸⁶⁹ BOA, MAD. d. 8515, 38/1, BOA, MAD. d. 8515, 45/2

buğdayın un olarak tahsil edilmesini emretmiştir.⁸⁷⁰ 1769 senesine gelindiğinde Damad Mustafa talep edilenlerin en azından büyük bir kısmını temin etmiş olmalıdır. Çünkü 27 Şubat'ta yazılan hükümle Damad Mustafa'ya daha önce Edirne ve çevre kazalarda öğütülmesi emredilen buğdaydan elde edilen unun hemen fırınlara sevk edilerek peksimet olarak pişirilmesi emredilmiştir.⁸⁷¹ 48.000 kile buğdaydan elde edilen unu peksimet olarak pişirmek için Edirne'deki fırınların yetersiz olacağı ve 20 tane büyük fırının gerekli olduğunu düşünen Damat Mustafa, Edirne sarayındaki yedi adet fırını kullanabilmek için izin istemiştir. Cevaben yazılan hükümde daha önce pişirilmesi talep edilen peksimet miktarının düşürüldüğü belirtilerek bu fırınları kullanmaya ihtiyaç olmadığı, ancak yine de ihtiyaç duyulursa kullanabilmesi için kendisine izin verildiği belirtilmiştir.⁸⁷² Böylece, Edirne ayanı Damad Mustafa kendisinden talep edilen yüklü miktardaki zahireyi daha Osmanlı ordusu sefere çıkmadan temin etmeyi başarmıştır. Bundan sonra ise depolamış olduğu arpanın 200.000 kilesinin ordunun Edirne'de birkaç günden fazla kalması planlanmadığından cephe hattına daha yakın olacağı düşünülen Akkirman'a Burgos iskelesi yoluyla sevk etmesi emredilmiştir.⁸⁷³

Kaza	Şair	Hınta	Dakik	Saman	Hatab	Giyah
Filiba	75.000	7.500	24.500	-	-	-
Tatarpazarı	43.500	14.300	4.000	-	-	-
Çirmen	1.000	250	250	1.000	500	500
Edirne	55.000	23.300	3.300	25.000	5.000	1.500
Havass-ı Mahmud Paşa	3.000	250	250	1.000	500	-
Kırk Kilise	4.000	400	400	1.000	500	-
Peyker Hisarı	7.000	750	250	1.000	1.000	-
Cisr-i Ergene	7.000	1.000	500	2.000	1.000	400
Malkara	4.000	750	250	500	-	-
Keşan	5.500	750	250	1.000	-	-
Dimetoka	9.000	2.500	500	2.000	1.000	500
Sultanyeri	1.000	100	100	300	500	-
Zağra-i Cedid	5.000	1.000	1.000	500	-	-
Zağra-i Atik	10.000	1.000	1.000	500	-	-
Ahi Çelebi	4.000	100	100	300	-	-
Hatunili	1.000	100	100	300	200	-
Yenice-i Kırkağaç	1.000	100	100	300	300	-
Nevahi-i Yanbolu	4.000	500	500	2.000	-	-
Uzuncaabad Hasköy	5.000	500	500	2.000	1.000	-

⁸⁷⁰ BOA, MAD. d. 8515, 57/2

⁸⁷¹ BOA, MAD. d. 8515, 128/2

⁸⁷² BOA, MAD. d. 8515, 172/2

⁸⁷³ BOA, MAD. d. 8515, 0155-2; Takip eden senelerde de Damad Mustafa'nın topladığı zahirenin büyük kısmını Burgos İskelesi yoluyla cephe hattına ve sınır kalelerine sevk etmesi istenmiştir: BOA, MAD. d. 8516, 285/1

Ahyolu	4.000	500	500	500	-	-
Ruskasrı	1.000	100	100	200	-	-
İslimiye	8.000	500	500	1.000	-	-
Yanbolu	8.000	750	750	1.500	-	-
Aydos	5.000	250	250	500	-	-
Karinabad	5.000	500	500	800	-	-
Akça Kızanlık	5.000	500	500	500	-	-
Ferecik	3.000	300	100	500	500	-
İpsala	3.000	100	100	500	-	-
(?)	500	50	50	200	-	-
Vize	2.500	150	150	500	-	-
Saray	2.000	100	100	500	-	-
Baba-yı Atık	1.500	100	100	400	-	-
Burgos	2.000	150	150	600	-	-
Hayrabolu	3.000	700	200	800	-	-
Misivri	1.000	100	100	100	-	-
Cisr-i Mustafa Paşa	-	-	-	-	-	200
Ara Toplam	200.000	25.000	25.000	29.700	12.000	3.000
Edirne	40.000	20.000	-	20.000	-	-
Filiba	30.000	-	17.000	-	-	-
Tatar Pazarı	13.500	-	9.700	-	-	-
Ahi Çelebi	3.000	-	-	-	-	-
Dimetoka	2.000	-	500	-	-	-
Cisr-i Ergene	2.000	-	500	-	-	-
Malkara	2.000	-	500	-	-	-
Keşan	2.000	-	500	-	-	-
Peykar Hisarı	2.000	-	500	-	-	-
Hayrabolu	1.000	-	-	-	-	-
İpsala	1.000	-	200	-	-	-
Ferecik	500	-	-	-	-	-
Ara Toplam	99.000	20.000	19.400	20.000	-	-
Toplam	299.000	45.000	34.900	49.700	12.000	3.000

Tablo 4.3. Edirne Ayanı Damad Mustafa'dan 1768-1774 Savaşı Sırasında Her Sene Toplaması Emredilen Zahirenin Miktarı ve Zahirenin Toplandığı Kazalar⁸⁷⁴

Damad Mustafa'nın zahire mübaşirliği görevi takip eden senelerde devam etmiştir. Bu görevini öleceği tarih olan 1774 senesine kadar fazla sorun çıkarmadan yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Sadece 1770 senesi için pişirttiği peksimetin bir kısmının yaş olduğu anlaşılnca uyarılmıştır.⁸⁷⁵ Böylece Damad Mustafa savaşın büyük kısmında zahire

⁸⁷⁴ BOA, MAD. d. 8515, 4/1, 22/1

⁸⁷⁵ BOA, MAD. d. 8517, 165/3

mübaşiri olarak devam etmesine rağmen, zaman zaman kendisine diğer bazı görevler de verilmiştir. Örneğin, 1771 senesi içerisinde 3.200 adet büyük çuvalı Filibe tarafından satın alması kendisinden istenmiştir.⁸⁷⁶ Yine aynı senenin son ayında 1772 senesi için gerekli olan Özi kalesinde istihdam edilecek olan bostancı neferlerinin tahrir edilmesi ve sevk edilmesi için görevlendirilmiştir.⁸⁷⁷ Burada dikkat çekici olan bir konu hassa hasekilerinden Hacı Şabanzade İbrahim Ağa bu askerlerin toplanması işine mübaşir atanırken askerin tahrir ve toplanmasını gerçekleştirmek üzere Edirne bostancıbaşı ve Damad Mustafa'nın görevlendirilmeleridir. Zira toplanan yaklaşık 2.000 askerin tamamı bostancıydı. Anlaşılabacağı gibi bu askerlerin tahririnde Osmanlı Devleti birliğin komutanı olan bostancıbaşı kadar Edirne ayanından Damad Mustafa'yı da sorumlu tutuyordu.

Görüldüğü üzere Damad Mustafa Efendi savaşın başlangıcından neredeyse sonuna kadar Edirne'den yüklü miktarda zahire taleplerini yerine getirdi. Her ne kadar, Osmanlı Devleti kendisinden çok fazla askeri talepte bulunmasa da zahire teminindeki başarısı ödüllendirilmeyi hak ediyordu. Ne var ki, bu muhtemel ödülü görece kadar uzun yaşayamadı. 1774 senesinin başında vefat etti.⁸⁷⁸ Vefatından geriye kalan bir sürü hesap kitap meselesi olmuştur. Zira Mustafa Efendi ölümünden önce yedi sene boyunca zahire mübaşiri olarak merkezden gelen paranın teslimi ve dağıtımını gerçekleştirmişti. Bu sebeple, çok fazla hesap edilecek işlem vardı (“... *mütevaffâ-yı mûmâ-ileyhin cânib-i mîrî ile mua'melât-ı kesîresi olduğundan...*”). Bundan dolayı, ölümünün hemen ardından mallarının zapt edilmesi emredilmiştir. Defter emini İbrahim Nazif Efendi bu işle görevlendirilmiştir.⁸⁷⁹ Normalde muhalefat sürecinde yapılması gereken ölen kişinin tüm malları ve alacak ve borçlarının tespitinden sonra hazineye olan borcun düşülmesi ve geri kalanın ailesine terk edilmesinden ibarettir. Ancak öncelikli olan savaşan ordu için gerekli nakit paraydı (“... *ordu-yı hümayûn hazînesinin zarûret ve muzâyakası der-kâr olduğuna binâen ...*”). Bundan dolayı, Damad Mustafa'ya ait olan mülklerde sıkı bir araştırmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Sonuçta, muhalefat görevlileri Mustafa Efendi'nin mabeyn odasını kazarak üç kavanoz içerisinde 75.000 kuruş civarı bir meblağ elde etmişlerdir. Elde edilen bu nakdin bir an önce orduya gönderilmesi emredilmiştir (*icâlaten ve müsâraaten meşâtâ-yı hümayûna irsâl olunmak*).⁸⁸⁰ Ardından ise hemen taşınır malları tespit

⁸⁷⁶ BOA, C. AS. 346/14335

⁸⁷⁷ BOA, C. AS. 553/23182

⁸⁷⁸ BOA, C. DH. 238/11897

⁸⁷⁹ BOA, C. DH. 238/11897

⁸⁸⁰ BOA, C. ML. 470/19120

edilmiştir.⁸⁸¹ Sonrasında zahire mübayaacılığı görevinden dolayı etraftaki köylerin Mustafa Efendi'ye olan borçlarının listesi çıkarılmıştır.⁸⁸² Devamında ise taşınmaz malları kayda geçirilmiştir.⁸⁸³ Bu tespit işlemlerinin hemen ardından servetin tamamen elden çıkmasından korkan Mustafa Efendi'nin ailesi 180 keselik meblağı vermeyi taahhüt ederek mirasa el konulmamasını talep etmişlerdir. 50 keseyi anında ödedikten sonra kalan kısmını ödemek için de taahhütte bulunmuşlardır.⁸⁸⁴

Yukarıda belirtildiği gibi Mustafa Efendi'nin muhallefatı çıkarılırken alacakları da tespit edilmiştir. Birçok devlet adamı ve sivilin yanısıra bazı kaza ve köy ahalilerinin de kendisine borçlu oldukları görülmektedir. Örneğin, Keşan kazası ahalisi belgede belirtilmeyen miktarda meblağı Mustafa Efendi'den borç almıştır. Bu borcun dokuz ay içerisinde üç taksitle hazineye ödenmesi emredilmiştir.⁸⁸⁵ Keşan kazası dışında Edirne'de 47 köyün toplamda 291.052 kuruş borçlandıkları görülmektedir.⁸⁸⁶ Bu belgelerde faize dair herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen daha savaştan önceki yıllarda Mustafa Efendi'nin faizle borç para verdiği dair bir belge bulunmaktadır.⁸⁸⁷ Dolayısıyla Mustafa Efendi I. Bölümde ele alındığı gibi, diğer birçok ayan gibi vergilerini ödeyemeyen reayanın finansman ihtiyacını karşılayan bir banka gibi çalışmıştır.

Damad Mustafa'dan sonra Edirne ayanlığına ve mübayaacılık görevine Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın tavsiyesiyle Hasan atanmıştır.⁸⁸⁸ Görüldüğü üzere Damad Mustafa Efendi çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin zahireyle ilgili taleplerini sorunsuz şekilde yerine getirmiştir. Ömrü vefa etmediği için herhangi bir terfi alamamıştır. Kendisinden sonra Edirne'de uzun süre boyunca güçlü bir ayanın bulunmadığı görülmektedir. Muhallefatını satın alan ailesinden ise yine kendisi gibi ayan olacak bir ferdin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Böylece Mustafa Efendi'nin gösterdiği çaba, ne kendisi ne de soyundan gelenler için statü olarak karşılığını bulamasa da ileride ele alınacağı üzere savaş döneminde onunla benzer görevleri yerine getirdikten sonra terfi eden veya kendisi vefat etmesine rağmen çocuklarının terfi aldığı Ruscuk ayanı Seyyid Süleyman gibi örnekler bulunmaktadır.

⁸⁸¹ BOA, D. BŞM. MHF. e. 56/40

⁸⁸² BOA, AE. SABH. I. 300/20200; BOA, C. ML. 489/19929, BOA, C. ML. 672/27528,

⁸⁸³ BOA, C. ML. 489/19929, 2

⁸⁸⁴ BOA, C. ML. 460/18679

⁸⁸⁵ BOA, AE. SABH. I. 315/21207

⁸⁸⁶ BOA, AE. SABH. I. 300/20200

⁸⁸⁷ BOA, AE. SMST. III. 109/8287

⁸⁸⁸ BOA, MD 172, 400/705

4.2.2. Aydos Ayanı Mehmed Haseki

Damad Mustafa'nın yaşam hikâyesinde görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti tek bir ileri geleni muhatap alarak yüksek miktarda zahireyi temin edebiliyordu. Bununla beraber, Edirne ve çevresi sadece zahire temini için önemli değildi. İmparatorluğun ikinci başkenti olan bu büyük şehir aynı zamanda geniş insan kaynaklarına sahipti. Etrafındaki bölge ise yoğun tarımsal etkinliğin bir sonucu olarak sık iskân edilmişti. Bu, Edirne ve çevresini aynı zamanda asker temini için de önemli yapıyordu. Osmanlı Devleti savaşın başlamasından itibaren bu bölgeden bir miktar asker temin etmişti. Ancak, bölgenin daha fazla potansiyele sahip olduğu göz ardı edilemezdi. Ne var ki, ulema sınıfına mensup olan Mustafa Efendi'nin her ne kadar bostancı neferleri üzerinde etkisi olmasına rağmen asker celbinde başarılı olabileceği şüpheliydi. Bu amacı yerine getirmek için Osmanlı Devleti'nin bölgede daha aktif olan başka bir ayandan faydalandığı görülmektedir: Aydos Ayanı Mehmed Haseki.

Kabına sığmaz bir adam olduğu anlaşılan Mehmed Haseki'nin vezirliğe uzanan kariyeri merkezi hükümet ve yerel halkla ters düşmek ve bir o kadar devlete hizmeti içeren tipik bir ayan kariyeridir. Bostancı Ocağına mensup olan babası⁸⁸⁹ sayesinde muhtemelen kariyerinin başında hassa hasekisi olarak sarayda hizmet etmiştir.⁸⁹⁰ Ne var ki, bir süre sonra memleketi olan Aydos'a dönmüştür. Belgelerde ismi ilk kez iki kişinin öldürülmesi olayında geçmektedir: Aydos'ta Seyyid Kara Abdullah ve Dürzi İsmail isimli kişileri öldürerek yüklü miktarda paralarını gasp etmiştir. Ayrıca, yine Aydos'ta Hacı Osman Ağa Camii vakfına zorla 800 kuruş masraf yazmıştır.⁸⁹¹ Bu zorbalıklarından dolayı firar etmesi üzerine İstanbul'da olan babası el-Hac Mustafa alıkonulup Mehmed'in mallarının tespit edilerek borçlarının ödenmesi için mübaşirle memleketleri olan Aydos'a gönderilmiştir. Yapılan tespitlerin ardından 15.000 kuruş borcunun mallarının satışıyla ödenmesi emredilmiştir.⁸⁹² Kendisi ise yakalanarak Bostancı Ocağında hapsedilse de bir süre sonra buradan kaçmıştır. Bunun üzerine mallarının tamamen müsaderesi emredilmiştir. Müsaderenin ardından zorla aldığı meblağlar iade edilmiştir. Hazırlanan müsadere defterinden Mehmed Haseki'nin Mustafa Efendi gibi birçok mahalle ve köye borç verdiği görülmektedir. Bunların toplamı 656.930 kuruştur.⁸⁹³ Kendisinin yakalanması ve idam edilmesi için ferman çıkarılmıştır. Babası ve akrabaları olan Deli Bekir'in ise asıl

⁸⁸⁹ BOA, C. ZB. 86/4289

⁸⁹⁰ BOA, C. ADL. 98-5889

⁸⁹¹ BOA, C. EV. 476/24086

⁸⁹² BOA, C. ADL. 98-5889

⁸⁹³ BOA, D. BŞM. MHF. d. 12705

memleketleri (*vatan-ı asliyyeleri*) olan Kayseri'ye gönderilmeleri emredilmiştir. Bu arada Mehmed Haseki'nin Aydos'a geri gelerek teslim olduğu, ancak affedilse bile Kayseri'ye sürgün edileceğine dair ferman çıkarıldığını öğrenmesi üzerine kendisine bağlı 20 kadar adamıyla tekrar firar ettiği görülmektedir. Böylece, kendisinin bir türlü yakalanamaması ve Aydos ahalisinin Mehmed Haseki'nin geri dönerek kendilerine eziyet edeceğinden çekinmelerinden dolayı Mehmed Haseki'nin ne olursa olsun Aydos'a geri dönmemesi için bir ferman yazılarak halkın emniyeti sağlanmaya çalışılmıştır.⁸⁹⁴ Ancak, Aydos'a yakın yerde ikamet eden Kırım Hanı Selim Giray'ın kısa süre sonra ricasıyla affedilmiştir.⁸⁹⁵ Bu affa rağmen, bir süre sonra belgelerde belirtilmeyen bir sebepten yakalanması için tekrar ferman çıkarılmıştır.⁸⁹⁶ Bu şekilde savaştan önce başı beladan kurtulmayan ve ne devlete ve topluma rahat vermeyen Mehmed Haseki'nin hem yerel halkla hem de hükümetle olan ilişkileri savaşın başlamasıyla bir anda değişmiştir. II. Bölümde ele alındığı gibi, savaş başladığında Osmanlı Devleti bir yandan yeniçeri ve eyalet ordularını cepheye sürerken diğer yandan ise ayanlar vasıtasıyla sözleşmeli asker toplamaya başlamıştı. Bu bağlamda asker yazması emredilen binbaşılardan biri de Mehmed Haseki'dir. Ancak, Mehmed Haseki'ye binbaşılık ihsan olunmadan önce kendisine belgelerde açıkça belirtilmeyen bir görev verildiği ve bu görevi yerine getirmesine karşılık binbaşılık vaat edildiği görülmektedir. Nitekim, bu konuda aracılık yapan Kırım Hanı II. Kaplan Giray, söz verildiği şekilde Mehmed Haseki'nin 1.000 asker toplayarak maiyyetine gelebilmesi için binbaşılık beratının yazılmasını Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa'dan arz etmiştir.⁸⁹⁷ Kırım Hanının bu isteği doğrultusunda Mehmed Haseki'ye binbaşılık verilerek 1.000 asker yazması emredilmiştir.⁸⁹⁸ Bu şekilde Mehmed Haseki Kırım Hanı'nın maiyyetinde görevli olarak Aydos'tan ayrılmıştır.⁸⁹⁹ 1769 senesinde Mehmed Haseki'nin cephe görevleri hakkında bilgiye sahip değiliz. 1770 senesine dair ise çok az bir bilgi vardır. Osmanlı Devleti 1770 senesinde Eflak ve Boğdan'ı geri alamak istiyor ve üç koldan yapılacak saldırıda Kırım Hanı'nın Boğdan ve Yaş'ı kurtarması planlanıyordu. Prut'u geçemeyerek beklemede kalan Kaplan Giray'ın hareketsiz durumda kalmasından faydalanan Romanzov, çoğu süvarilerden oluşan Kırım ordusunu ani bir saldırıyla bozmuştur. Bozgunun yaşandığı gece karakol yani devriye gezme görevi Aydınli Binbaşı Kocabaş ve Mehmed Haseki'ye verilmişti. Ancak, bu iki binbaşı görevlerini bir süre yaptıktan sonra düşmandan hiçbir

⁸⁹⁴ BOA, C. DH. 171, /8526

⁸⁹⁵ BOA, C. DH. 171/8526

⁸⁹⁶ BOA, C. ZB. 86/4289, BOA, MD 166, 10/11-12

⁸⁹⁷ BOA, C. HR. 15/726

⁸⁹⁸ BOA, C. AS. 51/2364, BOA, C. AS. 51/2358; BOA, C. HR. 15/726

⁸⁹⁹ Enveri, **Tarih**, s. 105b-106a

hareket görmeyerek orduya dönmüşlerdir. Ardından gerçekleşen Rus ordusunun saldırısında ne olduğunu bile anlayamayan Kırım ordusu kelimenin tam anlamıyla dağılmıştır.⁹⁰⁰ Böylece bu iki binbaşı yenilgide büyük bir rol oynamışlardır.

Mehmed Haseki'nin cephedeki görevlerinden sonra özellikle kış aylarında kendisine bazı cephe gerisinde görevler verildiği görülmektedir. Bu görevler genelde Rusların Osmanlı bölgelerindeki faaliyetlerini engellemeye yönelik olmuştur. 1770 senesinde Misivri kazasındaki bazı zimmilerin rayiçten yüksek fiyatla zahire toplayarak İsmail'de Kocabaşoğlu Benaki isimli kişiye sattıkları, bunun ise söz konusu zahireyi Ruslara sattığı İsmail'in düşmesinden sonra göç eden Müslüman reaya tarafından bildirilmiştir. Aydos ayanı Mehmed Haseki bu kişiyi bir şekilde yakalayıp sorguladığında, Benaki 5 kişiyle Misivri'ye 120 kese akçe gönderdiğini kabul etmiş ve burada kendisi ve dolayısıyla Ruslar için zahire toplayan kişilerin isimlerini vermiştir. Bunun üzerine Aydos ayanı Mehmed Haseki'ye yazılan hükümle bu kişi ve onunla iş birliği yapanların yakalanmaları emredilmiştir.⁹⁰¹ Mehmed Haseki aynı sene içerisinde Rusların propaganda faaliyetlerine karşı bir görevde bulunmuştur. Eflak, Boğdan ve Mora'daki ayaklanmalardan sonra Tuna'nın güneyinde de ayaklanma çıkarmak isteyen Ruslar, birkaç papazı bu amaçla Karadeniz'in Rumili kıyılarına göndermişlerdir. Bundan dolayı Haseki Mehmed bu papazları yakalamak için özel olarak (*hâssaten bi'l-istiklâl*) görevlendirilmiştir.⁹⁰² Ne var ki, Mehmed Hasekinin bu görevleri Aydos'la yeteri kadar ilgilenememesine sebep olmuştur. Onun ayrılmasından sonra, eşkıya kaza halkını sürekli rahatsız etmiştir. Balkan köyü halkı ise ne ordu için satın alınan mübayaa zahiresi ne de İstanbul için temin edilen mukayese zahiresi vermeyi kabul etmiştir. Bundan dolayı, kazanın ileri gelenleri hükümete başvurarak Haseki Mehmed'in kazalarına iadesini rica etmişlerdir.⁹⁰³ Kaza halkının merkezden bu talebinin Mehmed Haseki tarafından yazdırılma ihtimali tabi ki vardır. Özellikle ayanlık için taraflar arasındaki rekabette halkın da taraf tuttuğu ve destekledikleri tarafı ayan olarak kabul ettirmek için merkeze mahzar gönderebildikleri Yücel Özkaya tarafından birçok örnekle anlatılmıştır.⁹⁰⁴ Ancak bu örnekte kaza halkının Mehmed Haseki konusunda taleplerinin yersiz olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mehmed Haseki Edirne Bostancıbaşı atandığı 1773 senesine

⁹⁰⁰ Enveri, **Tarih**, s. 109a

⁹⁰¹ BOA, **MD 168**, 312/1307

⁹⁰² BOA, **MD 168**, 317/1321-1322, 324/1350

⁹⁰³ BOA, **MD 267**, 33/90; BOA, **MAD. d. 8517**, 225/3, BOA, **MD 168**, 296/1228

⁹⁰⁴ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, TTK, Ankara 1994, Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", **Belleten**, LII/168, ss. 667-723

kadar ordu için talep edilen zahire ve nakliye araçlarının temini, asker tahririne yardım ve eşkıya tedibi gibi birçok konuyla ilgilenmiştir.⁹⁰⁵ Özellikle Mayıs 1771’de savaş durumundan faydalanan eşkıya reayaya rahat vermedikleri gibi İstanbul ve ordugâh arasındaki haberleşmeyi bile zor duruma sokmuşlardır. Bundan dolayı Mehmed Haseki, Sığla ayanı Yusuf ve Osmanpazarı ayanı Turhan ile birlikte eşkıya tedibine görevlendirilmiştir.⁹⁰⁶ Ancak eşkıya sorunu öyle bir boyuta varmıştı ki Mehmed Haseki 1772 senesinin sonuna kadar eşkıya takibine devam etmek zorunda kalmıştır.⁹⁰⁷ Bununla beraber, aynı zamanda bir takım askeri taleplere de cevap vermesi gerekmiştir. Ağustos 1771’de Ruslar’ın Misivri taraflarına saldırma ihtimali ortaya çıkınca eski Hassa Bostancıbaşı Ali bu bölgenin muhafazasına gönderilmiştir.⁹⁰⁸ Emrine verilecek 1.000 askerin ise Mehmed Haseki tarafından toplanması emredilmiştir.⁹⁰⁹

Aydos ayanı Mehmed Haseki’nin gösterdiği başarılar, özellikle askeri konulardaki yeteneği, Osmanlı Devleti’nin gözünden kaçmamıştır. Onun hem bu başarıları hem de savaş döneminde eşkıyalığın sıradan hale gelmesi Edirne Bostancıbaşılığına atanmasını sağlamıştır.⁹¹⁰ Atama beratında Mehmed Haseki’nin en önemli görevlerinin eşkıyalarla mücadele ve orduyla ilgili taleplerin karşılanması olduğu vurgulanmaktadır.⁹¹¹ Ancak atama beratında belirtilmeyen diğer bir önemli husus daha vardır: Asker toplamak. Savaş döneminde vakanüvislik hizmetinde olan Sadullah Enveri, uzun süredir Aydos ayanı olan Mehmed Haseki’nin bölgeyi iyi bilmesinden dolayı ihtiyaç anında orduya 5.000-10.000 asker gönderebileceğinin İstanbul’da toplanan meclis-i şurada anlatıldığında Sadrazama Mehmed Haseki’nin Edirne Bostancıbaşısı atanması için tavsiyede bulunulduğundan bahsetmektedir. Sonuçta Mehmed Haseki’nin Edirne Bostancıbaşı atanmasına karar verilmiştir. 26 Mayıs 1772’de orduya davet edilerek hilat giydirilmiş ve görev yeri olan Edirne’ye yollanmıştır.⁹¹² Kendisine bu görevle beraber aynı zamanda dergâh-ı ali kapıcıbaşılığı payesi ihsan edilmiştir.⁹¹³

⁹⁰⁵ BOA, MD 171, 49/155; BOA, AE. SMST. III. 154-12129; BOA, AE. SMST. III. 352-28259; BOA, AE. SMST. III. 184/14489; BOA, MD 267, 289/820, 313/898;

⁹⁰⁶ BOA, MD 168, 362/1509

⁹⁰⁷ BOA, MD 169, 216/353, 218/357

⁹⁰⁸ BOA, AE. SMST. III. 184-14489

⁹⁰⁹ BOA, C. AS. 599-25228

⁹¹⁰ BOA, AE. SMST. III. 361-28857

⁹¹¹ BOA, MD 169, 306/491

⁹¹² “... rikâb-ı hümayûnda a’kd olunun meclis-i şurada (?) ve Aydos havâlisinde müddet-i medîdeden berü ikâmet eyliyen Mehmed Haseki’nin ol havâliye ittîlâ’-ı tâmmı olmakdan nâşi Edirne bostancıbaşılığıyla kadri terfî olunduğu takdîrde hin-i iktizâ’da beş-on bin mikdârı a’sker ile matlûb olan mahalde isbât-ı vücûd eylemeğe sâhib-i liyakât ve iktidâr idüğü huzûr-ı hümayûna ilkâ’ olunub kâimimakâm paşa tarafından emr-i mezkûrun rikâb-ı hümayûn’da istihsân olunduğu sadr-ı a’zâm hazretleri cânibine tahrîr ve rikâb-ı kâm-

Mehmed Haseki'nin atamasını XVIII. yüzyıl atamalarına örnek alırsak, şu sonuçlara ulaşabiliriz:

1. Osmanlı Devleti önceki yüzyıllarda olduğu gibi idarecilerin bölgelerinde eşkıyalığa izin vermeyerek huzuru temin etmelerini istiyor,
2. Savaş zamanlarında ordunun ihtiyacı olan zahirenin eksiksiz teminini bekliyor,
3. Görevlilerin asker celbinde katkılarını bekliyordu.

Aslında, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldaki bu üç beklentisi önceki yüzyıllardan farklı değildi. Bununla beraber, bu beklentilerin yerine getirilmesi kurulu bir sisteme değil önceki bölümde ele alındığı gibi atanan görevlinin kişisel becerilerine bağlıydı. Bu ise görevlinin o bölgeye dair bilgisine işaret ediyordu. Bundan dolayı, Mehmed Haseki'nin bölgeyi tanınması (*ittılâ'-ı tâmmı olmakdan nâşi*) sadrazama gönderilen tavsiye mektubunda vurgulanıyordu. Aslında, fermanın yazıldığı günlerde mütareke söz konusuydu. Ancak, fermanla belirtildiği gibi Osmanlı Devleti ihtiyat olarak asker toplanmasını istiyordu.⁹¹⁴ Daha önce bahsedildiği gibi Mehmed Haseki'nin ataması için görüşmeler yapılırken kendisinin 5.000-10.000 civarı asker toplayabileceği belirtilmiş ve hilat giydirilirken kendisinden buna dair taahhüt alınmıştı. Nitekim Mehmed Haseki'den kısa süre içerisinde taahhüt ettiği askeri cepheye getirmesi istenmiştir. Ne var ki, gönderilen fermanla kendisinden bu sayının çok üstünde asker istendiği görülmektedir. 1772 senesi Haziran ayının sonunda yazılan fermanla Edirne çevresindeki 29 kazadan 20.000 asker toplaması emredilmiştir. Buna rağmen, Mehmed Haseki'nin belirtilen sayıda askeri toplamaya koyulduğu görülmektedir. Birkaç gün sonra orduya gönderdiği tahriratında dokuz kazanın kadılarında 9.340 askerin toplanacağına dair hüccetler ulaştığını belirtmiştir. Yaklaşık iki ay sonra ise iki kazanın daha 1.358 asker toplayacaklarını bildirdiklerini haber vererek asker tahririnin yolunda gittiğini ifade etmiştir.⁹¹⁵ Mehmed Haseki bu taahhüt senetleri ve hüccetlerini orduya göndererek taahhütünü yerine getireceğini göstermiş ve kalan askerleri de kısa sürede toplayacağını bildirmiştir.⁹¹⁶ Sadrazam ve Serdar-ı ekrem Muhsinzade Mehmed Paşa, Mehmed Haseki'nin verdiği bilgilerden memnun olmuştur. Bunun için yazdığı hükümde kendisini tebrik ederken, söz konusu sayıda ve vasıfta askerin toplanmasının çok önemli olduğunu

yâbda pesend olduğu misillü taraf-ı sipâhsâlâr-ı ekremiden dahi müstahsen görüldüğü suretde kuvveden fi'ile gelmesi tastîr olunmuşıdi ...": Enveri, **Tarih**, s. 279a-279b

⁹¹³ BOA, **AE. SMST. III**, 361/28856

⁹¹⁴ BOA, **MD 171**, 160/495

⁹¹⁵ BOA, **MD 171**, 160/495 der-kenar

⁹¹⁶ BOA, **MD 171**, 146/545

ve bu görevi başaramazsa neticesinin kendisi için çok kötü olacağını hatırlatmıştır.⁹¹⁷ Sadrazamın bu tehdidi aslında görevlileri gayretlendirmek için sıradan bir prosedürdür. Savaş dönemlerinde eyaletlerden herhangi bir şey talep edildiğinde hemen arkasından acele edilmesi için yeni bir hükmün yazılması sık görülen bir durumdur. Ayrıca, bu talep Seyyid Mehmed'e gönderildiğinde iki devlet arasında ateşkes durumu vardı. Bundan dolayı, askere ihtiyaç olmakla beraber çok acil bir durum yoktu. Ne var ki, bu sırada barış görüşmeleri zora girince Seyyid Mehmed'in acele etmesi için yeni bir hüküm gönderilmiştir. Bu zamana kadar 20.000 askerin toplanma işinin tamamlandığı anlaşılmaktadır. Yazılan hükümde Seyyid Mehmed'in topladığı askerleri adı geçen iskelelerin muhafazasına göndermesi istenmiştir.⁹¹⁸ Sonrasında olanlara dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Enveri'nin belirttiğine göre, Mehmed Haseki asker toplama görevini başarıyla yerine getirerek topladığı askerleri emredilen iskelelere göndermiştir. Kendisi ise ordugâha gitmiştir. Daha sonra ikinci kez mütareke imzalandığında ise Edirne bölgesinde asayiş işleriyle ilgilenmesi için yeniden Edirne'ye gönderilmiştir.⁹¹⁹

Mehmed Haseki'nin söz konusu 20.000 askeri toplamadaki başarısı talebin takip eden sene içinde tekrarlanmasına sebep olmuştur. Şubat 1773'te gönderilen fermanla Mehmed Haseki'nin yaz ayında yapılacak savaş için aynı sayıda asker toplaması emredilmiştir.⁹²⁰ Söz konusu hüküm kendisine ulaştığında Mehmed Haseki görevi yerine getireceğine dair kadı mahkemesi huzurunda söz vermiştir.⁹²¹ Mütarekenin bitimiyle düşmanın saldırdığı Hacıoğlu Pazarı'na topladığı askerlerle beraber 30 Nisan 1773'te Niğbolu'ya sevk edilmiştir.⁹²² Daha sonra ise Varna'ya gitmesi emredilmiştir.⁹²³ Mehmed Haseki ve askerlerinin Kelleci Osman Paşa'nın Varna yakınlarındaki Kadı karyesinde yapılan çatışmalarda ilk önce düşman karşısında geri çekilmek zorunda kaldıkları, ancak ardından toparlanarak düşmanın püskürtülmesine katkı sağladıkları anlaşılmaktadır.⁹²⁴ Böylece, Mehmed Haseki'nin son iki sene içerisinde senelik 20.000 askeri cepheye getirmişti. Böylece yaklaşık 20 binbaşının yaptığı işi tek başına başarıyordu. Bundan dolayı, savaşın son senesine girerken aynı sayıda asker tahrir etmesi emredilmiştir.⁹²⁵ Mehmed Haseki'nin önceki senelerde olduğu gibi 1774 senesinde de 20.000 askeri

⁹¹⁷ BOA, MD 171, 146/545

⁹¹⁸ BOA, MD 171, 154/567

⁹¹⁹ Enveri, *Tarih*, s. 279a-279b

⁹²⁰ BOA, MD 171, 274/1202

⁹²¹ BOA, TSMA. e. 682/8

⁹²² Ahmed Cavid, *Tarih-i Cavid*, s. 235a-235b

⁹²³ Ahmed Cavid, *Tarih-i Cavid*, s. 244b

⁹²⁴ Vasıf, *Mehasin*, s. 221a

⁹²⁵ BOA, MD 171, 569/2597, 549/2505, 552/2514, 566/2572, 585/2706; BOA, MD 172, 253/434

toplamayı başardığı ve cephede bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sefer mevsiminde Edirne’de makamıyla ilgili görevler kendisi yerine vekili tarafından görülmüştür.⁹²⁶ Aynı sene içerisinde vezaret rütbesine layık görülmüştür.⁹²⁷ Kısa süre sonra kaleyi muhafaza şartıyla Hanya Sancağı ile Niğbolu sancaklarına mutasarrıf atanmıştır.⁹²⁸ Mehmed Haseki’nin asker tahririndeki başarısı ve atamanın yapıldığı tarihte savaşın devam etmekte olduğu göz önünde bulundurulursa, Osmanlı Devleti’nin bir hata yaptığı düşünülebilir. Ancak, atamanın sebebi Mora’da yeniden bir isyan çıkma ihtimalinin olması ve Mehmed Haseki’nin bunu engelleyebileceğine inançtır.⁹²⁹ Ancak kısa süre sonra Padişah I. Abdülhamit, Mehmed Haseki gibi başarılı bir komutanın cepheden uzaklaştırılmamasının daha iyi olacağına dair görüş bildirmiştir.⁹³⁰ Bunun üzerine mansıbına sahip olmakla beraber Mora’ya gönderilmekten vazgeçilmiştir.

Görüldüğü gibi, Mehmed Haseki daha savaştan önce birtakım sorunlara sebep olmakla beraber bölgede büyük nüfuza sahiptir. Savaşın ilk kısmında çeşitli görevleri yerine getirmiştir. Kendisi cephe hattındayken bu işlerin çoğu bölgedeki adamları tarafında yerine getirilmiştir. Bu adamlarını daha sonra muhtemelen 20.000 asker yazılması görevinde de kullanmış olmalıdır. Tüm bu başarıları ona önce kapıcıbaşılık unvanıyla Edirne Bostancıbaşılığı makamını, sonra da vezaret ve mutasarrıflık getirmiştir.

4.2.3. Ruscuk Ayanı Seyyid Süleyman

Kayıtlarda ismi çoğu kez Ruscuk ayanı olarak geçen Seyyid Süleyman’a zaman zaman *Çelebi Ağâ*⁹³¹ ve vefatından sonra işleri devralan iki oğluna *Çelebizade* şeklinde hitap edilmesine bakılarak, kendisinin Edirne ayanı Damad Mustafa gibi ilmiye sınıfına mensup olduğu sonucuna varılabilir. Bununla beraber, çelebi unvanının ilmiye sınıfına mensup olanlar için kullanılan tamamen gayri resmi bir paye olması⁹³² da Seyyid Süleyman’ın bu sınıfa gerçekten mensup olup/olmadığı konusunda belirsizliği

⁹²⁶ BOA, C. AS. 984/42915

⁹²⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi-16 Numaralı Tahvil Defteri, İstanbul, 2019, s. 458; Sicill-i Osmani’de Mehmed Haseki’ye vezirlik verilmesinin tarihi 1778 olarak geçmektedir. Ancak bu tarihin yanlış olduğu anlaşılmaktadır: **Sicill-i Osmani**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, IV, s. 1055

⁹²⁸ **16 Numaralı Tahvil Defteri: XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi (Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792)**, Devlet Arşivleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 2019, s. 123

⁹²⁹ BOA, TSMA. e. 806/23, 2

⁹³⁰ BOA, TSMA. e. 806/25

⁹³¹ BOA, C. BH. 213/9950: Seyyid Süleyman hakkında savaştan önceki belgeler: BOA, AE. SMST. III. 102/7781, BOA, AE. SMST. III. 255/20408; BOA, D. BŞM. CBL. d. 17688; BOA, D. BŞM. d. 3168

⁹³² Reyhan, **Osmanlı’da Kapitalizmin Kökenleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 276

artırmaktadır. Seyyid Süleyman'ın savaştan önce bir süredir Rusçuk ayanı durumunda bulunduğu kendisine verilen bazı görevlerden anlaşılmaktadır.⁹³³ Ayrıca, savaş başlamadan önce yine bir süre boyunca Rusçuk cizyedarlığını elinde tutmuştur.⁹³⁴ Savaşın ilk yıllarında Niğbolu ve Silistre sancaklarının cebeli bedeliyyelerinin toplanması uhdesine verilmiştir.⁹³⁵

Kendisine savaş hazırlığıyla ilgili verilen ilk görev ise Tuna üzerinde zahire naklinde kullanılması planlanan gemilerin inşası konusunda olmuştur. Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan eder etmez, gelecek baharda düzenlenecek seferde kullanılacak kara ulaşım araçlarının temini için eyaletlere emirler gönderirken su yolu ulaşım araçlarını unutmamıştır. Çünkü nehir ya da deniz suyuyla ulaşım ve taşıma hem daha ucuz hem de daha hızlıydı. Bundan dolayı, ülkedeki her eyaletten suyuyla ulaşım ve nakliye savaş dönemlerinde önem kazanıyordu. Özellikle, Anadolu'nun Karadeniz kıyılarından cepheye yapılan sevkler ve hububat deposu olan Balkanların ana ulaşım hattı durumunda olan Tuna'nın kullanımı kritik öneme sahipti. Bu sebeple, Rusçuk ayanı Seyyid Süleyman'a 50 adet “*üstü açık*” tabir olunan ve özellikle İsakçı anbarından zahire naklinde kullanılacak gemilerden inşa etmesi emredilmiştir. Gemi için gerekli olan kerestenin Eflak'tan; marangoz (*neccâr*) ve demirci (*ahengerân*) işçilerinin Yergöğü, Şumnu, Silistre, Hezargrad, Niğbolu ve bunlara bağlı kazalardan; her kıtası beşer kantardan 250 kantar ham demirin Rusçuk ve çevresinden karşılanması için hükümler yazılmıştır. Satın alınacak demirin her kıtasına marangoz, demirci ve kömür ücretleri dâhil olmak üzere eskiden olduğu gibi (*sâbıkları mücebince*) 84,5 kuruş ödeneceği belirtilmiştir.⁹³⁶ 11 Eylül 1768'de Seyyid Süleyman Ağa yazdığı kaimesinde, Çukadar Mustafa Ağa'nın Tuna'da zahire naklinde kullanılacak üstü açık olarak sınıflandırılan gemilerden 50 adet inşa edilmesi için gönderilen fermanın kendisine ulaştığını belirtmiştir. Ancak yaz mevsimi geçmiş olduğundan ve senenin bu zamanında kesilecek kerestelerin yaş olacağından gemilerin ancak ilkbaharda suya indirilebileceklerini ve bu sebeple kendisine suç bulunmamasını istemiştir. Ayrıca, gönderilen fermanda gemilerin ziftlenmesi (*kalaflatlama*) için kendisine ulaştırılan defterde kullanılacak yosunlar hakkında bilgi bulunmadığından bunun hakkında bilgi vermesi beklenmiştir.⁹³⁷ Seyyid Süleyman'ın kaimesinin suretine düştüğü notta

⁹³³ BOA, AE. SMST. III. 102/7781

⁹³⁴ BOA, AE. SMST. III. 255/20408

⁹³⁵ BOA, C. TZ. 106/5254; BOA, D. BŞM. CBL. D. 17688

⁹³⁶ BOA, C. BH. 107/5165

⁹³⁷ “... şimdi kat' olunan kerastanın cümlesi yaşıdır. Evvel bahâra sefâin-i mezkûrlar su itmeğe başlar. Sonra râci olan taksîratı bendelerine haml buyurulmaya ...”: BOA, C. BH. 107/ 5165, 3

padişah, yosunun Eflak'tan temin edilmesini emretmiştir.⁹³⁸ Bunun üzerine 20 Eylül 1768'de muhasebe-i evvel'den yazılan hükümde, gemilerin inşasında gerekli olan kerestenin Eflak'taki ormanlardan kesilerek elde edilmesi ve bununla ilgili defterin imzalı suretinin şikk-ı evvel defterdarı çukadarlarından Mustafa ile gönderildiği, bu kişi iletmekle görevli olduğu hükümle kendisine ulaştığında kazalara adamlarını göndererek belirtilen cinsten kerestenin bir an önce Ruscuk'a taşınması emri tekrarlanmıştır. Ayrıca, burada inşa edilen gemilerin ziftlenmesinde gerekecek olan yosunun ise kendisinin istediği şekilde Eflak'tan temin edilmesi ve bu hususta Eflak voyvodasına hüküm yazıldığı bildirilmiştir. Gemilerin inşasında her bir gemi için on altışar kuruş demirci ücreti, ellışer kuruş marangoz ücreti, sekizer buçuk kuruş marangoz ekmek ücreti, beşer kuruş kömür ücreti ve yine beşer kuruş yosun ücretinin yani toplamda her bir gemi için 84'er buçuk kuruşun tarafına gönderildiği ancak yosun ücretinin kendisinde olan miri paradan ödenmesi emredilmiştir.⁹³⁹ Seyyid Süleyman 50 gemiyi tamamlamaya fırsat bulamadan yenilerinin inşası gündeme gelmiştir. Muhtemelen 50 geminin Tuna'da zahire sevki için yeterli gelmeyeceği düşünülmüştür.⁹⁴⁰ Bundan dolayı 10 Ekim 1768'de yine muhasebe-i evvel'den Ruscuk, Yergöğü, Şumnu, Hezargrad, Niğbolu ve Zıştovi kadıları, ayan ve işerlerine yazılan hükümle gelecek baharda sefere çıkılacağından, Tuna sahillerindeki iskelelerden İsakçı anbarı ve diğer yerlere zahire ve mühimmat taşımada kullanılmak üzere daha önce Ruscuk ayanından Seyyid Süleyman'a inşa etmesi emredilen 50 üstü açık tabir edilen gemiden başka 130 gemi daha inşa edilmesinin emredildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple adı geçen kazalardan gemi inşasında çalışabilecek marangoz ve demircilerin Ruscuk'a gönderilmesi emredilmiştir.⁹⁴¹ Gemilerin inşasına kış gelmeden başlanılması sıkı şekilde tenbih edilmiştir.⁹⁴² 11 Ekim 1768'de gönderilen hükümde, Seyyid Süleyman Ağaya inşası emredilen toplam 180 kıta gemide istihdam edilecek dümenci, kürekçi ve kayıklarının İsakçı anbarlarından, yelken bezlerinin ise Tersane-i amire tarafından temin edileceği belirtilmiş ve mürettebatın altışar aylık ücretleriyle Açıklar Ağası tayin edilen kişinin maaşının kaydedildiği bildirilmiştir.⁹⁴³ Gemilerin inşası devam ederken bir yandan da mürettebat bulunması emredilmiştir. Bu işle görevlendirilen Niğbolu ayanı Varnalızade İbrahim Ağa'ya gönderilen hükümle, bu gemilerde istihdam edilmek üzere Niğbolu

⁹³⁸ BOA, C. BH. 107/5165, 3

⁹³⁹ BOA, C. BH. 107/51651; BOA, C. BH. 107/5165, 2

⁹⁴⁰ BOA, C. BH. 102/4911

⁹⁴¹ BOA, C. AS. 985/43

⁹⁴² BOA, C. AS. 1042/45770

⁹⁴³ BOA, C. BH. 17/841, 1

Kazasından 400 dümenci ve kürekçinin bulunması emredilmiştir.⁹⁴⁴ Bu arada Seyyid Süleyman'ın Ruscuk mübayaacısı atandığı anlaşılmaktadır. 180 geminin inşası devam ederken mürettebatının yiyecek ihtiyacının nereden karşılanacağı sorunu ortaya çıkmıştır. İsakçı'da Tuna üzerine kurulan köprü'nün bina emini olan hacedandan Süleyman Efendi İstanbul'a gönderdiği tahriratta, daha önce gönderilen hükümde Seyyid Süleyman'ın inşa ettiği gemilere Açıklar Ağası Seyyid Ahmed'e gemilerin her gemideki bir dümenci ve sekiz kürekçinin altı aylık yiyecekleri için gerekli olan 11.340 kile unun ilk önce İsakçı anbarından temin edilmesinin emredildiğini, ancak bunun bazı zorluklara sebep olacağından gerekli unun Seyyid Süleyman'ın Ruscuk ve çevresinden devlet için satın aldığı undan ayrılmasının uygun olacağını belirtmiştir.⁹⁴⁵ Bunun üzerine, 13 Aralık 1768'de Ruscuk kadısına ve bu sefer "*Ruscuk a'yânından ve Ruscuk mübâya'acısı*" şeklinde hitap edilerek Seyyid Süleyman'a yazılan hükümde, gemi personeli için gerekli olan unun eğer Ruscuk çevresinden satın aldığı unu İsakçı anbarına halen göndermediyse verilmesinin uygun görüldüğü bildirilmiştir.⁹⁴⁶ Seyyid Süleyman'ın sefer mevsimine kadar gemilerin inşasını tamamlayamadığı anlaşılmaktadır. 31 Mayıs 1769'da kendisine yazılan bir hükümden Seyyid Süleyman'ın 120 kıta geminin inşasının tamamlandığını, geriye kalan 60 kıtanın ise inşasının devam ettiğini bildirdiği görünmektedir. Cevaben yazılan bu hükümde, gemi inşası için altı-yedi ay geçtiği ve ordunun İsakçı sahrasına ulaştığı belirtilerek kendisinin başka türlü muameleyi hak ettiği ancak affedildiği belirtilerek en kısa zamanda gemileri tamamlaması emredilmiştir.⁹⁴⁷ Ancak, bu arada gemilere açıklar ağalığına Seyyid Ahmed Bey atanarak tamamlanmış olanlar hizmete girmişlerdir.⁹⁴⁸ Örneğin, bu gemilerden 10 tanesi Eflak'tan Hotin kalesine gönderilmesi emredilen 100.000 kile buğdayın sevkinde kullanılmak üzere Eflak voyvodasına gönderilmiştir.⁹⁴⁹ Yukarıda bahsedildiği gibi, Seyyid Süleyman bir yandan gemi inşasıyla ilgilenirken hükümetin isteğiyle diğer yandan da zahire temiiyle ilgilenmek zorunda kalmıştır. 2 Eylül 1768 tarihli tahriratında Seyyid Süleyman, Ruscuk iskelesinde pişirilmesi emredilen 20.000 kantar peksimetin pişirilmesinde kullanılacak unun öğütülmesi için değirmencilerin her İstanbul kilesi için üç akçe ücreti az buldukları, ancak kendisinin onları bu fiyata ikna ettiğini belirtmiştir. Aynı tahriratta peksimeti pişirecek olan 16 fırının küçük olmalarından dolayı

⁹⁴⁴ "... (?) *tesmîye olunan dümenci ve kürekçi a'melelerinden olmak üzere Niğbolu kazâ'sından dört yüz nefer (?) a'melesini tedârük ve ihrâc ve İsakçı'ya sevk ve tesyîr itdirilmek ...*"; BOA, AE. SMST. III. 1/47, 1-2

⁹⁴⁵ BOA, C. BH. 213/9950

⁹⁴⁶ BOA, C. BH. 213/9950; BOA, C. BH. 213/9950, 2

⁹⁴⁷ "... *hakkında ahar güne muamele olunmak ictizâ' itmişken a'f'v ile muamele ...*"; BOA, C. BH. 14/678, 1

⁹⁴⁸ BOA, AE. SMST. III. 25/1748

⁹⁴⁹ BOA, AE. SMST. III. 15/1017, 1

sahiplerinin işi yetiştiremeyeceklerini belirttiklerini ifade etmiştir. Bundan dolayı, 10 adet devlete ait fırının inşası için izin istemiştir.⁹⁵⁰ Bu arada ordunun Davud Paşa sahrasından harekete geçeceği tarih yaklaştığından 2 Nisan 1769'da Seyyid Süleyman uyarılmış ve talep edilen zahirenin şimdiye kadar tamamlanamamasının kendisinin gevşek davranmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. 3-5 gün içerisinde emri yerine getirmezse cezalandırılmakla tehdit edilmiştir.⁹⁵¹ Durum karşısında Seyyid Süleyman'ın talep edilen zahireyi büyük oranda toplayıp peksimet olarak pişirttiği anlaşılmaktadır. 9 Mayıs 1769'da peksimetin bir kısmını Bender ve Hotin kaleleriyle Cocora anbarına sevk etmesi emredilmiştir.⁹⁵² Seyyid Süleyman peksimet pişirmekle uğraşırken 18 Ocak 1769'da bu sefer hükümetin 50.000 kile arpa talebiyle karşılaşmıştır. Böylece kışın ortasında arpa toplamaya başlayan Rusçuk ayanı, kendi kazası hariç diğerlerinden arpayı tahsil edememiştir. Bundan dolayı, kalan miktarın tahsilinin gelecek sezon ürününden karşılanması (*mahsûl-i cedîd*) yani yaz ayının beklenmesini rica etmiştir. Cevaben yazılan hükümde kendisine verilen üç işin hiçbirini sonuca ulaştırmadığından cezalandırmayı hak etmesine rağmen üç-beş gün içerisinde istenilen arpayı tamamlaması durumunda affedileceği belirtilerek tekrar tehdit edilmiştir.⁹⁵³

Hotin'in düşmesinden sonra hızlanan Rus ileri harekâtıyla Eflak ve Boğdan kısa sürede işgal edilmiş ve bundan sonra Ruslar Tuna kıyısındaki Osmanlı kalelerini işgale başlamışlardı. Nitekim aynı günlerde Rusçuk ve Yergöğü kadılarıyla ayanlarına gönderilen fermanda, Boğdan reayasından sonra Eflak reayasının da Boğdanlıları örnek alarak isyan niyetinde oldukları belirtilmiştir. Bunun önlenmesi için Rusçuk ayanı Çelebi es-Seyyid Süleyman'ın 1.000 piyade ve 1.000 süvari toplayarak Tuna'nın karşısında Yergöğü'ye geçtiği görülmektedir. Ayrıca, maiyetine gitmek üzere her bayrağı 300 asker olmak üzere altı bayrak serdengeçti askeri toplanması emredilmiştir.⁹⁵⁴ Enveri'nin belirttiğine göre, İbrail muhafızı Abdi Paşa Boğdan seraskeri tayin olunmuştur. Abdi Paşa Fokşan'ın geri alınması için görevlendirilirken, birkaç gün sonra Rusçuk ayanı Seyyid Süleyman Ağa da Silistre, Rusçuk ve Yergöğü'den toplanan askerlerle Bükreş'in kurtarılması için görevlendirilmiştir.⁹⁵⁵ Süleyman Ağa'nın topladığı askerin ulufesi derhal kendisine

⁹⁵⁰ BOA, C. AS. 1215/54482, 1

⁹⁵¹ BOA, MAD. d. 8515, 279/3

⁹⁵² BOA, MAD. d. 8515, 324/2

⁹⁵³ BOA, MAD. d. 8518, 23/2

⁹⁵⁴ BOA, MD 168, 57/210

⁹⁵⁵ Enveri, **Tarih**, s. 81a

gönderilmiştir.⁹⁵⁶ Bu arada Bükreş'in korunması için Karaman ve Maraş valisi Ali Paşa görevlendirilmiştir. Ali Paşa'ya gönderilen hükümde Rusçuk başayarı Seyyid Süleyman'ın, topladığı 5.000-6.000 kadar askeri alarak Bükreş'in savunmasına gitmesi emredilmiştir.⁹⁵⁷ Abdi Paşa ve Süleyman Ağa Bükreş'e yaklaştıklarında, şehrin Ruslar tarafından ele geçirildiğini ve mevcut kuvvetlerle buranın geri alınamayacağını görerek geri dönmüşlerdir.⁹⁵⁸ Rusların ileri harekâtı devam ettiğinden ve Yergöğü'yü ele geçirme niyetinde oldukları haber alındığından Ruscuk ayanı Seyyid Süleyman bu defa Yergöğü'ye görevlendirilmiştir. Rus saldırıları karşısında paşa kapılarının dayanamaması⁹⁵⁹ ve askere olan ihtiyaçtan dolayı Rusların Kalas'ı kuşatmaya aldığı günlerde, Ruscuk ayanı Çelebi Ağa Ruscuk'a dönerek topladığı yeniçerilerle beraber Tuna'nın diğer tarafına Yergöğü'ye geçerek savaşa aktif şekilde katılmıştır.⁹⁶⁰ Seyyid Süleyman Ağa'nın Yergöğü'nde yaptığı etkili savunma Ruslar'ın dikkatini çekmiş ve yabancı kaynakların onu paşa zannetmelerine sebep olmuştur.⁹⁶¹ Bundan sonra düşmanın İbrail'e saldıracakları tahmin edildiğinden İbrail'de Abdi Paşa'nın emrindeki asker sayısı yetersiz gelince yeniden asker toplanmaya başlanmıştır. Ekim 1769'da Zıştovi ayanından Bustanzade Mehmed, Şumnu Çeribaşısı Ahmed ve Rusçuk ayanı Seyyid Süleyman ve Akovalızade Mehmed'in 500'er nefer piyade yazarak tayin edilen mübaşirler vasıtasıyla Abdi Paşa'nın emrine göndermeleri emredilmiştir.⁹⁶² Kısa süre sonra yazılan hükümle talep edilen askerin toplanmasında adı geçen ayanların gevşeklik gösterdikleri iddia edilmiş ve bunlar iki-üç gün içerisinde talep edilen askeri İbrail'e göndermemeleri durumunda cezalandırılmakla tehdit edilmişlerdir.⁹⁶³ Kış mevsiminin gelerek savaşa ara verilmesiyle Seyyid Süleyman Ağa bir süre dinlenme fırsatı bulmuş gibidir. Ertesi sene kendisine verilen ilk görev, daha önce Osmanlı tarafına gelen Leh boyarlarından ismi belirtilmeyen bir kişinin Ruscuk'tan orduya geri gönderilmesine dair olmuştur.⁹⁶⁴ Kış mevsiminin ardından Osmanlı Devleti'nin ilk hedefi Eflak'ın ve buranın başkenti Bükreş'in geri alınmasıydı. Bu amaçla Haleb valisi Mehmed Paşa görevlendirilmiş ve Seyyid Süleyman Ağa da paşanın maiyetine sevk edilmiştir.⁹⁶⁵ Ancak, bilindiği gibi Han'ın ordusunun bozulmasından sonra üç koldan saldırı planı

⁹⁵⁶ BOA, C. DH. 46/2292, 1

⁹⁵⁷ BOA, MD 168, 59/222, 81/297, 88/314, 89/316

⁹⁵⁸ Vasıf, *Mehasin*, s. 52a-52b, Şemdanizade, *Mürittevarih*, II/B, s. 20, Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 439, dp. 43

⁹⁵⁹ BOA, TSMA. e. 518/23

⁹⁶⁰ BOA, TSMA. e. 670/6, BOA, MD 168, 57/210, 61/227

⁹⁶¹ Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 136

⁹⁶² BOA, MD 168, 47-48/169-171, 56/207-209

⁹⁶³ BOA, MD 168, 63-64/236-238

⁹⁶⁴ BOA, MD 168, 112/435

⁹⁶⁵ BOA, MD 168, 114/443, 126/482, 130/497

gerçekleştirilememiştir. Süleyman Ağa'nın Kartal muharebesine katılıp/katılmadığıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber, bazı bilgi kırıntıları bize her iki ihtimali de vermektedir. Savaştan tam bir ay önce Niğbolu ayanı Varnalızade el-Hac İbrahim'e gönderilen bir hükümde, talep edilen zahireyi göndermekte çok geciktiği ve bu sebeple kendisine birkaç kere hüküm gönderilmesine rağmen halen talep edilen zahireyi tamamlayamadığı belirtilmiştir. Bunun sebebi orduda bulunan Ruscuk ayanı Seyyid Süleyman Ağa'ya sorulduğunda, gemi ücretleri olarak belirlenen navl ücretlerinin gemi mürettebatı ücretlerine bile yetmediğinden çalışmak istememelerinden kaynaklandığını ve dokuz akçeye yükseltirse sorunun çözülebileceğini söylemiştir.⁹⁶⁶ Bu hükümden anlaşıldığı gibi, muharebeden bir ay önce Seyyid Süleyman sadrazamın ordusundadır. Ancak, ne sebeple orduda olduğu tespit edilememiştir. Bununla beraber, söz konusu hükmün bir sureti yine aynı sebeple Zıştovi voyvodası Halil ve Seyyid Süleyman Ağa'nın kendisine de yazılmıştır. Süleyman Ağa'nın orduda olduğu düşünülürse ya orduda kısa bir süreliğine bulunmaktadır ya da Ruscuk'taki işlerini iki oğlu Seyyid Mehmed ve Seyyid Hasan onun yerine görmektedirler. Kartal muharebesinden sonra ise Süleyman Ağa'nın adı Bükreş seraskeri Mehmed Paşa'ya Zıştovi ve Lom iskelelerinden gönderilmesi emredilen zahire sebebiyle geçmektedir ve Ruscuk'a dönüş yolunda olduğu kesindir. Söz konusu hükümde Lom ve Zıştovi iskelelerinden Ruscuk'a gemilerle getirilen zahirenin Seyyid Süleyman'ın aralayacağı arabalarla paşaya ulaştırılması emredilmiştir.⁹⁶⁷ Aynı sebeple 15 Ağustos 1770'te yazılan hükümde, Ruscuk'a gitmek üzere gece yola çıktığına dair bilgi verilmiş ve hemen yukarıda bahsedilen konuyla ilgilenmesine dair emir yinelenmiştir.⁹⁶⁸ Bu, muhtemelen Seyyid Süleyman Ağa'nın ilgilendiği son görev olmuştur. 20 Ağustos 1770'te sipah kâtibi ve *Mora İhtilali Tarihi* başlıklı eserin yazarı Süleyman Penah Efendi'ye ve Ruscuk kadısına gönderilen bir hükümde, Süleyman Ağa'nın İsakçı'dan bir kayıkla Ruscuk'a giderken yolda Silistre'ye geldiğinde vefat ettiği belirtilmektedir. Söz konusu hükümde mübayaa işlemleri için üç senedir zahire mubayaasıyla görevli olduğu, bundan dolayı kendisine 1.000 keseden fazla akçe gönderildiği ve kendisinin 15-20 senedir Ruscuk ayanı olması sebebiyle servet sahibi olduğundan miri paranın tahsili için mallarının tespiti ve müsaderesi emredilmiştir.⁹⁶⁹ Bundan sonra kendisine daha önce emredilen mübayaa işleri ve bu işlere yapılan ödemelerin defter haline getirilmesi ve böylece

⁹⁶⁶ BOA, MAD. d. 8517, 180/1

⁹⁶⁷ BOA, MAD. d. 8517, 196/3

⁹⁶⁸ BOA, MAD. d. 8517, 195/1

⁹⁶⁹ BOA, MD 267, 1/1-2

yapılmayan ödemelerin tespiti istenmiştir.⁹⁷⁰ Muhallefatın tespiti için çalışmalar sürerken ailesi borçları ödemek için taahhütte bulunmuşlardır.⁹⁷¹ Böylece Seyyid Süleyman'ın mallarının müsaderesi iptal edilmiştir. Seyyid Süleyman'ın muhallefatı oğulları tarafından satın alınmasına rağmen bu sefer de üzerinde uzun süredir bulunan cebelü bedeliyesi toplama göreviyle ilgili sorun çıkmıştır. Merkezden yazılan hükümde, ağanın bundan dolayı kalan borcunun oğullarından tahsili emredilmiştir.⁹⁷² Bu arada Seyyid Süleyman'ın ölümünden sonra görevlerinin Ruscuk'ta yine ayandan Kadeşzade el-Hac Mehmed'e devredildiği görülmektedir.⁹⁷³ Kadeşzade hem Rusçuk mübayaacısı hem de Rusçuk ordu defterdarı atanmıştır.⁹⁷⁴ Seyyid Süleyman'ın iki oğlu olmasına rağmen bunların en azından ilk başta babalarının görevlerini devralma konusunda isteksiz oldukları veya hükümet tarafından devlet işlerinden uzak tutuldukları anlaşılmaktadır. Zira Eylül 1770'te Yergöğü ve Ruscuk muhafazasında bulunan serdengeçtilerin tayinatları için gönderilen bir hükümde, Çelebi Ağazade'nin -isim vermeden Çelebi Seyyid Süleyman Ağa'nın iki oğlundan biri işaret edilmeektir- söz konusu zahireyi temin ederek göndermesi düşünüldüğü, ancak kendisinin bu işlerden el çektiğinden (*keff-i yed olmağla*) merkezden başka birinin görevlendirildiği belirtilmiştir.⁹⁷⁵ Bir süre sonra Çelebizade Seyyid Mehmed ve Ruscuk ayanı olarak belgelerde geçen Kadeşoğlu Mehmed'e Aralık 1770'te gönderilen bir hükümde ise, Kadeşoğlu'nun Seyyid Süleyman'dan kalan işlerin tamamlanmasına görevlendirildiği bildirilmiş ve toplanan buğdaydan 20.000 kantar peksimet pişirilmesi emredilmiştir.⁹⁷⁶ Söz konusu hükmün hitap kısmında Çelebizade Seyyid Mehmed'e de hitap edilmesine rağmen, hükümde kendisine yönelik hiçbir talimat yoktur. Bu durumda hükmün kendisine de gönderilmesinin amacı Kadeşzade'nin artık bu işler için görevli olduğunu duyurmak ve işlere müdahale etmesinin engellenmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde hükümetle Çelebi Seyyid Süleyman'ın iki oğlu arasındaki ilişkiler bir süre için soğuk ve mesafeli şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. Süleyman Ağa'nın ölümünden sonra Çelebizadeler'den ilk talep ise Niğbolu'da inşa edilecek köprü konusunda olmuştur. Aslında, Ocak 1770'te bu görev Niğbolu ayanından Varnalızade el-Hac İbrahim'e verilmişti. Ancak muhtemelen el-Hac İbrahim işe yetişemediğinden imali gerekli olan 40 tombazdan 20 tanesinin ve 80 çapçaktan 40 tanesinin Çelebizadeler ile yeni Ruscuk ayanı

⁹⁷⁰ BOA, MAD. d. 8517, 206/1

⁹⁷¹ BOA, MD 267, 85/233

⁹⁷² BOA, MD 171, 155/572

⁹⁷³ BOA, MAD. d. 8517, 217/2; BOA, MAD. d. 8517, 220/2

⁹⁷⁴ BOA, MAD. d. 8517, 374/1, 384/2, 368/2-3,

⁹⁷⁵ BOA, MAD. d. 8517, 225/4

⁹⁷⁶ BOA, MAD. d. 8517, 275/3

Kadeşzade el-Hac Mehmed tarafından temin edilmesi emrediliştir.⁹⁷⁷ Rusçuk kadısı söz konusu ferman kendisine ulaştığında, bunu ilgililerin huzurunda okuyarak talebi duyurmuştur. Ancak Çelebizadeler ve Kadeşzade, kazalarının dağlık ve ormanlık olmamasından dolayı söz konusu talebi karşılamayacaklarını belirtmişlerdir. Kadının ilamının üzerine Silahdar Mehmed Paşa düştüğü notta, eğer kazalarından karşılayamıyorlarsa başka bölgelerden bulmalarını emretmiştir.⁹⁷⁸ Yine aynı sene içerisinde Rusçuk Seraskeri Ahmed Paşa kış aylarında Rusların kaleye saldırma ihtimalinden dolayı yapılacak tamirler için izin ve para istemiştir. Bu sebeple kalenin tamir edilmesine karar verilirken, tamir görevi yine Çelebizadeler ve Kadeşzade'ye tevcih edilmiştir.⁹⁷⁹ Bu şekilde Seyyid Süleyman'ın ölümünün ardından hükümetle Çelebizadeler arasındaki ilişkiler kısmen mesafeli şekilde devam etmesine rağmen, kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nin bu kardeşleri kendine bağlamak için harekete geçtiği görölmektedir. şubat 1772'de Çelebi Ağa'nın iki oğlundan biri olan es-Seyyid Hasan'a gönderilen bir fermana, zahire işlerinde gösterdiği başarıdan dolayı kapıcıbaşılığa layık göröldüğü açıklanmıştır.⁹⁸⁰ Ancak bilindiği gibi Çelebi Ağa'nın ölümünün ardından onun zahire mübaşirliği görevi oğullarına değil yine Rusçuk ayanından olan Kadeşzade'ye verilmişti. Çelebizadeler ise sadece babalarının zahire temini için teslim aldığı meblağın karşılığı olan zahireyi tamamlamışlardı. Dolayısıyla zahire ile ilgili görevleri yoktu. Anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti bu kardeşleri babaları gibi devlete bağlı ve faydalı ayanlar olmak için teşvik ediyordu. Ayrıca, Seyyid Hasan'a kapıcıbaşılık unvanı verilirken aynı zamanda kullandığı unvanlardan daha dini bir statüye sahip olduğu anlaşılan kardeşi Seyyid Mehmed Efendi'ye de divan-ı hümayun haceliği verildiği görölmektedir.⁹⁸¹ şemdanizade, es-Seyyid Hasan'ın serdengeçdi ağası olarak görev yaptığını ve savaş ilanından hemen sonra Kırım Giray Han'ın yaptığını akın seferlerine katıldığını belirtmektedir.⁹⁸² Fikret Sarıcaoğlu da muhtemelen bu eserden faydalanarak benzer şekilde es-Seyyid Hasan'ın serdengeçdi ağası olarak görev yaptığını, savaş ilanından hemen sonra Kırım Giray Han'ın yaptığını akın seferlerine katıldığını ve bu sebeple kendisine kapıcıbaşılık verildiğini tekrarlamıştır. Ne var ki, söz konusu fermana buna dair hiçbir bilgi yoktur.⁹⁸³ Sarıcaoğlu ayrıca, Seyyid Hasan'ın babası gibi ayan olarak kalmak isteyerek unvanı reddettiğini ve

⁹⁷⁷ BOA, MD 168, 281/1142; BOA, AE. SABH. I. 64/4491, 3

⁹⁷⁸ BOA, AE. SABH. I. 64/4491, 1

⁹⁷⁹ BOA, MD 267, 242/686

⁹⁸⁰ BOA, MD 171, 62/197

⁹⁸¹ Enveri, Tarih, s. 351a-351b

⁹⁸² şemdanizade, Mürî't-tevarih, II/B, s. 105

⁹⁸³ Fikret Sarıcaoğlu, "şerif Hasan Paşa", DİA, İstanbul 1997, 16, s. 340

bundan dolayı eski Kırım Hanı III. Selim Giray'ın yanına sığınmak zorunda kaldığını ve ancak onun ricasıyla Ruscuk'ta oturmasına izin verildiğini ifade etmektedir.⁹⁸⁴ Ne var ki, ileride ele alınacağı üzere, Seyyid Hasan *dergâh-ı mua'lla kapıcıbaşı* unvanını kullanarak Osmanlı Devleti'ne hizmet etmeye devam etmiştir.⁹⁸⁵

1773 senesinde Tuna hattında Osmanlı Devleti'nin öncelikli amaçlarından biri, Ruscuk'tan Tuna'nın karşı tarafına geçerek düşmana saldırmaktır. Bu amaçla yapılan hazırlıklarda Seyyid Hasan Ağa'dan birtakım taleplerde bulunulmuştur. İlk önce Tutrakan muhafızı Feyzullah Paşa'ya gönderilecek beş adet geminin satın alımıyla ilgilenmesi gerekmiştir.⁹⁸⁶ Belgelere yansıdığına göre, muhtemelen beş gemiyi bulmakta zorlandığı için üç gemi satın alabilmiştir.⁹⁸⁷ Daha sonra kardeşiyle beraber Silistre seraskeri Osman Paşa için gerekli olan 10 kıta büyük üstü açık gemiyi inşa ettirmiştir.⁹⁸⁸ Sonrasında ise Divan-ı Hümayun çavuşlarından el-Hac Mehmed İspir kendi malından Tuna'da kullanılacak olan 16 kıta çete kayığının yapımını üstlendiğinde, bu kayıkların inşa görevi yine Seyyid Hasan'a verilmiştir.⁹⁸⁹ Bu arada babasının vefatının ardından yine Ruscuk ayanından Kadeşzade Mehmed'in devam ettirdiği zahire mübayaacılığı görevini ondan devraldı ve toplanan zahirenin gerekli yerlere sevkinde ciddi bir gayret göstermiştir.⁹⁹⁰ Ruscuk cephesinde ise Osmanlı ordusu Yergöğü Kalesi'ni geri almayı planlıyordu.⁹⁹¹ Ancak bu görev kendisine verilen Ruscuk seraskeri Dağıstanlı Ali Paşa, Yergöğü'nün geri alınması için herhangi bir hamlede bulunmaktan imtina ediyordu. 5 Haziran 1773'te Ruslar'ın Ruscuk üzerine yaptıkları saldırıyı ise püskürtmeyi başarmıştı.⁹⁹² Bu başarıda Çelebizadelerin de rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Rusların çekilmelerinin ardından Ali Paşa sadrazama müjdeli haberi vermek için peşkircisini göndermiştir. Çelebizadelerin de aynı şekilde adam göndererek haber vermek istedikleri ve bu şekilde kendilerini göstermeye çalıştıkları görülmektedir.⁹⁹³ Vasıf, Seyyid Hasan Ağa'nın kardeşi Seyyid

⁹⁸⁴ Sarıcaoğlu, “*Şerif Hasan Paşa*”, s. 340

⁹⁸⁵ Sarıcaoğlu ileride ele alınacak olan Seyyid Hasan'ın vezirlikle ihsan edilmesini ise Avusturya Savaşı'nda gösterdiği hizmetten dolayı Muhsinzade'nin ödüllendirmesine bağlamaktadır. Ancak, Muhsinzade 1774 senesinde vefat ederek Avusturya Savaşını görmemiştir. Dahası, Seyyid Hasan'ın vezir atanması Avusturya Savaşından öncedir. Sarıcaoğlu'nun bu konuda kronoloji veya yazım hatası yaptığı anlaşılmaktadır: Sarıcaoğlu, “*Şerif Hasan Paşa*”, s. 340

⁹⁸⁶ BOA, AE. SMST. III. 68/5036

⁹⁸⁷ BOA, AE. SMST. III. 347/27917

⁹⁸⁸ BOA, C. BH. 93/4498

⁹⁸⁹ BOA, C. BH. 181/8507, BOA, C. BH. 171/1640; BOA, C. BH. 8/356; BOA, C. BH. 102/4913

⁹⁹⁰ BOA, AE. SMST. III. 240/19052; BOA, AE. SMST. III. 362/28938; BOA, AE. SMST. III. 343/27720, BOA, AE. SMST. III. 205/16134; BOA, C. AS. 958/41642

⁹⁹¹ BOA, MD 171, 391/1708; BOA, MD 172, 197/320, 239/412

⁹⁹² Enveri, *Tarih*, s. 327a-327b

⁹⁹³ BOA, C. AS. 861/36883; Ahmed Cavid, *Tarih-i Cavid*, s. 235b-236a

Mehmed Efendi ile beraber sadrazam tarafından gizlice davet edildiğini ve çok sayıda asker toplanarak masraf yapılmasına rağmen Yergöğü kalesinin neden halen kurtarılamamasının sebebi hakkında bilgi alındığını belirtmektedir. İki kardeş, serasker Dağıstanlı Ali Paşa'nın asker ile arasının iyi olmamasından dolayı başarısız olduğunu ve Hasan Ağa'yı ima ederek, başka birinin serasker atanması durumunda Yergöğü'nün kurtarılabileceğini ifade etmişlerdir.⁹⁹⁴ Enveri ise Çelebizalere hiç değinmeyerek Dağıstanlı'nın başarısız olduğunu ve Yergöğü kalesinin geri alınması için Ruscuk belde ayanı ile bile anlaşmazlığa düştüğünü yazar. Sonra anlatısını belde ayanından bir alıntıyla süsler: "*Sera'skerimiz cümlemin reyine teba'iyet eylese hayli iş görülür idi.*" ... "*a'dem-i nusrete i'let kendüsüdür.*"⁹⁹⁵ Enveri bu alıntıyla aslında belde ayanı diye ima ettiği Çelebizadelerin Dağıstanlı'yı serdara şikâyet ettiklerini ifade ediyor olmalıdır. Bu durum karşısında görevlerde değişiklikler yapılması zorunlu hale gelmiştir. Sonuçta, Dağıstanlı 4 Ağustos 1773'te azledilerek yerine Yenişehirli İsmail Paşa Ruscuk seraskeri atanmıştır.⁹⁹⁶ Bu atamadan yaklaşık 1 ay sonra 8 Eylül 1773'te bu sefer Seyyid Hasan vezaretle Ruscuk muhafızı atanmıştır.⁹⁹⁷ Muhsinzade Mehmed Paşa, Seyyid Hasan'a vezaret ve Ruscuk muhafızlığı ihsanından önce III. Mustafa'ya bu kişiye vezirlik verilirse çok iş yapabileceğine dair Ruscuk ahalisinin bilgi verdiğini bildirmiş, padişahın bu konuda görüşünü sormuş ve buna dair belirtilen görüşlerin padişahı etkilememesi ve durumun gerçek olup-olmadığı sorgulandıktan sonra karar verilmesini istemiştir.⁹⁹⁸ Vasıf'ın belirttiğine göre, Seyyid Mehmed Efendi daha sonra tekrar ordugâha gelerek kardeşine vezirlik verilirse Yergöğü kalesinin kurtarılmasını taahhüt etmiştir. Bunun üzerine Hasan vezir ve Ruscuk muhafızı atanmıştır.⁹⁹⁹ Hammer ise bir kronoloji hatası yaparak Seyyid Hasan'ın vezaretle Ruscuk muhafazasına atanmasının Dağıstanlı'nın azlinden önce olduğunu söylemektedir. Bu hataya rağmen, Seyyid Hasan'ın gözünün Ruscuk seraskerliğinde olduğunu ve Ruscuk muhafızlığıyla yetinmek zorunda kaldığını söyleyerek aslında anlatıyı netleştirmektedir.¹⁰⁰⁰ Nitekim daha önce belirtildiği gibi, Çelebizadeler atamayı elde edebilmek için Yergöğü'nün geri alınmasına dair söz vermişlerdi. Ancak, bunu başarabilmeleri aktif saha birliklerine kumanda etmeleriyle mümkündü. Bu yüzden

⁹⁹⁴ Vasıf, **Mehasin**, s. 211a

⁹⁹⁵ Enveri, **Tarih**, s. 346b-347a

⁹⁹⁶ Enveri, **Tarih**, s. 347a-347b

⁹⁹⁷ Vasıf, **Mehasin**, s. 211a; BOA, C. AS. 684/28726

⁹⁹⁸ "... Ruscuk ehâlisi Çelebi Ağa oğlunun taraf-ı (?) vezâret virilse ol-taraflarda çok işler görür idi dirler. Siz ne dirsiz ..." "... zinhâr ve zinhâr benim sözümle Çelebi Ağanın oğlu için i'tibâr itmeyüb işe göre keyfiyyete vukuf tahsil idüb münâsibi üzere hareket idesiz ...": BOA, **TSMA e.** 788-37

⁹⁹⁹ Vasıf, **Mehasin**, s. 213a

¹⁰⁰⁰ Hammer, **Osmanlı Tarihi**, s. 517-518

Ruscuk seraskerliğine talip olmuşlardı. Ne var ki, Muhsinzade ağalıktan vezarete ve doğrudan seraskerliğe atanmanın uygun olmayacağını düşünmüş olmalıdır ki, Ruscuk seraskerliği yerine Ruscuk muhafızlığını uygun görmüştür. Bu atamayı ve Muhsinzade'nin neredeyse her karar ve hareketini eleştiren Şemdanizade, Seyyid Hasan'ın bir mirasyedi olduğunu, Muhsinzade'ye güzel bir hediye göndererek vezaret elde ettiğini, Yergöğü kalesini değil kulesini bile kurtaramadığını belirtmektedir.¹⁰⁰¹ Dönemin yazarları tarafından belirtilen bu taahhüt meselesi ve bu taahhütün atama beratına eklendiği ifadesi modern araştırmacılar tarafından da tekrarlanmıştır.¹⁰⁰² Ancak, Hammer'in olaylara dair verdiği bilgilerden anlaşılacağı gibi, Seyyid Hasan'ın taahhüdü Ruscuk seraskerliğine atanması durumunda geçerliydi. Kale muhafızlığı gibi pasif bir savunma görevinde bu taahhütünü yerine getirmesi zaten beklenemezdi. Zira Seyyid Hasan'ın atama beratında buna dair bir şart belirtilmemiş, sadece Ruscuk seraskeri atanmış olan İsmail Paşa'nın maiyyetinde buranın geri alınması için tüm gücüyle çaba göstermesi emredilmiştir.¹⁰⁰³ Seyyid Hasan'ın vezir atanmasından kısa süre sonra belgelerde Şerif Hasan Paşa olarak anılmaya başlandığı görülmektedir. Bu, muhtemelen aynı tarihlerde Silistre muhafızı olan diğer bir Seyyid Hasan Paşa ile karıştırılmaması için kasıtlı olarak yapılan bir şeydir.¹⁰⁰⁴ Şerif Hasan Paşa bir süre sonra sebebi belirtilmeksizin Ruscuk'tan azledilerek Zıştovi muhafızlığına atanmıştır. İlbasan sancağı da kendisine mansıp olarak verilmiştir.¹⁰⁰⁵ Bu atamadan Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Ruscuk'un önemine binaen daha tecrübeli bir komutan atamak niyetinde olduğu, ancak yerel bağlantılara sahip olan Şerif Hasan Paşa'yı Ruscuk'tan çok fazla uzaklaştırmayarak ondan yine faydalanmayı amaçladığı tahmin edilebilir. Nitekim Hasan Paşa'ya takip eden sene Tuna'nın karşısına yapılacak taarruzda aktif bir rol verilme planı yapıldığı görülmektedir.¹⁰⁰⁶ Atamanın ardından Hasan Paşa'nın yaptığı ilk iş, buranın savunmasını güçlendirmek olmuştur. Zira artık cephe hattında olan Varna, Ruscuk ve Silistre gibi kasaba ve şehirlerin halkları kendilerini güvende hissetmeyerek hendek kazmaya ve tabya inşa etmeye başlamışlardı. Aynı şekilde Zıştovi halkı da Şerif Hasan Paşa'nın denetiminde savunmaya katkı sağlamak istemişlerdir.¹⁰⁰⁷ Sahil güvenliği için ise 10 adet çete kayığı görevlendirilmiştir.¹⁰⁰⁸ Hasan Paşa muhafazada

¹⁰⁰¹ "...Kala' değil kulesini tahlis edemedi...": Şemdanizade, **Müri't-tevarih**, II/B, s. 106

¹⁰⁰² Nagata, **Ayanlık Müessesesi**, s. 76; Sarıcaoğlu, "*Şerif Hasan Paşa*", s. 340

¹⁰⁰³ BOA, MD 171, 480/2144; BOA, C. AS. 1061/46674

¹⁰⁰⁴ BOA, AE. SMST. III. 267/21388

¹⁰⁰⁵ BOA, C. AS. 1158/51508

¹⁰⁰⁶ BOA, TSMA. e. 788/75

¹⁰⁰⁷ BOA, C. AS. 949/41193

¹⁰⁰⁸ BOA, C. BH. 87/4198

bulunan askerin sayısını yetersiz görerek daha fazla asker talep etmiştir.¹⁰⁰⁹ Ne var ki, yaptığı bu hazırlıklara ihtiyaç kalmamıştır. Zira 1774 senesinde Ruslar Zıştovi saldırmadan doğrudan Şumnu ordugâhının kuşatmışlardır. Bunun üzerine Temmuz başında Muhsinzade Mehmed Paşa barış yapmak zorunda kalmıştır. Sonuçta ilk bölümde ele alındığı gibi 21 Temmuz’da antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmaya göre, takip eden üç ay içerisinde Rusların işgal ettikleri tüm Osmanlı topraklarından çekilmeleri öngörülüyordu.¹⁰¹⁰ Bundan dolayı, Osmanlı’ya iade edilecek kalelerden biri olan Yergöğü’nün teslim alınması ve buranın muhafızlığı görevine Şerif Hasan Paşa atanmıştır.¹⁰¹¹ Ancak, Hasan Paşa bu görevde de çok uzun süre kalamamıştır. Bir ay gibi kısa süre içinde Özi kalesi muhafızlığına atanmıştır.¹⁰¹² Bu atamadan Osmanlı Devleti’nin Şerif Hasan Paşa’ya güven duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim atama beratında, Tuna sahilinde bu önemli işlerin üstesinden gelmeye muktedir kimse kalmadığından bahsedilmiştir.¹⁰¹³ Böylece savaşın tamamlanmasıyla Hasan Paşa Özi’deki yeni görev yerine gitmekte isteksiz davranınca vezareti kaldırılmıştır. 1787’de başlayan diğer bir Rus savaşı sırasında ise kısa bir süre için sadrazamlığa kadar yükselmiştir.¹⁰¹⁴

Görüldüğü gibi Çelebizadeler babalarının zahire mübayaacılığı sayesinde elde ettikleri prestiji kullanarak paşalık elde etmeyi başarmışlardır. Dahası, bunu, Dağıstanlı Ali Paşa gibi tecrübesi ve savaş bilgisi herkes tarafından kabul gören bir devlet adamının ayağını kaydırarak başarmışlardır.

4.2.4. Çapanoğlu Mustafa Bey

Çapanoğlu ailesinin kurucusu Ömer Ağa hakkında çok fazla bilgi bulunmaktadır. Tek oğlu Ahmed Ağa’nın ise 1728 yılında Yeniil voyvodası olduğu ve 1732 yılında Mamalu Türkmen voyvodalığına atandığı görünmektedir. Ahmed Ağa, bu mali görevlerinden sonra oğlu Mustafa Bey’in Bozok sancağı mütesellimliğine atanmasını sağlamayı başarmıştır. 1744’te ise bu sefer kendisi mütesellim konumundadır.¹⁰¹⁵ 1761

¹⁰⁰⁹ BOA, C. AS. 556/23342

¹⁰¹⁰ Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, s. 115

¹⁰¹¹ BOA, C. HR. 21/1013; BOA, C. DH. 303/15133

¹⁰¹² BOA, C. DH. 303/15134

¹⁰¹³ “... Tuna sevâhilinde bu emr-i vâcibü’l-u’sretin idâresine muktedir senden gayrı vüzerâ’dan kimesne olmadı âşikâr ...”: BOA, C. DH. 303/15134

¹⁰¹⁴ Sarıcaoğlu, “*Şerif Hasan Paşa*”, s. 340-341

¹⁰¹⁵ Özcan Mert, **XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 14-20

yılında mirimiranlıkla Sivas valiliğine getirilmiştir¹⁰¹⁶ Takip eden yıllarda eşkıya tedibindeki başarısı Çorum ve Niğde sancaklarının arpalık olarak ihsan edilmesini sağlamıştır.¹⁰¹⁷ Çapanoğlu Ahmed Paşa bölgede böylece devletin güvendiği bir devlet adamı olarak yerini sağlamlaştırırken aniden 1765 yılında idam edilmiştir. Cezanın gerekçesi halktan haksız yere vergi toplamasıdır.¹⁰¹⁸ Babasının idamından sonra Mustafa Bey için firar hayatı başlamıştır. Önce Diyarbakır valisi Abdurrahman Paşa'ya sığınmış, sonrasında ise Kırım'a kaçmıştır. Kırım'dan sonra af dilemek için İstanbul'a gelmiştir. Affedilir affedilmez babasının muhalefatinin tespitine yardım etmesi için Bozok'a gönderilmiştir.¹⁰¹⁹ Ahmed Paşa'nın idamı, ailenin sadece sahip oldukları idari pozisyonları ve unvanları kaybetmelerine sebep olmamıştı. Aynı zamanda müsadere yüzünden finansal güçlerinin büyük bir kısmını da kaybetmişlerdi. Bundan sonra, üç kardeş yeniden unvan elde edebilmek ve kazanç sağlamak için fırsat beklemeye başlamışlardır. Bu sırada en büyükleri olan Mustafa Bey, Abaza Mehmed Paşa'nın hapsettiği yerden kaçarak Mamalu Türkmenlerine sığınmıştır. Bundan sonra hükümetin gözüne girebilmek için başıboş leventlerin tedibine başlamıştır. Bu arada Mustafa Bey'in beklediği fırsat 1768 senesinde Lehistan meselesinden dolayı Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesiyle ortaya çıkmıştır. Temmuz 1768'de, Hotin muhafızlığına atanan Bozok mutasarrıfı Recep Paşa'nın mütesellimliğine getirilmiştir.¹⁰²⁰ Kısa süre sonra mütesellimliğe tekrar atanmasıyla ilgili bir belgeden aynı tarihlerde kapıcıbaşılik unvanına layık görüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁰²¹ Bu arada Sivas valisi Sarım İbrahim Paşa Bükreş'in kurtarılması için cepheye görevlendirildiğinden Sivas mütesellimliğine Mustafa Bey'in kardeşi Selim Bey atanmıştır. Ne var ki, Selim Bey bu görevi hakkıyla yerine getiremediği gibi yedi ay sonra Sivas'ı terk ederek Bozok'a dönmüştür. Bunun üzerine azledilmiş ve kısa süre sonra vefat etmiştir. Malları müsadere edilmek üzereyken, annesi Hatice Hatun'un oğlunun borcu olan miktarı kısa süre içinde ödemeyi taahhüt etmesiyle müsadere hükmü kaldırılmıştır.¹⁰²² Mustafa Bey, savaşın ilk senesi olan 1769 senesini çoğunlukla merkezden talep edilenlerin karşılanması¹⁰²³ ve geniş çaplı eşkıya tedibiyle uğraşmakla geçirmiştir.¹⁰²⁴ Kardeşinin

¹⁰¹⁶ Özcan Mert, "Çapanoğulları", *DİA*, İstanbul 1993, 8, s. 22

¹⁰¹⁷ Mert, *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, s. 30-31

¹⁰¹⁸ Serkan Polat, "Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın Muhalefati", *Tarih Okulu Dergisi*, 24, 2015, s. 195

¹⁰¹⁹ Polat, "Ahmed Paşa'nın Muhalefati", s. 93-94

¹⁰²⁰ BOA, MD 166, 30/42

¹⁰²¹ BOA, C. DH. 314/15693

¹⁰²² Hamit Karasu, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Yıllarında Çapanoğulları", *III. Uluslararası Bozok Sempozyumu*, Yozgat 2018, s. 721

¹⁰²³ BOA, C. AS. 1056/46439

¹⁰²⁴ Karasu, "Çapanoğulları", s. 717-718

Sivas mütesellimliğinde gösterdiği beceriksizliğe rağmen, kendisine verilen görevleri yerine getirmekte zorlanmamıştır. Böylece kendisine binbaşılık rütbesi verilerek 1770 senesinde yapılacak sefer için 1.000 adamla hazır bulunması emredilmiştir.¹⁰²⁵ Kısa süre sonra Sivas mütesellimi Seyfi'nin yazdığı bir arzında, Mustafa Bey'in hem bölgede güvenliğin sağlanması hem de sefer için talep edilenlerin karşılanması için cepheye gitmemesinin daha iyi olacağını belirtmesi üzerine, Mustafa Bey'in toplamakla görevli olduğu 1.000 askeri göndermesi emredilmiş ancak kendisi bizzat sefere gitmekten affedilmiştir.¹⁰²⁶ Bunun üzerine Mustafa Bey'in silahdarı Seyfullah binbaşılığa tayin edilerek birliğin kumandasına atanmıştır.¹⁰²⁷ Bu birlik İsmail'in savunmasında görevlendirilmiştir.¹⁰²⁸

Mustafa Bey'in hükümetle olan uyumlu çalışması kısa sürede sonuç vererek 1771 Mayıs'ında Sivas mütesellimliğine atanmıştır. Böylece yaklaşık iki sene sonra burası tekrar Çapanoğullarına geçmiştir.¹⁰²⁹ Takip eden sene Osmanlı Devleti Mustafa Bey'den yine asker yazma talebinde bulunmuştur. Bolu voyvodaları Hasan ve Yusuf'la beraber Mustafa Bey'e gönderilen fermanla, 1.500 süvari yazması ve kendisine denk birinin bunların başbuğluğuna ataması emredilmiştir.¹⁰³⁰ Daha sonra Mustafa Bey'in yazması gereken asker sayısı 1.500'den 1.000'e indirilmiştir.¹⁰³¹ Mustafa Bey topladığı bu askeri birliğin başbuğluğuna Hüseyin Bey'i atamıştır. Hüseyin Bey 1773 yılının mart ayının ortalarında orduya ulaşmıştır.¹⁰³² Sonrasında ise Niğbolu tarafına sevk edilmiştir.¹⁰³³ Mustafa Bey'in asker tahririnde gösterdiği itaat karşılıksız kalmamıştır: Eylül 1772'de Bozok mutasarrıfı olarak atanmıştır.¹⁰³⁴ Dolayısıyla babası Ahmed Paşa'nın idamından yaklaşık yedi yıl sonra sancakta tekrar gücünü tesis etmiştir. 1773 senesinde Mustafa Bey'den bu defa 1.500 asker yazması ve Kasım'dan 40 gün önce orduya ulaşması emredilmiştir.¹⁰³⁵ Mustafa Bey asker yazmakta tereddüt gösterince, kendisinden daha önce 1.500 asker yazması istendiği ve bunu yerine getirdiği hatırlatılmış ve gerekirse 2.500 asker bile yazabilecek bir güce

¹⁰²⁵ BOA, C. AS. 338/27267; BOA, C. AS. 570/23959

¹⁰²⁶ BOA, C. AS. 51/2370; BOA, C. AS. 333/13790

¹⁰²⁷ BOA, C. AS. 51/2370

¹⁰²⁸ Karasu, "Çapanoğulları", s. 719

¹⁰²⁹ Serkan Polat, **Yenilikçi Bir Ayan: Çapanoğlu Süleyman Bey**, Ankara Üniversitesi, YDT, Ankara 2017, s. 71

¹⁰³⁰ BOA, MD 171, 77-78/244

¹⁰³¹ BOA, AE. SMST. III. 114/8661

¹⁰³² BOA, C. AS. 1177/52434

¹⁰³³ Karasu, "Çapanoğulları", s. 720

¹⁰³⁴ Mert, "Çapanoğulları", s. 221

¹⁰³⁵ BOA, MD 171, 485/2164

sahip olduğu belirtilmiştir.¹⁰³⁶ Aynı zamanda Çorum'un İskilip kazasına bağlı Atarcı köyünden Hacı Yusuf'un servet sahibi olduğu bildirildiğinden, ondan da 500 asker talep edildiği halde emri yerine getirmekte direndiğinden, Mustafa Bey'in Bozok mutasarrıfı olarak hükmü uygulaması emredilmiştir.¹⁰³⁷ Daha sonra ise Özi'ye sevk edilecek bu 1.500 askerin 1.000 kadarının Avlonya mutasarrıfı Ahmed Paşa tarafından, kalanının ise yine Mustafa Bey tarafından yazılması istenmiştir.¹⁰³⁸ Sayının netleşmesinin ardından Mustafa Bey söz konusu birliği oluşturmak için harekete geçmesine rağmen bu askerlerin Özi'ye gönderilmeleri büyük bir sorun oluştuyordu. Çünkü Özi'ye ulaşmaları için denizyolu kullanılması gerekiyordu. Bozok çevresinin askeri ise denize alışkın değildi. Bundan dolayı, Özi valisi söz konusu askerin Rumili'nden toplanmasını rica etmiştir.¹⁰³⁹ Bunun üzerine Mustafa Bey'in bu görevi iptal edilmiştir. Takip eden sene ise Mustafa Bey'den masrafları kendi uhdesinde olan Yeniil voyvodalığı malından karşılanarak 1.000 asker gönderilmesi emredilmiştir.¹⁰⁴⁰ Mustafa Bey'in etkin olduğu bölge Anadolu'nun iç kısımlarında kaldığından, kendisine zahireyle ilgili talepler 1772 ve 1774 seneleriyle sınırlı kalmıştır. Bu talepler sırasıyla 40.000 kile ve 18.000 kile arpanın Samsun iskelesi yoluyla Özi Kalesine gönderilmesi hususunda olmuştur.¹⁰⁴¹ Böylece Mustafa Bey babasının idamıyla hiçbir görev ve yetkiye sahip olmamasına rağmen, ilk önce eşkıya tedbiyle daha sonra ise zaman zaman merkezle pazarlık ederek de olsa genelde uyumlu çalışmıştır. Bunun sonucu olarak kendisine birer birer yeni görevler verilmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi Mustafa Bey'in hükümetle uyumlu çalışması, aileye önce çeşitli mütesellimlikler daha sonra ise Bozok mutasarrıflığını getirmişti. Bu iş birliği devam ettiği sürece Mustafa Bey'e yeni görevler verilmiştir. 1773'te Kayseri mütesellimliğini ve 1774 senesi başında Sivas mütesellimliğini elde etmeyi başarmıştır.¹⁰⁴² Takip eden sene ise hazinedarı Abbas Ağa'nın Çorum mütesellimliğine atanmasını sağlamıştır.¹⁰⁴³ Bu arada hem Mustafa Bey hem de Osmanlı Devleti, Mustafa Bey'in küçük yaştaki oğlu Ali Bey'in de devlete sıkı şekilde bağlanmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, bir beratla Ali Bey'e kapıcıbaşılık ihsan edilmiştir.¹⁰⁴⁴ Söz konusu yazışmalarda Ali Bey'in devlet kapısından bir ihsan görmediği ve babası Mustafa Bey'in bundan dolayı üzüntü duyduğu belirtilerek kapı

¹⁰³⁶ BOA, C. AS. 575/24202

¹⁰³⁷ Karasu, "Çapanoğulları", s. 720

¹⁰³⁸ BOA, C. AS. 575/24202-2

¹⁰³⁹ Karasu, "Çapanoğulları", s. 720

¹⁰⁴⁰ BOA, C. AS. 1055/46389

¹⁰⁴¹ Karasu, "Çapanoğulları", s. 720-721

¹⁰⁴² Polat, **Süleyman Bey**, s. 71

¹⁰⁴³ BOA, TSMA. e. 688/19

¹⁰⁴⁴ Polat, **Süleyman Bey**, s. 71

kethüdası vasıtasıyla oğluna kapıcıbaşılık rica ettiği belirtilmektedir.¹⁰⁴⁵ Yine aynı sene içerisinde kardeşi Süleyman Bey'e de bu unvan verilmiştir.¹⁰⁴⁶ Bundan kısa süre sonra Mustafa Bey zor ama saygın bir görev olan surre eminliğine atanmıştır. Bu görevle beraber kendisine hassa silahşörlüğü ve mirahur-ı sanilik unvanları verilmiştir.¹⁰⁴⁷

Görüldüğü gibi, Mustafa Bey ve Çapanoğulları savaştan önce çok zor bir duruma düşmelerine rağmen Mustafa Bey hükümetle uyumlu çalışması sayesinde kendisi, yakınları ve adamları için elde ettiği mansıplar ve unvanlarla Orta Anadolu'da bir hanedan olmak için büyük adımlar atmıştır.

4.2.5. Caniklizade Hacı Ali Bey

Ali Bey, dönemin tanıklarından Ahmed Vasıf'ın belirttiğine göre babası kapıcıbaşı Ahmed Ağa'nın saraydaki görevinden dolayı İstanbul'da 1711 senesinde dünyaya gelmiştir. Çocukluğunu da burada geçirmiştir.¹⁰⁴⁸ Eğer Vasıf'ın verdiği bu bilgi doğruysa Ali Bey'in bürokratik ve idari konularda diğer ayanların çoğuna göre daha iyi eğitilmiş olduğu tahmin edilebilir. Bununla beraber babasının 1712 gibi erken bir tarihte Canik muhassılı olduğu, hatta bu göreve ilk atananlardan olduğuna dair bazı işaretler vardır. Bu sebeple Vasıf'ın verdiği bilgi biraz şüpheli görülmektedir.¹⁰⁴⁹ Önce ortaklardan biri sonra ise tek başına aralıklı olarak uzun süre muhassıllık görevini yürüten¹⁰⁵⁰ ve ailenin kurucusu olan Fatsalı Ahmed Ağa, anlaşılacağı gibi aslen Fatsalı olmasına rağmen kendisi ve oğullarının Canik muhassıllığını uzun süre yürütmelerinden dolayı aileye mensup olanlar bir süre sonra Canikli olarak anılmıştır.

İleride ele alınacağı gibi babasının katli sebebiyle yayınlanan bir fermanın anlaşıldığına göre Canik muhassıllığı malikânesinin (*ber-vech-i malikâne*) 1/3'ünü aldıktan sonra memleketi Fatsa'ya yerleşmiş olan Ahmed Ağa, İstanbul'da yakınları bulunduğu zaman zaman İstanbul'u ziyaret etmiştir. Yine aynı fermanın

¹⁰⁴⁵ "... Ali Beğ -dâme mecduhû- bir ta'rikden bî-behre olub babası mîr mûmâ-ileyh (?) oğlunun bir ta'rîke duhûl eylemediğine mütee'ssif olmakdan nâşi avâtıf-ı â'liye-i cihândârîden oğlu mîr mûmâ-ileyh Ali Beğ'e kapucıbaşılık ihsân buyurulmasını kethüdâsı tarafına yazdığı tahrîratında niyâz eylediği ...": BOA, C. DH. 129/6440

¹⁰⁴⁶ TTK Kütüphanesi, Kapıcıbaşılık Defteri, Y 204, s. 12

¹⁰⁴⁷ Polat, *Süleyman Bey*, s. 72

¹⁰⁴⁸ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehasinü'l-asar ve Hakaikü'l-ahbar*, Haz. Mücteba İlgürel, TTK, Ankara 1994

¹⁰⁴⁹ BOA, İE. DH. 25/2217

¹⁰⁵⁰ Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi, YDT, Ankara 2003, s. 42

anlaşıldığına göre kendi memleketinde ikamet etmiş¹⁰⁵¹, Canik muhassılığını vekâleten idare etmek üzere ise mütesellim olarak Abdurrahman ve Ali isimli kişileri atamıştır.¹⁰⁵² Beş sene sonra ise hissesini 2/3'e çıkarmıştır.¹⁰⁵³ Yerel halkla sorunlar yaşayan Ahmed Ağa, Amasya Tarihi'nde belirtildiğine göre 1741 yılında Terme ve Fatsa'da yaptığı zulümlerden dolayı halkın şikayetiyle Ankara'ya sürgün edilmiştir.¹⁰⁵⁴ 1748 senesinde ise yakınlarını ziyaret etmek (*sıla-i rahm*) için gittiği İstanbul'dan deniz yoluyla Samsun'a gelmiş ve oradan Fatsa'ya geçerken Terme'de eşkıya baskınında öldürülmüştür. Ahmed Ağa'yla beraber yanında bulunan 40-50 kişi ve mütesellimi Abdurrahman da baskında öldürülenler arasındadır. Ahmed Ağa ve yanındakilerin haksız yere öldürülmeleri padişahı fena halde sinirlendirdiğinden, derhal fetva alınarak suçluların cezalandırılmaları emredilmiştir. Sivas Valisine yazılan fermana, eğer Terme ahalisi suçluları çıkarmamakta direnirlerse ahalinin de cezalandırılmaları emredilmiştir.¹⁰⁵⁵ Bu arada bir taraftan Ahmed Ağa'nın katillerinin cezalandırılmaları için harekât düzenlenirken, diğer taraftan da hazineyle olan hesabının görülmesine başlanmıştır.¹⁰⁵⁶ Süleyman ve Ali Beylerin bu durumdan fazla zarar görmeyerek Canik muhassılığını tekrar almayı başardıkları görülmektedir.¹⁰⁵⁷ Ancak, bu sefer dayıları da muhassılığa ortak olmuştur.¹⁰⁵⁸

Ali Bey 1756'da önce paşalığa sonra ise Trabzon valiliğine kadar terfi eden ağabeyi Süleyman'ın¹⁰⁵⁹ yanında yönetim tecrübesi kazanmış ve Trabzon valiliği sırasında eşkıya tedibi sırasında ona yardım etmiş olmalıdır.¹⁰⁶⁰ Yavaş yavaş merkezi hükümetin güvenini kazanmış olmalı ki, 1765 yılında Canik muhassılı atanmıştır. Ali Bey'in muhassıl atanması Rıza Karagöz'ün belirttiğine göre ağabeyi ile aralarının açılmasına sebep olmuştur.¹⁰⁶¹ Canikli Ali Bey'e 1768-1774 Savaşı'yla ilgili ilk görevler verilmeden önce biraz güvenlik konularıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Ağustos 1768'de daha önce halka yaptıkları zulümlerden dolayı takibe uğrayan ve daha sonra Sinop kalesine sığınan Öküzogulları Süleyman, Ahmed ve Halil ile bunlarla beraber hareket eden Hüseyin'i yakalaması

¹⁰⁵¹ BOA, C. ZB. 24/1155

¹⁰⁵² BOA, C.BH. 245/11340

¹⁰⁵³ Şahin, *The Caniklizades*, s. 42

¹⁰⁵⁴ Amasya Tarihi'nden aktaran: Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 10-11

¹⁰⁵⁵ BOA, C. ZB. 24/1155

¹⁰⁵⁶ BOA, C.ML. 396/16204

¹⁰⁵⁷ BOA, C. ZB. 24/1155

¹⁰⁵⁸ BOA, TSMA. e. 1282/27

¹⁰⁵⁹ BOA, AE. SOSM. III. 96/7352; BOA, AE. SMST III. 367/29156

¹⁰⁶⁰ Virginia Aksan, "Canikli Ali Paşa (d. 1785): A Provincial Portrait in Loyalty and Disloyalty", *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire-Studies in Honor of Suraiya Faroqhi*, Ed. Eleni Gara, M. Erdem Labadayı ve Christopher K. Neumann, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 214

¹⁰⁶¹ Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 12

emredilmiştir. Çünkü cezadan kurtulmak için Kırım tarafına kaçan bu kişiler kısa süre sonra Sinop'a geri dönerek etrafına topladıkları çok sayıda adam ile tekrar Sinop Kalesine sığınmak için keşif yapmaya başlamışlardı. Durum, bu keşiflerden tedirgin olan Sinop'taki askeri görevliler (*zâbitân*) tarafından İstanbul'a bildirildiğinde, Ali Bey'e bahsi geçen kişileri yakalayarak idam etmesi emredilmiştir.¹⁰⁶² Kısa süre sonra bu kişilerin ağabeyleri Mustafa'nın Sinop kalesinde yeniçeri olduğu ve bundan faydalanarak tekrar kaleye sığındığı anlaşılmaktadır. Sinoplu bazı kişilerin istirhamıyla Süleyman'ın affedildiğine dair yazılan hükümde, ağabeyinin kalede serdar olarak devam edeceği ve kendisinin ise evinde ikamet etmeye söz verdiği bildirilmiştir.¹⁰⁶³ Bununla beraber, Öküzogulları kardeşler affedilmeyerek söz konusu hükmün gizlice yazıldığı belirtilmiş ve cezanın yerine getirilmesi emredilmiştir.¹⁰⁶⁴ Ali Bey'in uğraşmak zorunda kaldığı asayişle ilgili diğer bir konu Tirebolu voyvodası Ali Reşid'in Gümüşhane madenlerinde çıkardığı sorunların engellenmesi olmuştur. Madencilerden her sene 100 keseden fazla akçe alan ve madene bağlı Esbiye iskelesini zapt eden Ali Reşid gönderdiği bölükbaşısıyla madenlerde devlete ait 30-40 adet bakır fırınları da yıktırmıştı. Bu sebeple, Gümüşhane emini Mehmed Tahir'in yazdığı kaime üzerine Kasım 1768'de Canikli Ali Bey'e yazılan hükümle Ali Reşid'in tedibi emredilmiştir.¹⁰⁶⁵ Bu arada 1767'de Trabzon mutasarrıflığına atanmış ve 1768'de kendi talebi üzerine¹⁰⁶⁶ Amasya sancağı eşkıya tedibi şartıyla malikane olarak kendisine verilmiştir.¹⁰⁶⁷

Ali Bey'e seferle ilgili ilk hükmün ise savaş ilanından hemen sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Savaş ilanının hemen ardından Kırım'ın savunmasına Erzurum valisi İbrahim Paşa serasker olarak atanmıştı. Ali Bey'in 3.000 nefer miri piyade levendi toplayarak kış boyunca Kırım adasının savunmasında görev yapmak üzere buraya gitmesi emredilmiştir.¹⁰⁶⁸ Ali Bey'in kış şartlarından dolayı deniz yoluyla Kırım'a ulaşması zor olacağından Kırım'a karayoluyla gitmek için arz sunduğu anlaşılmaktadır. Bu arzına cevaben 1769 senesinin başında yazılan diğer bir hükümle hava şartları izin verirse denizyoluyla, izin vermezse karayoluyla Kırım'a gitmesi ve acele etmesi emredilmiştir.¹⁰⁶⁹ Ancak, Ali Bey'in kış ortasında Kırım'a geçmesi mümkün olmamıştır. Bundan dolayı Ali

¹⁰⁶² BOA, MD 166, 53/89

¹⁰⁶³ BOA, MD 166, 117/240

¹⁰⁶⁴ BOA, MD 166, 117/240

¹⁰⁶⁵ BOA, MD 166, 95/184

¹⁰⁶⁶ BOA, TSMA. e. 788/51

¹⁰⁶⁷ Şahin, *The Caniklizades*, s. 49-50

¹⁰⁶⁸ BOA, C. AS. 64/3039; BOA, C. AS. 69/3260

¹⁰⁶⁹ BOA, MD 167, 57/336

Bey ve askerinin baharda Kırım seraskeri atanan Erzurum valisi İbrahim Paşa ile beraber denizyoluyla Kırım'a geçmesi emredilmiştir. Bunun için yapılan hazırlıkların bir parçası olarak Trabzon sahillerinde kışlayan tüccar gemilerinin bahar gelmeden önce, yani iskelelerden ayrılmalarına fırsat verilmeden defterlere kayıt edilmeleri ve dümenlerinin sökülerek hareket etmelerinin engellenmesi Ali Bey'den istenmiştir.¹⁰⁷⁰ Ancak, daha sonra Kırım Hanı Kırım Giray'ın isteğiyle askerinin yarısının denizyoluyla Kırım'a geçmesi, kendisinin ise kalan askerle beraber karayoluyla Bender ve Özi tarafına giderek Han'ın talimatını beklemesi emredilmiştir.¹⁰⁷¹ Anadolu tarafından Rumili tarafına geçen askerlerin İstanbul Boğazı tarafından geçerken İstanbul halkına rahatsızlık vermeleri istenmediğinden, genelde bu askerlerin Gelibolu'dan geçerek cepheye ya da görev yerlerine gitmeleri uzun zamandır yürürlükte olan bir uygulamaydı. Ne var ki Ali Bey, bu çok zaman alacağından Beşiktaş'tan geçmek için izin istemiştir. Yazılan hükümde Beşiktaş uygun görülmeyle Rumili Kavağı'ndan karşıya geçmesi emredilmiştir.¹⁰⁷² Daha sonraki yazışmalardan anlaşıldığına göre, Ali Bey'in emrindeki 3.000 askerinin tamamının kendi emrinde kara yoluyla Kırım'a gitmesi istenmiştir. Ayrıca, Kırım'da olan görevi de muhtemelen yolun uzunluğundan dolayı değiştirilmiş ve Kırım Hanının maiyyetine tayin edilmiştir.¹⁰⁷³ Ali Bey emredildiği gibi Rumili Kavağı'ndan karşıya geçerek ilerlerken, Nisan ayında gönderilen hükümde Kırım Giray'ın ölümü üzerine yerine Arslan Giray'ın atandığı ve onun talimatlarına riayet etmesi emredilmiştir.¹⁰⁷⁴ Bu arada Ali Bey'e hizmetleri karşılığında¹⁰⁷⁵ sadrazamın huzurunda kapıcıbaşılık unvanı verilmiştir.¹⁰⁷⁶

Mayıs 1769'da gönderilen bir hükümden, daha sonra Ali Bey'in Rumili valisi ve Hotin ve Boğdan seraskeri Mehmed Paşa'nın emrine verildiği görülmektedir.¹⁰⁷⁷ Bundan sonra ise Hotin savunmasında görevlendirilmiş ve Rusların kaleye saldırdıkları ilk günden itibaren kalede bulunmuştur. Rusların kale önünde ilk kez görünmelerine dair izlenimlerini Teke ve Maraş mutasarrıfı Mehmed Paşa ile beraber padişaha gönderdiği tahriratinde anlatmıştır.¹⁰⁷⁸ Rusların Turla nehrinin karşı tarafında süvarilerini hazırladıkları öğrenildiğinden Ali Bey ve Yanya sancağı mutasarrıfı Ferhadzade İsmail'in Turla'nın

¹⁰⁷⁰ BOA, MD 167, 10/103, 29/193

¹⁰⁷¹ BOA, MD 167, 57/336

¹⁰⁷² BOA, MD 167, 57/336

¹⁰⁷³ BOA, C. AS. 369/15295

¹⁰⁷⁴ BOA, MD 167, 109/563

¹⁰⁷⁵ BOA, MAD. d. 7596, 109/1

¹⁰⁷⁶ BOA, TSMA. e. 657/25

¹⁰⁷⁷ BOA, TSMA. e. 516/46

¹⁰⁷⁸ BOA, TSMA. e. 384/15

karşısına geçerek düşmanın hazırlıklarını dağıtmaları emredilmiştir.¹⁰⁷⁹ Yazışmalardan Ali Bey'in bu görevi başarıyla yerine getirdiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁸⁰ Rusların Hotin'i ikinci kez kuşattıklarında ise yaralanmıştır.¹⁰⁸¹ Daha sonra düzenlenen akınların birinde pusuya düşürülmüştür. Atından düşman siperine düştüğünde üzerine atlayan Ruslardan kendisini çok seven bir askeri, canını feda ederek onu kurtarmıştır. Bundan sonra ise Canikli Ali Bey'le arasının iyi olmadığı bilinen Abaza Mehmed Paşa'nın hazinedarı yetişerek Canikli Ali Bey'e yedekteki atını vermiştir.¹⁰⁸² Ali Bey'in Hotin'de başarılı hizmetinden sonra padişah III. Mustafa'nın Sadrazam İvazzade Halil Paşa'ya yazdığı hatt-ı hümayunda, Ali Bey'e vezaret verildiğini bildirmiştir.¹⁰⁸³ Ne var ki, sonrasında yapılan yazışmalarda Ali Bey'e yine "bey" olarak hitap edildiği görülmektedir. Dolayısıyla Halil Paşa'nın bu terfiyi engellediği tahmin edilebilir. Temmuz ayında ise Boğdan muhafazasına başbuğ atanan Ali Paşa'nın emrine gönderilmesine rağmen daha sonra bundan vazgeçilerek Karesi mutasarrıfı Abdullah maiyyetinde Hantepesi anbarlarının muhafazasına atanmıştır.¹⁰⁸⁴ Böylece Ali Bey biraz daha pasif bir göreve getirilmiştir. Ancak bu çok uzun sürmemiştir. Hotin'in düşmesinden sonra, daha doğrusu Ruslara terk edilmesinden sonra, Rus ileri harekâtının Boğdan içlerine kadar hızla ulaşacağı tahmin edildiğinden başta Yaş olmak üzere Boğdan'ın savunulmasına karar verilmiştir. Bu amaçla Rakka valisi ve Boğdan seraskeri Mehmed Paşa'nın emrine Abaza Mehmed Paşa Selanik ve Kavala sancakları mutasarrıfı Mehmed Paşa, Karaman ve Maraş beylerbeyi Ali ile beraber Ali Bey de görevlendirilmiştir. Bunlara verilen emir Yaş'a gidilerek buranın işgalden kurtarılması şeklindeydi.¹⁰⁸⁵ Bundan dolayı, Ali Bey ve diğerlerinin seraskerle buluşmak üzere önce Kalas'a gitmeleri emredilmiştir.¹⁰⁸⁶ Ancak, halkın Rus tarafını tutmalarından dolayı bu Osmanlı birlikleri çok uzun süre Eflak'ta kalamayarak geri dönmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁸⁷ Ekim 1769'da Ali Bey'in İlbasan mutasarrıfı Süleyman ile beraber Kili'ye giderek hem burada kışlaması hem de muhafazasını üstlenmesi emredilmiştir.¹⁰⁸⁸ Bir süre sonra ise Ali Bey'in Kili'den orduya gelmesi istenmiştir.¹⁰⁸⁹ 1 Aralık 1769'da Ali Bey sunduğu arzında, sefer için topladığı birlikteki bazı askerlerin ve kendi kapı halkından

¹⁰⁷⁹ BOA, MD 167, 145/698; BOA, TSMA. e. 330/7; BOA, TSMA. e. 516/46

¹⁰⁸⁰ BOA, TSMA. e. 672/41

¹⁰⁸¹ Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 29,

¹⁰⁸² Ahmed Cavid, *Tarih-i Cavid*, s. 119b

¹⁰⁸³ BOA, TSMA. e. 709-32

¹⁰⁸⁴ BOA, MD 167, 175/859, BOA, MD 168, 5/24-25

¹⁰⁸⁵ BOA, MD 168, 33/128

¹⁰⁸⁶ BOA, MD 168, 35/134, 40/150, 47/167

¹⁰⁸⁷ Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 29,

¹⁰⁸⁸ BOA, MD 168, 91/322-323

¹⁰⁸⁹ BOA, MD 168, 194/767

ismini verdiği bölükbaşların bir miktar eşyasını gasp ederek firar ettikleri ve bunun diğer askerlere de sirayet ettiğini belirtmiştir. Bundan dolayı gelecek sene toplanacak askere ibret olması için bu askerlerin yakalanarak Sekson kalesine hapsedilmeleri için Sivas ve Canik mütesellimlerine hüküm yazılmasını istemiştir.¹⁰⁹⁰ 1770 senesinde Ali Bey asker yazmak için muhtemelen Samsun'a dönmek zorunda kalmıştır. Bahsi geçen sene için Rusların temel amacı Eflak ve Boğdan'ın işgal edilmesi ve Tuna havzasında kalelerin ele geçirerek Osmanlı savunmasının kırılması olmakla beraber diğer cephelerdeki faaliyetleriyle Osmanlı ordusunun tek bir cephede toplanmasını engellemeye çalışıyorlardı. Erzurum Valisi ve Kars muhafızı Hafız Mustafa Paşa gönderdiği raporlarda Rusların hareketliliğine dikkat çekerek Kars kalesine saldırma niyetinde olduklarına dikkat çekerek destek birliklerinin gönderilmesini istiyordu.¹⁰⁹¹ Bundan dolayı diğer bazı idarecilerle Ali Bey'e yazılan hükümlerde Hafız Mustafa Paşa'nın emrine belirtilen sayılarda asker göndermeleri emredilmiştir. Ali Bey'in ise 1.500 piyade göndermesi istenmiştir.¹⁰⁹² Ne var ki, daha sonra Ali Bey'in bu görevinin iptal edilerek yeniden orduya gelmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Ali Bey'in orduya giderken ilk önce İstanbul'a oradan da Karadeniz ve Tuna yoluyla orduya ulaşmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak, havaların kötü gitmesi ve sürekli karayel esmesinden dolayı Tuna üzerinde ulaşım zorlaşmıştır. Ali Bey de askerleriyle Tuna'ya girdikten sonra ilerleyemeyerek bir ay boyunca sazlık bir yerde mahsur kalmış ve yiyeceği tükenmiştir. Serdar-ı ekrem kayıklarla yiyecek göndermeye çalışmasına rağmen başarılı olamamıştır. Durumdan bıkan Ali Bey askerleriyle beraber gemileri çekerek Tolçu'ya geçmiştir.¹⁰⁹³ Bu sırada Sünne boğazındaki sorunlara tanık olan ve trafiğin durmak üzere olduğunu gören Ali Bey serdara sunduğu bir takririnde zahire taşıyan bazı gemilerin çok büyük olduğunu Tuna'daki trafiği yavaşlattıklarını ve özellikle Sünne boğazında trafiğin tamamen durmasına sebep olduklarını bildirmiştir. Ali Bey bundan dolayı yükü 10.000 kileden fazla olan gemilerin Tuna'ya girmeyerek yüklerini Kefe'ye boşaltmalarını önermiştir.¹⁰⁹⁴

Kartal muharebesinde ise Abaza Mehmed Paşa tarafından kontrol edilen sağ cenahta yer aldığı görülmektedir. Muharebe esnasında ordu bozgun halde kaçarken emrindeki askerler (*Laz tâifesi*) ve Arnavut binbaşlılarıyla direnmeye çalışmıştır. Ancak yoğun top ve tüfek ateşine çok fazla dayanamayarak ordunun geri kalanı gibi firar

¹⁰⁹⁰ BOA, AE. SMST. III. 128/9898

¹⁰⁹¹ BOA, C. AS. 35/1593, 1

¹⁰⁹² BOA, C. AS. 35/1593, 5

¹⁰⁹³ BOA, TSMA. e. 519/27

¹⁰⁹⁴ BOA, MAD. d. 8517, /89-3; BOA, C.BH. 204-9559

etmiştir.¹⁰⁹⁵ Kartal muharebesinden sonra Tolçu çevresinin muhafazasına atanmıştır. İsmail'in düşman tarafından tehdidinden dolayı buradan kaçanlar Tolçu'ya sığınmışlar ve bu durum Tolçu'nın yerli halkının da korkuya kapılmalarına sebep olmuştur. Doğal olarak Tolçu ahalisi aileleriyle beraber kaçmaya başlamışlardır. Ali Bey'e gönderilen hükümde kimsenin burayı terk etmesine izin verilmemesi emredilmiştir.¹⁰⁹⁶ Kısa süre sonra ise Ali Bey İsmail Kasabasını korumaya görevlendirilen Abdi Paşa'nın maiyetine atanmıştır. Ancak, Ali Bey karşıya geçtikten kısa süre sonra hiçbir sebep belirtmeyerek İsmail'i terk etmiştir. Askerini de kayıklarla yine Tolçu tarafına geçirmiştir. Bunun, İsmail halkındaki korkuları artırdığına dikkat çekilerek askeriyle beraber İsmail'e geri dönmesi emredilmiştir.¹⁰⁹⁷ Aynı zamanda Sünne Boğazında Fırkate kaptanı olan Mehmed'e gönderilen hükümle Ali Bey ve askerlerinin kaçma niyetinde olduklarından bunlara izin verilmemesi emredilmiştir.¹⁰⁹⁸ Ancak alınan tedbirlere rağmen Canikli Ali Bey'in firar ettiği görülmektedir. Bunu padişaha bildiren ordu kadısı Nimetullah Efendi Ali Bey ve askerleri hakkında çok sert ifadeler kullanmıştır.¹⁰⁹⁹ Hemen ardından Serdar tarafından yazılan tahriratta Ali Bey'in önce Kartal'da sonra da İsmail savunmasından kaçması anlatılmış ve ibret olması için cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir. Bu amaçla üzerinde bulunan Trabzon Eyaletinin bir vezire verilmesi Canik muhassılığine ise ağabeyi Vezir Süleyman'ın atanması ve bu yeni atananların Ali Bey'in mallarını müsadere etmeleri tavsiye edilmiştir.¹¹⁰⁰ Ali Bey'in firarının orduda çokça konuşulduğu anlaşılmaktadır. Zira Silistre muhafızı Mehmed Paşa İstanbul'da muhatabı belirtilmeyen birine yazdığı mektubunda buna dair bilgi vermektedir.¹¹⁰¹ Bununla beraber, firar edenler sadece Ali Bey gibi ayanlar değildi. Şartlar tahammül edilemez duruma geldiğinde birçok paşanın da kaçabildiği görülmektedir. Örneğin, Kartal muharebesinden sonra Kayseri ve Kırşehir sancakları muhafızı Ebubekir Paşa İsakçı köprüsünün muhafazasına atanmıştı. Ancak, Ebubekir Paşa sahrada uzun süre dayanamayarak düşmanla çatışmaya girmeden görev yerini terk etmiştir.¹¹⁰² Ali Bey'in firar etmesine rağmen ceza almadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sahip olduğu unvanları koruduğu görülmektedir. Bir ihtimal ilk sıcak çatışmanın yaşandığı Hotin savaşlarından Kartal muharebesine kadar neredeyse kesintisiz şekilde

¹⁰⁹⁵ Enveri, **Tarih**, s. 115b

¹⁰⁹⁶ BOA, **MD 168**, 218/885

¹⁰⁹⁷ BOA, **MD 168**, 221/889

¹⁰⁹⁸ BOA, **MD 168**, /231917

¹⁰⁹⁹ "... Canikli Ali Bey didikleri bî-âr ve hamiiyet ma'îyyetinde olan eşkıyâ-yı (?)hezimet ile firâr ...": BOA, **TSMA. e. 670/9**

¹¹⁰⁰ BOA, **TSMA. e. 484/21**

¹¹⁰¹ BOA, **TSMA. e. 384/25**

¹¹⁰² BOA, **MD 168**, 273/1089

cephede olmasından dolayı firarı maruz görülmüş ve affedilmiş olabilir. Nitekim savaş döneminde uzun süre cephede bulunan komutanların bir süre memleketleri ya da mansıplarına dönemleri ve dinlenmelerine izin verilebiliyordu. Örneğin, savaşın ilk senesinde idam edilen Kahraman Paşa'nın iki oğlu Tahir ve Abdi ve Vidin Muhafızı İzzet Ahmed Paşa aynı sebeple görevlerinden affedilerek memleketlerine dönmelerine izin verilmişti.¹¹⁰³ Böylece, Ali Bey'in de bir süre memleketinde kalmasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Dinlendiği bu dönemde Ruslar'ın Anadolu'nun karadeniz kıyılarına bir saldırıda bulunmaları mümkün görüldüğünden Ali Bey'in Trabzon'dan Kastamonu'ya kadar olan kıyı bölgesinin savunmasını örgütlemesi emredilmiştir.¹¹⁰⁴ Bu arada Ali Bey'in ağabeyi Canikli Süleyman Paşa Ekim 1170'te İbrail muhafazasında vefat etmiştir.¹¹⁰⁵

1771 senesine gelindiğinde Ali Bey'in bu sefer 3.000 nefer leventin Faş kalesinin savunmasına gönderilmesiyle görevlendirilmiştir.¹¹⁰⁶ Ayrıca Sohum kalesinin savunması için gönderilecek 500 yeniçerinin hazırlanması görevi de yine kendisine verilmiştir.¹¹⁰⁷ Bu arada Ali Bey asker toplarken bir sorunla karşılaşmıştır. 1772 senesi için Anadolu'nun sol kolundan asker yazmaya memur Turnacıbaşı Mehmed Emin Bey Karadeniz bölgesinde görevini yerine getirirken Bafra'dan asker yazmaya çalışmıştır. Durumu öğrenen Ali Bey Turnacıbaşı'yı şahsen görerek kendisine Gürcistan Seferi için asker yazılmasına dair fermanları sunmuş ve Sinop'tan Tranzon'a kadar olan bölgeden asker yazmamasını istemiştir.¹¹⁰⁸ Durum Mehmed Emin Bey tarafından İstanbul'a yazılması üzerine Ali Bey'e gayet kibar bir dille kaleme alınmış yeni bir hükümle Kırım ve Özi kalelerinin Faş'tan daha öncelikli olduğu belirtilerek Sinop-Trabzon arasındaki bölgeden öncelikle Turnacıbaşının asker toplaması ve bu konuda kendisine yardımcı olması emredilmiştir.¹¹⁰⁹ 1772 senesinin sonunda Ali Bey zor bir görevi yerine getirmiştir. Kırım'ın Ruslar'dan kurtarılması için görevlendirilen Abaza Mehmed Paşa adaya ulaştığında durumun umutsuzluğundan dolayı “*yüz yirmi ademle bir iklimi feth edecek değilim*” diyerek bulunduğu gemiden inmeden Sinop'a geçmiştir.¹¹¹⁰ Bunun üzerine Ali Bey'e Paşa'yı idam etmesi emredilmiştir. Detaylar hakkında bilgi bulunmamakla beraber Şemdanizade'nin

¹¹⁰³ BOA, MD 171, 127/484-485

¹¹⁰⁴ BOA, C. AS. 891-38311

¹¹⁰⁵ BOA, TSMA. e. 229/11

¹¹⁰⁶ BOA, AE. SMST. III. 184-14488

¹¹⁰⁷ BOA, C. AS. 1179-52544

¹¹⁰⁸ BOA, AE. SMST. III. 44-3157, 1

¹¹⁰⁹ BOA, AE. SMST. III. 44-3157, 2

¹¹¹⁰ Enveri, Tarih, s. 215b

anlatımından Ali Bey'in görevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır.¹¹¹¹ Yukarıda belirtildiği gibi bu görevi yerine getirmek Ali Bey için çok zordu. Çünkü bazı kaynaklara göre Hotin karşısındaki çarpışmalarda Ali Bey Abaza Mehmet Paşa tarafından kurtarılmıştır. Şemdanizade naiplik ile görevlendirildiği Tokat'a giderken Sinop'a uğramış ve Paşa ile beraber bulunduğu bir mecliste kendisinin cesurlukla meşhur bir asker olmasına rağmen Kırım'dan kaçmasının sebebini sormuş ve şu cevabı almıştır: "... *bir param yok-idi. Ser-a'skerden yirmi kîse talep ettim. Bana ikrâz eyle, adet-i serdâri üzre a'skere bezl ile a'skeri celb edeyim dedim, vermedi. Çıksam (Kırım'a) a'skere mezmûm olup esîr olup, nâmûs-ı saltanata hâlel vereceğim deyü geldim ...*"¹¹¹² Ali Bey ve Abaza Mehmed Paşa'nın arasında savaştan önceki yıllarda husumet bulunduğu bilinmektedir. Buna sebep olanın Osmanlı Devleti olduğu ve ikisi arasındaki düşmanlığın körüklendiği vakanüvisler tarafından anlatılmıştır. Örneğin, Kesbi 1769 senesinde her ikisi Hotin'e görevlendirildiklerinde kendilerine aynı zamanda birbirlerini idam etmek için emirler verildiğini yazmaktadır. Kesbi bu durumdan haberdar olmalarıyla emirleri yerine getirmemek için birbirlerine söz verdiklerini ve ancak yine de tam olarak güvenemediklerinden birbirlerini kolladıklarını eklemektedir.¹¹¹³ 1773 senesinde Silistre'de bulunan Mahmud Sabit ise *Tarih-i Silistre* isimli eserinde Canikli Ali'nin idamı için Abaza'ya ferman gönderildiğini ancak Abaza'nın bu emri yerine getirmeyip Ali Bey'i hem idamdan hem de Hotin'deki çatışmalar sırasında düşmandan kurtardığını anlatır. Ali Bey'in ise Abaza'nın katlinde ihanet ettiğini ekler. Sonra "*dost görünen düşmanlardan sana sığınırım*" diyerek dua eder.¹¹¹⁴

Anlaşılabileceği gibi Ali Bey uzun bir süre için cephede aktif bir görevde bulunmadı. Onun savaşa gitmeksizin hem Canik muhassıllığı hem de Trabzon mutasarrıflığını elinde tutması göze batmış olmalıdır. Nitekim Trabzon eyaleti mutasarrıflığı kendisinden 9 Şubat 1772'de alınarak eski sadrazam Silahdar Mehmet Paşa'ya verilmiş¹¹¹⁵ ve atama beratında burasına bir müddetten beri bir vezirin atanmadığına dikkat çekilmiştir.¹¹¹⁶ Ali Bey'in Trabzon'dan azlinde daha önce Faş kalesine göndermiş olduğu 3.000 askerin görev yerlerinde durmayarak kaçmış olmaları etkili olmuş olabilir. Nitekim Mehmed Paşa'ya yazılan atama beratında bu askerlerin koruma görevini terk ettiklerinden kalenin boş

¹¹¹¹ Şemdanizade, **Mürî't-tevarih**, II/B, s. 73-74; BOA, TSMA. e. 229-20

¹¹¹² Şemdanizade, **Mürî't-tevarih**, II/B, s. 111-112, 123

¹¹¹³ Öğreten, **İbretnüma-yı Devlet**, s. 117

¹¹¹⁴ Okan Büyüktapu, **Mahmud Sabit-Tarih-i Silistre**, YYT, İstanbul 2013, s. 103

¹¹¹⁵ BOA, C. ML. 712-29068

¹¹¹⁶ BOA, MD 171, 40/132

kaldığı (*emr-i muhâreseden rû-gerdân ve kal'a hâli ve tehi terk ve girîzân ve perîşân olub*) ve Ali Bey'in bunu İstanbul'a bildirdiği belirtilmektedir. Ali Bey her ne kadar bu askerlerin yerine 1.000-2.000 asker yazılması gerektiğini bildirerek askerlerinin hatasını telafi etmek ve azledilmesini engelleyememiştir. Sonuçta, Mehmed Paşa'ya yazılan atama beratında Bergos iskelesinden mansıbı olan Trabzon'a geçerek asker toplaması ve Faş kalesine geçmesi emredilmiştir.¹¹¹⁷ Trabzon eyaletini kaybeden Ali Bey bir süre sonra başka bir görev elde etmek için harekete geçmiştir. Rikab kaymakamı Mehmed Paşa'ya yazdığı mektubunda, Amasya sancağında eşkıyalığın (*kapusuz levendât eşkıyâ'sı*) başladığını ileri sürerek kendisinin buraya mutasarrıf atanması durumunda sancağın eşkıyadan temizleneceğini ve sefer için temini emredilen şeylerin sorunsuz yerine getirileceğini taahhüt etmiş ve burayı kendisi için talep etmiştir. Mehmed Paşa ise Padişah III. Mustafa'ya yazdığı arzında Amasya sancağına Ali Bey'in atanmasını tavsiye etmiştir.¹¹¹⁸ Padişah III. Mustafa bu arzın üzerine kendi el yazısıyla düştüğü notta belirtilen sebeplerle Amasya sancağının malikâne olarak Ali Bey'e verilmesinin, ancak hazeriye ve seferiye vergilerinin hazine için toplanmasının uygun görüldüğü yazılmıştır. Ayrıca, Ali Bey'in Amasya sancağı kendisine verilirse bölgeden ve çevre bölgelerden toplanan harp levazımatının sevkinde faydası dokunacağını kesin olduğu eklenmiştir.¹¹¹⁹ Ali Bey'in söz konusu atamayı garanti gördüğü ve seferiye ve hazeriye vergilerinin de kendisi tarafından toplanacağını düşündüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Rikab Kaymakamı tarafından söz konusu arzın padişaha sunulduğu günlerde Amasya sancağından seferiye vergisini toplamaya başlayan Tutrakan muhafızı İbrahim Paşa'nın kapı kethüdası ve Amasya mütesellimi İbrahim Bey Ali Bey tarafından engellenmiştir. Ali Bey İbrahim Bey'e sancağın artık malikâne olduğunu söylemiştir.¹¹²⁰ Ancak, Ali Bey'in ataması 18 Eylül 1772'de yapılmıştır.¹¹²¹ Böylece, Osmanlı Devleti'nin Ali Bey'i bir yandan cezalandırırken bir yandan yeni görev ve mansıplar vererek onu teşvik etmeye çalıştığı görülmektedir. Atama beratında eşkıya tedibi görevleri arasında sayılırken bölgeden ve çevre bölgelerden harp levazımatının sevkinde oynaması gereken role hiç değinilmemiştir. Bu görev sadece beklenti olarak kalmış ancak Ali Bey'in atanmasında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim daha sonra yazılan hükümlerde Ali Bey görevli olmamasına rağmen levazımat işiyle ilgili

¹¹¹⁷ BOA, MD 171, 40/132

¹¹¹⁸ BOA, C. DH. 336/16775

¹¹¹⁹ BOA, C. DH. 336/16775 der-kenar

¹¹²⁰ BOA, AE. SMST. III. 110/8368

¹¹²¹ BOA, AE. SMST. III. 362/28969

Ali Bey'den birtakım taleplerde bulunulmuştur.¹¹²² İlk önce 1.000 asker yazarak yine Faş kalesine göndermesi emredilmiştir.¹¹²³ Ali Bey bu sırada Karadeniz sahillerinin Kırım'ın işgalinden dolayı tehlikede olduğundan Sinop çevresindeki sahillerde toprak kaleler inşa etmek için izin istemiştir. Bu izin kendisine verilerek daha önce toplaması emredilen 1.000 askerin de bu kalelerde görevlendirildiği belirtilmiştir.¹¹²⁴ Hemen ardından Özi kalesinin muhafazasına gönderilmek üzere 2.000 asker yazması emredilmiştir.¹¹²⁵ Aynı zamanda daha önce İran seferleri sırasında Karadeniz kıyısındaki mevzilere terk edilmiş olan top ve havanların listelenerek sayılarının bildirilmesi emrini aldı.¹¹²⁶

Bilindiği gibi, 1772 senesi mütarekeden dolayı savaşılmadan geçmiştir. Ancak, Kırım gibi büyük bir İslam ülkesinin düşman işgalinde olması Osmanlı toplumunu padişahıtan reayaya kadar derin şekilde etkilemiştir. 1. bölümde ele alındığı gibi Şahin Giray'ın başını çektiği bir grup mirza, Rusların bağımsızlıklarını tanıyacıkları vaadiyle Osmanlı'ya itaatten vazgeçmişlerdi. Sonuçta tüm Kırım Hanlığı Rus işgaline maruz kalmıştı. İşgalden sonra 1772 senesinde iki taraf arasındaki gelecek ilişkilerin temelini belirlemek için Kalgay Şahin Giray, mirzalar ve Kırım ileri gelenlerinden oluşan 50-60 kişilik bir temsilci heyeti Petersburg'a gönderilmiştir. Burada yapılan görüşmelerde Rusların tavrının tamamen değişmiş olduğu ortaya çıktı. Zira Kırım'ın Çarlığa bağlanması ve heyetin buna dair bir metni imzalaması önerilmiştir. Bunun üzerine, Şahin Giray hariç hayal kırıklığına uğrayan heyetin geri kalanı metni imzalamadan derhal Kırım'a dönmüşlerdir. Böylece Osmanlı'dan bağımsız olma hayali kuran bazı Kırım ileri gelenleri kendilerine yeni bir patron edindiklerini fark etmişlerdi.¹¹²⁷ Bunun üzerine, Osmanlı yanlısı olan halk ve Rus politikasından memnun olmayarak yeniden Osmanlı idaresini tesis etmek isteyen bazı mirzaların önderliğinde Osmanlı Devleti'nden yardım istemeye karar vermişlerdir.¹¹²⁸ Aslında, Osmanlı Devleti Kırım'da yeni bir cephe açmadan önce 1773 senesinde Rus idaresine karşı oluşan muhalefeti örgütlemeye çalıştı. Bu amaçla serasker payesi ve tam yetkiyle Kırım Hanı II. Sahip Giray'ın kardeşi Bahadır Giray Kuban'a gönderilmişti.¹¹²⁹ Kırım'da Rus denetiminden kaçan kabile beylerinin Kuban boylarında

¹¹²² BOA, C. AS. 977/42581; BOA, C. DH. 255/12739

¹¹²³ BOA, C. AS. 36/1659

¹¹²⁴ BOA, C. AS. 84/4040

¹¹²⁵ BOA, AE. SMST. III. 362/28963

¹¹²⁶ BOA, AE. SMST. III. 132/10287

¹¹²⁷ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/1, s. 409-410

¹¹²⁸ Osman Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, TTK, Ankara 2006, s. 70, 92-93

¹¹²⁹ BOA, MD 171, 569/2596

Bahadır Giray'ın emrinde hazırlık yapımları planlanıyordu.¹¹³⁰ Eflak voyvodası Manolaki'nin Kırım'a dair verdiği bilgiler de yapılacak bir operasyonun başarılı olabileceğine dair umutları artırıyordu: Kırım ahalisi Selim Giray'ın kardeşi ve eski kalgay Selim Giray'ı kendi aralarında han seçmişlerdi. Ayrıca, adada zahire kıtlığı başladığından Rus askerinin Kırım'dan çekilme ihtimali baş göstermişti.¹¹³¹ Bu sırada iki devlet arasında 1772 yılında devam eden barış görüşmelerinin olumsuz sonuçlanması halinde Kırım'ın kurtarılması için çareler aranıyordu. Bu sebeple savaşın ilk senesinde Hotin kalesinin Ruslara terkinden dolayı Moldovancı Ali Paşa ile beraber azledilerek çiftliğinde ikameti emredilen eski Kırım Hanı Devlet Giray İstanbul'a çağırılarak fikri sorulmuştur. Devlet Giray'ın tavsiyesiyle Canikli Ali Bey'e vezaret verilerek Kırım'ın kurtarılması için görevlendirilmesi gündeme gelmiştir.¹¹³² Bunun üzerine, Ali Bey'den Kırım'ın kurtarılmasına dair görüşlerinin gizlice sorulduğu anlaşılmaktadır. Ali Bey gönderdiği iki kına kamesinde, devlet hizmetine ve padişah yoluna canının feda olduğunu belirterek konu ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir¹¹³³:

1. Ali Bey muhtemelen daha önce Kırım'ın işgalden kurtarılması için gönderilen ve sonrasında kaçtığı için aldığı emir üzerine kendisi tarafından idam edilen Abaza Mehmed Paşa'nın maiyetindeki az sayıda askeri ima ederek adanın 2.000 askerle kurtarılmasının mümkün olmadığını ve en az 80.000 asker toplanmasına bağlı olduğunu,
2. Sinop'a atanacak bir vezirin Karadeniz sahillerindeki kaleleri tamir ettirmesini ve bu vezirin aynı zamanda serasker unvanıyla Kırım harekâtını yürütmesini,
3. Kars'ta bulunan eski kulkethüdası Süleyman Ağa'nın yeniçerilerle olan sıkı bağlarından dolayı asker toplanmasında başarılı olacağından kurulacak orduya ordu ağası atanmasını,
4. Ali Bey Kırım tarafına ise iki aşamada geçilmesini öngörüyordu: İlk önce kendisi 20.000 askerle geçecek, ardından ise Süleyman Ağa o zamana kadar topladığı 50.000 askerle onu takip edecekti.

Canikli Ali Bey'in bu tavsiyelerine yazılan cevapta belirttikleri hususlardan özellikle 80.000 asker toplanmasının zaman darlığı sebebiyle mümkün olmadığı anlatılarak, Kuban seraskeri Bahadır Giray'ın Nogay kabileleriyle anlaşarak Osmanlı

¹¹³⁰ BOA, MD 171, 569/2597, 2599

¹¹³¹ BOA, TSMA. e. 730/35

¹¹³² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/1, s. 31; BOA, YB. O4. 4/101

¹¹³³ BOA, AE. SMST. III. 279/22357, 1-2

Devleti'nin yardımıyla Ruslara karşı koyacaklarını belirttiği ifade edilmiştir. Böylece, Kırım'ın kurtarılması için yürütülecek harekâtın asker kaynağının büyük oranda yerelden karşılanacağı anlatılmıştır. Bundan sonra gerekli ateş gücünün çeşitli yerlerden sevk edilecek toplarla sağlanacağı ve diğer bir talebi olan Süleyman Ağa'nın ise yola çıkarıldığı anlatılmıştır. Süleyman Ağa'nın toplayabileceği asker ile bir an önce Sohum kalesi istikametine doğru yola çıkması emredilmiştir.¹¹³⁴ Aynı günlerde Kırım ulemasına gönderilen fermanlarla halkın Ruslara karşı direnişe davet edilmesi istenmiştir.¹¹³⁵ Bunun ardından Ali Bey'in isteği doğrultusunda Süleyman Ağa ordu ağalığına atanmış ve Kars'tan yola çıkması istenmiştir.¹¹³⁶ Bir süre sonra ise yine Ali Bey'in belirttiği bölgelerden asker yazması ve yazılan askerlerin ücretinin ilgili bölgelerin vergilerinden mahsup tutulması emredilmiştir.¹¹³⁷ Bu durumdan Osmanlı Devleti'nin Ali Bey'in 80.000 asker yazma talebine, aslında vakit yokluğundan değil nakit yokluğundan karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Kırım'ın kurtarılmasına dair fikirleri sorulan Ali Bey ve Devlet Giray görevlendirilmişlerdir.¹¹³⁸ Yazışmalardan anlaşıldığına göre, Ali Bey'e bahsedildiği gibi vezaret verilmiş ve bir süre sonra ise Ali Bey Trabzon valisi atanmıştır.¹¹³⁹ Böylece, bir yandan Süleyman Ağa asker yazarken bir yandan da Ali Bey ve askerlerini Karadeniz'in karşı tarafına taşıyacak olan gemi tedarikine başlanmıştır.¹¹⁴⁰ Aynı zamanda bu ordunun ihtiyacı olan zahire, yine askerin toplandığı bölgelerden temin edilmeye çalışılmıştır.¹¹⁴¹ Bu arada Ali Paşa 1773 senesinin Temmuz ve Ağustos aylarında gerekli silah, mühimmat ve levazımatın tamamlanması için merkezden taleplerde bulunmuştur.¹¹⁴² Aynı günlerde Ali Paşa ve Kırım Hanı'nın yapacakları masraflar için hazine gönderilmesine karar verilmiş ve muhasebe işleri için haccagandan İbrahim Efendi ordu defterdarı atanmıştır.¹¹⁴³ Kırım'ın kurtarılması için kurulacak ordunun asker sayısı ise 15.000 olarak tespit edilmiştir. Aynı zamanda, 8.000 askerin de Özi muhafazası için toplanması kararlaştırılmıştır.¹¹⁴⁴ Ne var ki, hazırlıklara geç başlanıldığından 1773 senesinde harekete geçilememiştir. Buna rağmen Canikli Ali Paşa kış mevsimi gelmeden

¹¹³⁴ BOA, MD 171, 563/2558; BOA, AE. SMST. III. 279/22357

¹¹³⁵ BOA, C. HR. 79/3912

¹¹³⁶ BOA, MD 171, 564/2559

¹¹³⁷ BOA, AE. SMST. III. 261-20935

¹¹³⁸ BOA, TSMA. e. 789-45

¹¹³⁹ BOA, C. DH. 12/575 Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 36

¹¹⁴⁰ BOA, AE. SMST. III. 319/25651; BOA, AE. SMST. III. 359-28716; BOA, C. BH. 256-11840

¹¹⁴¹ BOA, C. AS. 1125/49929

¹¹⁴² BOA, C. AS. 633/26679; BOA, C. AS. 341/14152; BOA, AE. SMST. III. 7/431; BOA, AE. SMST. III. 256/20492; BOA, C. AS. 59/2752; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 37-38

¹¹⁴³ BOA, AE. SMST. III. 261/20929; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 37

¹¹⁴⁴ BOA, C. AS. 537/22470; BOA, C. AS. 35/1584

Kırım tarafına geçmek istediğinden, asıl orduyu Samsun'da bırakarak Karadeniz'e açılmıştır.¹¹⁴⁵ Toplam sayısı 23.000 olan birliğin Kırım'a sevkine Adana valisi Feyzullah Paşa, sürücülüğüne ise kul kethüdası Halil İbrahim görevlendirilmişlerdir. Bu birliklerin Kırım tarafına sevkinden sonra Ali Paşa ve Devlet Giray birtakım başarılar elde ederek halkı cesaretlendirmeye başlamışlardır.¹¹⁴⁶ Ne var ki, kısa süre sonra Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasıyla savaş sona ermiştir.

Böylece Ali Bey babasının eşkıyalar tarafından katledilmesiyle kaybettiği gücü 1768 senesinde savaşın başlamasıyla önce cephede aktif görevlerde bulunarak sonra merkezden birtakım talepleri karşılayarak telafi etmiştir. Daha sonra bu görevlerin bazılarında başarısız olmuş ve firar etmişti. Firarından sonra memleketine daha pasif görevlerde bulunmuştu. Bu durum ilk başlarda Trabzon eyaletini kaybetmesine sebep olmasına rağmen sahip olduğu potansiyel daha sonra Amasya sancağından başka Trabzon eyaletini yeniden kazanmasını ve vezir unvanıyla Kırım seraskeri atanmasını sağlamıştır.

4.3. Sonuç

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti gerek cephede gerekse cephe gerisinde aktif olan ayanlara önce kapıcıbaşılık sonra ise vezaret unvanlarını ihsan ederek gerek savaşın desteklenmesi ve gerekse savaşın yürütülmesinde bu ayanlardan faydalanmıştır. Bu ayanlar ise hizmetleri karşılığında elde ettikleri unvanlar ve görevler sayesinde yönetici elitler arasına girmişlerdir.

¹¹⁴⁵ Karagöz, **Canikli Ali Paşa**, s. 37

¹¹⁴⁶ Karagöz, **Canikli Ali Paşa**, s. 40

SONUÇ ve ÖNERİLER

Giriş kısmında bahsedildiği gibi, değişim insanın, devletlerin ve doğal olarak tarihin bir parçasıdır. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti de tüm kurumlarıyla beraber değişimden nasibini almıştır. Değişimin sonucunda Osmanlı Devleti'nin taşra idaresinde yürürlüğe koyduğu yeni uygulamalar ayanların yeni bir idareci zümre olarak ortaya çıkmalarına sebep olmuştur. Ancak değişim sadece idari alanda kalmamıştır. Osmanlı Devleti savaşmak için gerekli üç unsuru 1768-1774 Savaşına gelindiğinde farklı yöntemlerle eyaletlerden temin etmeye başlamıştır. Asker tahririnde önceki yüzyıllarda tımar sistemi sayesinde vergi kaynaklarının karşılığı eyalet askeri beslenirken, XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise bu sistem neredeyse tamamen terk edilerek ücretli asker tahriri eyalet askerinin büyük kısmını oluşturmaya başlamıştır. Benzer şekilde askerin ve ordudaki hayvanların beslenmesinde en önemli yiyecek durumunda olan zahirenin temininde avarız ve nüzül vergilerinin işlevi başkalaşmıştır. Bu vergiler artık hazineye nakit sağlayan kalemler olurken, zahire temininde miri mübayaa yöntemi kullanılmaya başlanmıştır. Sonuncu unsur olan nakliye araçlarının temininde ise bu araçların konar-göçer Türkmenlerden vergi karşılığı temin edilmesi yerine, yine nakit karşılığı satın alınması veya kiralanması tercih edilir olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ordunun kurulması, iaşesi ve nakliyesinde artık vergi karşılığı iş yapmak yerine, yani takas ekonomisi yerine para ekonomisini tercih etmiş olarak görünmektedir. Vergi kaynakları ise iltizam ve malikâne yöntemleriyle işletilerek bu kaynaklardan sadece yüksek gelir değil, acil nakit gelir de beklenmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti daha yüksek gelir sayesinde daha büyük ordular kurabilmekte ve besleyebilmektedir. Ancak buradaki bir sorun nakit karşılığı eyaletlerden temin edilen üç unsurun güncel değerinin devletin beklentisinden yüksek olması ve daha önemlisi savaş dönemlerinde ücret ve fiyatların tavan yapmasıdır. Osmanlı Devleti'nin buna bulduğu çözüm ise miri ödemedir. Bu yöntemle tahrir edilen askerin bahşiş ve ulufesi, satın alınan zahire ve nakliye araçlarının bedeli devlet tarafından belirlenmiş miri fiyat üzerinden ödenmiştir. Bu şekilde Osmanlı Devleti hem maliyenin ücret ve fiyatlardaki dalgalanmalardan etkilenmesini engellemiş hem de ihtiyacı olan sayı ve miktarda bu üç unsuru temin edebiliyordu. Bunun yol açtığı sorun ise bu üç unsurun kim tarafından temin edileceğiydi. Çünkü her ne kadar avarız ve cizye hanelerinin tespiti için bazı sayımlar yapılmaya devam ediliyor olsa da artık tımar tahrirlerinin terk edilmiş olmasından dolayı devlet düzenli, güncel ve detaylı kayıtlara sahip değildi. Dolayısıyla

insan kaynakları, köylünün üretim potansiyeli ve reayanın varlık durumu konularında yeterli bilgiye ve bunları savaş zamanlarında seferber edecek tam kontrole sahip değildi. Osmanlı Devleti'nin buna bulduğu çözüm ise ayanların aracı olarak kullanılmasıydı. II. Bölümde görüldüğü üzere, ayanlar eyaletlerden asker tahririnde binbaşı, zahire temininde mübayaacı ve nakliye araçlarının temininde mütesellim olarak görev yapmışlar ve bu üç unsur büyük oranda orduya ulaştırmışlardı. III. Bölümde ele alındığı üzere, bu yeni tedarik sistemi müteahhitlik olarak adlandırılmaktadır. Çünkü sistemin işleyişi, söz konusu ayana ferman ulaştığında talebin yerine getirileceğine dair taahhütte bulunması üzerine kuruludur. İlk bakışta merkezi hükümetin önceki yüzyıllarda eyaletlerden söz konusu üç unsur vergi karşılığı temin etmeyi başarmasına rağmen bunu terk ederek daha dolaylı olan müteahhitlik sistemine geçmesi işlem pratiği açısından çok emek isteyen bir sürece yol açtığı için verimsiz gibi görünebilir. Ancak Osmanlı Devleti'nin buradaki çıkmazı Batılı hasımlarıyla başa çıkabilmek için daha büyük ordular kurmak ve beslemektir. Osmanlı Devleti'nin bu savaşta topladığı asker sayısına ve bu orduyu desteklemek için II. Bölümde ele alınan verilere bakıldığı zaman, yeni sistemin eskiye göre taleplere karşılık vermede daha başarılı olduğu görünmektedir. Nitekim III. Bölümde önceki savaşlarla yapılan kıyaslamalarda görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti araştırma konusu olan savaşta müteahhitlik sistemi dahilinde ve ayanlarla çalışması sayesinde daha geniş kaynaklardan faydalanabilme imkânı bulmuştur. Zira ayanların binbaşılar olarak ve daha sonra kendi bütçelerinden karşılayarak cepheye getirdikleri asker sayısı paşaların kapı halklarından çok fazladır.

Ayanların ordunun kurulması ve desteklenmesinde gösterdikleri bu başarı IV. bölümde çeşitli örnekler üzerinden ele alındığı gibi, ayanların devlet kademelerinde yükselmelerine olanak sağlamıştır. Savaş döneminde temin işlerinde başarılı olan birçok ayan önce kapıcıbaşılık sonra da vezirlik unvanına layık görülmüştür. Bahsi geçen bölümde görüldüğü üzere örnek olarak seçilen kimi ayanlar bazı kritik hatalar yapmalarına, hatta bazen firar etmelerine rağmen orduyu desteklemede sahip oldukları potansiyelden dolayı hemen cezalandırılmamışlar ve devletle iş birliğine devam ettikleri sürece mükafatlandırılmaya devam etmişlerdir. Ayanların bu yükselişi onların rakibi durumunda olan merkez bürokrasisinde ve paşa kapılarında yetişme devlet adamları ve tarih yazarları tarafından eleştirilmelerine sebep olmuştur. Bu eleştiriler dönemin anlatı eserlerinde sıklıkla yer bulmuştur. Eleştiriler özellikle ayanların taşraya düzensizlik getirdikleri ve devletten bağımsız hareket ettikleri hususlarında toplanmaktadır. Birçok modern tarihçinin

de araştırmalarına taşıdıkları, hatta XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihi söz konusu olduğunda birkaç cümle de olsa ayanlardan olumsuz şekilde bahsetmeden geçemedikleri bir gerçektir. Ancak bu çalışmalar, ayanlar hakkında şikayetlerin çokluğu konusunda, hasımları tarafından zor durumda bırakılan Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla baş edebilmek için eyaletlerden giderek artan talebi ve bundan dolayı ayanları aracı olarak kullanmasını göz ardı etmektedirler. Zira zellikle II. Bölümde istatistiki verilerle ortaya konulduğu üzere, ayanların söz konusu savaş döneminde yaptıkları katkı ortadadır. Bundan dolayı tabloya daha genel bir açıdan bakılırsa taşra idaresini ayanlar yürütüyor, vergileri topluyor ve ordunun ihtiyaı olan insan, hayvan, gıda ve ekipman ihtiyaçlarını büyük oranda karşılıyorlardı. Doğal olarak, halkla daha fazla yüz yüze gelmişlerdir. Ayrıca XVIII. yüzyıldan önceki savaşlarda tedarik zincirinde ayanların görevini yürüten kadılar ve eyalet idaresini ellerinde tutan paşaların reaya tarafından merkeze çok sık şekilde şikâyet edilmeleri, tedarik işini yürüten ve eyalet idaresini üstlenenlerin halkla daha fazla muhatap olmalarından dolayı daha fazla şikyete uğradıkları gerçeği görmezden gelinmektedir. Dolayısıyla, ayanların devlet ve yerel toplumla ilişkilerine bu açıdan bakıldığında en azından 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı rneğinde Osmanlı Devleti'nin önceki yzyıllardakinden daha büyük bir ordu kurma, besleme ve nakliyesinden ayanlardan faydalandığı, ayanların bunun karşılığında devlet kademelerinde yer edindikleri ve sonuçta ayanların savaş döneminde devletin taleplerini halktan talep eden konumda bulunmalarından dolayı yerel ölçekte reaya ile yüz yüze gelmelerinden dolayı şikayetlerin merkezinde bulundukları görülmektedir.

Soruna bu açıdan yaklaşıldığında ayanlar hakkındaki olumsuz ifadelere dikkat çekmek yerine devlet ve reaya ile yaptıkları iş birliğine odaklanmanın daha iyi olacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan tezde ulaşılan sonuçların Osmanlı ayanlarının daha iyi anlaşılmasına ve tarih yazımında ayanlara yönelik daha objektif bir yaklaşımın geliştirilmesine yardım edeceği umulmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Defterler

Mühimme Defterleri

166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 267.

Maliyeden Müdevver Defterler

8515, 8516, 8517, 8518, 7596.

Bab-ı Defteri

D. BŞM. d.

3935, 3168, 4250, 42316.

D. BŞM. ZMT. d.

13852.

D. BŞM. CBL. d.

17688.

D. BŞM. MHF. d.

53, 2415, 12705.

BOA, D. MKF. d.

30413.

Ruus Kalemi Defterleri (A. RSK. d.)

1614.

Belgeler

Ali Emiri Tasnifi

Sultan Osman III.

96/7352.

Sultan Mustafa III.

1/47, 2/70, 2/105, 5/323, 7/431, 12/792, 13/866, 15/1017, 21/1407, 21/1408, 25/1748, 29/2010, 30/2094, 43/3120, 43/3122, 44/3157, 51/3679, 52/3796, 68/5036, 75/5521, 78/5760, 79/5836, 81/5957, 82/6054, 84/6199, 85/6345, 85/6347, 86/6611, 86-12827, 86/6421, 88/6611, 97/7351, 97/7367, 102/7781, 104/7885, 108/8242, 109/8287, 109/8305, 109/8306, 109/8307 110/8341, 110/8368, 110/8375, 114/8660, 114/8661, 118/9027, 128/9898, 132/10287, 140/11069, 144-11365, 144/11371, 144/11373, 145/11378, 152/11919, 154-12129, 167/13111, 169/13325, 184-14488, 184/14489, 189/14876, 192/15107, 193/15207, 199/15642, 205/16134, 205/16155, 208/16426, 212/1668, 238/18953, 240/19052, 246/19645, 252/20141, 255/20408, 256/20492, 261/20929, 267/21388, 267/21396, 279-22357, 294/23510, 295/23653, 310/24914, 318/25580, 319/25651, 338/27275, 322/25924, 338/27267, 340/27454, 341/27551, 343/27720, 344-27761, 347/27917, 347-27944, 352-28259, 359-28716, 361-28853, 361-28856, 361-28857, 361-28858, 361-28862, 362/28938, 362/28963, 362-28969, 367/29156, 370/29365, 372-29472.

Abdülhamid I.

49/3505, 90/6190, 146-9910, 216/14287, 278/18693, 288/19363, 293-19682, 294/19744, 296/19925, 300/20200, 300/20200, 315/21207, 353/24745, 64/4491

Muallim Cevdet Tasnifi

7/473, 85/5091, 98-5889.

Askeriye

22/996, 35/1584, 35/1589, 35/1592, 35/1593, 36/1640, 36/1657, 36/1659, 37/1702, 37/1705, 45/2095, 44/2002, 44/2017, 45/2095, 49/2258, 51/2358, 51/2364, 51/2370, 51-2371, 51/2387, 52/2402, 52/2410, 52/2421, 52/2430, 52/2434, 53/2444, 53/2469, 53/2472, 53/2475, 53/2476, 53/2477, 53/2494, 55/2574, 56/2621, 57/2661, 57/2676, 58/2741, 58/2742, 59/2752, 58/2742, 59/2800, 60/2839, 61/2858, 61/2864, 64/3039, 65/3079, 69/3260, 78/5760, 81/5957, 84/4040, 102-7781, 136/10740, 149/6579, 155/6832, 206/8850, 255-20408, 261-20935, 271/11253, 283/11773, 308/12735, 310/24914, 328/13577, 330/13684, 333/13790, 335/13882, 335/13883, 338/14027, 338/27267, 339-14073, 341/14152, 342/14189, 346/14331, 346/14334, 346/14335, 354/14657, 356/14763, 369/15295, 377/15591, 408/16841, 411/16974, 413/17082, 416/17215, 420/17419, 423/17552, 423/17559, 425/17646, 428/17793, 430/17853, 435/17646, 436/18135, 436/18137, 448/18665, 448/18671, 449/18692, 449/18693, 493/20603, 501/ 20944,

523/21838, 527/21996, 535/22417, 537/22470, 537/22480, 538/22526, 549/23017, 553/23182, 553/23194, 554/23244, 555/23282, 555/23295, 556/23342, 559/23466, 570/23959, 575/24202, 594/25002, 594/25003, 599-25228, 599/25229, 599/25230, 620/26149, 633/26679, 636/26825, 684/28726, 638/26874, 638/26878, 668/28090, 670/28158, 681/28597, 708/29682, 730/30599, 736/30864, 739/31033, 744/31278, 745/31303-2, 747/31422, 748/31465, 754/31751, 759/32013, 769/32513, 774/ 32764, 775/32783, 796/33756, 797/33802, 802/34048, 822/34941, 825-35154, 837/35693, 845/36127, 859/36799, 861/36883, 862-36919, 863/36982, 864/37028, 872/37420, 886/38082, 889/38205, 889/38231, 891-38311, 893/38424, 907/39147, 915/39534, 919/39693, 931/40285, 941/40803, 946/41058, 948/41133, 973/42351, 947/4113, 948/41133, 949/41193, 952/41351, 955/41492, 956/41559, 958/41642, 961/41807, 970/42250, 971/42287, 973/42370, 977/42556, 977/42559, 977/42571, 977/42581, 980/42727, 984/42915, 985/43, 989/43208, 992-43361, 995/43493, 1102/48694, 1004/42948, 1004/43949, 1007/44093, 1008/44120, 1010 44226, 1014/44425, 1030/45182, 1042/45770, 1047/45991, 1047/46019, 1050/46124, 1050/46152, 1051/46171, 1051/46187, 1051/46206, 1052/46253, 1055/46389, 1055/46396-3, 1056-46439, 1058-46534, 1060/46621, 1061/46674, 1065/46882, 1075/47343, 1077/47453, 1077/47477, 1082/47693, 1082/47730, 1088/47984, 1095/48351, 1101/48628, 1101/48645, 1101/48674, 1101/48675, 1102/48694, 1103/48757, 1105/48900, 1113/49291, 1116/49455, 1119/49654, 1120/54763, 1124/49837, 1125/49909, 1125/49929, 1128/50042, 1130/50177, 1132/50278, 1140/50661, 1147/50975, 1147/50978, 1150/51144, 1150/51148, 1156/51418, 1156/51438, 1157/51465, 1158/51502, 1158/51508, 1158/51520, 1169/52081, 1170/52129, 1170/52130, 1170/52131, 1173/52263, 1177/52434, 1179/52573, 1179-52544, 1181/52638, 1182/52696, 1186/52947, 1189/53120, 1200/53715, 1202/53808, 1202/53835, 1210/54251, 1213/54377, 1215/54490, 1215/54482, 1219/54696.

Bahriye

2/73, 8/356, 14/678, 87/4198, 93/4498, 102/4911, 102/4913, 107/5165, 181/8507, 171/1640, 204-9559, 213/9950, 245/11340, 256-11840.

Belediye

121/6034, 139-6928.

Dahiliye

12/575, 20/980, 46/2292, 96-4777, 129-6440, 156-7785, 171/8526, 186/9253, 233/11635, 234/11691, 238/11897, 255-12741, 255/12739, 260/12954, 275/13707, 283/14122, 303/15133, 303/15134, 303/15135, 312-15554, 314-15693, 317-15810, 325-16204, 331-16513, 340/16955, 336/16775.

Evkaf

36/1797, 476/24086.

Hariciye

15/726, 21/1013, 79/3912, 116/5777.

Maliye

27-1252, 39-1776, 49/2274, 198/8208, 396/16204, 460/18679, 461/18743, 470/19120, 489/19929, 509-20719, 659/26958, 672/27528, 684-28726, 705/28794, 712-29068, 746/30386, 751/30606.

Saray

8/367, 118/5945, 140/7028, 142/7116.

Tımar

106/5254.

Zabtiye

24/1155, 45/2225, 86/4289.

D. BŞM. MHF. e.

56/40, 63/79, 262/17612.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT)

18/785, 8/277.

İbnül Emin Tasnifi

Dahiliye

25/2217.

Topkapı Sarayı Fonu

TSMA. d. (Defterler)

801, 7562, 2415, 3468, 4866, 4965, 4975, 4992, 3205.

TSMA. e. (Belgeler)

229/11, 229/20, 330/7, 384/15, 384/25384/28, 384/29, 384-34, 395-75, 431/41, 484/21, 496/20, 516/9, 516/46, 518/23, 519/27, 519/37, 519-40, 550-22, 657-25, 659/33, 670/6, 670/9, 672/41, 682/8, 688/19, 709-32, 730-35, 788/51, 788-37, 788/75, 789-45, 791/66, 806/23, 806/25, 807/97, 898/3, 1282/27.

Yabancı Arşivler Fonu

O4 (Bulgaristan)

4-101.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazmalar Bölümü

Y-240 (Kapıcıbaşılık Defteri).

Yazma Eserler

İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar

Ahmed Cavid Efendi, **Tarih-i Cavid**, TY 92-93

Enveri Sadullah Efendi, **Tarih-i Enveri**, İstanbul Üniversitesi, Türkçe Yazmalar, TY 5994

Millet Yazma Eserler Kütüphanesi

Süleyman Penah Efendi, **Tarih-i İhtilal-i Mora**, Ali Emiri Efendi No: 563

Süleymaniye Kütüphanesi

Ahmet Resmi Efendi, **Hulasatü'l-itibar**, Esad Efendi No: 2256

Necati Efendi, **Tarih-i Kırım Hanlığı**, Esad Efendi No: 2278

Said b. Halil İbrahim, **Tarih-i Sefer-i Rusya**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No: 2143

Yayınlanmış Eserler

Afyoncu, Erhan; **Necati Efendi-Tarih-i Kırım (Rusya Sefaretnamesi)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990

Agoston, Gabor; **Guns for the Sultan Military Power and Weapons Industry in the Ottoman Empire**, Cambridge University Press, Cambridge 2008

Agoston, Gabor; “*Tüfek*”, **DİA**, 41, İstanbul 2012, s. 459-461.

Agoston, Gabor; “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Barut Sanayisi: 17. ve 18. Yüzyıllarda Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri*”, **Osmanlı’da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları**, Haz. Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Agoston, Gabor; “*Savunmanın Maddi Külfeti: 16. ve 17. Asırlarda Macar Serhaddindeki Osmanlı Kale Zincirinin Mali Yükü-Macaristan’da Osmanlı-Habsburg Serhaddi (1541-1699)*”, **Osmanlı’da Savaş ve Serhad**, Çev. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Agoston, Gabor; “*Venedik ve Avusturya’ya Karşı Osmanlı Savaşları: 18. Asır Başlarında Tuna boylarında Değişen Askeri Güç Dengesi*”, **Osmanlı’da Savaş ve Serhad**, Çev. ve Haz. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Ahmed Resmi Efendi, **Hulasatü’l-itibar (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)**, Haz. Osman Köksal, Gazi Kitabevi, Ankara 2011.

Ahmed Vasıf Efendi, **Mehasinü’l-asar ve Hakaikü’l-ahbar**, Haz. Mücteba İlgürel, TTK, 1994.

Ak, Mehmet; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Ayanlık Örneği: Yılanlıoğulları**, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2007.

Aksan, Virginia; **Kuşatılmış Bir İmparatorluk-Osmanlı Harpleri 1700-1870**, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Aksan, Virginia; “*Whatever Happened to Janissaries? Mobilization for the 1768-1774 Russo-Ottoman War*”, **War in History**, V/1, s. 23-36.

Aksan, Virginia; “*Ottoman Military Recruitment Strategies in the late Eighteenth Century*”, **Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925**, Ed. Eric J. Zürcher, New York 1999, s. 21-39.

Aksan, Virginia; “*Manning a Black Sea Garrison in the Eighteenth Century: Ochakov and Concepts of Mutiny and Rebellion in the Ottoman Concept*”, **International Journal of Turkish Studies**, VIII/1-2, s. 63-72.

Aksan, Virginia; “*Ottoman Military Power in the Eighteenth Century*”, **Warfare in Eastern Europe 1500-1800**, Ed. Brain L. Davies, Bostan 2012, s. 315-347.

- Aksan, Virginia; “*Canikli Ali Paşa (d. 1785): A Provincial Portrait in Loyalty and Disloyalty*”, **Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire-Studies in Honor of Suraiya Faroqhi**, Ed. Eleni Gara, M. Erdem Kabadayı ve Christopher K. Neumann, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 211-224.
- Aksan, Virginia; “*Mobilization of Warrior Populations in the Ottoman Context, 1750-1850*”, Ed. Eric-Jan Zürcher, **Fighting for a Living: A Comparative Study of Military Labour 1500-2000**, Amsterdam University Press, s. 331-351.
- Aksan, Virginia; “*The One-Eyed Fighting the Blind: Mobilization, Supply, and Command in the Russo-Turkish War of 1768-1774*”, **International History Review**, 1993, XV/2, s. 221-238.
- Aksan, Virginia; “*Mutiny and the Eighteenth Century Ottoman Army*”, **Turkish Studies Association Bulletin**, XXII/1, 1998, s. 116-125.
- Akkuş, Yakup; “*Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi Defterlerinden Vergi-i Mahsusa Geçiş*”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 2017, LXV/1, s. 29-62.
- Aktepe, Münir; **Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi-Müri’t-tevarih**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Aktepe, Münir; “*Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İştirak Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar*”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 1954, VII/10, s. 17-30.
- Akyol, Ufuk; **Müstakil Kırım Hanlığı (1772-1783)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.
- Altı, Aziz; “*Divane Orman Nahiyesi’nden 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbine Asker Temini ve Divane Orman Nahiyesi’nin Demografik Özellikleri (1773 Tarihli 6445 Numaralı Deftere Göre)*”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, 2018, VII/2, s. 311-340.
- Altun, Abdullah; **Said b. Halil İbrahim’in Tarih-i Sefer-i Rusya Adlı Eseri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006.
- Anderson, Perry; **Lineages of the Absolutist State**, Londra 1974.

- Ağır, Seven; “*Osmanlı’da İaşecilik ve Fiyat Politikaları: Bir İstanbul Madrid Karşılaştırması*”, **Doğu Batı**, 52, 2010, s. 101-132.
- Atsız, Bedriye (Sadeleştiren), **Ahmed Resmi Efendi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri**, Tercüman, İstanbul 1980
- Aydın, Muhammed; **Sivas’ta Ayan Aileleri, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2011.
- Batmaz, Eftal Şükrü; **XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.
- Baycar, Adnan; **Ahmed Cavid Bey’in Müntehabatı (Tahlil ve Tenkitli Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.
- Beldiceanu, Nicoara; “*1484 Osmanlı Seferi Askeri Hazırlıkları ve Kronolojisi*”, Çev. Zeki Arıkan, **Belleten**, XLVII/186, Ankara 1983, s. 587-598.
- Beydilli, Kemal; “Yeniçeri”, **DİA**, İstanbul 2013, XLIII, s. 450-462
- Buğda, Alimcan; “*İslam Savaş Hukukunda Nefir-i Amm (Genel Seferberlik)*”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 34, 2019, s. 356-357.
- Büyüktapu, Okan; **Mahmud Sabit-Tarih-i Silistre**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Cezar, Yavuz; **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- Çalışkan, Saffet Muharrem; **(Vekayinüvis) Enveri Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildinin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2000.
- Çapraz, Hayri; **1740-1792 Osmanlı-Rus Münasebetleri (Siyasi ve Ticari)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1997.
- Çelik, Bülent; **Osmanlı Sefer Organizasyonların Kentli Esnafın Bulduğu Çözümler: Orducu Esnafı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

- Davies, Brain L.; **The Russo-Turkish War, 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire**, London 2016.
- Demir, Uğur; **1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Doğan, Muzaffer; “*Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Caize*”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, III/7, 2002, s. 53-74.
- Emecen, Feridun; “*Ortadoğu’da Askeri Gelişme: Osmanlı Memlûk Rekabetinde Ateşli Silahlar*”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- Emecen, Feridun; “*Mohaç 1526-Osmanlılara Orta Avrupa’nın Kapılarını Açan Savaş*”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- Ertaş, Mehmet Yaşar; **Sultanın Ordusu: 1715 Mora Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik**, Kronik, 2. Baskı, İstanbul 2018.
- Fedakar, Cengiz; “*Mora İsyanı 1770*”, **Abdülkadir Özcan’a Armağan-Tarihin Peşinde Bir Ömür**, Haz. Hayrunnisa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aycibin, Muhammet Ali Kılıç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 587-604.
- Fidan, Fadimana; **18. Yüzyılda İstanbul’un ve Ordunun İaşesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2014.
- Finkel, Caroline; **The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606**, Viyana 1988.
- Fisher, Alan W.; **The Crimean Tatars, Hoover Press Publication**, Stanford 1978.
- Faroghi, Suraiya; **Yeni Bir Hükümdar Aynası: Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu İmgenin Algılanması**, İstanbul 2011.
- Genç, Mehmet; “*Malikane*”, **DİA**, 22, s. 516-518.
- Genç, Mehmet-Erol Özvar; **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler**, I, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2006.
- Genç, Mehmet; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, 7. Baskı, İstanbul 2010.

- Genç, Serdar; **Lale Devrinde Savaş: İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013
- Gezer, Ömer; **Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.
- Gökpinar, Bekir; **Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Gölen, Zafer; **Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)**, TTK, Ankara 2006
- Güçer, Lütfi; “*XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, XIII/1-4, 1952, s. 79-98.
- Güçer, Lütfi; “*XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul 1954, VIII/1-4, s. 397-416.
- Güçer, Lütfi; **XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul 1964.
- Güner, Selda; “*Mısır'da Asi Bir Memluk: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebir) (1768/1769-1773)*”, **AÜDTCF Dergisi**, LIII/1, Ankara 2013.
- Hadjikyriacou, Antonis; “*Local Intermediaries and Insular Space in the late-18th Century Ottoman Cyprus*”, **Osmanlı Araştırmaları**, 44, s. 427-456.
- Hammer, Joseph Von; **Büyük Osmanlı Tarihi**, VIII, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2013.
- Işık, Rukiye; **Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2011.
- İlgürel, Mücteba; “*Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı*”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 32, s. 302-306.
- İnalcık, Halil; “*Centralization and Decentralization in Ottoman Administration*”, **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Ed. Thomas Naff ve Roger Owen, Illinois 1977, s. 27-52.

- İnalcık, Halil; **Kırım Hanlığı Üzerine Araştırmalar (1441-1700)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- İnalcık, Halil; **Devlet-i Aliyye-Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- İşbilir, Ömer; **XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- İşbilir, Ömer; “*Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalı: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği*”, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, **Türkler**, X, Ankara 2002, s. 151-158.
- İşbilir, Ömer; “*Nüzül*”, **DİA**, 33, İstanbul 2007, s. 311-312.
- Kabotyanski, Daniil E.; **From Rebellious Allies to Loyal Subjects: The Role of Nogay Hordes in the Russian Annexation of Crimea, 1768-1773**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Central European University, Budapeşte 2015.
- Kallek, Cengiz; “*Kile*”, **DİA**, 25, Ankara 2002, s. 568-571
- Kallek, Cengiz; “*Çeki*”, **DİA**, 8, İstanbul 1993, s. 251
- Kallek, Cengiz; “*Okka*”, **DİA**, 33, İstanbul 2007, s. 338
- Karagöz, Rıza; **Canikli Ali Paşa**, TTK, Ankara 2003.
- Karasu, Hamit; “*1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Yıllarında Çapanoğulları*”, **III. Uluslararası Bozok Sempozyumu**, II, Yozgat 2018, s. 715-722.
- Kayaçağlayan, Naime Yüksel; **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yeniçerilerin Politik ve Sosyo-Ekonomik Roller: İstanbul Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara 2018.
- Khodarkovsky, Michael; **Russia's Steppe Frontier-The Making of Colonial Empire 1500- 1800**, Indiana 2002.
- Khoury, Dina Rizk; **Osmanlı İmparatorluğunda Taşra Toplumu: Musul (1540-1834)**, İstanbul 2003.
- Kılıç, Orhan; “*1585 Yılında Tebriz Seferine Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi*”, **Askeri Tarih Bülteni**, XXIV/46, 1999, s. 109-135.

- Kolçak, Özgür, **XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Korkmaz, Telli, “*Rusya’da Osmanlı’nın Yararlanamadığı Bir İsyan Pugaçev İsyanı (1773-1775)*”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, XLIII, Ankara 2018, s. 97-108.
- Kunt, İ. Metin; **Sancaktan Eyalete (1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi)**, İstanbul 1978.
- Kurat, Akdes Nimet; **Rusya Tarihi-Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, TTK, 5. Baskı Ankara 2010.
- Kurat, Akdes Nimet; **Türkiye ve İdil Boyu (1596 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI.-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)**, TTK, 2. Baskı, Ankara 2011.
- Kurat, Akdes Nimet; **XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-İlişkileri**, TTK, 2. Baskı, Ankara 2011.
- Kurt, Yılmaz; **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi-Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792-16 Numaralı Tahvil Defteri-Çeviri Yazı-Görüntü**, Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul 2019.
- Küçük, Levent; **Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız kavramı ve Avarızın İdarededeki Rolü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- McGovan, Bruce W.; “*The Study of Land and Agriculture in the Ottoman Provinces within the Context of an Expanding World Economy in the 17th and 18th Centuries*”, **International Journal of Turkish Studies**, II/1 1981.
- McGowen, Bruce; “*Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830*”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, 2, TT K Basımevi, Ankara 1981.
- Mert, Özcan; **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- Mert, Özcan; “*Çapanoğulları*”, **DİA**, 8, İstanbul 1993, s. 221-224.
- Murphey, Rhoads; **The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1639/1032-1049): Key to the Understanding of the Relationship between**

Center and Periphery in Seventeenth-Century Turkey, Doktora Tezi, The University of Chicago The Faculty of the Division of the Social Sciences, Chicago 1979.

Murphey, Rhoads; **Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700**, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.

Nagata, Yuzo; **Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi**, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo 1982.

Orbay, Kayhan; “*Ottoman Central Administration and War Finance, Late Seventeenth Century*”, **XIV. International Economy Congress**, Helsinki 2006, <http://www.helsinki.fi/iehc2006/papers3/Orbay.pdf>

Orhonlu, Cengiz; “*Osmanlı Teşkilatına Aid Küçük Bir Risale ‘Risale-i Terceme’*”, **Belgeler**, IV/7-8, 1967 Ankara, s. 39-47.

Ortaylı, İlber; **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

Öğreten, Ahmet; **Mustafa Kesbi İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)**, TTK Basımevi, Ankara 2002.

Önal, Ahmet; “*Varvar Ali Paşa ve İsyanı*”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 2018, XIX/39, s. 1-36.

Özcan, Abdülkadir; “*Kapıcı*”, **DİA**, 24, İstanbul 2001, s. 245-347.

Özkaya, Yücel; “*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirilişleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu*”, **Belleten**, LII/168, 1978, s. 667-723.

Özkaya, Yücel; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık**, TTK Basımevi, Ankara 1994

Öztürk, Mustafa; “*Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar*”, **Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı**, Editörler: Yavuz Ercan, Mustafa Öztürk ve Rıfat Özdemir, Elazığ, 1996.

Özvar, Erol; **Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

Pamuk, Şevket; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2012

- Pamuk, Şevket; “*Fiscal Centralisation and the Rise of Modern State in the Ottoman Empire*”, **The Medieval History Journal**, XVII/1, 2014.
- Panzac, Daniel; “*International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire during the Eighteenth Century*”, **International Journal of Middle East Studies**, 1992, s. 189-206
- Parker, Geoffrey; **The Military Revolution-Military Innovation and the Rise of the West (1500-1800)**, Cambridge 1988.
- Polat, Serkan; “*Çapanoğlu Ahmed Paşa’nın Muhallefatı*”, **Tarih Okulu Dergisi**, 24, Aralık 2015, s. 85-120.
- Polat, Serkan; **Yenilikçi Bir Ayan: Çapanoğlu Süleyman Bey**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.
- Polat, Süleyman; “*Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H. 1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarki’de Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştira ile Zahire Temini*”, **Gazi Akademik Bakış**, IV/8, 2011, s. 161-174.
- Reyhan, Cenk; **Osmanlı’da Kapitalizmin Kökenleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.
- Sağlam, Nevzat; **Ahmed Vasıf Efendi ve Mehasinü’l-asar ve Hakaikü’l-ahbar’ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Salzman, Ariel; “*İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzylında Paşalar ve Ayanlar*”, **Osmanlı**, III-İktisat, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 227-235.
- Sarıcaoğlu, Fikret; “*Şerif Hasan Paşa*”, **DİA**, İstanbul 1997, 16, s. 340-341.
- Sevinç, Tahir; **1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Sicill-i Osmani**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Subhi Mehmed Efendi, **Subhi Tarihi-Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte**, Haz. Mesut Aydın, Kitabevi, İstanbul 2007.
- Süleyman Penah Efendi, **(Mora İhtilali (1770))**, Hazırlayan: Abdullah Zararsız, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.

- Şahin, Canay; **The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)**, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- Şahin, İlhan; “1638 Bağdat Seferi’nde Zahirî Nakline Memur Edilen Yeni-il ve Halep Türkmenleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 3, 1982, s. 227-236.
- Şakul, Kahraman; “*The Evolution of Ottoman Military Logistical Systems in the Later Eighteenth Century: The Rise of a New Class of Military Entrepreneur*”, **War, Entrepreneurs, and the State in Europe and the Mediterranean 1300-1800**, Brill Press, 2014.
- Tabakoğlu, Ahmet; **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul 1985.
- Tansel, Selahattin; “*Osmanlı-Leh Münasebetleri*”, **AÜDTCF Dergisi**, IV/1, 1951.
- Temel, Eşref; **Konya’da Ayanlık (1639-1839)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017.
- Tuğluca, Murat; “*Osmanlı’da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansıması*”, **Belleten**, LXXX/289, s. 773-796.
- Türkmen, Mustafa Nuri; **Kamanice Seferinin Lojistik Hazırlıkları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.
- Ulaş, Tayfun; **The İmdadiyye Taxes in the Ottoman Finance**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- Ulaş, Tayfun; “*XVIII. Yüzyıl Osmanlı Maliyesinde İmdadiyye Uygulamaları*”, **CIEPO 22**, I, Trabzon 2018, s. 641-656.
- Uyar, Mesut-Edward J. Erickson; **Osmanlı Askeri Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, IV/1: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar, 7. Baskı, Ankara 2011.
- Ünal, Mehmet Ali; **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

Yaycıoğlu, Ali; **The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration in the Ottoman Empire (1792-1812)**, Doktora Tezi, Harvard University Graduate School of Arts and Sciences, Harvard 2008.

Yaycıoğlu, Ali; **Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions**, Stanford University Press, California 2016.

EKLER

Ek-1. 1182 Senesinde Sınıra Sevk Edilen Birliklerin Listesi

Toplayan	Kapı Halkı	Sözleşmeli Asker	Evlad-ı Fatihan	Yeniçeri	Serdengeçdi	Referans
Özi Kalesine Sevk Edilen						BOA, TSMA. d. 801
Filiba Tatarpazarından Miri Levent	-	1.000				
Üsküb, Köstendil ve diğer yerlerden miri	-	1.000				
5 Yeniçeri Ortası	-			1.000		
2 Cebeci Ortası	-			3.000		
1 Topçu Ortası	-			150		
İskenderiye Mutasarrıfı Mehmed Paşa	500	2.000				
Prizrin Mutasarrıfı Ali Paşa	200	1.000				
Eski Üsküb Mutasarrıfı (?)	200	1.000				
Eski Prizrin Mutasarrıfı Ferhadzade İsmail Paşa	200	1.000				
Eski Avlonya ve Delvine mutasarrıfı Yanyalı Mehmed Paşa	250	1.000				
Eski Aksaray mutasarrıfı Firaşeli Mustafa Paşa kardeşi Osman Beğ	200	1.000				
Eski İlbasan mutasarrıfı Ahmed Paşa	200	1.000				
Üsküb mutasarrıfı Ali Paşa	250	1.000				
Eski (?) Mutasarrıfı Taşlıcalı Mehmed Paşa	200	1.000				
Ara Toplam	2.200	12.000		4.150		
Bender Muhafazasına Sevk Edilen						
Yanbolu Havalisnden Toplanan Levendat-ı miri Şumnu ayanı Çavuşzade Seyyid Ahmed		1.000				
Kırk Kilisa ve diğer yerlerden levendat-ı miri Prevadi ayanından Miralay Süleyman		1.000				
5 Yeniçeri Ortası				1.100		
Ara Toplam		2.000		1.100		
Hotin Kalesi Muhafazasına Sevk Edilen						
Evlad-ı Fatihan			2.066			
5 Yeniçeri Ortası				1.100		
2 Cebeci Ortası				300		

1 Topçu Ortası				150		
Gürcü Ali Ağa piyade-i miri		1.000				
Kulaksız Mustafa Ağa piyade-i miri		1.000				
Teke mutasarrıfı Abaza Mehmed Paşa piyade-i miri		3.000				
Ara Toplam		5.000	2.066	1.550		
Boğdan Muhafazası						
Kahraman Paşa		6.000				
Fıraşeli Mustafa Paşa		1.000				
Hasan Paşazade Ali Beğ		1.000				
Boğdan Voyvodası		1.000				
Vodine Ayanı Koç Ali		500				
Yenice Ayanı Gazi Evrenos Beyzade		1.000				
Ara Toplam		10.500				
Kırım Hanının Emrine Gönderilen 100 bayrak serdengeçdi					5.000	
Kırım Hanının Emrine Gönderilen 100 bayrak serdengeçdi (İkinci Tertip)					5.000	
Kırım Adasının Muhafazasına					12.000	
Kırım Adasının Muhafazasına (ikinci Tertip)					12.000	
Canık Muhassılı Ali Bey'in Kırım'a göndereceği		3.000				
Ara Toplam		3.000				34.000
Genel Toplam	2.200	32.500	2.066	6.700	34.000	

Ek-2. 1768-1774 Kapı Halkları Mevcutları

Vali/Mutasarrıf	Kapı Halkı Mevcudu	Referans
Sivas Eyaleti		
Sivas Valisi	700	BOA, MD 167, 7/67
Çorum Mutasarrıfı	150	BOA, MD 167, 7/69
Amasya Mutasarrıfı	Belirtilmemiş	BOA, MD 167, 7/68
Bozok Mutasarrıfı	-	BOA, MD 168, 138/552
Diyarbakir Eyaleti		
Diyarbakir Valisi	1.200	BOA, MD 167, 4/1
Atak Sancağı Beyi	60	BOA, MD 167, 5/2
Mihrani Sancağı Beyi	60	BOA, MD 167, 5/3
Hazzo Hakimi	200	BOA, MD 167, 5/4
Cezire Hakimi	150	BOA, MD 167, 5/5
Eğil Hakimi	150	BOA, MD 167, 5/6
Tercil Hakimi	60	BOA, MD 167, 5/7
Palu Hakimi	200	BOA, MD 167, 5/8
Çermik Hakimi	60	BOA, MD 167, 5/10
Gence Hakimi	60	BOA, MD 167, 5/9
Karaman Eyaleti		
Karaman Valisi	600	BOA, MD 167, 6/35
Akşehir Mutasarrıfı	200	BOA, MD 167, 6/35
Aksaray Mutasarrıfı	80	BOA, MD 167, 6/35
Beğşehir Mutasarrıfı	200	BOA, MD 167, 6/35
Niğde Mutasarrıfı	250	BOA, MD 167, 6/36
Kayseri Mutasarrıfı	250	BOA, MD 167, 6/37
Kırşehir Mutasarrıfı	200	BOA, MD 167, 6/38
Anadolu Vilayeti		
Anadolu Valisi	1.000	BOA, MD 167, 6/46
Sultanönü Mutasarrıfı	80	BOA, MD 167, 6/47
Ankara Mutasarrıfı	200	BOA, MD 167, 6/48
Kengiri Mutasarrıfı	125	BOA, MD 167, 6/49
Karesi Mutasarrıfı	150	BOA, MD 167, 7/51
Karahisar-ı Sahib Sancağı	150	BOA, MD 167, 7/52
Hüdavendigâr Mutasarrıfı	350	BOA, MD 167, 97/511
Teke Sancağı Mutasarrıfı	150	BOA, MD 167, 7/51
Aydın Muhassılı	Belirtilmemiş	BOA, MD 168, 97/340
Bolu Voyvodası	500	BOA, MD 168, 302/1248
Erzurum Eyaleti		
Erzurum Valisi	1.000	BOA, MD 167, 7/77
Hınıs Sancağı Beyi	80	BOA, MD 167, 8/78
Tekman Sancağı Beyi	50	BOA, MD 167, 8/78
Malazgird Sancağı Beyi	200	BOA, MD 167, 8/79
Mecingerd Sancağı Beyi	60	BOA, MD 167, 8/80
Bayezid sancağı Beyi	200	BOA, MD 167, 8/82
Eleşkird sancağı Beyi	100	BOA, MD 167, 8/82
Rumili Eyaleti		
Rumili Valisi	1.000	BOA, MD 167, 87/283
Delvine mutasarrıfı	400	BOA, MD 167, 8/95
Avlonya mutasarrıfı	400	BOA, MD 167, 8/96
Alacahisar Sancağı Beyi	60	BOA, MD 167, 8/99
Selanik Mutasarrıfı	300	BOA, MD 167, 8/100

Köstendil Mutasarrıfı	200	BOA, MD 167, 8/100
İlbasan Mutasarrıfı	300	BOA, MD 167, 46/279
Prizrin Mutasarrıfı	200	BOA, MD 167, 52/299
Yanya Mutasarrıfı	Belirtilmemiş	BOA, MD 167, 12/108
Ohri Mutasarrıfı	200	BOA, MD 167, 47/284
Dukakin Mutasarrıfı	Belirtilmemiş	BOA, MD 168, 184/728
Üsküb Mutasarrıfı	200	BOA, MD 167, 52/297
Maraş Eyaleti		
Maraş Valisi	2.000	BOA, MD 168, 70/547
Halep Eyaleti		
Halep Valisi	2.000	BOA, MD 168, 101/374
Özi Eyaleti		
Özi Valisi	Belirtilmemiş	BOA, MD 167, 101/715
Çirmen Mutasarrıfı	50	BOA, MD 167, 8/98
Kırkkilise Mutasarrıfı	100	BOA, MD 167, 8/97
Musul Eyaleti		
Musul Beylerbeyi	2.000	BOA, MD 168, 137/551
Adana Eyaleti		
Adana Valisi	1.000	BOA, MD 168, 137/548
İçil Mutasarrıfı	400	BOA, MD 168, 98/357
Alaiye Mutasarrıfı	200	BOA, MD 167, 5/24
Rakka Eyaleti		
Rakka Valisi	Belirtilmemiş	BOA, MD 168, 199/792
Kapudanlık-ı Derya		
Kocaili Mutasarrıfı	150	BOA, MD 167, 6/50
İnebahtı Mutasarrıfı	Belirtilmemiş	BOA, MD 171, 21/78
Bosna Eyaleti		
İzvornik Mutasarrıfı	500	BOA, MD 168, 199/792
Kilis Mutasarrıfı	500	BOA, MD 168, 320/1337
Toplam	21.385	

Ek-3. 1769 (1183) Senesi İçin Toplanan Miri Asker

Görevli Binbaşı	Bölgesi ve Unvanı	Askerin Sayısı	Referans
	Eflak Voyvodası	2.000	BOA, MD 168, 20/73
Binbaşı Mustafa	Edirne ayanından	1.000	BOA, MD 166, 52/87
Mir İbrahim	Sofya ayanından	2.000	BOA, MD 166, 52/88
Fıraşelizade Mehmed	Yanya Eski mutasarrıfı	1.000	BOA, MD 166, 97/188
Ali	Kilis eski mutasarrıfı	1.000	
Yenice Ayanı	Evrenoszade Mir Mehmed	1.000	BOA, MD 167, 12/107-111
Üsküb eski mutasarrıfı	Mahmud Bey	-	BOA, MD 167, 52/300
Taşlıcalı Mehmed Paşa	Kilis eski mutasarrıfı	-	BOA, MD 167, 52/302
Osman	Fıraşeli karındaşı	1.000	BOA, MD 167, 52/303
Mir Mustafa	İskenderiye mutasarrıfı Mehmed Paşanın oğlu	2.000	BOA, MD 167, 99/520
Zeynel Abidin	Larendi Ayanı	1.000	BOA, TSMA. d. 801
Yılanlı Musa	Teke Mütessellimi, ayandan	2.000	
Hacı Beğ	Akşehir Ayanı	1.000	
Hasan Çavuşoğlu	Menteşe Mütessellimi	2.000	
Pirioğlu Osman		1.000	
Beğzade Yusuf Ağa	İzdin Voyvodası ve ayanı	1.000	
El-Hacc Ali Ağa	Çatalca ayanı	1.000	
Hasan Ağa	Alasonya Ayanı	1.000	
Nimeti Ağa	Tırhala Ayanı	1.000	
Ahmed Beğ	Tırnova mütevellisi, ayandan	1.000	
Nazırzade	İştib Ayanı	1.000	
Cizyedarzade	Selanik ayanı	1.000	
Beşirzade Abdullah	Ayandan	1.000	
Gürcüoğlu İbrahim	Ayandan	500	
Benakizade Ligor	Boğdan Voyvodası	3.000	BOA, AE. SMST. III. 291/23285
	Mısır Valisi	3.000	BOA, AE. SMST. III. 370/29381
Binbaşı İsmail		1.000	BOA, AE. SMST. III. 124/9625
İshak	Van kalesi Gedikli Ağası	1.000	BOA, C. AS. 1124/49837
Uzun Abdullah	Anadolulu Binbaşı	1.000	BOA, C. AS. 638/26878
Evrenoszade Mir Mehmed	Yenice Ayanı (2)	1.000	BOA, C. AS. 862/36919
Seyyid Süleyman, Akovalı Mehmed	Ruscuk Ayanı	1.000	BOA, C. AS. 35/1589
Bostanzade Ahmed	Ruscuk Ayanı	500	
Karaca Bölükbaşı		1.000	BOA, C. AS. 1169/52081
Hacı Paşazade es-Seyyid İbrahim Bey	Akşehir ayanından	2.000	Enveri, Tarih, s. 89b
Yusuf Bey	Bolu Voyvodası ayandan	1.000	Enveri, Tarih, 190b
Çeribaşı Ahmed	Şumnu ayanı	500	BOA, C. AS. 36/1657
Pirioğlu Mir Yusuf	Nevşehir sakinlerinden	1.000	BOA, C. AS. 523/21838

Toplam		43.500	
---------------	--	---------------	--

Ek-4. 1770 (1184) Senesi İçin Toplanan Miri Asker

Görevli Binbaşı	Bölgesi ve Unvanı	Asker Sayısı	Referans
Fettahoğlu Abdurrahman	Siverek Voyvodası	1.000	BOA, MD 168, 78/287
Battal Ağazade Hacı Mehmet	Ayntab ayanından	1.000	BOA, MD 168, 138/549
Natıkzade	İştib Ayanı	1.000	BOA, MD 168, 195/771
Binbaşı Mehmed	Radovişte Ayanı	1.000	BOA, MD 168, 209/835
Kulunzade Mir Mehmed	Alaiye İçil ayanından	3.240	BOA, MD 168, 252/1013
Mir Mustafa	Avlonya ayanından	1.000	BOA, MD 168, 255/1020
Kaplan Paşazade İbrahim Bey	Avlonya	-	BOA, MD 168, 258/1036
Müderri Ahmed Paşazade Osman Bey	Yenişehir Ayanı	1.000	BOA, AE. SMST. III. 84/6199
Sefer Ağazade İbrahim	Gümülcineli, ayandan	1.000	BOA, C. AS. 61/2864
Ahmet Ağa	Drama Nazırı, ayandan	1.000	
Ahmet Bey	Ayandan	2.000	
Topuzcu Hacı Muhammed Ağa	İskeçe ayanından	1.000	
	Selanik	1.000	
Çapanzade Mustafa Bey	Bozok Mütesellimi	1.000	
Hasan Ağa	Çanlı Kazası ayanından	1.000	
Hamza Balizade İbrahim Bey	Aydın ayanından	1.000	
Emin Ağa	Balya ayanından	500	
Ali Bey	Canik Muhassılı ayandan	2.000	
Mehmed Haseki	Aydos Ayanı	1.000	BOA, C. AS. 51/2364
Sinan Beyzade Mehmed Emin	Balya ayanından	500	BOA, C. AS. 52/2434
Hazinedarzade Ali	Selanik ayanından	1.000	BOA, C. AS. 59/2800
El-Hacc Ali	Sancaklı	500	BOA, C. AS. 620/26149
Ebubekir	Kalonya kazası ayanı	200	BOA, C. AS. 420/17419, 3
Yahya Ağa	Hotin sükkanından	300	BOA, C. AS. 346/14331
İzvornik kapudanı Abdullah	Ayandan binbaşı	1.000	BOA, C. AS. 670/28158
	Bayındır Voyvodası, ayandan	1.000	BOA, C. AS. 35/1592
Mehmed Emin	Edremid Voyvodası, ayandan	250	
Çerkeşli Hidayet Bey	Ayandan	1.000	BOA, C. AS. 1116/49455
Kara Mütesellim Ahmed		1.000	BOA, C. AS. 956/41559
Yakubzade Ahmed Ağa	Karlili Ayanı	1.000	BOA, C. ZB. 45/2225
Cihanzade	Aydın mütesellimi	350	BOA, C. BH. 2/73
Azizzade	Milas ayanı	350	
Açelizade	Ayandan	350	
Hacı Maksud	İzladi sakinlerinden	500	
Seyyid Osman	Sofya ayanında	500	BOA, MD 267, 21/63
Osman ve Damadı Hasan	Prizrin Mutasarrıfı	500	
Mustafa Paşazade Kaplan Paşa	Arnavut Belgrad'ında sakin	500	
Hacı Molla	Samakovlu	300	
Hacı Ahmed	Samakov sakinlerinden	300	

Hacı Ahmed	Filibe sakinlerinden	300	
Sakallızade el-Hacc Ahmed	Sofya sakinlerinden	300	
	(?) Ayanı	300	
Hasan Efendizade Mehmed Emin	Köstendilli	250	
Debbağoglu İsmail	Tatarpazarı sakinlerinden	250	
Numan Bey	İhtimandan	250	
Hazinedar el-Hacc Ahmed	Köstendilli	250	
Ali Bey	Dubizade	500	BOA, C. AS. 889/38205
Seyyid Abdurrahman	Milas ve Mandalya Ayanı	1.000	BOA, C. AS. 538/22526
Zeynelabidin ve diğerleri	Menemen ayanları	300	BOA, C. AS. 436/18135
Nazırzade	İştib ayanından	1.000	BOA, C. AS. 155/6832
	Kocabaş Ali	500	BOA, AE. SMST. III. 29/2010
Cizyedarzade	Selanik ayanı	1.000	BOA, AE. SMST. III. 2/105
Sadık Paşa	Faş Muhafızı	1.000	BOA, C. AS. 555/23295
Curazade	Ayandan	1.500	BOA, C. AS. 980/42727
Gölgelizade Mustafa	İçil ayanı	1.000	BOA, C. AS. 330/13684
Hacı Mesud		500	BOA, C. AS. 1047/45991
Kaplan Paşa		500	
Hasan Efendizade	Köstendilli	250	
Hacı Monla	Samakovlu	300	
Hazinedar Hacı Ahmed	Köstendilli	250	
Sirkezade Hacı Ahmed ve Mehmed	Samakovlu	300	
Ali	Çatalca ayanı	1.350	BOA, C. AS. 423/17552
Pirioğlu Osman Ağa	Aşiret Beyi	1.000	BOA, C. AS. 775/32783
Kara Osmanzade el-Hacc Ahmed	Aydın ayanından	500	BOA, C. AS. 1179/52573
Mehmed Emin	Ayandan ve Edremit Voyvodası	1.000	BOA, C. AS. 638/26874
Hacı Ahmed Paşa		2.000	BOA, C. AS. 754/31751
Çakıroğlu Hasan	Midilli ayanından	500	BOA, C. AS. 1210/54251
İspir Ağa		1.000	BOA, AE. SMST. III. 43/3122
El-Hacc Paşazade es-Seyyid el-Hacc İbrahim	Akşehir ayanından	1.000	BOA, AE. SABH. I. 49/3505
İbrahim Paşa	Ağrıboz Muhafızı	3.000	BOA, C. AS. 1158/51520
Nimetullah	Tırhala Mütessellimi	1.000	BOA, C. DH. 275/13707
Hacı Nasuhzade Süleyman	Divriği	1.000	BOA, C. AS. 973/42370
Toplam		55.040	

Ek-5. 1771 (1185) Senesi İçin Toplanan Miri Asker

Görevli Binbaşı	Bölgesi ve Unvanı	Asker Sayısı	Referans
Mehmed Paşa	Bosna Valisi	3.000	BOA, MD 267, 6/15
Süleyman Paşa Biraderi Ali Bey	İlbasan'da sakin	500	
Toyranoğlu	Tiran Kazasında sakin	500	
Mehmed Beyzadeler	Tiran Kazasında sakin	500	
Kaplan Paşazade Mustafa	Avlonya'da sakin	500	
Abdullah Paşazade Ebubekir	Yakova'da sakin	1.000	
Es-Seyyid el-Hacc Mehmed	Dergah-ı ali kapıcıbaşılardan	1.000	BOA, MD 267, 30/82
Topuzlu Mehmed	Yenice Ayanı	250	BOA, C. AS. 271/11253
Hacı Paşazade es-Seyyid el-Hacc İbrahim	Akşehir Mutasarrıfı	1.000	BOA, MD 168, 183/725
Hüdaverdi Paşazade Ahmed Paşa	Dukakin Mutasarrıfı	3.000	BOA, MD 168, 184/728
Binbaşı Mehmed Kapudan	Bosna	1.000	BOA, MD 168, 318/1328
El-Hacc Hüseyin	Şamlı	200	BOA, C. AS. 1200/53715
Mir Yusuf	Bolu Voyvodası	1.000	BOA, MD 267, 27/77
Abbas	Kütahya sakinlerinden	1.000	
Çolak İbrahim Paşazade Mehmed Beğ	Bolu Sancağı Mengen kazasında sakin	300	
Seyyid Zeynelabidin	Karamanlı	500	
Zennecizade Seyyid Mehmed	Kayseri sakinlerinden	500	
Gürcüzade	Amasya sakinlerinden	500	
Zaralızade Mir Ali	Sivas sakinlerinden	500	
Tokmak Hasan Paşazade Arif	Çongar Kazası sakinlerinden	500	
Yusuf Paşazade İbrahim Bey	Varnalı	500	
Şerifzade	Tosya sakinlerinden	250	
(?)zade İbrahim	İskilip sakinlerinden	250	
Kaplan Paşazade İbrahim	Avlonyalı	500	BOA, MD 267, 75/204
Açelizade el-Hacc Hasan	Kestel ayanı	1.000	BOA, AE. SMST. III. 21/1407
Mustafa	Sofya ayanından	300	BOA, C. AS. 559/23466
İslam Ağa	Ahmed Paşa Kethüdası	500	BOA, C. AS. 136/10740
Es-Seyyid Osman Ağa	Sofya ayanından	500	BOA, C. AS. 60/2839
Süleyman	Toyranlı	500	BOA, C. AS. 555/23282
Hacı veli	Filorineli Yiğitbaşı	1.000	BOA, C. AS. 1051/46171
İvaz Mehmed Ağa	Bayındır Vovvodası	2.000	BOA, C. AS. 748/31465
Mustafa	Bosna Kapudanlarından	1.000	BOA, C. AS. 1189/53120
Hacı Nasuhzade Süleyman	Divriği sakinlerinden	1.000	BOA, C. AS. 973/42370

Cihanzade Mustafa	Aydın Vekili	500	BOA, AE. SMST. III. 21/1408
İlyaszade	Sığla Mütessellimi	500	
Ahmed Ağa	Drama Nazırı ayandan	500	BOA, C. AS. 1219/54696
Evrenozzade Ahmed Bey	Yenice ayanından	1.000	BOA, AE. SMST. III. 2/70
Mehmed Emin	Edremid Voyvodası	2.500	BOA, C. AS. 430/17853
Keneşzade		1.000	BOA, C. AS. 1065/46882
Karamuçoğlu Ahmed	İpek Kazası	500	BOA, C. AS. 1082/47730
Abdurrahman	Milas Ayanı	1.000	BOA, C. AS. 941/40803
Nimetullah	Tırhala Ayanı	1.000	BOA, C. AS. 1004/43949
Molla Haliloğlu Muhammed	Ayazmend Ayanı	300	BOA, C. AS. 907/39147
Hacı Osman	Bergama Ayanı	200	
	Saruhan Ayanları	300	
	Bergama Voyvodası	200	
El-Hacc Ömer Ağa	Tavas Ayanı	300	BOA, AE. SMST. III. 52/3796
Kara Osmanzade Hacı Ahmed		1.000	BOA, C. AS. 549/23017
Boynu Yoğunlu Aşireti Beyi Battal	Karasihar-ı sahib	1.000	BOA, C. AS. 1014/44425
Ömer Ağa	Kayseri sakinlerinden	500	BOA, C. AS. 428/17793
(?) Ağa	İskeçe Ayanı	200	BOA, C. AS. 416/17215
Paşa ve İbrahim Ağa	Gümölcine ayanları	400	
Ahmed Ağa	Drama Nazırı	250	
	Nevrekob ayanı	200	
Hasan	Zihne ayanı	50	
Mehmed Emin	Edremid Voyvodası	1.000	BOA, C. AS. 1202/53835
Memişzade Mehmed Paşa		700	BOA, C. AS. 744/31278
Seyyid Ali	Yeniil Voyvodası	3.000	BOA, C. AS. 1157/51465
Küçüköğlu el-Hacc Mustafa	Kirmastı ayanı	500	BOA, AE. SMST. III. 88/6611
Sepetoğlu Osman	Gönen Voyvodası	500	
Nasuhoglu	Eğrigöz ayanı	500	
Eğrioğulları el-Hacc İsmail ve el-Hacc Muhammed	İvrindi ayanları	250	
Hacı Osman	Ilıca-i Bergama ayanı	250	
(?)	Dağardı ayanı	500	
Yazıcıoğlu Mustafa	Atranoslu	200	
El-Hacc Ali	Sincanlı	500	
Ahmet	Seydişehir ayanı	300	
Ahmet	Kırili ayanı	300	
Toplam		48.450	

Ek-6. 1772 (1186) Senesi İçin Toplanan Miri Asker

Görevli Binbaşı	Bölgesi ve Unvanı	Asker Sayısı	Referans
Ali	Çatalca ayanından	1.000	BOA, MD 171, 6/25
Abdullah	Başbakikulu	3.000	BOA, MD 171, 22/80
Sadarnalı Mustafa	Akşehir Ayanı	1.000	BOA, MD 171, 43/139
Gölgelizade Seyyid Mustafa	İçil sükkanından	1.000	BOA, MD 171, 76-77/239-242
(?)zade Ahmed		1.000	
Battal Ahmed	(?) aşireti beyi	1.000	
Güneşzade Mahmud	Danışmendlü aşireti beyi	1.000	
Çaparzade Mustafa	Bozok Mut. Yeniil Mut.	1.000	
Hasan	Bolu Voyvodası	500	BOA, MD 171, 77/244
Yusuf	Bolu Voyvodası	500	
	Edirne Bostancıbaşı ve Aydos ayanı Mehmed Haseki	20.000	BOA, MD 171, 130/495
Hasan	Bolu Voyvodası	500	BOA, AE. SMST. III. 114/8660
Mustafa Ağa	Gördelizade	1.000	BOA, AE. SMST. III. 75/5521
Halil	Katerin ayanı	300	BOA, AE. SMST. III. 246/19645
Mehmed Emin	Edremid Voyvodası	1.000	BOA, AE. SMST. III. 109/8307
Yusuf	Bolu Voyvodası	500	BOA, C. AS. 22/996
Kara Osmanzade el-Hac Ahmed Ağa	İzmir Voyvodası	1.500	BOA, C. AS. 339-14073
Hacı Maksud	İzladi sakinlerinden	500	BOA, C. AS. 1007/44093
Damad Mustafa	Edirne Ayanından	500	BOA, C. AS. 1102/48694
Canikli Ali Bey	Ayandan	1.000	BOA, C. AS. 36/1659
Osman Beyzade Mir Süleyman		500	BOA, C. AS. 1047/46019
Firaşeli Mustafa Paşazade Halil Bey		300	BOA, C. AS. 668/28090
Ahmed Bey	Koncalı	300	
İlyaszade Ahmed	Suğla Mütesellimi	2.500	BOA, C. AS. 53/2472
Hacı Moskov	İzladi ayanı	500	BOA, C. AS. 837/35693
Mehmed Emin Ağa	Ödemiş Voyvodası	500	BOA, C. AS. 53/2475
Rüstemzade Mehmed Ağa	İdlib ve Şugur Mütevellisi	2.000	BOA, C. AS. 995/43493
Karamuçoğlu Ahmed	İpek sükkanından	500	BOA, C. AS. 863/36982
El-hacc Veli	Florine ayanından	500	BOA, C. DH. 20/980
Said Paşa Damadı Abdullah		1.000	BOA, C. AS. 328/13577
Hacı İsmail	Beypazarı Voyvodası	1.000	BOA, C. AS. 346/14334
Abdurrahman Ağa	Milas Ayanı	1.000	BOA, C. AS. 747/31422
Mehmed Paşazade Mir Süleymanın	İlbasanlı	300	BOA, MD 171, 83/262
Osman Beyzade Mir Süleyman	Karaşalı	500	BOA, MD 171, 181/684
Müteveffa İbrahim Paşa biraderi Mir Süleyman		500	
Yakup Bey Biraderi Mir Ahmed	Koniçeli	300	

(?) Paşazade Mir Halil		300	
Mir Süleyman	Ohri sükkanından	300	
Çavuş Mehmed	Timur Kazası sükkanından	300	
El-Hac İsmail	Yenipazar Voyvodası	1.000	BOA, MD 171, 182/692
Hacı Maksud		500	BOA, MD 171, 184/705
Molla Halil	Ayazmend Ayanı	300	BOA, AE. SMST. III. 109/8306
Hasan'ın oğlu	Somalı	200	
Hacı Osman	Bergama Ayanı	200	
Araboğlu	Bergama Voyvodası	200	
Es-Seyyid el-Hacc Musa	Kütahya Mütesellimi	300	BOA, AE. SMST. III. 109/8305
Cevrezade		1.000	BOA, D. BŞM. d. 4250
	İzdin	1.000	BOA, C. AS. 1128/50042
Derviş Ahmed	Tuzla kapudanı	1.000	BOA, C. AS. 681/28597
Mehmed Haseki	Edirne Bostancıbaşı ve Aydos ayanı	1.000	BOA, C. AS. 356/14763
Mehmed Haseki	Edirne Bostancıbaşı ve Aydos Ayanı	20.000	BOA, MD 171, 130/495
Toplam		77.600	

Ek-7. 1773 (1187) Senesi İçin Toplanan Miri Asker

Görevli Binbaşı	Bölgesi ve Unvanı	Asker Sayısı	Referans
Ali	Çatalca ayanından	1.000	BOA, C. AS. 1181/52638
Ömer Ağa	Tavas Ayanı	500	BOA, C. AS. 53/2476
Hacı Ahmed Ağa	İzladi ayanı	500	BOA, C. AS. 837/35693
Abdullah	İzvornik Kapudanı	1.000	BOA, AE. SMST. III. 86/6421
Şabanzade el-Hacc İbrahim Haseki		2.000	BOA, AE. SMST. III. 340/27454
Ahmed	Bosna Kapudanlarından	1.000	BOA, C. AS. 886/38082
Battal Bey		1.000	BOA, C. AS. 708/29682
Kurd Ahmed Paşa	Avlonya Mutasarrıfı	2.000	BOA, C. AS. 57/2676
Ahmed	Tuzla Kapudanı	2.000	BOA, C. AS. 1082/47693
Mehmed Emin	Edremid Voyvodası	500	BOA, C. AS. 1182/52696
	Denizli Voyvodası	500	
Veli Ağa	Bergama Voyvodası	500	BOA, C. AS. 1008/44120
Abbas Ağa	Kütahyalı	1.000	BOA, D. BŞM. d. 42316
Cevreoglu Ahmed Ağa		1.000	
Seyyid el-Hacc Abdullah Ağa	Karahisar-ı sahibli	1.000	
Osman Ağa	(?) Köprülü	1.000	
Battal Bey	Kütahyalı	1.000	
Şeyhzade Abdülhalim	Borlu ayanı	1.000	
Halil Ağa	(?) ayanı	1.000	
Nasuhoglu Ali Ağa		1.000	
Çaparzade Mustafa Bey	Yeniil Voyvodası	1.000	
Kurd Ahmed Paşa	Avlonya mutasarrıfı	1.000	
Ahmed Kapudan	Tuzla Kapudanı	1.000	BOA, MD 171, 234/1048
Yeğen Ali	Silahdar Ağası	500	BOA, MD 171, 292/1279
Hasan	Dergah-ı mualla kapıcıbaşılardan	500	BOA, MD 171, 283/1282
Binbaşı Abdullah	Bosna İzvornik kapudanı	1.000	BOA, MD 171, 313/1359
Kurd Ahmed Paşa		2.000	BOA, MD 171, 331/1431
	(?) kapudanı	1.000	BOA, MD 171, 470-471/2092-2111
	(?) Kapudanı	1.000	
İbrahim	Sofya mütesellimi, ayandan	1.000	
Receb	Üsküb eski Mutasarrıfı	1.000	
Hasan	Zihne ayanı	500	
Numan	Rumili mütesellimi	500	
Cizyedarzade	Selanik ayanından	500	
El-Hacc Mehmed	Topoz sükkanından	500	
İvaz mehmed	Filibe sükkanından	500	
İsmail Paşa		500	
Mustafa	Nasliçli	500	
Mir Süleyman	İlbasanlı	500	
Mehmed Bey	Tiranlı	500	
Mehmed Beyzade	Nasliç ayanı	500	
Ebubekir Bey			
Kahraman Paşazade Tahir		500	

Ali Paşazade Mahmud		500	
Mesih Bey	Debre sükkânından	500	
Süleyman Paşa biraderi Mir Ali	İlbasanlı	500	
Süleyman Paşazade Mir Numan		500	
Mahmud	Dukakin mutasarrıfı	500	BOA, MD 171, 496/2205
Hacı veli ve Mestan	Yanbolu sükkânından	600	BOA, MD 171, 496/2206
Mehmed Paşa	İskenderiye mutasarrıfı	500	BOA, MD 171, 499/2237
Ahmed Ağa	Pazarköy Voyvodası	500	BOA, C. AS. 931/40285
İbrahim binbaşı	Kütahya	300	BOA, AE. SABH. I. 288/19363
Mesih Beğ	Debre sükkânından	500	BOA, C. AS. 1051/46206
Receb Paşa	Üsküb Mutasarrıfı	1.000	
İsmail Beğ	Prizrin sükkânından	500	
Selman Paşazade Numan Beğ	Yakova sükkânından	500	
İsmail Paşazade İbrahim Paşa	Yenipazarlı	500	
İlyas Beyzade İbrahim Bey	Balıkesir ayanı	200	BOA, C. AS. 1130/50177
Kara Osmanzade el-Hacc Ahmed Ağa		250	
Cevreoğlu		250	
Cizyedarzade Hüseyin Ağa	Bursa ayanı	100	
(?)	Mihaliç Voyvodası	200	
Küçükoğlu Mustafa Ağa	(?) Voyvodası	150	
Sepetoğlu Osman	Gönen Voyvodası	150	
Ekmekçizade	Beğşehir Voyvodası	150	
İsmail Ağa	Niğde Mütesellimi	250	
Çelik Paşazade Ahmed Paşa	Hamid Mutasarrıfı	250	
Germiyanzade	Kütahya ayanı	100	
Hüseyin Paşa	Kangırı Kaymakamı	200	
Yılanlı Musa Ağa		200	
El-Hacc Ömer Ağa	Tavas ayanı	100	
	Ödemiş Voyvodası	100	
Sağır Ağazade Muhammed Ali Ağa	Demirci ayanı	100	
	Uşak Voyvodası	100	
Kadıazade	Bozdoğan ayanı	250	
Hasan Ağa	Güvercinlik Voyvodası	200	
İvaz Ağa		200	
	Sandıklı Voyvodası	100	
Arap Süleyman oğlu	Kütahya	250	
Hasan Efendizade Muhammed Ağa	Ereğli Mütevellisi	200	
Fettah Ağazade Derviş Ağa	(?) ayanından	100	
Boz Musa	Konya ayanından	100	
Ahmed Ağa	Kırili ayanı	100	
Hacı İsaoglu	(?)	200	

Hacı Kadri oğlu	Kaş kazası	100	
Salih Ağa	Kızılhisar ayanı	150	
Sağır Ağa	Karaağaç	200	
İvaz Mehmed Ağa	Bayındır Voyvodası	200	BOA, AE. SMST. III. 13/866
Beyzade Yusuf	İzdin Voyvodası	500	BOA, C. AS. 436/18137
Mehmed Haseki	Aydos Ayanı ve Edirne Bostancıbaşı	20.000	BOA, MD 171, 274/1202
Toplam		77.100	

Ek-8. 1774 (1188) Senesi İçin Toplanan Miri Asker

Görevli Binbaşı	Bölgesi ve Unvanı	Asker Sayısı	Referans
Hasan	Zihne ayanı	500	BOA, AE. SMST. III. 104/7885
Pehlivan Behlül	Görice sükkanından	1.000	BOA, C. AS. 774/ 32764
Ahmed Ağa	Kırili ayanı	-	BOA, AE. SABH. I. 294/19744
Boz Musa	Karapınar sükkanından	100	
Mehmed Emin	Ereğli Mütevellisi	200	
Abbas	Anadolu Kaymakamı	1.000	BOA, C. AS. 493/20603
Ahmed Paşa	Avlonya Mutasarrıfı	1.000	BOA, C. AS. 1173/52263
Ali Beyzade	Avlonyalı	500	BOA, C. AS. 919/39693
Kaplan Paşazade	Avlonyalı	500	
Mesih Bey	Debreli	500	
Eyyüb Bey	Debreli	500	
Adem Ağa	Akçahisarlı	500	
Hüseyin Bey		500	
Yahya Bey		500	
Mahmud Paşa	İskenderiye Mutasarrıfzade	500	
Mustafa Paşa	İskenderiye Mutasarrıfzade	500	
Feyzullah Bey	Yeğimli	500	
Hasan Ağa	Zihneli	500	
Ömer Ağa	Kesriye ayanı	500	
	Rumili Kaymakamı	500	
Ahmed Paşazade İbrahim Bey	Yakovalı	500	
	Ohrili Ahmed Paşa	500	
Çapanzade		1.000	BOA, C. AS. 51/2387
	Tiranlı Ahmed Bey	500	BOA, C. AS. 1170/52131
Cihanzade Halil Ağa	(?) ayanı	300	BOA, C. AS. 1101/48674
Çavuşzade Mustafa Ağa	Malkara ayanı	500	BOA, C. AS. 1101/48628
Ömer Ağa	Girit ayanı	500	BOA, C. AS. 952/41351
Zülfikar	Bosna kapudanlarından	200	BOA, C. AS. 413/17082
Halil Ağa	Ankaralı	1.000	BOA, C. AS. 594/25003
El-Hacc Ahmed	Drama Nazırı	1.000	BOA, AE. SABH. I. 278/18693
Mustafa Ağa		500	BOA, C. AS. 1213/54377
Osman Ağa		500	BOA, C. AS. 594/25002
Abbas Ağa	Kütahya Mütesellimi	1.000	BOA, C. AS. 1052/46253
Mehmed Ağa	Edirne Bostancıbaşı ve Aydos ayanı	1.000	BOA, AE. SABH. I. 90/6190
Ahmed Bey	Derviş Ahmed Paşaoğlu	600	BOA, C. AS. 527/21996
Mir Hasan	Permedli	500	
Battal Bey		1.000	
Osman Bölükbaşı	Göriceli	350	BOA, C. AS. 1202/53808
Mustafa Ağa		1.000	BOA, C. AS. 1150/51148
Mir Ahmed	Kaplan Paşa yeğeni	500	BOA, C. AS. 335/13883
Osman Ağa	Çaşıgır Köprüsü sakinlerinden	500	BOA, C. AS. 335/13882
Mustafa	Banaluka kapudanı	1.000	BOA, C. AS. 1156/51438

Sefer Ağazade İbrahim Ağa	Gümülcine ayanı	500	BOA, C. AS. 537/22480
Hacı Hasan Ağa	Bursa Cizyedarı	100	BOA, C. AS. 955/41492
Lütfullah Ağa	Mihaliç Voyvodası	200	
Salih Ağa	Kızıllıhisarlı	150	
El-Hacc Halil Paşa	Mısır Valisi	3.000	BOA, C. AS. 61/2858
Osman	Köprücü Ağası	500	BOA, C. AS. 594/25002
Abdülhalim	Borlu ayanı ve Yörük beyi	500	BOA, C. AS. 1055/46389
Ali	(?) ayanı	500	
Bıçaksızoğlu Seyyid Hacı Abdullah	Karahisar-ı sahibli	1.000	
Çaparzade Mustafa	Yeniil Voyvodası	1.000	
Osman	(?)	500	
Binbaşı Pirioğlu Yusuf Bey	Nevşehir’de sakin	1.000	
Mustafa Kapudan	Bosna’da	1.080	
Mustafa Ağa	Kütahyalı binbaşı	1.000	BOA, C. AS. 1150/51148
İvaz Ağa	Bayındır Voyvodası	1.500	BOA, C. AS. 769/32513
Hasan	Derbend Kapudanı	1.000	BOA, C. AS. 859/36799
Ömer	Kesriye ayanı	500	BOA, AE. SMST. III. 322/25924
Hasan	Zihne ayanı	500	BOA, AE. SMST. III. 104/7885
Mehmed Haseki	Aydos Ayanı ve Edirne Bostancıbaşı	20.000	BOA, MD 171, 569/2597
Toplam		58.280	

Ek-9 1772 (1186) Senesi İçin Ayanlardan Talep Edilen Asker

1772 Senesi İçin Ayanlardan İstenen Asker			
Asker İstenen Ayan	Bölgesi ve Unvanı	Asker Sayısı	Kaynak
Mustafa	Mirimirandan Eski Bosna Kaymakamı	300	BOA, MD 171 , 1/2
Nimetullah ve kazanın zi-kudreti	Tırhala Ayanı	200+300	BOA, MD 171 , 62-65/198-215
Mühürdaroğlu Hasan	Siroz sükkanından	400	
Molla Mesudoğlu	Zihne Ayanı	500	
Gedikli el-Hacc Hüseyin	Drama Nazırı	400	
Nazırzade	İştib Mübayaacısı	500	
Mustafa Bey	Vodine Ayanı	400	
Hasan	Toyran Ayanı	200	
Haseki mütekaidi Ahmed	Siroz sükkanından	200	
Ömer	Kesriye sükkanından	500	
Kara Ahmed	Karaferye’de sakın	300	
Veliyüddin	Filorine sükkanından	500	
Küçük Hüseyin	Avrethisarı sükkanından	300	
Mir Ali ve kazanın zi-kudreti	Yanya Mütesellimi	250+500	
Çavuşzade	Selanik’de sakın	500	
Şerifzade Ahmed Bey	Yenice mütevellisi	500	
Çıplak Ağa ve kazanın zi-kudreti	Yenice’ye bağlı Eskice sükkanından	200+200	
Abdülvahab	Selanik sükkanından	300	BOA, MD 171 , 573/2622
Hazinedarzade Ali	Selanik sükkanından	500	
Mühürdaroğlu Hasan	Selanik sükkanından	400	
Ömer	Kıbrıs eski muhassılı	1.000	
Mehmed Paşazade Ahmed Bey	Yanyada sakın	100	
Mustafa Paşazade Kethüdası		120	
Tahir Bey		50	
Emrullah Beyzade Mustafa Bey		150	
Kaplan Beyzade Ali Bey		100	
Delibaşzade Mustafa		30	
Derviş Ağazade Mustafa		50	BOA, MD 171 , 573/2645
Zennecizade es-Seyyid Mehmed	Kayseri ayanından	150	
Kara (?)zade Ahmed	İpek Kazası sükkanından	500	
Ahmed Bey	Nasliç Ayanı	300	
Şaban	Yakova’da sakın	300	
İsmail	Pravişte’de sakın	300	
Sefer Ağazade	Gümölcine ayanı	250	
Küçük Ağalar	Eskice sükkanından	200	
Serdaroğlu ve Osman Beyoğlu ve Ali Hacıoğlu	Cağlayık’da sakın	300	
Murad Ağazade el-Hacc Mehmed	Nevrekob sükkanından	400	
Kurd Paşa hafidi Mehmed	Yakova sükkanından	300	BOA, MD 171 , 113/376

Yusuf Bey ve müştereki Hasan Ağa	Bolu Hassı Voyvodası	500+500	BOA, MD 171 , 576/2652
Toplam		14.850	

Ek-10. 1773 (1187) Senesi İçin Ayanlardan Talep Edilen Asker

Bölgesi ve Unvanı	Ayan	Asker Sayısı	Referans
Azizzade ve karındaşı	Aydın ayanından	150	BOA, AE. SMST. III. 192/15107
Camuszade		150	
Ali	Arpaz ayanı	50	
Hacı Ömer Ağazade Hacı Muhammed	Ezine'de sakin	50	
Hacı İbrahim oğlu Hacı Mustafa		25	
Hacı Emir Muhammed oğulları	Saray karyesinde sakin	30	
Uncuoğlu Hacı İsa		15	
Hacı Hayreddin Beğ	Kubbeağaç karyesinde sakin	15	
İbrahim	Edincik ayanı	100	BOA, AE. SMST. III. 144/11373
Gümüşlü Ahmed Beğ	Gürle ayanı	200	BOA, AE. SMST. III. 144/11371
Ahmed	Göynük ayanı	200	
Kethüdayerizade	Gölpazarı ayanı	200	
El-Hacc Muhammed	Nallıhan ayanı	300	
Selim Bey	Manastır ayanı	100	
Hacı alil Terkin	Sandıklı ayanı	200	BOA, AE. SMST. III. 208/16426
Seyyid Battal	İskilip sükkanından	500	BOA, AE. SMST. III. 82/6054
Koyuncuzade Ahmed	Artukabad sükkanından	300	BOA, AE. SMST. III. 145/11378
Eğrioğulları İsmail ve Hacı Mehmed	İvrindi ayanları	200	BOA, AE. SMST. III. 252/20141
Mehmed Ağa	Priştine skainlerinden	300	BOA, AE. SABH. I. 353/24745
Kara Hüseyin	Karataş ayanı	75	BOA, C. AS. 56/2621
Kara Muradzade Hacı Mustafa	Elmalı ayanı	300	BOA, C. AS. 1088/47984
Hafızade	Honaz sükkanından	Belirtilmemiş	
Hacı Kadrioğlu Seyyid Yusuf Ağa	Faş ayanı	250	
Hacı Mehmed Ağa ve karındaşı Musa	Adana ayanından	200	
Hacı Abdurrahman	Adana ayanından	100	
İnce Ağa	Adana ayanından Terkin	100	BOA, AE. SMST. III. 152/11919
Dede Ağa	Adana ayanından	100	
Kürklü Ahmed Ağa	Seydişehir ayanı	500	
Abdülgağfarzade Seyyid Halil	Ereğli sükkanından	500	
Raşid Ömer Efendi	Akşehir Mütesellimi	500	
Osman Efendi	Akşehir ayanı	300	
Gödelizade Halil	Kule ayanı	150	
Seyyid el-Hacc Osman Ağa	Güzelhisar ayanı	400	
Zaim Mustafa	Akçakızanlık ayanı Terkin	300	
Alaaddinze Mehmed	Keskinli	75	
			BOA, C. AS. 206/8850

Bey			
Meneliltizade Ali	Şehirköyü ayanı	500	BOA, C. AS. 599/25230
Küçüköğlu Mustafa	Kirmastı ayanı	500	BOA, C. AS. 53/2477
Sepetoğlu Osman	Gönen Voyvodası	500	
(?)	Dağardı Ayanı	500	
Yazıcıoğlu Mustafa	Atranoslu	200	
Hacı Ahmed	Kırili Ayanı	300	
Cihanzade Halil	Güzelhisar Ayanı	300	BOA, C. AS. 946/41058
Ömer	Tavas Ayanı	1.000	BOA, C. AS. 53/2476
Seyyid Mustafa	Malkara ayanı	Belirtilmemiş	BOA, C. AS. 599/25229
Ahmed	Keşan ayanı	Belirtilmemiş	
Ahmed Bey	Naslıç ayanından	300	BOA, C. AS. 338/14027
Cihanzade Halil	Güzelhisar Ayanı	400	BOA, C. AS. 973/42351
El-Hacc Ömer Ağazade Mehmed Terkin	Alaşehir kazası ayanı	200	BOA, MD 171, 199-200/786-834
Dede Ağa	Çal Kazası Voyvodası	300	
Sağırzade Mehmed	Karesi ayanından	100	
Abdülkadir ve Hasan Beğ	Şeyhlü Kazası ayanı	150	
Taşlıoğlu İbrahim	Saruhan Sancağında Kızılcalı ayanı	250	
Baharlarlı Hasan	Göküyük ayanı	150	
Ahmed ve Hüseyin	Saruhan Sancağında Timurcu Kazasında Karataş Ayanı	150	
İcelizade el-Hacc Hüseyin	Aydın sancağında Nazilli Kazası Ayanı	500	
Posacıczade el-Hacc Mustafa	Aydın Sancağında (?) Nahiyesi Ayanı	300	
Cihanzade el-Hacc Abdülaziz	Güzelhisar Ayanından	400	
Cihanzade Mustafa Terkin	Güzelhisar Ayanından	150	
Cihanzade Halil	Güzelhisar Kazasından	300	
Seyyidoğlu Osman Terkin	Gönen Kazası Ayanı	250	
Nasuhzade Ali	(?) Kazası Ayanı ve Serdarı	500	
(?)zade Ali	Mihaliç Voyvodası	300	
Karazade el-Hacc Mustafa	Birgi Ayanı	300	
Salihzade Terkin	Bandırma Ayanı	300	
	Aydıncık Ayanı	100	
el-Hacc Salih	Kızılhisar Ayanı	250	
Hasan Çavuşzade el- Hacc Ahmed	Menteşe Sancağı Mütesellimi	750	
Efendioğlu	Sarayköylü	150	
Tüfenkçibaşzade	Aydın Sancağında	100	

Abdurrrahman	vaki Yenipazar Kazası Ayanı		
(?) Çelebi Ağa	Menteşe Sancağında (?) Kazası sükkanından	100	
Toroğlu	Tarsuslu	500	
Azizzade Fettah ve Camuszade ve Aziz Ağa	Milas Kazası Ayanı	350	
İlyaszade Ahmed ve Tolaklızade ve Dizdaroglu	Suğla Mütesellimi	300	
Derviş Paşazade Esad Beğ ve yeğenlerine	İnegöl Bursa ayanı	600	
Hacı Cafer ve Akhevveloğlu Hacı Feyzi ve Hacı Süleyman ve Damadı (?)zade Hacı Süleyman	Bursa sükkanından, mütesellim	500	
Ahmed Bey	Pazarköy ayanı	300	
Gökçeoğlu Hacı Ali	Terkin	100	
El-Hacc (?)	Sincanlı	150	
Hacı İsmail	Mudanya Ayanı	150	
(?) Ağa Yeğeni el-Hacc Mehmed	Pınar Kazası Ayanı	150	
Hacı Osman	Teke Ayanı	300	
Kara Muradzade Mustafa	(?) Kazasında sakin	300	
Çakırzade	Honaz Kazası sükkanından	100	
Taşcızade	Hamid Kazasında Dere Karyesinde	150	
Hacı Kadir oğlu Yusuf	Kaş Kazasında	250	
Çomukoğlu İsmail	Tirkeş Kazasında	300	
Ahmed	Kilcilerli	200	
Hasan	Karaviran Ayanı	150	
Kethüdayerizade Terkin	Göl Pazarı Kazası Ayanı	200	
Zaralızade Mir Ali	Sivas Ayanından	200	
İsmail ve karındaşı Ali	İvrindi Kazası Ayanı	300	
Şabanzade Ali ve karındaşları	Akhisar ayanı	200	
Fazlı Ağazadeler	Eskişehir Kazasında	400	
Şehzade Abdülhalim	Borlu Kazası Ayanı	500	BOA, MD 171, 201/838
Mir Halil	(?) Aşireti Beyi ve (?) kazası ayanı	500	BOA, MD 171, 202-203/839-849
Mustafa Bey	Kızıl Keçili aşireti Beyi ve (?) kazası ayanı	350	
Süleyman Bey	Şehirli Cemaati Boybeyi	300	
	Karakeçili cemaati beyleri	300	

Gödelizade Halil Bey	Küre kazası Ayanı	150	
El-Hacc Mustafa Bey	Kara Tekeli Cemaati Boybeyi	300	
Gündüz Bey	Saruhan Sancağında Kara (?) Cemaati Aşiret Beyi	500	
Kadir ve İbrahim Bey	Arablı Cemaati Kethüdası	400	
Mir el-Haczade Halil Bey	Bozulus Aşireti Boybeyi	200	
Mehmed Bey ve Ali Bey	Kuşdoğanlı Aşireti Boybeyi	150	
	(?) cemaatleri beyleri	500	
Mehmed	Bosna eski Kaymakamı Kilis mutasarrıfı	300	BOA, MD 171, 216//905
Es-Seyyid Ahmed	Sivas Kethüdayeri	150	BOA, MD 171, 216//906
İbrahim	Sefer Ağazade	50	BOA, MD 171, 217/907
Seyyid Mustafa	Gümülcine ayanından	150	
	(?)oğlu Hasan	110	
Seyyid Mehmed	Ercan Nahiyesi sükkanından	100	
Dağlı Hacı İsmail		80	
Dağlı Hacı Hasan		60	
Şeybenderzade Hacı Mustafa	Haleb ayanından	400	
Küçük Ağazade Hacı Mehmed	Haleb ayanından	300	
Çapul ağası Hacı Bekir	Haleb ayanından	300	
Rüstemzade Hacı Mehmed	İdlib Ayanı	300	
El-Hacc Abdülfettahzade Ömer ve karındaşı	Siverek Ayanı	1.000	
	Palu Sancağı Beyi	500	BOA, MD 171, 219-221/913-966
Koyuncuzade Ahmed	Tokadlı	300	
Numan Seyyid Osman	Karayaka Ayanı	1.000	
İlbaşıoğlu Seyyid Mustafa	Artukabad Ayanı	300	
Kara Musa	Mecidözü Ayanı	200	
Mamaluzade Hüseyin Bey ve Mamalu aşireti ashab-ı yesarı	(?) Ayanı	300+200	
Şeyh Abdülkadir	Bozkır ve Belviran Kazaları Ayanı	1.000	
Eskicizade Halil	Hamid ayanından	200	
Burhanzade Ali	Eğirdir Kazası ayanından	200	
(?)zade	Alaiye ayanından	300	
Hacı Mehmed	(?) Ayanı	300	
Mir Mehmed	Karahisar Develü	300	

	Ayanı ve Voyvodası	
Hacı Ramazan	Karaağaç Hamid Ayanından	500
Hacı Osman	Antalya Ayanı ve Kethüdayeri	300
Katircızade Hacı Mustafa	Terkemiş ayanından	300
Abbas	Kütahya ayanından	300
Şeyh Hüseyinzade Hacı Osman	Güzelhisar ayanından	300
İsmail	Arapkirli Mehterbaşı	300
Mehmed ve kazanın ashab-ı serveti	Kelkit ayanından Alaaddinze	200+300
Köprülüzade Osman ve kazanın ashab-ı serveti		200+300
Kengiri Sancağı Mütesellimi (?)zade Hüseyin ve kazanın zi- kudreti	Koçhisar ayanından	200+300
Mir İbrahim	Darende Ayanı ve Voyvodası	300
Sunuullah Beğ ve Paşa Beğ	İçil Ayanı	1.000
(?)zade Mustafa	Alaiye ayanı	300
Kürklü Ahmed	Seydişehir Kazası Ayanı	300
Ebubekirzade Ahmed	Arabkir sükkânından	100
Hacı Receb	Arabkir sükkânından	100
(?) Hacı Ömer	Halen Denizli Voyvodası	1.000
Yumrutaşlı Hacı Ömer Ağazade Osman	Terkemiş Kazasından	250
Kızılhisarlı Hacı Mahmudzade	Terkemiş Kazasından	250
Çorbacızade Kadri	(?) Kazasından	250
(?)zade Memiş	Isparta ayanından	150
Hacı Halil	Karahisar Sancağında vaki Sanduklu Kazasında sakin	200
Mahmud	Sanduklu Kazasında	270
Kandilcioğlu Yusuf	Karahisar-ı sahib Kazasından	150
Tuzcuoğlu es-Seyyid Ahmed	Karahisar-ı Sahib Kazasından	550
Yunus	Seydi Gazi Mütevellisinin oğlu	200
Hacı Halil Efendizade Hacı Mustafa	Karahisar-ı Sahib sükkânından	100

(?) ve Hasan Kethüda	Yörükandan	150	
Kaçaroğlu Mustafa, Osman ve Ömer	Yörükandan	150	
Hacı Memiş	Yörükandan Kaçar	150	
(?)	Yörükandan	100	
Hasan	(?)	150	
(?) Aşiretinden	(?)	100	
Yusuf Beğzade Mehmed ve Battalzade ve Çolak Mehmed	Kara Benekli Aşiretinden	125	
Kaplan Beyzade Mir Ali Battal		200	BOA, MD 171, 224/979
Çeribaşı Mustafa	Sofyalı	200	BOA, MD 171, 225-226/985- 1011
El-Hacc İbrahim	Sofya Mütesellimi	300	
Mir Mustafa Terkin	Sofya sükkanından Köprü Çeribaşısı	200	
Arnavud Süleyman Terkin	Sofya sükkanından	300	
El-Hacc Yusuf ve karındaşı	Dobniçe sükkanından Terkin	150	
El-Hacc Mehmed Terkin	Samako Nazırı	100	
Es-Seyyid İbrahim	Selanik sükkanından Ahi Babası	250	
Çavuşzade	Selanik sükkanından	200	
El-Hacc Mustafazade el-Hacc Hüseyin	Selanik sakinlerinden	150	
Alagözzade el-Hacc Hasan	Selanik sükkanından	150	
Ahmed Ağacık Terkin	Tırnova Kazası sükkanından	100	
Hacı Ömerzade Hacı Mehmed	Tırnova sükkanından	500	
Ziştovili el-Hacc Yahya Terkin	Tırnova sakinlerinden	200	
Selman Paşazade Mehmed Beğ'in Kethüdası Ali	Yanya sükkanından	350	
Mustafa Paşazade Mir Mehmed Terkin	Yanya sükkanından	100	
Mehmed Paşazade Mir Ahmed		100	
Emrullah Beğzade Mir Mustafa		200	
Kaplan Beğzade Mir Ali Terkin		200	
Nimeti Beğzade Mir İbrahim	Tırhala sakinlerinden	300	
Manco Osman		300	
Mevlana Rüşdi	Karaferye Ayanı	200	
Nakib Efendi biraderi	Yenişehir sükkanından	150	

Kaplan Paşazade	Avlonyalı	300	
El-Hacc Hasan	Kırk Kilisa sakinlerinden ayan	100	
Nazırzade yeğeni Mehmed	İştib sükkanından	300	
Şatır Ali Ağazade	Manastır sükkanından	300	
Hafızzade Ahmed	Selvi kazası sakinlerinden	250	BOA, MD 171 , 230/10341035
Hasekioğlu Hacı Ali	Selvi Kazası sakinlerinden	250	
Yusuf Terkin	Filibe ayanından	500	BOA, MD 171 , 237/1052
Hasekizade Emin	Silivri kazası sakinlerinden	500	BOA, MD 171 , 238/1055-1057
İvaz Mehmed	Filibe ayanından	300	
Hasanzade Mehmed	Kıtrın Voyvodası	200	
Sarı Nazırzade Battal	Filibe ayanından	300	
Küçük Hacı Mustafa Battal	Filibe Ayanından	350	BOA, MD 171 , 240/1062-1066
Ali Ağazade Çelebi Ahmed Battal	Filibe ayanından	300	
Ali Ağazade Küçük Çelebi Mehmed Battal	Filibe ayanından	200	
Ahmed Beğzade Nureddin Beğ	Pravişte sükkanından	100	
Mir Adil	Priştine sakinlerinden	100	
Alacazade Mehmed Battal	Yenişehir-i fenar ayandan	200	
Alaca Ali Ağa kayını Molla Hüseyin	Yenişehir-i Fenar sükkanından	200	
Mustakimzade İsmail	Yenişehir-i Fenar'da sakın	300	
Hacı Mehmed Battal	Salineli Zaimzade	300	BOA, MD 171 , 241/1071-1089
Halil	Alasonya eski Voyvodası	100	
Bayram	Fenarlı	100	
Hacıoğlu Hacı Halil Battal	Manastır sükkanından	250	
Hacı Kurd Alizade Hacı Ali Battal	İslimiye sükkanından	300	
Hasan	Alasonya sükkanından	100	
Osman	Alasonya sakinlerinden	100	
İvaz Mehmed	Kulle Ayanı	300	
Ömer Battal	Yanya sükkanından ve züemadan	50	
Baba Ahmedzade Ahmed	Pravişte sakinlerinden	100	BOA, MD 171 , 244-245/1091- 1096
Hacı Ömerzade el-Hacc Mehmed	Pravişte Ayanı	300	
Maktul Süleyman Paşazade Mehmed Beğ	Yanya sükkanından	500	

Terkin			
Derviş Ağazade Mustafa Terkin	Yanya sükkânından	50	
Koniçe zi-kudretleri		500	
Hacı Ömer oğlu Hacı Mehmed	Tırnova sakinlerinden	500	
Yusuf Zülfikar Terkin	Yanya sükkânından ve erbab-ı tımardan	100	BOA, MD 171 , 245/1097
(?) kazası ayanından	Ahmed Bey Terkin	300	BOA, MD 171 , 246/1098
Çavuşzade Ahmed Reşid	Selanik sükkânından	750	BOA, MD 171 , 247/1101
Mir İsmail	Priştine sakinlerinden	150	BOA, MD 171 , 248/1104-1105
Hacı Yahya	Priştine sakinlerinden	300	
Kurd Ahmed Paşa		300	BOA, MD 171 , 252/1118
Zeynelabidin	Niksar Kazası ayanı	500	BOA, MD 171 , 254/1125
Haseki Hacı Salih ve Haseki oğlu Mustafa ve Hacı Kerim ve Numan ve Osman	Tokad Kazası sükkânından	2.500	BOA, MD 171 , 254/1126
Hacı Mustafa Paşazade Mir Alem Mehmed	Yanya sükkânından	100	BOA, MD 171 , 255/1128
El-Hac Ahmed Sağırzade Mir İbrahim	Kemah Kasabası sükkânından ayandan	500	BOA, MD 171 , 271/1189
	Drama nazırı	1.000	BOA, MD 171 , 277/1198
Ömer	Kesriye ayanı	500	BOA, MD 171 , 277/1200
Cevrezade Ahmed ve kardeşi Süleyman	Burhanlu aşiretinden	Belirtilmemiş	BOA, C. AS. 868/37201
Koyuncuzade Ahmed Ağa	Tokat sükkânından	500	BOA, C. AS. 971/42281
Haseki tekaüdü Hacı Alizade el-Hac Ali Terkin	Merzifon sükkânından	500	BOA, MD 171 , 276-277/1206-1217
Akıllıoğlu Hacı Ahmed	Çırpan kazası sükkânından	300	
Sarraçzade Mustafa	(?) Hasköy ayanından ve eski mütesellim	200	
Derviş Ağazade Mustafa Terkin	Yanya sükkânından	50	
Hafızzade Ahmed ve Hasekizade el-Hacc Ali	Selvi sükkânından Terkin	500	
Kellecioğlu Hüseyin	Osmancık sakinlerinden	300	
(?)oğlu Mustafa	Gedüs Kasabası ayanından	300	
İsmail Efendizade Ahmed	Gedüs ayanından	300	
		300	
Seyyid Battal	İskilib Kazası sükkânından	500	
Hacı Yusuf	İskilib Kazasına	500	

	tabi Anbarcı Karyesi sükkanından		
Hacı Kaplan Ağazade Ahmed	Budak Efendi Kazasına tabi (?) Nahiyesi sükkanından	500	
Sarı Nazırzade Mehmed	Filibe Ayanı	300	BOA, MD 171 , 277/1219-1221
Küçük el-Hacc Mustafa	Filibe sükkanından	350	
Ali Ağazade Büyük Çelebi	Filibe sükkanından	300	
Seyyid Mehmed ve kardeşi Seyyid Mustafa	Selanik sakinlerinden	300	BOA, MD 171 , 278/1222-1231
Kanlı el-Hacc Hüseyin	Uzuncaabad Kasabası sükkanından	250	
Küçük Yazıcızade Seyyid Ebubekir	Uzuncaabad Hasköy sükkanından	50	
Malkoç Beğzade Abdi Beğ	Uzuncaabad Hasköy Kazasına tabi (?) nam karye sükkanından	200	
İmamoğlu el-Hacc Hasan Terkin	Pravişte sükkanından	100	
El-Hacc Mehmed	Pravişte sakinlerinden	100	
Dizdar el-Hacc Hamza Beğzade Mustafa	Pravişte sükkanından	100	
Yaman Hacı Ahmed	Köstendil Kazası ayanı	100	
Mehmed Emin	Köstendil sükkanından	150	
Hasan Efendizade ()	Köstendil sükkanından	150	
Ali Paşazade Mir İbrahim	Priştine kazası sakinlerinden	300	BOA, MD 171 , 279/1235
Eski Nazır Derviş Mehmed	Samakov sükkanından	100	BOA, MD 171 , 4281/1243-1244
Ali	Mir-i mirandan	500	BOA, MD 171 , 281/1245
Nimeti Beğzade Mir İbrahim	Tırhala sükkanından	300	BOA, MD 171 , 284/1256
Sefre Ağazade İbrahim	Gümölcine ayanı	500	BOA, MD 171 , 286/1260
Çavuş Mehmed Bey	Timurhisar ayanından	300	BOA, MD 171 , 286-287/1262
Mustafa	Topriçe ayanı	500	BOA, MD 171 , 287/1264
Haseki emeklisi Turhan	Osman Pazarı ayanından	350	BOA, MD 171 , 288/1267
Nazırzade Mehmed	İştib sükkanından	300	BOA, MD 171 , 293/1280
Ali Paşazade Mahmud	Mirimirandan Dukakin Mütessellimi İptal	500	BOA, MD 171 , 294/1283
Ali Muhtar	İlbasan Sancağı sükkanından	500	BOA, MD 171 , 253/1119

Mamaluzade İsmail	Alaca kasaba sakinlerinden	200	BOA, MD 171 , 312-312/1355- 1357
Sağır İlyaszade el-Hacc Osman	Çerkeş sükkanından	300	
Baki beşezade Ömer	Boyabad sükkanından	250	
(?) Hacı Ahmed	Ankara sükkanından	200	
Seyyid Hamza	Züemadan Priştineli	100	BOA, MD 171 , 314/1363
Sakallızade el-Hac Ahmed İptal	Sofya sükkanından	150	BOA, MD 171 , 315-316/1367- 1369
Osman İptal	Berkofça Voyvodası	150	
Mustafa	Berkofça sükkanından	150	
Abdülvahab	Selanik sükkanından	150	
Hacı Ali zade Terkin	İslimiye sükkanından	300	BOA, MD 171 , 317/1377
El-Hacc Mustafa Bey Battal	Yenice-i Varvar sükkanından	150	BOA, MD 171 , 328/1417
El-Hacc İsmail Terkin	Zihne'de sakın	150	BOA, MD 171 , 329/1421-1424
Abdi	Zihne sükkanından	150	
El-Hacc Ahmed Battal	Zihne sükkanından	150	
Çorabcı Arnavud Ali	Siroz Kazası sükkanından	150	
El-Hac Ebubekir	Misivri Voyvodası	500	BOA, MD 171 , 332/1433
El-Hacc Ahmed	Burgos iskelesi sakinlerinden	50	
Salih Haseki	Ahyolu kazası ayanı	20	
el-Hac Mehmed	Saline sükkanından	500	
Mahmud Ağazade Hüseyin İptal	(?) sükkanından	200	BOA, MD 171 , 358/1528-1532
(?) Mustafa	Serfiçe sükkanından	300	
(?) Mustafa	Serfiçe sükkanından	300	
Küçük Ali	Serfiçe ayanı	300	
Ağazade oğlu Emin	Serfiçe Kazası sükkanından	300	BOA, MD 171 , 369-370/1577- 1588
Mehmed Ali	Timurci Kazası sükkanından	500	
Mahmud oğlu Hacı Ali	Kütahya sükkanından	500	
Arnavud Süleyman	Kütahya sükkanından	300	
Acemzade	Uşak Kasabası ayandan	500	
Kara Kışla dimekle maruf	Uşak sükkanından	500	
Kör Emir oğlu Seyyid el-Hacc (?)	Simav sükkanından	300	
Mehmed Ağa'nın büyük	Isparta mütesellimi	500	

oğlu Mustafa			
	Teke mütesellimi	500	
Hacı Osmanzade Köse Mustafa	Divriği ayanından	300	
	İnönü ayanından	300	
Abbas Ağa biraderi Mahmud	Kütahya Mütesellimi	300	
(?) Beğzade Mehmed Emin	Timurciler Karyesinin sükkanından	500	BOA, MD 171, 374-375/1605-1632
Gecelizade Ömer oğlu Osman	Bursa sükkanından	400	
El-hacc Süleyman Damadı Çukacı el-Hacc Yakub	Bursa sükkanından Terkin	200	
Giceli Damadı Çukacı el-Hacc Abdullah	Bursa sükkanından Terkin	200	
Zaharizade Lütfullah Çelebi	Bursa sükkanından Terkin	300	
Abdizade	Bursa sükkanından Terkin	300	
Karanfizade el-Hacc İbrahim	Bursa sükkanından Terkin	100	
Aklievveloğlu Yastıkçı Feyzi ve oğlu Mustafa	Bursa sükkanından Terkin	400	
Germiyanzade Yusuf	Kütahya sükkanından	300	
Hancızade Ali	Kütahya sükkanından	300	
Arslanzade	Kütahya sükkanından	300	
	Isparta eski Mütesellimi	300	
Kör İsmail kethüdası	Niğde ayanından	500	
(?) Ahmed	Niğde sükkanından	300	
Kuşçuzade Hafız Mehmed	Konya ayanından	200	
Serdarzade Abdullah	Konya ayanından	200	
(?) Ahmed	Konya sükkanından	200	
Çelik Paşazade İbrahim	Konya'da sakin	200	
Hidayetzade Feyzullah	Konya'da sakin	200	
Dervişzade Ali ve Hacı Ahmed	Burdur ayanı	400	
Hacı Halil Ağazade Hacı Mehmed	Burdur ayanı	150	
Kara Bey	Karamanlı ayanı	150	
İbrahim	(?) ayanı	150	
Mehmed	Antalya ayanı Dere köylü	500	
Hüseyin	Antalya ayanı Bekir Beyzade	500	
Murtaza	Güzelhisar ayanı	150	

İmamoglu Hacı Mehmed	Sivas sükkanından Zaralızade'nin eski harem kethüdası	150	
	Koniçe sükkandan (?)oğlu Hüseyin Çorbacı	100	BOA, MD 171 , 376/1635-1637
Murad oğlu el-Hacc Mehmed Battal	Koniçe sükkanından	200	
Es-Seyyid Ali Battal	Nevrekob ayanı	200	
Hasan Battal	Zihne ayanı	500	BOA, MD 171 , 376-377/1639
El-Hac Abdi ve damadı el-Hacc Veli oğlu Ali İptal	Pravişte sükkanından	200	BOA, MD 171 , 401/1764
Yusuf	İzdin Voyvodası	150	BOA, MD 171 , 436/1902-1905
Mustafa	Ayasofya Cami (?)	100	BOA, MD 171 , 437/1907
El-Hac Ahmed	Siroz sükkanından yeniçeri mütekaidinden	400	BOA, MD 171 , 438/1909
(?) Ali oğlu el-Hac Abdülkerim		500	BOA, MD 171 , 438/1911
Bekirzade Yusuf	İzdin Voyvodası	500	BOA, MD 171 , 446/1955
Toplam		98.500	

Ek-11. 1773-1774 Kışı İçin (1187-1188) Ayanlardan Talep Edilen Asker

Bölgesi ve Unvanı	Ayan	Asker Sayısı	Referans
Ağzıkıralı Mustafa Ağa	Karahisar-ı sahib eski Mütesellimi	250	BOA, AE. SMST. III. 295/23653
Hasan	Zihne Ayanı	500	BOA, C. AS. 52/2430
Feyzullah Ağa	Karamürsel ayanı Terkin	200	BOA, C. AS. 970/42250
İvaz Mehmed Ağa	Filibe ayanı	500	BOA, C. AS. 845/36127
Hacı Yusuf oğlu Seyyid Hacı Ali	Amasya ayanından	500	BOA, C. AS. 501/ 20944
Fettahzade Derviş	Şücaeddin ayanı	100	BOA, C. AS. 449/18692
Kuruoğlu Abdülkerim	Tokat sükkanından	500	BOA, C. AS. 53/2494
El-Hacc Salih	Tokat sükkanından	500	
Gicelizade Ömer ve oğlu Osman	Bursa ayanından	400	BOA, C. AS. 44/2002
Çukacı el-Hacc Hasan		300	
Çukacı el-Hacc Yakub		200	
Giceli Damadı Çukacı el-Hacc Abdullah		200	
Zaharizade Lütfullah Çelebi		300	
Abdizade		300	
(?) el-Hacc İbrahim		100	
Aklievveloğlu Yasdıkçı Feyzi ve oğlu		400	
Azizzade Fettah ve Aziz Ağa ve Camuszade	Milas Kazası ayanları	350	BOA, C. AS. 971/42287
Mehmed Emin Bey	(?) aşireti miri	500	BOA, MD 171, 450/1968-2001
Mustafa	Gemlik ayanından İptal	300	
Hacı Mustafa	Tavşanlı Kasabası ayanından	300	
(?) ve kardeşi İbrahim	Pravişte sükkanından İptal	250	
Serdarzade Mustafa	Pravişte Kazasına tabi (?) Karyesi sükkanından İptal	100	
Hüseyin Ağazade Yusuf	Pravişte Kasabasına tabi (?) Karyesi sükkanından İptal	100	
Veli Beğzade Ahmed	(?) Karyesi sükkanından İptal	100	
	(?) Karyesinden Feyzullah İptal	100	
(?) Ağası Ali	Filibe sükkanından İptal	500	
(?) Hüseyin	Filibe sükkanından İptal	500	
Es-Seyyid Ebubekir	Filibe sükkanından İptal	300	
Uzunca Efendi	Filibe sükkanından	300	

	İptal		
Timurizade Hacı Emin	Filibe sükkanından İptal	300	
Ali (?) Hacı Ali	Filibe sükkanından İptal	300	
(?) Mehmed	Pravişte sükkanından İptal	100	
Kaşıkcıoğlunun büyük oğlu Mustafa	Bursa sükkanından	300	
Çukadarzade	Bursa sükkanından İptal	100	
Duman oğlu es-Seyyid ibrahim		200	
Mustafa	Bursa sükkanından İptal	100	
Bölükbaşı Molla Ömer oğlu	Bursa Kazasına tabi Hasan Ağa Karyesi sükkanından	200	
Emir Ağa	Mihaliç Voyvodası (?) zadenin Kethüdası	500	
(?) Beğzade Ahmed Beğ ve oğlu Ömer Beğ		300	
İbrahim ve biraderi Süleyman	(?) nam karye sükkanından	300	
Çelik Paşazade Hasan Beğ	Isparta Kazasında sakin	300	
Müftizade Abdullah	(?) ayanından	150	
Nailizade Ağa biraderi Ömer	(?) sükkanından	150	
Seyyid Osman ve Kethüdaoğlu Hacı Mehmed	(?) ayanından	150	
İtmekçizade Mehmed	Beğşehir ayanı ve mütesellimi	500	
Hacı Mahmud oğlu Hacı Osman	(?) ayanından	150	
Hacı oğlu İbrahim	(?) ayanından	150	
Hasan	Seyyid Gazi Kazasına tabi Bardakçı Karyesi sükkanından	300	
(?) Osman	Kara Keçili Cemaati Kethüdası İptal	150	
Halil oğlu Hüseyin Kethüda	Kara Keçilü aşiretinden İptal	250	
Selanik'de kain mühtedi taifesi	İptal	2.000	BOA, MD 171, 462-463/2034- 2075
Ebubekir	(?) Karyesi sükkanından İptal	300	
Çerkesoğlu Hüseyin	Kastamonu sükkanından	250	
Hıdıroğlu Abdurrahman	Kastamonu sükkanından İptal	100	
(?) oğlu el-Hacc Ali	Kastamonu sükkanından	100	

Yanıkoğlu el-Hacc Ali	Kastamonu sükkanından	100
Hacı Ali Efendi oğlu Mehmed	Kastamonu sükkanından İptal	250
Şamlı oğlu Hacı Mehmed	Kastamonu sükkanından	100
Hacı Veli ve oğlu	Yanbolu sakinlerinden İptal	600
Ali Efendi	(?) sakinlerinden	250
El-Hacc Ali	(?) ayanı	200
(?) Karyesinin ashab-ı servetleri		100
Ali	Isparta'da sakin	500
Müftizade Hacı Mehmed	(?) sükkanından	600
Kurd Paşa eniştesi Mehmed Paşazade Mir Süleyman	İlbasan sükkanından	500
Hacı	Yenice-i Varvar sükkanından İptal	100
Kara Halil Ağazade Hacı Halil	Yenice-i Varvar sükkanından İptal	200
Hacı Ömer Ağazade İbrahim	Yenice-i Varvar sükkanından İptal	250
Hüseyin	Yenice-i Varvar sükkanından İptal	250
Dizdar Mustafa	Niksar sükkanından	250
Hüseyin	İznikmid sükkanından İptal	400
Mustafa	İznikmid sükkanından	300
Hayreddin Beğ Vakfı mütevellisi Süleyman Beğ	Akhisar sükkanından İptal	300
Tuzluoğlu Mehmed	İznikmid sakinlerinden Haseki tekaüdlerinden ve ayandan İptal	300
Hacı Paşa dimekle maruf Mehmed	Silivri Nahiyesi sükkanından İptal	200
Ustazade İbiş	Silivri Nahiyesi sükkanından ayan İptal	100
Hacı Mahmud ve oğlu İbiş	Silivri Nahiyesi sükkanından	100
Bazarbaşı Hasan	Silivri sükkanından İptal	100
Şişman İsmail		200
Mehmed		100
Kara Ali oğlu Hacı Mehmed	Çatalca Nahiyesinde vaki Babankaş Karyesi sükkanından İptal	100
İbrahim oğlu el-Hacc Mehmed	Kavak karyesi sükkanından	300
Siroz Kazasının zi-kudret tüccarına	İptal	500

Osman	(?) sükkanından	200	
Kadioğullar	(?) sükkanından İptal	200	
Halil	(?) Karyesi sükkanından İptal	300	
Hacı Ahmed	İptal	350	
Hacı Ali		150	
(?) Ağa		100	
Abdullah	İptal	350	
Hacı İbrahim Ağazade	İptal	350	
Karakulakzade el-Hacc Halil	İptal	200	
(?) oğlu el-Hacc Osman	İznik sükkanından ayandan İptal	500	BOA, MD 171, 494/2077
Mahmudzade Süleyman	Yalvaç Karaağaç Kasabası sükkanından	500	BOA, MD 171, 483/2158
Abdülgaaffarzade es-Seyyid Hacı Halil	Ereğli ayanından	500	BOA, MD 171, 483/2159
Ali	Filibe sükkanından	500	BOA, MD 171, 484/2162
Eski Alaybeyi Küçük Mehmedoğlu ve biraderi Osman	Susuz karyesi sükkanından	300	BOA, MD 171, 484/2163
Seyyid	İskilip sükkanından Battal	500	BOA, MD 171, 484/2164
Süleyman Beyzade Mir Mustafa	Yanya sükkanından İptal	150	BOA, MD 171, 498/2212-2224
Mustafa Ağazade İsmail	Tırhala sükkanından İptal	150	
Kızanlık Zaimi Hacı Mustafa'nın Damadı Ömer	Akçakızanlık sükkanından İptal	300	
	Kesriye sükkanında İptal	200	
Murad Ağazade el-Hacc Mehmed	Nevrekob sükkanından İptal	200	
Hüseyin Çorbacı	Nevrekob sükkanından	100	
Seyyid Süleyman Ağazade el-Hacc İsmail	Filibe sükkanından İptal	300	
Zaim Mustafa	Akçakızanlık ayanı İptal	300	
Talib Beğ	(?) ayanı	300	
Kara Mustafa	Sofya sükkanından İptal	300	
	Alacahisar Kazası ve (?) Ayanı	300	
Şarköylü Molla Mustafa	Alacahisar sakinlerinden	200	
Mir Mustafa	Vodine ayanı	300	BOA, MD 171, 511-13/2272-2298
	Şehirköyü Palangası Dizdarı İptal	200	
Alaybeğizade el-Hacc İsmail	Zağra-i atik sükkanından İptal	500	

(?) Voyvodası Halil	Pravište sükkanından İptal	100	
Halil'in karındaşı İbrahim	Pravište sükkanından İptal	50	
Muamelecioğlu Ak Ağa	Karinabad sükkanından	250	
Hacı Mehmed	Karinabad ayanı İptal	200	
Uzun Mehmed	İslimiye Voyvodası İptal	500	
Mahmud Ağazade Süleyman	Karaağaç Kasabası sükkanından ayandan	500	
Hayreddin Paşa mütevellisi Mir Ali	İznik sükkanından İptal	200	
Ağaoğlu Hacı Hüseyin	Gemilik Kazasına tabi Küçük (?) karyesi sükkanından	100	
El-Hacc Abdi	Eskişehir sükkanından İptal	150	
Veli Beğzade Seyyid Mahmud	Eskişehir ayanı	150	
Hacı Osman	(?) Voyvodası	150	
Yusuf Beğ	İzdin Voyvodası	500	
Sipahizade el-Hacc Ali Seyyid Rüstem	Zihne sükkanından	300 300	
Moralioğlu Mehmed	Dimetoka sükkanından	100	
	Dimetoka sükkanından	Belirtil memiş	
(?) oğlu Halil	Dimetoka sükkanından	Belirtil memiş	
Köprülü Hacı İsmail	Tırnova sükkanından İptal	Belirtil memiş	
Mustafa	Priştine sakinlerinden İptal	200	
Mir Ali'	(?) sükkanından İptal	300	
Osman Çorbacı	(?) sükkanından İptal	200	
Seydi oğlu İsmail ve Ali Kethüda ve Hacı İbrahim		50	
Kahraman Paşa Hazinedarı		300	
Hacı Mehmed	(?) karyesi sükkanından	250	
Hacı Mahmud oğlu Ali		200	BOA, MD 171, 515/2308
Sağırzade İbrahim	Kemah sükkanından	500	BOA, MD 171, 537/2400
Mir Numan	Rumili Kaymakamı	100	BOA, MD 171, 538/2403
El-Hac Ali	Haseki mütekaiddi	500	BOA, MD 171, 538/2404
El-Hacc Abdi Terkin	Eskişehir sükkanından	150	BOA, MD 171, 544-545/2441-

Veli Beyoğlu Seyyid Mahmud	Eskişehir ayanı	150	2462
Hacı Osman	(?) Voyvodası	150	
Mustafa	Priştine sakinlerinden Terkin	200	
Mir Ali	Servi sükkanından Terkin	300	
Osman Çorbacı Terkin	Servi sükkanından	200	
Feyzullah Terkin	Karamürsel sükkanından	250	
Abdullah Beyzade Mir Mustafa Terkin	İznik sükkanından	300	
(?) Hacı Mehmed Terkin	Tire sakinlerinden	250	
Selim	Akhisar sakinlerinden	250	
Hacı Kerimzade	(?) sakinlerinden	150	
(?) Ali	Bergama sakinlerinden	350	
Cafer Ağa	Bergama sakinlerinden	150	
Kahraman Paşa hazinedarı (?)		300	
El-Hacc Abdullah Terkin	Selanik sükkanından	300	
Çavuşoğlu Abdülvahab Terkin	Karinabad sükkanından	200	
Müezzinoğlu İbrahim	Karinabad sakinlerinden	100	
Ömer Çorbacızade Mustafa	Karesi sükkanından	100	
(?)	Karinabad sükkanından	200	
Salih	Ahayolu ayanı	200	
Hüseyin	İslimiye sükkanından	200	
Humbaracı İbrahim	Berkofça sükkanından	150	
Abdürrahim Beyzade Mir Hasan	Filibe ayandan İptal	300	BOA, MD 171, 548/2486-2496
Yusuf Ağazade Ömer	Filibe sükkanından İptal	300	
Fazlı Beğzade Osman	Filibe sükkanından İptal	200	
el-Hacc Ali	İslimiye sükkanından İptal	200	
elHacc İsmail	Yanbolu sükkanından İptal	200	
Şekerci taifesinden el-Hacc Ahmed	Edirne sükkanından İptal	250	
Mustafa Beğzade Süleyman	(?) Kazası sükkanından	200	

Halil		300	
el-Hacc Mustafa	(?) Ayanı İptal	200	
Babacan oğlu Hacı Ahmed	İptal	200	
Müstakimzade İsmail	Yenişehir-i fenar sükkanından	200	BOA, MD 171, 550/2507-2509
Hacı İbrahim Ağazade Abdülbaki	Akçakızanlık sakinlerinden İptal	300	
Ali oğlu Hacı Mehmed	Çatalca sükkanından İptal	300	
Toplam		46.600	

Ek-12. 1774 (1188) Senesi İçin Ayanlardan Talep Edilen Asker

El-Hacc Ahmed	Kırılı ayanı	200	BOA, C. AS. 449/18693
Hacı Mehmed	Kürelî ayanı	300	BOA, C. AS. 1050/46124
Hacı İsmail	Yanbolu zenginlerinden	250	BOA, C. AS. 636/26825
Çakırzade Mustafa	Bergamalı	150	BOA, C. AS. 915/39534
Tabanlızade Ali	Bergamalı	350	
Selim	Akhisar sükkanından	250	BOA, C. AS. 354/14657
Lütfullah Ağa	Mihaliç Voyvodası	300	BOA, AE. SABH. I. 216/14287
Hacı İsmail Battal	Yanbolulu	250	BOA, C. AS. 636/26825
Yılanlı Musa		250	BOA, C. AS. 864/37028
Boz Musa	Karapınar sakinlerinden	100	BOA, C. AS. 52/2402
El-Hacc Mehmed Battal	Zağra-i atik sükkanından	250	BOA, C. AS. 342/14189
Es-Seyyid el-Hacc Yakup Battal	Bursa sükkanından	200	
Çukacı el-Hacc Abdullah Battal	Bursa sükkanından	200	BOA, C. AS. 36/1640
Babacanoğlu Hacı Ahmed	Gebze	200	
Halil	Gebze eski ayanı	300	
Kürekcî Ali	Ankaralı	500	
El-Hacc Mustafa	Gebze ayanı	200	
Ebubekir	Yeniil'de	300	
Mehmed Emin	Pehlivanlı aşiret beyi	500	
	Pehlivanlı aşireti	2.000	BOA, C. AS. 1158/51502
Millî Aşiretinden	Bağdat ve Basra Valisi Ömer Paşa	6.000	BOA, C. AS. 52/2410
Zabıtcıade el-Hacc Yusuf	Malatya ayanından	200	BOA, C. AS. 37/1705
El-Hacc Bektaş	Malatya ayanından	200	
Azizzade Abdurrahman		Belirtilmemiş	BOA, C. AS. 1156/51418
	İlbasanlı Ali Paşa	500	BOA, C. AS. 977/42571
Sefer Ağazade İbrahim	Gümölcine'de sakin	500	BOA, C. AS. 893/38424
Ömer Ağa	Girid ayanı	500	BOA, C. AS. 952/41351
Çavuşzade Mustafa Ağa	Malkara ayanı	500	BOA, C. AS. 1101/48628
Cihanazade Abdülaziz Terkin	Aydın Güzelhisar ayanı	Belirtilmemiş	BOA, C. AS. 1101/48675
Cihanazade Halil	(?) ayanı	300	BOA, C. AS. 1101/48674
Toplam		15.750	

Ek-13. 1769-1183 Senesi Seferi İçin İstanbul'dan İsakçı'ya Kadar Ordunun Ordunun Konaklayacağı Menziller İçin Talep Edilen Zahire Miktarı

İstanbul'dan Edirne'ye Kadar ¹¹⁴⁷							
Menzil	Şair	Dakik	Dakik-i Hass	Saman	Hatab	Giyah	Kömür
Küçük Çekmece	10.000	1.500	150	1.500	300	150	600
Büyük Çekmece							
Silivri							
Kalkanlı							
Çorlu							
(?)							
Burgos							
Baba-yı Atik							
Hafsa							
Edirne'den İsakçı'ya Kadar ¹¹⁴⁸							
(?)	10.000	1.800	200	1.500	300	150	
(?)							
Paşaköyü							
Öşenli							
Karinabad							
(?)	20.000 ¹¹⁴⁹	3.600	400	4.000	600	300	
(?)	10.000	1.800	200	1.500	300	150	
Subaşı							
Köprüköy							
Prevadi							
Kozluca							
Öşenli	10.000	1.800	200	1.500	300	150	
Hacıoğlu Pazarı	20.000	3.600	400	3.000	600	300	
Musa Beğ Karyesi	10.000	1.800	200	1.500	300	150	
Kurnalı Deresi							
(?)							
Uzun Ali Çayırı							
Müfti Yaylası							
Babatağı	20.000	3.600	400	3.000	600	300	
Çam Köy Kışlası	10.000	1.800	200	1.500	300	150	
İsakçı							
Toplam	220.000	36.900	3.950	34.000	6.600	3.300	5.400

¹¹⁴⁷ BOA, MAD. d. 8515, 6-7/2

¹¹⁴⁸ BOA, MAD. d. 8515, 10/11

¹¹⁴⁹ Belgede 25.000 kile olarak gösterilmiştir. Ancak, fiyat hesaplamasından miktarın 20.000 kile olduğu ve yazım hatası yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ek-14. 1769-1183 Senesi Seferi İçin Ordunun Güzergahı Menziller Dışında Eyaletlerden Toplanması Emredilen Zahire Miktarları ve Toplanma Merkezleri

Toplama Merkezi	Zahire Mübaşiri	Şair	Dakik	Hinta	Referans
Eflak	Eflak Voyvodası	50.000	20.000	-	BOA, MAD. d. 8515, 23/2 BOA, MAD. d. 8515, 30/3
Boğdan	Eflak Voyvodası	20.000	10.000	-	BOA, MAD. d. 8515, 23/2 BOA, MAD. d. 8515, 30/3
Eflak (2)	Eflak Voyvodası	-	-	100.000	BOA, MAD. d. 8515, 247/3
Boğdan (2)	Boğdan Voyvodası	-	-	50.000	BOA, MAD. d. 8515, 247/3
Eflak (3)	Eflak Voyvodası			10.000	BOA, C. AS. 961/41807
Boğdan (3)	Boğdan Voyvodası			20.000	
Eflak (4)	Eflak Voyvodası	525.000	250.000		BOA, TSMA. d. 801-8
Boğdan	Eflak Voyvodası	225.000	100.000		
Edirne	Edirne Ayanı Damad Mustafa	200.000	25.000	25.000	BOA, MAD. d. 8515, 4/1
Edirne (2)	Edirne Ayanı Damad Mustafa	40.000	-	20.000	BOA, MAD. d. 8515, 22/1
Sofya	Sofya eski mütesellimi İbrahim Ağa (Ayan)	100.000	-	-	BOA, C.AS. 58/2742
Ruscuk İskelesi	Ruscuk Ayanı Seyyid Süleyman (Ayan)	50.000	-	-	BOA, C. AS. 1051/46187
Ziştovi İskelesi	Ziştovi Mübayaacısı ayandan Ali	50.000	-	-	
Niğbolu İskelesi	Ayandan Varnalızade İbrahim	30.000	-	-	
Silistre İskelesi	Ayandan Silistre Nazırı el-Hacc Halil Ağa	35.000	-	-	
Ruscuk (2)	Ruscuk Ayanı Seyyid Süleyman (Ayan)	50.000	-	-	BOA, MAD. d. 8515, 160/3
Ziştovi (2)	Ziştovi Mübayaacısı ayandan Ali	50.000	-	-	
Niğbolu (2)	Ayandan Varnalızade İbrahim	30.000	-	-	
Silistre (2)	Ayandan Silistre Nazırı el-Hacc Halil Ağa	35.000	-	-	
Selanik	Ayandan Hazinedarzade Ali	-	25.000	-	BOA, MAD. d. 8515, 148/1
Selanik (2)	Ayandan Hazinedarzade Ali	-	-	20.000	BOA, MAD. d. 8515, 188/2

İştib	Nazırzade Mehmed (Ayan)	-	-	20.000	BOA, MAD. d. 8515, 148/1
İştib (2)	Nazırzade Mehmed (Ayan)	-	-	80.000	BOA, MAD. d. 8515, 174/1
Yenişehir	Ayandan es-Seyyid Ahmed Ağa	-	-	10.000	BOA, MAD. d. 8515, 188/2
Yenişehir (2)	Ayandan es-Seyyid Ahmed Ağa	-	-	100.000	BOA, MAD. d. 8515, 188/2
Karadeniz İskelelerinden Afçaşar, Ereğli ve Bartın	Belli değil	70.000	40.000	-	BOA, MAD. d. 8515, 66/2
Kıbrıs	Kıbrıs Muhassılı Ömer		25.000	-	BOA, MAD. d. 8515, 140/2
Akkirman	Özi Nüzül Emmini Seyyid Hüseyin	40.000	60.000	-	BOA, MAD. d. 8515, 238/1
İsakçı	Hatipzade	100.000		100.000	BOA, MAD. d. 8515, 31/3
Ayandan	Küçük Mehmedoğlu Mustafa Bey			100.000	BOA, MAD. d. 8515, 250/2
Bucak ve Tatarlık	Bender Defterdarı Ali	55.000	55.000	-	Öğreten, İbretnüma-yı Devlet, s. 439
Toplam		1.855.000	710.000	655.000	

Ek-15. 1770-1184 Senesi Seferi İçin Ordunun Güzergahı Menziller Dışında Eyaletlerden Toplanması Emredilen Zahire Miktarları ve Toplanma Merkezleri

Toplama Merkezi	Zahire Mübaşiri	Şair	Dakik	Peksimet (kantar)	Referans
Eflak	Eflak Voyvodası	525.000	300.000		BOA, MAD. d. 8518, 74/1
Edirne	Damad Mustafa (Ayan)	244.000	44.600		BOA, MAD. d. 8518, 47/2
Edirne (2)	Damad Mustafa (Ayan)	56.000	5.400		BOA, MAD. d. 8518, 47/2
Sofya	El-Hacc İbrahim (Ayan)	100.000			BOA, MAD. d. 8518, 48/1
Sofya (2)	El-Hacc İbrahim (Ayan)	100.000			BOA, MAD. d. 7596, 123/2
Ruscuk	Seyyid Süleyman (Ayan)	118.600	43.750		BOA, MAD. d. 8518, 49/1
Ziştovi	Ziştovi Voyvodası Halil Ağa	96.500	38.500		
Niğbolu	Varnalızade el-Hacc İbrahim (Ayan)	39.600	23.100		
Silistre	Dergah-ı ali kapucubaşılarında Seyyid Hasan	87.800	34.650		
Ruscuk (2)	Çelebi Süleyman (Ayan)	218.600	84.750	25.000	BOA, MAD. d. 7596, 13
Ruscuk (3)	Seyyid Süleyman (Ayan)		30.000		BOA, MAD. d. 7596, 24/2
Ziştovi (2)	Ziştovi Voyvodası el-Hacc Halil	166.500	38.300		BOA, MAD. d. 7596, 13
Ziştovi	Tırnova	Mustafa Ağa (Ayan)	45.000		BOA, MAD. d. 7596, 64/2
	Ziştovi	Ziştovi Voyvodası Halil Ağa	24.000		BOA, MAD. d. 7596, 64/2
Niğbolu (2)	Varnalızade el-Hacc İbrahim (Ayan)	194.600	23.100		BOA, MAD. d. 7596, 13
Niğbolu (3)	Varnalızade İbrahim Ağa (Ayan)	51.000			BOA, MAD. d. 7596, 64/2
Silistre (2)	Ayandan Silistre Nazırı el-Hacc Halil	200.300	44.650	25.000	BOA, MAD. d. 7596, 13
Selanik	Ayandan Hazine Darzade Ali			10.000	BOA, MAD. d. 8518, 69/1

Burgos	Dergah-ı Ali Gediklilerinden Yusuf	50.000	5.400		BOA, MAD. d. 8518, 115/2
Yergöğü		12.500	10.000		BOA, MAD. d. 8518, 49/1
Vidin	Rumili Eyaleti eski Çavuşlar kethüdası Ahmed	300.000			BOA, MAD. d. 8518, 119/1
Mora	Tutmanzade (Ayan)			30.000	BOA, MAD. d. 7596, 85/2
Kıbrıs	Kıbrıs Muhassılı			20.000	BOA, MAD. d. 7596, 110/1
Kosova	Priştine Ayanından Yahya Ağazade Mehmed, ayandan Hüsrev Beğ ve Adil Beğler	175.000		10.000	BOA, MAD. d. 7596, 127/1
Kastamonu, Canik ve Bolu	-	112.320	59.500		BOA, D. MKF. d. 30413/7
İstanbul	-	40.000	70.000		
Toplam		2.957.320	855.700	120.000	

Ek-16. 1771-1185 Senesi Seferi İçin Ordunun Güzergahı Menziller Dışında Eyaletlerden Toplanması Emredilen Zahire Miktarları ve Toplanma Merkezleri

Toplama Merkezi	Zahire Mübaşiri	Şair	Dakik	Referans
Edirne	Ayan Damad Mustafa	249.000	44.600	BOA, MAD. d. 8517, 155/1
Burgos	Ayandan Yusuf Ağa	56.000	5.400	
Edirne (2)	Ayan Damad Mustafa	10.000	10.000	
Ruscuk	Ayandan Seyyid Süleyman	100.000		
Hezargrad		100.000		
Şumnu	Ayandan Çavuşoğlu Ahmed ve Eyyubzade Hacı Mehmed	100.000		
Osman Pazarı	İbrahim Ağa	20.000		
Eski Cuma	Ayandan Ali Ağa, Mataracı Ali Ağa ve Abdullah Ağa	25.000		
Ziştovi	Ayandan Halil Ağa	100.000		
Tırnova	Voyvoda Mustafa Ağa	100.000		
Niğbolu	Varnalızade el-Hacc İbrahim	155.000		
		100.000		
Sofya	İbrahim Ağa	100.000		
Hacıoğlu	Ayandan Besimzade	100.000		
Ruscuk (2)	Ayandan Seyyid Süleyman		50.000	BOA, MAD. d. 8517, 149/2
Silistre	Silistre ayanı Seyyid Hasan		27.500	
Ziştovi (2)	Ayandan Voyvoda Halil		37.500	
Niğbolu(2)	Ayandan Varnalızade		25.000	
Ruscuk (3)	Ayandan Seyyid Süleyman	118.600	73.750	
Ziştovi (3)	Ayandan Voyvoda Halil	96.500	38.500	BOA, MAD. d. 8517, 150/2
Niğbolu (3)	Ayandan Varnalızade el-Hacc İbrahim	39.600	74.100	
Silistre (2)	Silistre ayanı Seyyid Hasan	87.800	34.650	
Ziştovi (3)	Ayandan Voyvoda Halil		45.000	
İsakçı	İsakçı anbar emini	31.649		
Vidin	Priştine ve (?) kazalarının ayanları olan Mehmed, Hüsrev Bey ve Nureddin Bey	350.000	75.000	
Gümülcine, Yenice-i Karasu, Ahi Çelebi, (?) Sultanyeri	El-Hacc Mehmed		64.153	BOA, MAD. d. 8517, 177/2

Bosna	Bosna Valisi Mehmed Paşa		500.000	BOA, MAD. d. 8517, 219/3
Varna, Mankalya, Köstence	Hacıoğlu Pazarı Ayanı Besimzade El-Hacc Mehmed Haseki	100.000		BOA, MAD. d. 8517, 220/1
Hacıoğlu	Ayan Besimoğlu el- Hacc Mehmed		15.000	BOA, MAD. d. 8517, 305/3
Vulçitrın	Mütesellim Nureddin	200.000	5.000	BOA, MAD. d. 8517, 305/3
Şumnu Hezargrad, Osmanpazarı	Ayandan Çavuş Ahmed, ve Eyyub Ağazade el-Hacc Mehmed	300.000		BOA, MAD. d. 8517, 292/3
Prevadi, Kozluca, Mankalya	Kaza ayanı	200.000		BOA, MAD. d. 8517, 274/3
Karlili	Ayandan Arslan Mehmed Bey	100.000	25.000	BOA, MAD. d. 8517, 271/2
Yenipazar kazası	Kaza ayanları	50.000		BOA, MAD. d. 8517, 293/1
Umurfakih	Kaza ayanları	1.500	2.500	BOA, MAD. d. 8517, 294/1
Toplam		3.011.649	1.152.653	

Ek-17. 1772-1186 Senesi Seferi İçin Ordunun Güzergahı Menziller Dışında Eyaletlerden Toplanması Emredilen Zahire Miktarları ve Toplanma Merkezleri

Toplama Merkezi	Zahire Mübaşiri	Şair	Dakik	Peksimet	Referans
Burgos	Edirne Ayanı	56.000	5.400		BOA, MAD. d. 8517, 416/1
Edirne	Edirne Ayanı Damad Mustafa	244.000	44.600		BOA, MAD. d. 8517, 417/2
Edirne	Edirne Ayanı Damad Mustafa		3.500		BOA, MAD. d. 8518, 204/2
Balçık	Balçık ayanından Kocaoğlu İsmail Haseki	100.000			BOA, MAD. d. 8517, 418/1
Sofya	Ayandan Sofya mütesellimi İbrahim	100.000			BOA, MAD. d. 8517, 418/2
Ruscuk	Ayandan Kadeşzade Mehmed Efendi	463.600		50.000	BOA, MAD. d. 8517, 419/1
Ziştovi	Ziştovi Voyvodası ayandan Halil	266.500	107.500	12.500	
Silistre	Silistre ayanından Seyyid Veliyüddin	187.800	34.650	37.500	
Niğbolu	Ayandan Varnalızade el- Hacc İbrahim	193.600	74.100	25.000	
Vidin	Ayandan Mehmed, Hüsrev Bey ve Nureddin Bey	575.000	75.000		BOA, MAD. d. 8517, 457/1
Aydos	Süleyman Odabaşı	141.000	36.000		BOA, MAD. d. 8518, 190/2
Hezargrad	Ayandan Mustafa	35.000	35.000		BOA, MAD. d. 8518, 199/2
Yenişehir	Ayandan el-Hacc Ali	35.000	120.000		BOA, AE. SMST. III. 189/14876
Avusturya	Reşit İbrahim Efendi	175.000			BOA, C. ML. 198/8208
Toplam		2.306.000	545.750	125.000	

Ek-18. 1769-1770 Seneleri (1183-1184) İçin Talep Edilen Öküz Arabası

İdari Birim	1769	Kaynak	1770	Kaynak
Paşa Sancağı	3.390	BOA, MAD. d. 8515, 12/1	3.173	BOA, MAD. d. 7596, 34/1
Silistre	1.510		1.698	
Niğbolu	1.200		1.238	
Çirmen	240		246	
Vize	400		400	
Gelibolu	491		491	
..... Haslar	152		152	
Selanik	455		498	
Köstendil	277		303	
Üsküb	150		150	
Eflak	600		-	
Boğdan	400		-	
Toplam	9.465		8.349	
Varna	-		70	BOA, MAD. d. 7596, 65/2
Balçık	-		77	
Münkalya	-		40	
Maçin	-		10	
Tolçı	-		8	
Toplam	-		205	
İsmail	-		50	BOA, MAD. d. 7596, 174/2
Akkirman	-		30	
İsakçı	-		50	
Kili	-		50	
Yergöğü	-		50	
Çartak	-		40	
Tolçı	-		8	
Toplam	-		278	
Babadağı ayanı Eyyüb	-		500	BOA, MAD. d. 8517, 54/1
Edirne ayanı Damad Mustafa	-		500	BOA, MAD. d. 7596, 152/1
Ruscuk ayanı Seyyid Süleyman	-		500	BOA, MAD. d. 8517, 49/3
Toplam	-		1.500	
Silistre	-		150	BOA, MAD. d. 8517, 197/1
Varna	-		100	
Yeni Pazar	-		100	BOA, MD 167, 2/5
Çartak	-		20	
Prevadi	-		100	
Ahyolu	-		100	
Aydos	-		100	
Karinabad	-		100	
Yanbolu	-		150	
Umurfakih	-		20	
Ala Kilise	-		30	
Şumnu	-		300	
Lofça	-		100	

(?)	-		30	
(?)	-		40	
Niğbolu	-		200	
Tirnova	-		300	
Hezargrad	-		200	
Toplam	-		2.190	
Genel Toplam	9.465		12.519	

Ek-19. 1769-1770 (1183-1184) Seneleri İçin Talep Edilen Mekari Bargir

İdari Birim	1769		1770	
Anadolu Vilayeti	1.500	BOA, MAD. d. 8515, 17/1	1.500	BOA, MAD. d. 7596, 115/1
Rumili Vilayeti	3.500		4 960	
Görice Kazası ve (?) Nahiyesi	1.000		-	
Toplam	6.000		6.460	
Şumnu	-		100	BOA, MD 267, 11/30
Hacıoğlu Pazarı	-		40	
Aydos	-		25	
Hezargrad	-		75	
Karinabad	-		25	
Eskicuma	-		100	
Yenipazar	-		100	
Osmanpazarı	-		25	
Selvi	-		100	
Lofça	-		50	
Rahova	-		30	
Toplam	-		660	
Genel Toplam	6.000		7.120	

Ek-20. 1769-1770 (1183-1184) Seneleri İçin Talep Edilen Mekari Deve

Mekari Deve (Şüturan)				
İdari Birim	1769	Kaynak	1770	Kaynak
Sivas Eyaleti	1.150	BOA, MAD. d. 8515, 15/1	1.150	BOA, MAD. d. 7596, 26/1
Çeşitli Sancaklar	4.100		4.100	
Karaman Eyaleti	1385		1380	
Adana Eyaleti	1.100		1.100	
Halep Eyaleti	1.500		500	
Rumili Eyaleti	4.660		3.700	
Rakka Vilayeti	-		750	
Rişvan Aşiretleri	-		250	
Toplam	13.895		12.930	
Kütahya	-		1.250	BOA, MAD. d. 7596, 128/1
Manisa	-		1.250	
Mihaliç	-		1.250	
Bursa	-		1.250	
Toplam			5.000	
Genel Toplam	13.895		17.930	

Ek-21. 1769-1770 (1183-1184) Seneleri İçin Talep Edilen Topkeşan Camus

İdari Birim	1769	Kaynak	1770	Kaynak
Siroz	100	BOA, MAD. d. 8515, 18/1	100	BOA, MAD. d. 7596, 74/1
(?)	50		50	
Drama	40		40	
Timurhisarı	25		25	
Selanik	100		100	
Nevrekob	35		35	
Karaferiye	50		50	
(?)	25		-	
(?)	30		30	
Filorine	40		40	
Gümülcine	40		40	
Pravişte	20		20	
Manastır	60		60	
Beğşehir ve Tırhala ve (?)	240		230	
Yergöğü	30	BOA, MAD. d. 8515, 22/2	-	
(?)	50		-	
Belvine	15		-	
Hotalıç	10		-	
Ala Kilisa	10		-	
Eski Cuma	10		-	
(?)	10		-	
Ziştovi	5		-	
Niğbolı	5		-	
Toplam	1.000		820	

Ek-22. 1770 Senesi için Talep Edilen Esteran

Sancaklar	1770	Referans
Bolu Sancağı	500	BOA, MAD. d. 7596, 26/1
Aydın Sancağı	625	BOA, MAD. d. 7596, 124/2
Saruhan Sancağı	375	BOA, MAD. d. 8516, 286/1
Menteşe Sancağı	500	
Hamidili Sancağı	250	
Kütahya Sancağı	500	
Bolu Sancağı	500	
Kastamonu Sancağı	500	
Ankara Sancağı	500	
Toplam	4.250	